

РЕГІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВІЙНИ

за редакцією
Лизун М. В., Ліщинського І.О.

Колективна монографія

*до 65-річчя
Західноукраїнського
національного університету*

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

до 60-річчя Західноукраїнського національного університету

РЕГІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВІЙНИ

за редакцією Лизун М. В., Ліщинського І.О.

Колективна монографія

Тернопіль 2025 р.

Автори: Гайда Ю. І. (7.3, 7.4), Длугопольський О. В. (7.3, 7.4, 3.4, 3.5), Куриляк В. Є. (Розділ 8), Куриляк М. Ю. (Розділ 8), Лизун М. В. (Розділ 1, Розділ 4), Ліщинський І. О. (Розділ 5, 7.1, 7.2), Максимова І. І. (Розділ 8), Погрішук О. Б. (2.1, 2.2., 2.3, 2.4), Саченко С. І. (2.5.), Сисоєва І. М. (2.1, 2.2., 2.3, 2.4), Сохацький О. Ю. (3.1, 3.2, 3.3), Фліссак К. А. (Розділ 6), Черешнюк О. М. (2.5).

Рецензенти:

І. М. Миценко, д. е. н., професор, академік Академії економічних наук України, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та іноземних мов Центральноукраїнського національного технічного університету.

Л. О. Петкова, д. е. н., професор, завідувач кафедри міжнародної економіки та бізнесу Черкаського державного технологічного університету;

І. В. Хаджинов, д. е. н., професор, ректор Донецького національного університету імені Василя Стуса;

Рекомендовано до друку вченою радою Західноукраїнського національного університету (протокол № 5 від 29 жовтня 2025 р.)

Регіональна безпека в умовах війни: колективна монографія / за ред. Р 32 Лизун М. В., Ліщинського І.О. – Тернопіль : Осадца Ю.В., 2025. – 320с.

ISBN 978-617-8607-16-6

У монографії представлено комплексне дослідження трансформації архітектури безпеки в умовах сучасних геополітичних викликів та збройних конфліктів ХХІ століття. Автори пропонують ґрунтовний аналіз еволюції концепту регіональної безпеки: від теоретико-методологічних засад і сценарного моделювання до практичних аспектів економічної, енергетичної та екологічної стійкості. Особливу увагу приділено впливу війни в Україні на архітектуру безпеки країн Центральної та Східної Європи, механізмам протидії гібридним загрозам та стратегіям диверсифікації енергоресурсів у межах плану REPowerEU. Окремий блок присвячений інтеграційним процесам в ісламському світі та економічній конвергенції України з ЄС. Розглядаються інноваційні підходи до повоєнного відновлення, що базуються на парадигмі «зеленого» та цифрового переходу як фундаменту майбутньої безпеки континенту.

Книга розрахована на науковців, політиків, аналітиків та всіх, хто цікавиться проблемами сталого розвитку та регіональної стабільності в умовах воєнних ризиків.

УДК 327.56:338.24.067:620.9

ISBN 978-617-8607-16-6

© Колектив авторів, 2025

© ФОП Осадца Ю.В., 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВІЗІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ТА ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	8
1.1. Еволюція понять «безпека» та «регіональна безпека» у глобальному дискурсі.....	9
1.2. Парадигми міжнародної безпеки: від класичного реалізму до критичних підходів	17
1.3. Концепція багаторівневої безпеки в умовах глобалізації.....	21
1.4. Глокалізаційний вимір безпекових процесів у сучасному світі	28
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ ЗМІН У СИСТЕМІ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	33
2.1. Методологічні підходи до дослідження регіональної безпеки в умовах збройного конфлікту	34
2.2. Інституційна архітектура регіональної безпеки: національний та міжнародний вимір	47
2.3. Сценарії розвитку регіональної безпеки під впливом війни: аналітичний огляд	49
2.4. Аналітичне забезпечення регіональної безпеки в умовах динамічних змін	53
2.5. Аудит як інструмент захисту бізнесу під час війни	69
РОЗДІЛ 3. РЕГІОНАЛЬНІ ВІЙНИ ХХІ СТОЛІТТЯ: ПРИЧИНИ, ДИНАМІКА, НАСЛІДКИ	80
3.1. Геополітичні та геоекономічні причини регіональних війн	81
3.2. Динаміка ескалації та трансформації регіональних конфліктів	97
3.3. Наслідки регіональних війн для глобальної та національної безпеки ...	108
3.4. Військові видатки та економічне зростання	120
3.5. Релокація підприємств із зони бойових дій	126
РОЗДІЛ 4. ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ РЕГІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	136
4.1. Трансформація безпекового середовища в країнах Центральної та Східної Європи.....	137
4.2. Основні загрози та виклики регіональній безпеці країн ЦСЄ	143
4.3. Економічний та оборонний вимір регіональної безпеки	147
4.4. Регіональне співробітництво та стратегічні напрями забезпечення безпеки ЦСЄ.....	152

Розділ 5. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ В УМОВАХ НОВИХ РИЗИКІВ.....	158
5.1. Економічна безпека як стратегічна складова європейської стабільності.....	159
5.2. Вплив воєнних дій і санкційної політики на економіку ЄС.....	167
5.3. Вразливість і потенціал економічної стійкості України.....	172
5.4. Інституційні та фінансові механізми економічної конвергенції України з ЄС.....	179
Розділ 6. ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ІСЛАМСЬКОГО СВІТУ В УМОВАХ РЕГІОНАЛЬНИХ БЕЗПЕКОВИХ ЗАГРОЗ.....	181
6.1. Ісламський світ у трансформації сучасного міжнародного порядку	182
6.2. Універсальні інтеграційні структури ісламського світу.....	187
6.3. Субрегіональна та функціональна інтеграція в ісламському світі	196
Розділ 7. ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ, РИЗИКИ, СТРАТЕГІЇ.....	207
7.1. Європейська енергетична політика: від залежності до диверсифікації	208
7.2. Україна в системі енергетичної безпеки Європи	215
7.3. Відновлювана енергетика як чинник стратегічної автономії країн ЄС	219
7.4. Екологічні аспекти сталого розвитку	233
Розділ 8. ЗЕЛЕНИЙ-ЦИФРОВИЙ ПЕРЕХІД УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ НОВОГО ВИМІРУ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЄВРОПИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ВІДНОВЛЕННЯ	246
8.1. Передумови посилення кліматичної, енергетичної та цифрової безпеки України в контексті зеленого-цифрового переходу	247
8.2. Кліматичні політики України-ЄС як інструмент зміцнення регіональної безпеки в Європі.....	268
8.3. Стратегічні орієнтири повоєнного відновлення економіки України у парадигмі стійкості та безпеки	288
ВИСНОВКИ.....	308
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	310

ВСТУП

Сучасна архітектура міжнародних відносин та глобальної безпеки перебуває у стані глибокої трансформації, спричиненої повномасштабною агресією Росії проти України. Цей конфлікт не лише змінив геополітичну карту Європи, а й викрив критичну вразливість існуючих механізмів забезпечення стабільності на регіональному та глобальному рівнях. Війна стала каталізатором переосмислення самого поняття безпеки, виводячи її за межі суто військового аспекту та інтегруючи в неї питання енергетичної незалежності, логістичної стійкості, кіберзахисту та економічної конвергенції.

Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю формування нової парадигми регіональної стійкості в умовах перманентних асиметричних загроз. Для України та Європейського Союзу цей виклик став імпульсом до прискореної інтеграції, де економічна безпека розглядається як стратегічна складова європейської стабільності. Процеси, що розгортаються на тлі воєнних дій – від реконфігурації глобальних енергетичних ринків до пошуку нових інструментів фінансової підтримки в межах програми Ukraine Facility – потребують ґрунтового наукового аналізу та теоретичного обґрунтування.

Метою монографії є комплексне дослідження трансформації системи регіональної безпеки в умовах війни, аналіз вразливості та потенціалу стійкості національної економіки, а також визначення інституційних механізмів конвергенції України з Європейським Союзом. Особлива увага приділяється секторальним перетворенням у промисловості та агропромисловому комплексі, реформі корпоративного управління як антикорупційного запобіжника та впровадженню європейських стандартів прозорості ринків.

Автори прагнуть розкрити внутрішню логіку адаптації бізнесу та державних інституцій до екстремальних умов, демонструючи, як через подолання кризових явищ формується нова модель економічного розвитку. Зелене відновлення, цифровізація інфраструктури та гармонізація законодавства за стандартами ЄС розглядаються не лише як вимоги часу, а як фундамент для побудови безпечного та процвітаючого майбутнього України в межах єдиної європейської родини.

Перша частина дослідження присвячена формуванню теоретичного фундаменту та еволюції поглядів на архітектуру безпеки в умовах глобалізаційних перетворень. У ній розглядається трансформація безпекового дискурсу від класичних реалістичних підходів до сучасних парадигм, що враховують багаторівневий та глокалізаційний характер сучасних викликів. Особлива увага приділя-

ється концептуалізації поняття регіональної безпеки як динамічного процесу, що визначає стабільність міжнародних відносин у сучасному світі.

Далі увага зосереджується на методологічному інструментарії вивчення змін у безпекових системах, спричинених масштабними збройними конфліктами. Автори пропонують сценарії розвитку регіональної стабільності та аналізують роль інституційної архітектури на національному та міжнародному рівнях. Важливим доповненням є розгляд аудиторських механізмів як специфічного засобу захисту бізнес-середовища в умовах надзвичайних ситуацій.

Окремий масив аналітики присвячений природі та наслідкам регіональних війн ХХІ століття. Досліджуються геополітичні та геоекономічні передумови ескалації конфліктів, їхній вплив на динаміку економічного зростання та воєнні видатки. Практичний вимір цього блоку охоплює виклики, пов'язані з релокацією підприємств із зон бойових дій, що є критично важливим для збереження промислового потенціалу держави.

Центральна та Східна Європа розглядаються як простір глибоких геополітичних трансформацій під впливом воєнної агресії. Аналіз охоплює механізми регіональної взаємодії в межах НАТО, ЄС та Вишеградської групи, а також стратегії протидії гібридним загрозам та дезінформаційним кампаніям. Досліджується, як зміна архітектури безпеки в цьому регіоні змушує до перегляду політик когезії та солідарності.

Економічний вектор дослідження зосереджений на стратегічній взаємозалежності стабільності Європейського Союзу та України. Розкривається вплив санкційної політики на європейські ринки, аналізується вразливість та потенціал стійкості української економіки в умовах нових ризиків. Важливе місце посідає вивчення фінансових та інституційних механізмів конвергенції, що базуються на структурних реформах та дотриманні принципів прозорості ринків.

Окремо досліджуються інтеграційні процеси та безпекові виклики ісламського світу в контексті їхнього впливу на загальну систему регіональної стабільності. Це дозволяє розширити горизонт дослідження та врахувати позаєвропейські чинники, що формують глобальний безпековий ландшафт.

Енергетичний блок присвячений переходу від ресурсної залежності до стратегій диверсифікації та автономії. Аналізуються тенденції європейської енергетичної політики, роль України як стратегічного хабу та потенціал відновлюваної енергетики. Велика увага приділяється енергетичній дипломатії та екологічним аспектам сталого розвитку, що виступають гарантими довгострокової безпеки.

Завершує роботу аналіз «зеленого» та цифрового переходу як фундаменту для формування нової якості регіональної безпеки. Досліджуються стратегічні

орієнтири повоєнного відновлення у парадигмі кліматичної та цифрової безпеки, де інноваційний розвиток та енергоефективність стають ключовими компонентами стійкості в умовах відновлення та подальшої європейської інтеграції.

Монографія розрахована на науковців, політиків, державних службовців, представників бізнесу та всіх, хто цікавиться питаннями безпекової політики, міжнародної економіки та стратегічного планування в умовах глобальних турбулентностей.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВІЗІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ТА ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Еволюція понять «безпека» та «регіональна безпека» у глобальному дискурсі

Проблематика безпеки є однією з центральних у теорії міжнародних відносин, оскільки вона безпосередньо пов'язана з виживанням держав, стабільністю міжнародної системи та розвитком суспільств. Протягом тривалого часу дослідження безпеки здійснювалося переважно в межах державоцентричної парадигми, де основним суб'єктом безпеки виступала держава, а головним інструментом її забезпечення – військова сила. Однак еволюція міжнародної системи, посилення глобальної взаємозалежності, розвиток міжнародних інституцій та поява нових типів загроз призвели до суттєвого розширення теоретико-концептуального поля дослідження безпеки.

Трансформація категорії «безпека» у межах глобального політичного дискурсу відображає фундаментальні зміни в архітектурі міжнародних відносин. Етимологічно поняття походить від латинського *securitas* – стан відсутності небезпеки або тривоги. Проте в політичному контексті воно тривалий час залишалося вузькоспеціалізованим терміном, що описував виживання держави як суверенного актора.

У класичній вестфальській парадигмі, що домінувала до середини ХХ століття, безпека ототожнювалася виключно з державним суверенітетом та територіальною цілісністю. Реалістична школа (Н. Morgenthau, Е. Carr)¹ постулювала, що в анархічній системі міжнародних відносин єдиним гарантом безпеки є військова сила. Відповідно, «національна безпека» розглядалася як здатність держави захистити свої інтереси від зовнішньої агресії. Цей період характеризувався «жорсткою» безпекою (*hard security*), де ключовими інструментами були нарощування озброєнь, створення військових союзів та баланс сил. Дилема безпеки (*security dilemma*), описана Дж. Герцом², стала центральною точкою дискурсу: прагнення однієї держави до абсолютної безпеки автоматично створювало стан небезпеки для інших, провокуючи гонку озброєнь.

Поняття «безпека» належить до базових категорій політичної науки, міжнародних відносин, права та економіки, проте його зміст не є сталим. Воно зазнавало істотної трансформації під впливом змін у структурі міжнародної системи, характері загроз і пріоритетах розвитку суспільств. У класичному розу-

¹ Morgenthau H. J. *Politics among Nations: The Struggle of Power and Peace*. N.Y.: Alfred A. Knopf, 1949. 421 p.; Carr E. H. (1946), *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Press Macmillan, London, 159 p

² John H. Herz, *Political Realism and Political Idealism. A Study in Theories and Realities* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1951), p. 17.

мінні безпека ототожнювалася з відсутністю воєнної загрози та гарантіями фізичного виживання держави. Однак упродовж XX–XXI століть відбулося поступове розширення цього поняття – від вузько військово-політичного до комплексного, що охоплює економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та цифрові виміри.

У витоках модерного розуміння безпеки лежать ідеї політичного реалізму. Представники класичної традиції, зокрема Т. Hobbes³, обґрунтовували необхідність сильної держави як гаранта захисту від хаосу та насильства. У міжнародному вимірі цю логіку розвинули теоретики політичного реалізму XX століття, зокрема Н. Morgenthau⁴, які трактували безпеку як функцію сили та балансу сил у міжнародній системі. Після Другої світової війни інституціоналізація міжнародної безпеки відбулася в межах США, Статут якої закріпив принципи колективної безпеки, заборону агресії та механізми мирного врегулювання спорів.

У період «холодної війни» безпека набуває переважно військово-стратегічного характеру. Протистояння між США та СРСР зумовило формування концепції стримування, ядерного балансу та взаємно гарантованого знищення. Безпека розглядалася крізь призму біполярності та геополітичної конкуренції. Водночас уже в 1970-х роках починається поступове розширення безпекового дискурсу. Енергетична криза, екологічні катастрофи, зростання глобальної взаємозалежності актуалізували необхідність врахування економічних та екологічних факторів.

Зламним моментом стала поява концепції «людської безпеки», закріпленої в доповіді Програми розвитку ООН 1994 року⁵. United Nations Development Programme запропонувала змістити фокус із безпеки держави на безпеку людини, включивши до неї економічну, продовольчу, екологічну, особисту, політичну та громадську складові. Такий підхід означав радикальну гуманізацію безпекової парадигми та відкрив простір для міждисциплінарних досліджень.

Суттєвий внесок у переосмислення безпеки зробила так звана Копенгагенська школа міжнародних відносин, асоційована з такими вченими як В. Buzan та О. Waever⁶. Вони запропонували теорію сек'юритизації, згідно з якою безпека є не лише об'єктивним станом, а й результатом політичного дискурсу, в ме-

³ Hobbes T. *Leviathan, or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth Ecclesiasticall and Civil* / Translated from English. Kyiv: Dukh i Litera, 2000. P. 1-606

⁴ Morgenthau H. J. *Politics among Nations: The Struggle of Power and Peace*. N.Y.: Alfred A. Knopf, 1949. 421 p.

⁵ United Nations Development Programme (UNDP). *Human Development Report 1994*. New York: Oxford University Press, 1994

⁶ *A New Framework for Analysis*. By Barry Buzan, Ole Weaver, and Jaap de Wilde. Boulder, CO: Lynne Rienner, 1998. 239p.

жах якого певні питання оголошуються «екзистенційною загрозою». Таким чином, безпека постає як соціально сконструйована категорія, що залежить від інтерпретацій, ідентичностей та політичних практик.

Поняття економічної безпеки є багатограним та включає в себе багато складових, що обумовлює наявність різних підходів до його трактування. Вжитий цей термін вперше був у 30-х роках XX століття і розглядався як наявність сукупності умов, які забезпечують суверенітет, захист стратегічних інтересів та розвиток суспільства. Зокрема, у США в 1934 році створено Комітет з економічної безпеки, мета якого полягала в стабілізації соціально-економічної ситуації в країні⁷. У 1985 р. вперше офіційно визначено термін «економічна безпека» на сесії Генеральної Асамблеї ООН, де була прийнята резолюція «Міжнародна економічна безпека»⁸.

Класична концепція економічної безпеки ґрунтується на протидії різного роду загрозам та має обов'язкову умову захисту економічних інтересів держави. На цій концепції базується і визначення економічної безпеки українськими вченими, які сюди відносять систематичні дії державних і суспільних інститутів, громадян щодо виявлення та запобігання загрозам економічній безпеці суспільства і держави⁹.

Таким чином, економічна безпека є беззаперечно важливою складовою національної безпеки країни, яка включає в себе комплекс механізмів та заходів, які спрямовані на забезпечення стійкості економічної системи держави, економічного розвитку та протидію внутрішнім та зовнішнім загрозам.

На сьогодні в Україні запропонована «Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року», в якій сформовані складові економічної безпеки, такі як фінансова, виробнича, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна та зовнішньоекономічна¹⁰. Однак цей документ потребує уточнень, враховуючи появу нових загроз та викликів, які виникли з початком повномасштабного вто-

⁷ Варналій, З.С., Онищенко, С.В., Маслій, О.А., 2019. Загрози економічній безпеці України в умовах глобалізації. Конкурентні стратегії безпеки розвитку України у глобальному середовищі: монографія. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; за заг. ред. А. І. Мокія. Львів, С. 21-95

⁸ Генеральна асамблея ООН, 1985. Резолюція «Міжнародна економічна безпека». [online] Available at: <http://www.un.org/gu/ga>

⁹ Кендюхов, О. В., Болхов, В. Є., Тарапата, С. О., 2019. Дослідження тенденцій інноваційного розвитку економіки України. Вісник економічної науки України, 2 (37), pp. 82-87. Available at: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).82-87](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).82-87)

¹⁰ Указ Президента Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року». [online] Available at: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021>

ргнення РФ на територію України, окупацією територій, що потребує швидкого реагування та вироблення заходів протидії¹¹.

Паралельно з цим відбувалася еволюція поняття «регіональна безпека». Термін «регіональна безпека» почав активно використовуватись відносно нещодавно і виник як реакція на протистояння країн «першого» та «другого» світів як між собою, так і за зони впливу в країнах «третього світу». Сьогодні регіональна безпека розглядається в більш самодостатньому аспекті, а серед основного масиву наукових досліджень у цьому напрямі можна виокремити: порівняльний аналіз ключових регіональних систем¹²; детермінацію безпечної спільноти¹³; характеристику внутрішніх і міждержавних коаліцій та формування регіональних порядків¹⁴; теорію транзиту влади¹⁵ в аспекті регіональних систем безпеки; теорію регіональних комплексів безпеки¹⁶; трактування пористих регіональних порядків¹⁷ тощо.

Трансформувалось також загальне трактування терміну «регіональна безпека» від традиційного мілітаристського державо-центричного режиму до значно ширшого розуміння із значним акцентом на внутрішні та транснаціональні загрози. У поєднанні із системними змінами генерованими розширенням автономії регіональної політики, зазначене привело до створення нових регіональних організацій, а також надало стимул до ускладнення існуючих регіональних інститутів¹⁸.

Якщо раніше регіон сприймався лише як шахівниця для протистояння наддержав, то в сучасному дискурсі він набув ознак самостійної аналітичної одиниці. Концепція регіональних комплексів безпеки (*Regional Security Complex Theory*) обґрунтувала ідею про те, що загрози мають тенденцію до локалізації, а взаємозалежність держав у межах одного географічного простору є настільки тісною, що безпека однієї країни не може розглядатися ізольовано від інших.

Сучасний дискурс фіксує перехід від «безпеки від держав» до «безпеки всередині регіональних спільнот», де стабільність забезпечується не лише ба-

¹¹ Лизун, М. В., & Озарко, К. С. (2023). Економічна безпека ЄС та України: нові виклики та загрози. Серія: Економіка, (25), 117-127.

¹² Lake D., Morgan P. Regional orders: Building security in a new world. Penn State Press, 2010

¹³ Adler E., Barnett M., and Smith S., eds. Security communities. Vol. 62. Cambridge University Press, 1998

¹⁴ Solingen E. Regional orders at century's dawn: global and domestic influences on grand strategy. Vol. 77. Princeton University Press, 1998

¹⁵ Lemke D. Regions of war and peace. Vol. 80. Cambridge University Press, 2002

¹⁶ Buzan B. et al. Regions and powers: the structure of international security. Vol. 91. Cambridge University Press, 2003

¹⁷ Katzenstein P. A world of regions: Asia and Europe in the American imperium. Cornell University Press, 2015

¹⁸ Ліщинський, І. та Лизун, М., 2020а. Загрози регіональній безпеці в Європі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 42, с. 102–106. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-42-18>

лансом сил, а й інституційною конвергенцією та спільними демократичними цінностями.

Сьогодні регіональна безпека інтегрує в себе феномен «гібридності», де недержавні актори, кіберзагрози та кліматичні виклики стають визначальними факторами стабільності. Таким чином, еволюція понять пройшла шлях від лінійної воєнної стратегії до складної мережевої системи, де регіональний рівень став критичною ланкою, що з'єднує національні інтереси з глобальним порядком денним.

Таблиця 1.1

Основні етапи трансформації розуміння «регіональної безпеки»

Період	Домінуючий підхід	Суб'єкт безпеки	Основний інструментарій
<i>Вестфальська система</i>	Реалізм / Статизм	Держава	Військовий потенціал
<i>Кінець XX століття</i>	Ліберальний інституціоналізм	Регіональні блоки	Міжнародне право, торгівля
<i>Сучасність</i>	Конструктивізм / Глобалізм	Людина / Регіум / Соціум	Стійкість (resilience), співпраця

Дослідники виділяють чотири хвилі сучасних досліджень феномену управління регіональною безпекою (англ. *regional security governance*):

- протягом першої акцент робиться на трактуванні базових понять;
- протягом другої ведеться дискусія щодо релевантності залучених інститутів;
- протягом третьої аргументація здійснюється в площині європейської політики безпеки;
- під час четвертої робляться спроби імплементації концептів як неєвропейських регіонів, так і глобального виміру безпеки¹⁹.

Управління регіональною безпекою являє собою комплекс інститутів і заходів на трьох рівнях: глобальному, регіональному і національному. У розрізі різних регіонів світу існує значна різноманітність природи регіональних інститутів та організацій з безпеки. Вирізняються неоднорідністю також концептуальні й онтологічні підходи до типології режимів управління регіональною безпекою. Так, якщо реалісти наголошують на балансі сил альянсів та дизайнують альтернативні імперіалістичні і гегемоністичні сценарії, то представники британської школи роблять акцент на узгодженості і регіональних комплексах безпеки. Ліберали ведуть мову про колективну безпеку, неоліберальні інституціо-

¹⁹ Börzel T., Risse T., eds. *The Oxford handbook of comparative regionalism*. Oxford University Press, 2016

налісти – про режими безпеки, а конструктивісти фокусуються на плюралістичних спільнотах безпеки²⁰

Серед номенклатури різних типів структур управління регіональною безпекою, які взаємно не виключають один одного можна виділити наступні:

- регіональний баланс сил і *ad hoc* (неформальні) альянси;
- регіональна узгодженість (англ. regional concert) – більш інституціоналізована форма регіонального балансу сил;
- регіональна кооперована безпека;
- регіональний колективний захист (формальний альянс);
- регіональна колективна безпека;
- плюралістична спільнота безпеки.

Зазначені структури вирізняються за типами ризиків/загроз безпеці, на які вони орієнтуються, за рівнем інституціоналізації і за природою суб'єктів, які входять до їх складу. Часто регіональні угоди із безпеки поєднують в собі характеристики декількох ідеальних типів. Із плином часу часто відбувається еволюція та ускладнення існуючих структур регіональної безпеки, як це було у випадках МЕРКОСУР чи НАТО.

Більш того, управління регіональною безпекою все частіше забезпечується не лише вузькоспеціалізованими чи формальними структурами (на кшталт ОБСЄ, НАТО чи Африканський Союз), але й багатоцільовими регіональними організаціями, які першопочатково переслідували поєднання економічних і політичних цілей із зростаючими таргетами безпеки (як у випадку ЄС, АСЕАН чи ЕКОВАС. Основні сучасні організації із управління регіональною безпекою наведені в табл. 1.2.

Так, на території Європи ключову роль в аспекті безпеки (насамперед, військово-політичної) відіграє НАТО. За 70-ліття свого існування формат і інструментарій організації зазнали суттєвих змін.

Особливої актуальності проблематика регіональної безпеки набула в умовах російсько-української війни, яка продемонструвала кризу традиційної системи міжнародної безпеки та недостатню ефективність існуючих механізмів стримування агресії. Війна в Україні засвідчила, що регіональна нестабільність здатна швидко виходити за межі окремої держави та впливати на глобальні економічні, енергетичні та політичні процеси. Вона також актуалізувала питання стратегічної автономії, посилення колективної оборони, диверсифікації енергетичних ресурсів та формування нових моделей міжнародного партнерства. У цьому контексті регіональна безпека дедалі більше розглядається як складова глобальної безпеки, а ефективність її забезпечення залежить від здатності дер-

²⁰ Börzel T., Risse T., eds. *The Oxford handbook of comparative regionalism*. Oxford University Press, 2016

жав та міжнародних організацій до консолідації ресурсів, координації політики та оперативного реагування на сучасні виклики.

Таблиця 1.2

Організації управління регіональною безпекою

Регіон	Рік заснування	Організація	Основні напрями діяльності	Кількість членів
Азія	1967	Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)	Багатоцільовий характер; плюралістична спільнота безпеки	10
	1985	Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії (СААРК)	Багатоцільовий характер; регіональна узгодженість	8
	2005	Саміт країн Східної Азії	Багатоцільовий характер; регіональна кооперована безпека	18
Америка	1948	Організація американських держав (ОАД)	Багатоцільовий характер; регіональна колективна безпека	35
	1969	Андське співтовариство (CAN)	Багатоцільовий характер; плюралістична спільнота безпеки	4
	1973	Карибська співдружність (КАРІКОМ)	Багатоцільовий характер; регіональна кооперована безпека	15
	1991	Економічний союз держав Південної Америки (МЕРКОСУР)	Багатоцільовий характер; регіональна кооперована безпека; плюралістична спільнота безпеки	4
	2008	Союз південноамериканських націй	Багатоцільовий характер; регіональна колективна безпека	4
	2011	Співтовариство країн Латинської Америки та Карибського басейну (СЕЛАК)	Багатоцільовий характер; регіональна кооперована безпека	35
Африка	1975	Економічне співтовариство країн Західної Африки (ЕКО-ВАС)	Багатоцільовий характер; регіональна колективна безпека	15
	1992	Співтовариство розвитку Півдня Африки (САДК)	Багатоцільовий характер; регіональна кооперована безпека	16
	1999	Східноафриканське співтовариство (САС)	Багатоцільовий характер	6
	2001	Африканський Союз (АС)	Багатоцільовий характер; регіональна кооперована безпека	55
Близький Схід	1945	Ліга арабських держав (ЛАД)	Багатоцільовий характер; регіональна колективна безпека	22
	1981	Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ)	Багатоцільовий характер; регіональна колективна безпека; плюралістична спільнота безпеки	6
Євразія	2001	Шанхайська організація співробітництва (ШОС)	Безпека; регіональна узгодженість	8
	2003	Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ, Ташкентський договір)	Безпека; регіональна колективна безпека	6
Європа	1949	Організація Північноатлантичного договору (НАТО)	Безпека; регіональний колективний захист; плюралістична спільнота безпеки	30
	1992	Європейський Союз	Багатоцільовий характер; плюралістична спільнота безпеки	27
	1995	Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)	Багатоцільовий характер; регіональна кооперована безпека	57

Примітка: сформовано авторами на основі²¹

²¹ Börzel T., Risse T., eds. *The Oxford handbook of comparative regionalism*. Oxford University Press, 2016

Таким чином, у сучасному глобальному дискурсі регіональна безпека дедалі більше визначається через категорії стійкості, адаптивності та спроможності до колективного реагування на кризові ситуації. Особливого значення набувають питання енергетичної безпеки, кіберзахисту, протидії дезінформації, боротьби з тероризмом, управління міграційними потоками та забезпечення екологічної стабільності. Глобалізація сприяла тому, що локальні конфлікти швидко трансформуються у регіональні або навіть глобальні кризи, що посилює необхідність міжнародної координації та багаторівневого управління безпекою. Водночас сучасні регіональні системи безпеки дедалі частіше функціонують у межах інтеграційних об'єднань, де економічна інтеграція поєднується з політичною координацією та спільною безпековою політикою. Яскравим прикладом такого підходу є Європейський Союз, у межах якого питання безпеки розглядаються у тісному взаємозв'язку з економічною стабільністю, демократичними цінностями та захистом прав людини.

Отже, еволюція понять «безпека» та «регіональна безпека» відображає загальну трансформацію міжнародного середовища та зміну природи загроз у ХХІ столітті. Від вузького військово-політичного трактування ці категорії поступово перейшли до комплексного, багатовимірного розуміння, яке охоплює широкий спектр економічних, соціальних, екологічних, інформаційних та гуманітарних аспектів. Сучасний безпековий дискурс базується на усвідомленні взаємозалежності держав, регіонів і глобальних процесів, що обумовлює необхідність формування нових підходів до забезпечення стабільності, розвитку та міжнародної співпраці.

1.2. Парадигми міжнародної безпеки: від класичного реалізму до критичних підходів

Формування сучасних уявлень про міжнародну безпеку відбувалося під впливом еволюції теоретичних підходів до аналізу міжнародних відносин, трансформації світового порядку та зміни характеру глобальних загроз. Упродовж XX – XXI століть у науковому дискурсі сформувалося кілька ключових парадигм міжнародної безпеки, кожна з яких пропонувала власне бачення природи конфліктів, джерел загроз, ролі держави та механізмів забезпечення стабільності. Перехід від класичних державоцентричних концепцій до сучасних критичних підходів відображає загальну тенденцію до розширення змісту поняття безпеки та переосмислення її суб'єктів, об'єктів і інструментів.

Фундаментом класичних студій безпеки (*Security Studies*) традиційно виступає реалізм (класичний реалізм Г. Моргентау²² та неореалізм К. Уолтца²³). Реалізм виходить із припущення про анархічний характер міжнародної системи, у межах якої відсутній наддержавний механізм, здатний гарантувати безпеку всіх учасників. У таких умовах держави виступають головними акторами міжнародних відносин, а їхньою основною метою є виживання та захист національних інтересів. Безпека в реалістичній парадигмі ототожнюється насамперед із військовою могутністю, балансом сил і здатністю держави протидіяти зовнішнім загрозам. Конфлікти розглядаються як природний елемент міжнародної політики, а війна – як інструмент реалізації державних інтересів. Реалістична школа значною мірою визначала логіку міжнародних відносин у період «холодної війни», коли ключовим механізмом забезпечення стабільності виступала стратегія ядерного стримування. У межах цієї парадигми безпека розглядається крізь призму трьох фундаментальних припущень: анархічності міжнародної системи, державно-центричності та пріоритету військової сили. Держава тут виступає як «чорна скринька» – раціональний актор, головною метою якого є виживання.

Ключовим концептом реалізму є «дилема безпеки», згідно з якою заходи держави щодо зміцнення власної обороноздатності неминуче сприймаються сусідами як потенційна загроза, що провокує дзеркальні дії та веде до ескалації. Безпека у реалізмі – це гра з нульовою сумою, де відносні переваги важать бі-

²² Morgenthau H. J. *Politics among Nations: The Struggle of Power and Peace*. N.Y.: Alfred A. Knopf, 1949. 421 p.

²³ Knutsen, T. L. (1999). Kenneth Waltz's theory of international politics. *Internasjonal politikk*, 57(2), 338-361; Waltz, Kenneth. 1979. *Theory of International Politics*. New York: Random House.

льше за абсолютні здобутки. Регіональна безпека в такому контексті зводиться до «балансу сил» або створення «буферних зон» між великими державами.

Подальший розвиток реалістичної традиції пов'язаний із формуванням неореалізму або структурного реалізму, основні положення якого були розроблені К. Волтц²⁴. На відміну від класичного реалізму, неореалізм акцентував увагу не на природі людини чи політичних лідерів, а на структурі міжнародної системи як визначальному чиннику поведінки держав. Відповідно до цього підходу, анархічність міжнародного середовища змушує держави постійно дбати про власну безпеку та накопичувати ресурси сили. Неореалісти вважали, що міжнародна стабільність залежить від конфігурації системи міжнародних відносин, зокрема від кількості центрів сили та характеру розподілу могутності між ними. Водночас навіть у межах неореалізму безпека продовжувала трактуватися переважно у військово-політичному вимірі.

Альтернативою реалістичному песимізму стала ліберальна парадигма, яка запропонувала логіку «колективної безпеки». Ліберальні теоретики (Р. Кохейн, Дж. Най²⁵) наголошують, що міжнародні інститути, економічна взаємозалежність та поширення демократичних цінностей здатні нівелювати анархічний характер системи. На відміну від реалістів, ліберали вважали, що міжнародна система не є виключно конфліктною, а співпраця може приносити взаємну вигоду всім учасникам. Важливу роль у забезпеченні безпеки, відповідно до ліберального підходу, відіграють міжнародне право, демократичні інститути та механізми колективної безпеки. Саме в межах цієї парадигми сформувалася концепція «демократичного миру», згідно з якою демократичні держави менш схильні до ведення воєн одна проти одної.

Еволюція ліберального підходу призвела до розуміння того, що безпека може бути кооперативною. Замість стримування пропонується інтеграція: створення таких зв'язків між державами (зокрема в межах регіональних організацій, як ЄС чи НАТО), за яких війна стає економічно не вигідною та політично неможливою. Тут безпека трансформується з «захисту від іншого» на «безпеку разом з іншим».

Наприкінці ХХ століття значного поширення набув конструктивізм, який запропонував нове бачення міжнародної безпеки через аналіз ролі ідей, норм,

²⁴ Neuss, B. (2007). Kenneth N. Waltz, Theory of International Politics, New York 1979. In: Kailitz, S. (eds) Schlüsselwerke der Politikwissenschaft. VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-531-90400-9_127

²⁵ Robert O. Keohane/Joseph S. Nye, Power and Interdependence. World Politics in Transition, Boston 1977. In: Kailitz, S. (eds) Schlüsselwerke der Politikwissenschaft. VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-531-90400-9_56; Nye, J. S. (2011). The Future of Power (Large Print 16pt). ReadHowYouWant.com

ідентичностей та соціальних конструкцій у міжнародних відносинах. Одним із ключових представників цього напрямку є О.Вендт²⁶, який стверджував, що анархія міжнародної системи не визначає автоматично конфліктний характер відносин між державами, а її зміст формується через соціальну взаємодію та політичну практику. Конструктивісти підкреслювали, що загрози безпеці не є об'єктивно заданими, а значною мірою залежать від сприйняття, політичного дискурсу та колективних уявлень. У межах цього підходу безпека розглядається не лише як матеріальна категорія, а як соціальний конструкт, який формується через політичні та культурні процеси.

Окреме місце посіла Копенгагенська школа з її теорією сек'юритизації. Б. Бузан та О. Вейвер²⁷ довели, що жодна проблема не є загрозою безпеці «сама по собі». Вона стає такою в результаті «мовленнєвого акту» – процесу, коли політичні еліти маркують певне питання як екзистенційну загрозу, щоб отримати право на надзвичайні заходи. Це дозволило розширити аналіз безпеки на соціальний, екологічний та економічний сектори.

Сучасний етап характеризується піднесенням критичних студій безпеки (Абердинська та Паризька школи). Представники критичного підходу (К. Бут, Р. Джонс)²⁸ ставлять під сумнів саму державу як об'єкт захисту. Вони стверджують, що держава часто сама є джерелом небезпеки для власних громадян.

Центральним поняттям тут стає емансипація – звільнення індивіда від фізичних та соціальних обмежень, що заважають його розвитку. Критичні підходи (включаючи феміністські та постколоніальні студії) деконструюють поняття сили та вказують на те, що глобальна безпека неможлива без подолання структурної нерівності, гендерного насильства та екологічної деградації (табл.1.3).

Таблиця 1.3

Порівняльна характеристика парадигм безпеки

Парадигма	Об'єкт безпеки	Головна загроза	Шлях до безпеки
Реалізм	Держава	Зовнішня агресія, втрата суверенітету	Військова міць, баланс сил
Лібералізм	Міжнародна система	Тиранія, відсутність правил	Інститути, право, торгівля
Конструктивізм	Соціальні групи, держави	Неправильне сприйняття, ворожі ідентичності	Зміна норм, діалог, спільна ідентичність
Критичні студії	Індивід, людство	Структурне насильство, бідність, держава	Емансипація, соціальна справедливість

²⁶ Wendt, A. (1999). Social theory of international politics (Vol. 67). Cambridge university press.

²⁷ Buzan, B., Waever, O., & De Wilde, J. (1998). Security: A new framework for analysis. Lynne Rienner Publishers

²⁸ Booth, K. (2018). Security and emancipation. In *National and international security* (pp. 447-460). Routledge.

У ХХІ столітті розвиток парадигм міжнародної безпеки відбувається під впливом нових глобальних викликів, серед яких міжнародний тероризм, кіберзагрози, гібридні війни, пандемії, кліматичні зміни та енергетична нестабільність. Сучасний безпековий дискурс характеризується поєднанням елементів різних теоретичних підходів, оскільки жодна окрема парадигма не здатна повною мірою пояснити складність сучасних міжнародних процесів. Російсько-українська війна, зростання геополітичної конкуренції між глобальними центрами сили та посилення кризових явищ у світовій економіці знову актуалізували значення військово-політичного виміру безпеки, водночас підтвердивши важливість інформаційної, економічної, енергетичної та гуманітарної складових.

Таким чином, еволюція парадигм міжнародної безпеки від класичного реалізму до критичних підходів відображає поступовий перехід від вузького державоцентричного трактування безпеки до комплексного багатовимірного розуміння сучасних загроз і механізмів їх подолання. Сучасна система міжнародної безпеки формується на перетині військових, політичних, економічних, соціальних та інформаційних процесів, що вимагає міждисциплінарного аналізу та розробки нових підходів до забезпечення стабільності в умовах глобальної взаємозалежності.

1.3. Концепція багаторівневої безпеки в умовах глобалізації

У сучасних умовах трансформації міжнародної системи дедалі більшого значення набуває концепція багаторівневої безпеки, яка відображає складну структуру взаємозалежностей між різними акторами та рівнями міжнародних відносин. Глобалізаційні процеси суттєво змінили характер загроз і механізми їхнього поширення, що призвело до розмивання традиційних меж між внутрішньою та зовнішньою безпекою. Унаслідок цього безпека перестала розглядатися виключно як функція держави, а науковий дискурс дедалі більше орієнтується на аналіз взаємодії різних рівнів – глобального, регіонального, національного та локального. Глобалізація змінила саму природу загроз, надавши їм «мережевого» та транскордонного характеру. Ерозія державного суверенітету, спричинена інтенсифікацією потоків капіталу, інформації та людей, призвела до того, що жодна держава, незалежно від її військової могутності, не здатна забезпечити власну безпеку самотійно. Феномен «взаємозалежної вразливості» змушує акторів переходити від стратегій автономного виживання до стратегій багаторівневого врегулювання.

Процеси глобалізації, що охопили всі сфери суспільного буття на межі тисячоліть, детермінували розмивання традиційних кордонів між внутрішньою та зовнішньою безпекою, а також між локальними та глобальними загрозами. У цьому контексті класична модель безпеки, заснована на домінуванні національної держави, трансформується у концепцію багаторівневої безпеки. Цей підхід розглядає безпеку не як статичний стан захищеності окремого актора, а як динамічну архітектуру, що формується через взаємодію глобального, регіонального, національного та субнаціонального (людського) рівнів.

Концепція багаторівневої безпеки ґрунтується на припущенні, що сучасні загрози мають комплексний характер і не можуть бути ефективно врегульовані лише на одному рівні політичного управління. Глобальні виклики, такі як міжнародний тероризм, кліматичні зміни, кіберзагрози, міграційні кризи або транснаціональна організована злочинність, формуються у взаємодії різних політичних, економічних та соціальних факторів. Тому їхнє подолання потребує координації дій держав, міжнародних організацій, регіональних інтеграційних об'єднань, недержавних акторів та інститутів громадянського суспільства. У цьому контексті багаторівнева безпека виступає як аналітична модель, що дозволяє розглядати безпекові процеси у системі взаємопов'язаних рівнів управління.

Концепція багаторівневої безпеки передбачає ієрархічну, але водночас мережеву взаємодію таких рівнів:

1. Глобальний рівень. Представлений міжнародними інституціями (ООН, ОБСЄ, ВООЗ) та глобальними режимами контролю над озброєнням. На цьому рівні формуються загальні норми та стандарти, що регулюють питання ядерної безпеки, протидії кліматичним змінам та кіберзагрозам. Безпека тут трактується як глобальне суспільне благо.

2. Регіональний рівень. У межах теорії регіональних комплексів безпеки (RSCT) цей рівень стає критичною ланкою, що сполучає глобальні тренди з локальними реаліями. Регіональні організації (НАТО, ЄС, АСЕАН) створюють «безпекові спільноти», де стабільність забезпечується через високий рівень інституційної інтеграції та спільні механізми реагування на кризи.

3. Національний рівень. Залишається базовим елементом системи, проте його роль змінюється. Держава перестає бути єдиним джерелом безпеки, трансформуючись у своєрідного «менеджера ризиків», який координує зусилля міжнародних партнерів та внутрішніх акторів.

4. Локальний або суспільний рівень. Фокусується на безпеці громад, етнічних груп та окремих індивідів. У межах парадигми людської безпеки (*human security*) захист прав людини та забезпечення її базових потреб стає фундаментом для стабільності на всіх вищих рівнях.

На глобальному рівні формуються основні принципи міжнародної безпеки, міжнародно-правові норми та механізми координації дій держав. Центральну роль у цьому процесі відіграє ООН, яка забезпечує інституційну основу для підтримання міжнародного миру та безпеки, розвитку міжнародного права та врегулювання конфліктів. Через діяльність Ради Безпеки, миротворчі операції та дипломатичні механізми ця організація виступає ключовим інструментом глобального управління безпекою.

В українському науковому дискурсі термін «глобальне регулювання» є більш поширеним, ніж поняття «глобальне управління». Він укорінився як означення процесу впорядкування міжнародних відносин, незалежно від поточної конфігурації «центрів сили» у світі. Йдеться про спільне прийняття стратегічних рішень усією світовою спільнотою. Натомість, щодо «глобального управління» існують суттєві розбіжності як у трактуванні, так і у визначенні його завдань: від епізодичного вирішення локальних економічних проблем до створення всеохоплюючого контролю через глобальний уряд. Систематизація цих підходів дозволяє виокремити шість рівнів глобального управління, наведених на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Рівні глобального управління²⁹

Зазначимо, що ключове місце у глобальній інституційній системі з адекватним функціональним розподілом професійних і організаційних компетенцій повинно належати таким суб'єктам глобального управління (СГУ)³⁰:

- міжнародні організації (ООН, МВФ, СБ, СОТ та інші);
- «неформальні центри сили» («Велика вісімка», різноманітні бізнес-форуми на кшталт Давоського, Римський клуб тощо);
- країни-лідери регіонального економічного розвитку (США і Канада у Північній Америці, Японія і Китай в Азійському регіоні, ЄС у Європі);
- держави або їх представницькі органи в міжнародних урядових і неурядових організаціях;
- мережеві структури глобального типу (ТНК, глобальні фінансові мережі, професійні та бізнес-асоціації);
- регіони як економічно автономні осередки формування конкурентних переваг країн і водночас міждержавні з'єднувальні ланки та функціональні центри виробничої активності;

²⁹ Ліщинський, І., & Лизун, М. (2020). Концептуальні візії регіональної та глобальної безпеки. *Вісник Економіки*, 2, 148–161. <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.02.148>

³⁰ Лук'яненко Д., Кальченко Т. Стратегії глобального управління. К., 2009. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mep/2009_8_9/08-3612/2_Lukyanenko_Kalchenko.pdf

- глобальні міста як центри локальної активності (ділової, наукової, фінансової, інноваційної тощо);
- центри генерування знань (університети, інноваційні кластери, технопарки, технополіси, венчурні компанії тощо);
- інститути громадянського суспільства на всіх рівнях, військового стримування та запобігання розвитку військових конфліктів, захисту навколишнього середовища;
- глобальні засоби масової інформації (глобальні інформаційні мережі, міжнародні інформаційні агенції, бюро аналізу та узагальнення інформації тощо)³¹.

У сучасній парадигмі глобального управління виокремлюють кілька концепцій організації глобального регулювання. Вони передбачають або створення нових інститутів, або еволюцію функцій уже існуючих. Існують два основні сценарії вдосконалення інституційної архітектури світу: 1) лідерство перехоплює один з учасників системи; 2) створюється новий наднаціональний інститут – світовий центр прийняття стратегічних рішень, який часто називають «глобальним урядом»³². У цьому контексті актуальною залишається проблема розмитості межі між міжнародним співробітництвом суверенних держав та самостійною наднаціональною роллю міжнародних організацій.

Спроби обґрунтувати доцільність створення глобального уряду, визначити його структуру та функції неодноразово робилися як у зарубіжній, так і у вітчизняній літературі. Прихильники мондіалізму вважали, що глобальний уряд повинні формувати представники країн-гегемонів. Проте Б. Гаврилишин висловив упевненість у тому, що через кілька десятиліть шляхи розвитку різних частин людства зблизяться, оскільки жодна група людей не зможе самостійно «приватизувати планету». Усі народи будуть змушені пристосовуватися до правил спільного життя, якими й керуватимуться в умовах «єдиного світового порядку й загальної долі»³³.

Підтримуючи гіпотезу Б. Гаврилишина, вважаємо, що глобальний уряд має бути сформований на основі паритетного представництва міжнародних організацій, через які реалізовуватиметься механізм глобального управління.

³¹ Ліщинський І., Лизун М. Концептуальні візії регіональної та глобальної безпеки. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2020. № 2. С. 148-161. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.02.148>

³² Global Risks 2012. Seventh Edition. An Initiative of the Risk Response Network. – World Economic Forum, 2012. URL: www.weforum.org

³³ Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. До ефективних суспільств. Доповідь Римському клубові. К.: Основи, 1993. 238 с.

У контексті розглянутих вище механізмів глобального менеджменту, наше бачення взаємозв'язків між суб'єктами світових управлінських процесів представлено на рис. 1.2.

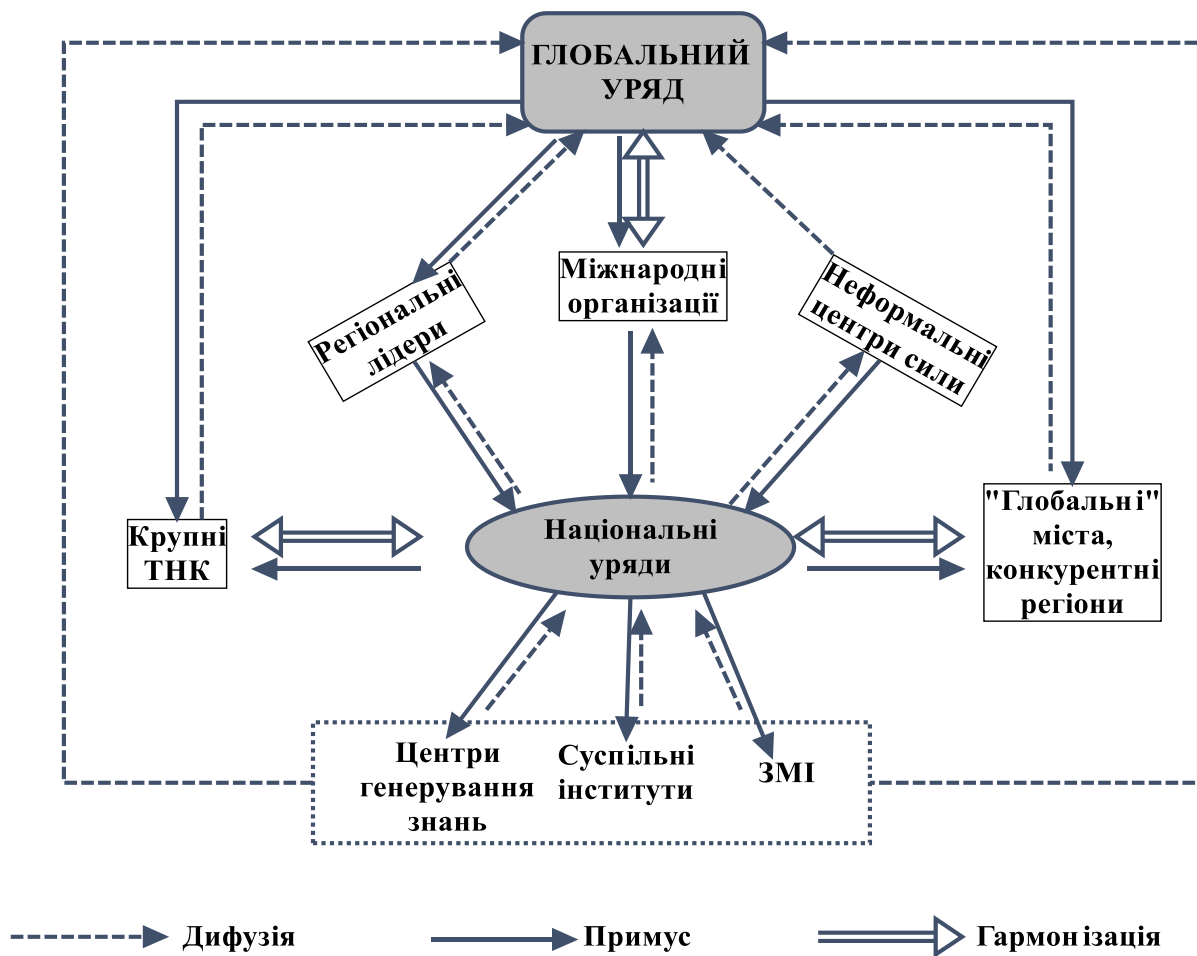

Рис. 1.2. Взаємозв'язки між суб'єктами глобального управління³⁴

В економічній літературі зустрічаються також інші варіанти взаємодії СГУ. Зокрема, Д. Лук'яненко та Т. Кальченко, виходячи з можливої комбінації полюсів влади, розглядають можливий інституційний устрій у формі уніполярної, бі-, три- та поліполярної систем³⁵.

Таким чином, вагомою перешкодою на шляху створення системи глобального управління безпекою залишається відсутність єдиного бачення та усвідомлення лідерами країн майбутнього вектора її розвитку, методів та інструме-

³⁴ Ліщинський, І., & Лизун, М. (2020). Концептуальні візії регіональної та глобальної безпеки. *Вісник Економіки*, 2, 148–161. <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.02.148>; Лизун М. В., Ліщинський І. О. Глобальне управління в контексті формування світового економічного порядку. *Наука молода*. 2013. Вип. 20. С. 40-46.

³⁵ Лук'яненко Д., Кальченко Т. Стратегії глобального управління. К., 2009. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mep/2009_8_9/08-3612/2_Lukyanenko_Kalchenko.pdf

нтів досягнення поставлених перед нею цілей, а також різного характеру походження ключових суб'єктів глобального економічного розвитку.

Регіональний рівень є важливою складовою багаторівневої архітектури безпеки, оскільки саме в межах регіонів формуються найбільш інтенсивні безпекові взаємозв'язки між державами. Географічна близькість, історичні взаємини, економічна взаємозалежність та спільні політичні інтереси зумовлюють виникнення регіональних систем безпеки, у межах яких розробляються механізми спільного реагування на загрози³⁶. У європейському контексті важливу роль у формуванні регіональної безпекової архітектури відіграють North Atlantic Treaty Organization, Organization for Security and Co-operation in Europe та European Union. Ці інституції поєднують військові, політичні та цивільні інструменти забезпечення стабільності, сприяючи формуванню комплексної системи регіональної безпеки.

Національний рівень залишається базовим у системі забезпечення безпеки, оскільки саме держави володіють основними ресурсами та інституційними механізмами для захисту власного суверенітету та територіальної цілісності. Державні органи влади формують національні стратегії безпеки, здійснюють оборонну політику, контролюють кордони та забезпечують правопорядок. Водночас у сучасному світі ефективність національної безпеки значною мірою залежить від здатності держав інтегруватися у міжнародні та регіональні системи співпраці.

Окрім державного рівня, дедалі більшої ваги набуває локальний та суспільний вимір безпеки. Глобалізація сприяла активізації ролі місцевих громад, неурядових організацій, міжнародних мереж та приватного сектору у формуванні безпекових політик. У багатьох випадках саме на локальному рівні відбувається безпосереднє реагування на кризові ситуації, гуманітарні катастрофи або соціальні конфлікти. Відтак безпека дедалі більше розглядається як результат взаємодії державних та недержавних акторів у межах складної багаторівневої системи управління.

Ключовою особливістю багаторівневої моделі є те, що рівні не існують ізольовано. Глобалізація створює «ефект каскаду»: локальний конфлікт у віддаленому регіоні через міграційні кризи, розрив ланцюгів постачання або дезінформаційні кампанії в соціальних мережах миттєво набуває глобального виміру.

³⁶ Ліщинський І., Лизун М. Загрози регіональній безпеці в Європі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент». 2020. Вип. 42. С. 102-106.

Вертикальна інтеграція передбачає узгодженість дій між ООН, регіональним союзом та національним урядом. Горизонтальна інтеграція, своєю чергою, залучає до безпекового дискурсу недержавних акторів: транснаціональні корпорації (особливо в секторі кібербезпеки та енергетики), неурядові організації та волонтерські рухи. Це створює так звану «мережеву безпеку», де стійкість системи залежить від якості зв'язків між усіма її вузлами.

Попри логічність концепції, її реалізація стикається з низкою суперечностей. По-перше, це конфлікт між глобальними нормами та національними інтересами (особливо в умовах повернення до політики «великих держав»). По-друге, це проблема «дефіциту відповідальності», коли багаторівневність призводить до розмивання обов'язків у разі виникнення транснаціональних криз (як це продемонструвала пандемія COVID-19 або глобальні екологічні виклики).

У контексті глобалізації концепція багаторівневої безпеки також пов'язана з процесами формування глобального управління. Посилення міжнародної взаємозалежності призводить до того, що безпекові рішення дедалі частіше ухвалюються у межах складної мережі інституцій, що включає міжнародні організації, регіональні об'єднання, урядові структури та недержавні актори. Це формує нову модель управління безпекою, у якій відповідальність за підтримання стабільності розподіляється між різними рівнями політичної системи.

Особливої актуальності багаторівневий підхід до безпеки набуває в умовах сучасних геополітичних трансформацій. Зростання ролі гібридних загроз, інформаційних операцій, кіберконфліктів та економічного тиску свідчить про те, що безпека дедалі більше виходить за межі традиційного військового виміру. У таких умовах ефективна система безпеки повинна поєднувати інструменти дипломатії, економічної політики, технологічного розвитку, гуманітарного співробітництва та оборонної стратегії.

Отже, концепція багаторівневої безпеки є важливим аналітичним інструментом для розуміння сучасної архітектури міжнародної стабільності. Вона відображає складну систему взаємодії між глобальними, регіональними, національними та локальними структурами управління, що спільно формують механізми реагування на сучасні виклики. У контексті глобалізації та зростання взаємозалежності держав багаторівневий підхід дозволяє більш комплексно аналізувати безпекові процеси та розробляти ефективні стратегії підтримання миру і стабільності на різних рівнях міжнародної системи.

1.4. Глокалізаційний вимір безпекових процесів у сучасному світі

Сучасні трансформації міжнародної системи дедалі частіше пояснюються через взаємодію глобальних і локальних процесів, що знаходить відображення у концепції глокалізації. У науковому дискурсі цей термін використовується для позначення складного процесу взаємопроникнення глобальних тенденцій та локальних особливостей розвитку суспільств, у результаті чого формуються нові форми соціально-економічної, політичної та безпекової взаємодії. У контексті дослідження міжнародної безпеки глокалізаційний підхід дозволяє розглядати безпекові процеси не лише на глобальному або національному рівнях, але й у взаємозв'язку з локальними соціальними, культурними та політичними практиками.

У контексті інтенсифікації глобальних трансформацій традиційна дихотомія «глобальне–локальне» втрачає свою пояснювальну спроможність, поступаючись місцем складнішому феномену – глокалізації. Запроваджений Р. Робертсоном³⁷ термін у сфері безпекових студій позначає не просто співіснування двох рівнів, а їхню органічну взаємопроникність, де глобальні загрози набувають специфічних локальних форм, а локальні конфлікти миттєво інтеріоризуються глобальною системою. Глокалізаційний вимір безпеки стає результуючою вектору універсалізації безпекових стандартів та вектору партикуляризації регіональних ідентичностей³⁸.

У сфері безпеки глокалізаційний підхід набуває особливого значення у зв'язку зі зростанням складності сучасних загроз. Багато викликів, що мають глобальний характер, проявляються насамперед на локальному рівні. Наприклад, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція або кіберзагрози мають глобальні джерела та мережеву структуру, але їхні наслідки відчуються у конкретних державах, регіонах або навіть громадах. У такому контексті ефективне реагування на безпекові виклики потребує поєднання глобальних механізмів координації з локальними інструментами управління та адаптації.

Глокалізаційний вимір безпеки також пов'язаний із трансформацією ролі держави у міжнародній системі. Традиційно держава виступала основним суб'єктом забезпечення безпеки, контролюючи військові, політичні та економі-

³⁷ Robertson, R. (1992) *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Sage, London

³⁸ Ліщинський, І. О. (2019). *Полюси та осі розвитку в контексті глокалізаційних процесів: монографія*. Тернопіль: ТНЕУ, 364 с. <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/40963>

чні ресурси. Проте в умовах глобалізації держави дедалі більше залучені до мережових форм співпраці з міжнародними організаціями, регіональними інтеграційними об'єднаннями, транснаціональними корпораціями та неурядовими організаціями. Таке розширення кола акторів безпеки призводить до формування складної багаторівневої системи управління безпековими процесами, у якій взаємодіють глобальні та локальні інституційні структури.

У сучасному світі важливу роль у формуванні глобальних безпекових механізмів відіграють міжнародні організації, передусім ООН, яка координує міжнародні зусилля у сфері підтримання миру, врегулювання конфліктів та розвитку міжнародного права. Водночас регіональні структури безпеки, такі як НАТО, ОБСЄ та ЄС, виступають посередниками між глобальними нормами та локальними практиками безпеки, адаптуючи міжнародні стандарти до конкретних політичних і соціальних умов регіонів.

Глокалізаційний підхід до безпеки також підкреслює зростання ролі місцевих спільнот і громадянського суспільства у реагуванні на безпекові виклики. У багатьох випадках саме локальні актори першими стикаються з наслідками конфліктів, гуманітарних криз або природних катастроф. Відтак ефективність безпекової політики значною мірою залежить від здатності державних та міжнародних інституцій залучати місцеві громади до процесів прийняття рішень та реалізації програм безпеки. Такий підхід сприяє підвищенню стійкості суспільств до зовнішніх і внутрішніх загроз та формуванню більш адаптивних моделей управління кризами³⁹.

Важливою складовою глокалізаційного виміру безпеки є інформаційно-комунікаційний аспект. Розвиток цифрових технологій та глобальних інформаційних мереж значно прискорив поширення інформації, що створює нові можливості для міжнародної співпраці, але водночас породжує нові типи загроз, зокрема інформаційні маніпуляції, кібератаки та дезінформаційні кампанії. У таких умовах локальні інформаційні простори стають частиною глобального комунікаційного середовища, а питання інформаційної безпеки набувають транснаціонального характеру.

Глокалізаційні процеси також суттєво впливають на характер сучасних конфліктів. Багато з них мають гібридний характер, поєднуючи військові, економічні, інформаційні та соціальні інструменти впливу. При цьому конфлікти можуть мати локальні причини, але швидко набувати міжнародного масштабу через втручання зовнішніх акторів або через глобальні інформаційні мережі. У

³⁹ Ліщинський, І. О. (2019). Полюси та осі розвитку в контексті глокалізаційних процесів: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 364 с. <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/40963>

такому контексті безпека розглядається як динамічний процес, що формується у взаємодії різних рівнів міжнародної системи⁴⁰.

У контексті сучасних геополітичних трансформацій глокалізаційний вимір безпеки набуває особливої актуальності для регіонів, що перебувають у зоні підвищеної стратегічної конкуренції. Зокрема, європейський безпековий простір демонструє тісне переплетення глобальних геополітичних процесів із локальними безпековими викликами. Події останніх років засвідчують, що локальні конфлікти можуть мати значні наслідки для глобальної стабільності, впливаючи на систему міжнародних відносин, економічні зв'язки та політичні альянси.

Глокалізація безпекових процесів проявляється у здатності глобальних акторів (міжнародних організацій, ТНК) адаптувати свої стратегії до унікальних соціокультурних ландшафтів конкретних регіонів, і водночас – у спроможності локальних акторів використовувати глобальні інструменти (інформаційні мережі, міжнародне право, крипторинки) для розв'язання власних безпекових завдань. Це створює ситуацію, за якої будь-який локальний інцидент – від етнічного напруження в окремій провінції до кібератаки на регіональну електромережу – має потенціал стати детонатором глобальної кризи.

Одним із найбільш рельєфних проявів глокалізації є гібридизація безпекових загроз. Сучасні конфлікти більше не є суто конвенційними або суто внутрішніми. Вони розгортаються у глокальному вимірі, де:

1. Інформаційно-психологічні операції використовують глобальні платформи (соціальні мережі) для маніпулювання локальними архетипами та образами «іншого», провокуючи внутрішню дестабілізацію.

2. Терористичні мережі функціонують за принципом «глобальної франшизи»: маючи єдину ідеологічну платформу, вони делегують право на насильство автономним локальним осередкам, які діють відповідно до місцевого контексту.

3. Економічна безпека стає глокальною через залежність локальних виробництв від глобальних ланцюгів доданої вартості. Будь-яка локальна дестабілізація в ключовому логістичному вузлі (наприклад, Суецький канал або Чорноморські порти) негайно трансформується у глобальний шок продовольчої чи енергетичної безпеки.

Еволюція безпекового дискурсу в умовах глокалізації призвела до концепції «local ownership» (місцевої власності) у миробудівництві та врегулюванні

⁴⁰ Ліщинський І. О. Парадигма просторової організації локального економічного розвитку. Вісник Одеського національного університету. 2018. Т. 23. Вип. 6 (71). С. 13–17

конфліктів. Досвід останніх десятиліть показав, що глобальні моделі безпеки, імпортовані без урахування локальної специфіки, часто виявляються нежиттєздатними. Глокалізаційний вимір вимагає від міжнародних інституцій відмови від універсальних «рецептів» на користь інклюзивних моделей, що залучають місцеві громади до процесу сек'юритизації⁴¹.

Водночас спостерігається зворотний процес – локалізація глобальних норм. Регіональні комплекси безпеки адаптують глобальні принципи (наприклад, демократичний контроль над сектором безпеки або екологічні стандарти) до власних політичних культур. Це створює розмаїття «безпекових ландшафтів», де глобальний мир підтримується не через уніфікацію, а через узгодження різноспрямованих локальних інтересів⁴².

У глокальному вимірі концепція стійкості набуває особливого значення. Вона передбачає здатність локальної системи (міста, регіону, держави) витримувати глобальні потрясіння – будь то пандемія, фінансова криза чи хвиля дезінформації. Глокалізація безпеки тут проявляється у створенні горизонтальних мереж підтримки: міста-побратими, регіональні альянси та транскордонні муніципальні об'єднання стають новими суб'єктами безпеки, які часто діють ефективніше за традиційні національні уряди.

Глокалізаційний вимір безпеки передбачає, що локальні події (conflict, збої в інфраструктурі, точкові акти тероризму) через мережеву взаємозалежність швидко набувають глобального резонансу, перетворюючись на системні кризи (ефект доміно). Водночас, глобальні загрози локалізуються, специфічно адаптуючись до соціокультурного та політичного контексту конкретних регіонів (наприклад, локальна інтерпретація екстремістських ідеологій). Ця взаємозалежність зумовлює перехід від лінійних військово-стратегічних моделей до складної парадигми глокальної безпеки, яка вимагає багаторівневого управління: інтеграції глобальних нормативних механізмів (ООН, міжнародне право), регіональної координації та, що найбільш критично, зміцнення стратегічної стійкості (resilience) та адаптивності на локальному та національному рівнях. Еволюція Парадигм Безпеки (від Жорсткої до Глокальної) представлена в табл.1.4.

Яскравим прикладом цього виміру є Російсько-українська війна: локальний за географією конфлікт миттєво перетворився на глобальну кризу безпеки,

⁴¹ Ліщинський, І. О. (2019). Полюси та осі розвитку в контексті глокалізаційних процесів: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 364 с. <http://dspace.wupn.edu.ua/handle/316497/40963>; Ліщинський І. О. Онтологічно-концептуальні засади глокалізації. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 34. С.20–24

⁴² Ліщинський І. О. Глокалізація, фрагментація та альтернативні візії внутрішніх геоекономічних суперечностей. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. 22. Ч. 2. С. 77–81

що фундаментально впливає на архітектуру ядерного стримування, продовольчу та енергетичну безпеку світу та вимагає консолідації багаторівневих ресурсів міжнародного співтовариства.

Таблиця 1.4

Еволюція парадигм безпеки

Характеристика	Парадигма «Жорсткої» Безпеки (Холодна війна)	Парадигма «Глокальної» Безпеки
<i>Центр уваги</i>	Держава, її суверенітет та кордони	Людина, її стійкість та соціум
<i>Тип загроз</i>	Військова агресія, зовнішній напад	Гібридні, транснаціональні, цифрові, кліматичні
<i>Механізм</i>	Стимування (Deterrence), Баланс сил	Стійкість, адаптація, багаторівневе управління
<i>Актори</i>	Великі держави, військово-політичні блоки	Держави, міжнародні організації, соціум, цифрові мережі
<i>Логіка</i>	«Безпека від іншого» (Гра з нульовою сумою)	«Безпека разом з іншим» (Мережева взаємодія)
<i>Приклад</i>	Ядерне стримування, система НАТО (Холодна війна)	Реагування на пандемію COVID-19, гібридна війна

Отже, глокалізаційний вимір безпекових процесів відображає складну взаємодію глобальних тенденцій і локальних особливостей розвитку міжнародної системи. Він демонструє, що сучасна безпека формується у багаторівневому середовищі, де глобальні виклики реалізуються через локальні контексти, а локальні події можуть мати глобальні наслідки. У цьому контексті ефективна безпекова політика потребує інтеграції глобальних стратегій із локальними механізмами реагування, що дозволяє формувати більш гнучку та адаптивну систему забезпечення стабільності у сучасному світі. Глокалізаційний вимір безпекових процесів відображає перехід від лінійної архітектури безпеки до мережевої, де рівні взаємозалежності є критично високими. Глокалізація не нівелює роль держави, але змушує її функціонувати в умовах постійного резонансу між глобальними вимогами та локальними потребами. Розуміння цієї діалектики є ключем до розробки ефективних стратегій стабільності у ХХІ столітті, де безпека кожного локального вузла є передумовою безпеки всієї глобальної мережі.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ ЗМІН У СИСТЕМІ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Методологічні підходи до дослідження регіональної безпеки в умовах збройного конфлікту

У сучасному світі, де міжнародні зв'язки й інтеграційні процеси стають дедалі глибшими, поняття регіональної безпеки набуває виняткового значення. Регіон – це не просто територія з певними кордонами, а комплекс взаємозалежних політичних, економічних, соціальних і культурних просторів, в межах яких функціонує система безпеки. Регіональна безпека охоплює сукупність державних, міжнародних та міждержавних заходів, які спрямовані на запобігання конфліктам, підтримку стабільності, захист від загроз та забезпечення сталого розвитку.

Поняття «регіональна безпека» є складовою ширшої категорії національної та міжнародної безпеки й водночас виступає окремим об'єктом дослідження. У науковому середовищі існує низка підходів до його трактування, що відображають як глобальні тенденції, так і специфіку регіонального контексту.

Одним із перших, хто розширено трактував поняття безпеки, був Баррі Бузан. У своїй праці *People, States and Fear* він запропонував багатовимірний підхід до аналізу безпеки, включаючи економічну, соціальну та екологічну складові, поряд із традиційною військовою сферою⁴³. Подібного підходу дотримуються також Ваєвер і Бузан у спільній роботі *Regions and Powers*, де вони вводять поняття регіонального комплексу безпеки^{44 45}.

У свою чергу, Річард Ульман (*Redefining Security*, 1983)⁴⁶ наголошує на необхідності врахування нетрадиційних загроз, таких як екологічні й економічні кризи, які часто залишаються поза увагою державної політики. Ці ідеї перегукуються з концепцією сек'юритизації, запропонованою Оле Ваєвером, відповідно до якої питання набувають статусу загроз лише після відповідного політичного дискурсу.

Геополітичний підхід до регіональної безпеки яскраво представлений у працях Збігнева Бжезінського. У книзі *The Grand Chessboard* він визначає Україну як ключовий елемент у контролі над Євразією. Відповідно до його логіки,

⁴³ Buzan B. *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1991. 352 p.

⁴⁴ Buzan B., & Wæver, O. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press, 2003. 564 p.

⁴⁵ Wæver O. *Securitization and Desecuritization*. In: Lipschutz, R. (ed.) *On Security*, New York: Columbia University Press, 1995. P. 46-86.

⁴⁶ Ullman R. *Redefining Security*. *International Security*, 1983. Vol. 8, No. 1. P. 129-153.

стабільність у регіоні неможлива без незалежної та сильної України, яка виступає протипологом російському впливу⁴⁷.

Український контекст розкривають у своїх роботах Євгеній Глинка та Олександр Литвиненко. Перший фокусується на геополітичних детермінантах безпеки, другий – на аналітичному супроводі безпеки в умовах війни та гібридних викликів^{48 49}.

Таким чином, сучасна концепція регіональної безпеки базується на синтезі класичних та новітніх підходів, враховує глобальні і локальні виклики, а також потребує адаптації до умов воєнного часу, в яких перебуває Україна.

У теоретичній науці міжнародних відносин існує кілька провідних підходів до осмислення регіональної безпеки, кожен із яких по-своєму трактує природу загроз, визначає ключових акторів та пропонує власні механізми забезпечення стабільності. Різні шкали – від військових альянсів до соціально-економічних ініціатив – демонструють, що безпека не є однорідною або статичною категорією. Нижче наведено аналіз основних підходів до регіональної безпеки, які мають найбільший вплив на сучасну політику і наукові дискусії (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Основні характеристики підходів до регіональної безпеки

№ з/п	Підхід	Ключовий акцент	Учасники	Тип загроз	Механізми реагування
1.	Реалістичний	Баланс сил, стримування	Держави	Військова загроза	Альянси, нарощування потужностей
2.	Комплексний	Багатовимірна безпека	Держави, інститути	Економічні, соціальні, енергетичні	Політика розвитку, інтеграція
3.	Конструктивістський	Ідентичність, норми	Держави, суспільство	Сприйняття загроз	Зміна дискурсу, міжкультурний діалог
4.	Теорія сек'юритизації	Процес визначення загроз	Політичні діячі	Політично конструйовані	Публічні кампанії, законодавчі ініціативи
5.	Гуманітарний	Людська безпека, добробут	Громади, держава, НУО	Бідність, голод, соціальна нестабільність	Соціальна політика, гуманітарні програми

Джерело: складено авторами

⁴⁷ Brzezinski Z. The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. Basic Books, 1997. 223 p.

⁴⁸ Глинка Є. М. Геополітичні основи регіональної безпеки в Україні: монографія. – К.: НІСД, 2007. – 220 с.

⁴⁹ Литвиненко О. В. Практична реалізація Концепції реформування сектору безпеки і оборони України. Рада національної безпеки і оборони України. 2025. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2434.html>

Реалізм – одна з найстарших і найвпливовіших шкіл у теорії міжнародних відносин. Згідно з нею, держави – головні гравці міжнародної системи, що оперують у «анархічному» середовищі, де відсутній універсальний гарант безпеки. У цій системі забезпечення стабільності ґрунтується на балансі сил: кожен суб'єкт прагне не дозволити домінування одного учасника над іншими. На регіональному рівні таке уявлення означає, що саме держави або коаліції держав, об'єднані військовими альянсами або оборонною співпрацею, виступають гарантом безпеки. Прикладом є структура колективної оборони, коли атака на одного з учасників розцінюється як загроза для всіх. Така модель забезпечує багатоглибкий, хоча й мінімалістичний, форму безпеки – захист від прямої військової агресії, втримання рівноваги сил, стримування потенційних агресорів. Проте, цей підхід має й обмеження: у ньому слабо враховані немілітарні загрози – соціальні, економічні, гуманітарні – що, особливо в умовах сучасних гібридних конфліктів, може бути недостатньо ефективним.

Комплексне розуміння безпеки виходить за межі класичної військово-державної парадигми. Воно передбачає, що стабільність регіону залежить не лише від військової або політичної могутності, а від цілого спектра чинників – економічних, соціальних, екологічних, інформаційних тощо. У цій моделі безпека стає багатовимірною системою, у якій взаємозалежність компонентів означає, що криза в одній сфері може спровокувати дестабілізацію в інших. Наприклад, енергетична залежність чи економічна криза – це не просто питання виживання, а прямий виклик безпеці регіону.

В контексті європейської практики це бачення реалізується через політики, які охоплюють не лише оборону, а й енергетичну безпеку, економічну стійкість, правовий захист, соціальну згуртованість і екологічну стабільність. Такий підхід передбачає активну роль не лише держав, а й міжнародних організацій, регіональних інституцій, бізнесу та громадянського суспільства. Безпека у цьому розумінні – це не просто уникнення збройного конфлікту, а створення умов для стабільного розвитку, захисту прав людини та зменшення вразливості перед ризиками.

Конструктивізм пропонує радикально інше бачення безпеки – як соціального конструкту, залежного від норм, уявлень, ідентичностей та сприйняття. Згідно з цим підходом, загроза – не об'єктивний факт, а те, що визначається суб'єктами в залежності від історичного досвіду, культури, політичного контексту. Те, що одна держава сприймає як форсування свого потенціалу або зміцнення – інша може розглядати як сигнал агресії.

На рівні регіональної безпеки це означає, що важливо враховувати не лише матеріальні аспекти (військова міць, економічна стабільність), а й іденти-

чності, історичну пам'ять, культурну близькість чи відмінність, дискурси та наративи, якими оперує суспільство. Саме через ці чинники формуються настрої, довіра до сусідів, готовність до співпраці або конфронтації. Інакше кажучи: безпека – це не просто об'єкт міжнародних договорів чи оборонних союзів, а динамічний продукт комунікації, суспільної взаємодії, сприйняття й інтерпретації реальності.

Цей підхід підкреслює, що стабільність може бути досягнута не через сили, а через нормативну і культурну консенсусність, через становлення спільних уявлень про безпечне співіснування. Для багатонаціональних або культурно розмаїтих регіонів це особливо важливо – адже ключову роль відіграє не лише політична, а й соціальна згуртованість, спільна ідентичність чи, принаймні, взаєморозуміння.

Сучасні теорії безпеки також доповнюють базові моделі двома важливими перспективами: теорією сек'юритизації та гуманістичним підходом.

Сек'юритизація – це процес, в рамках якого певне питання (економічне, екологічне, міграційне тощо) набуває статусу «безпеки» через політичну риторику або медійний дискурс. Таким чином, не будь-яка загроза – об'єктивна та однозначна – стає безпековою. Її визначають актори, які мають вплив на суспільну свідомість, і саме через них питання потрапляє до порядку денного безпеки. Цей підхід підкреслює роль влади, ЗМІ та політичних еліт у формуванні дискурсу загроз, а отже – у визначенні, що вважати небезпечним, а що – ні.

З іншого боку, *гуманістична або людська безпека* зміщує фокус з держави на людину та громаду. Безпека – це не лише захист кордонів чи територій, а задоволення базових потреб: життя, здоров'я, доступ до ресурсів, соціальна справедливість, права і свободи. В умовах конфлікту, переміщень населення, гуманітарних криз акцент на людській безпеці стає критично важливим. Зневага цими аспектами може призвести до нестабільності, соціальної напруги, втрати довіри – тобто до нових загроз, навіть якщо державний рівень безпеки формально зберігається.

Жоден із зазначених підходів не можна вважати вичерпним. Реалізм ефективний в умовах військових загроз, але слабкий проти соціально-економічних викликів. Комплексний підхід дає широку картину, але може нехтувати культурними ідентичностями. Конструктивізм – гнучкий в оцінці сприйняття, але менш дієвий проти матеріальних загроз. Концепція сек'юритизації показує, як формуються дискурси, а гуманістична безпека наголошує на людині.

Отже, для сучасних умов, особливо в зонах конфлікту чи суспільної трансформації, доцільним є *поєднання декількох підходів*. Наприклад, захист державних інтересів через військові союзні структури, економічну і енергетичну

стійкість, розвиток соціальної інфраструктури, формування спільних ідентичностей, захист прав людини – усе це має складати єдину систему регіональної безпеки.

Таке інтегроване бачення безпеки передбачає, що:

1. Актори безпеки – це не лише держави й військові союзи, а й регіональні адміністрації, місцеві громади, міжнародні організації, бізнес та громадянське суспільство.

2. Загрози – широке коло: від традиційних військових викликів до економічної нестабільності, екологічних проблем, соціальної нерівності, інформаційної маніпуляції, гуманітарних криз, зміни клімату.

3. Механізми реагування – багатоступеневі: оборонна співпраця та стримування, економічна інтеграція, інвестиції в енергетичну незалежність, розвиток соціальної інфраструктури, захист прав людини, соціальна політика, підтримка громад, формування загальнонаціональної або регіональної ідентичності, діалог між спільнотами, превентивні заходи, гуманітарна допомога.

4. Стратегії безпеки мають бути адаптивними: здатними реагувати на змінні виклики, переглядати пріоритети залежно від контексту, поєднувати превенцію і реагування, враховувати як матеріальні, так і нематеріальні фактори.

5. Безпека має розглядатись як процес, а не як разовий стан. Це означає, що система безпеки має бути постійно діагностованою, з відкритими каналами комунікації, моніторингу, оцінювання, оновлення стратегій і політик.

Такий підхід до регіональної безпеки – комплексний, гнучкий і контекстуальний – здатен забезпечити реальну стійкість регіонів перед різноманітними викликами. Він враховує, що сучасний світ – це не лише конфронтації держав, а й гібридні загрози, мультиаспектні ризики, соціальні й гуманітарні виклики. І тому захист безпеки – це не лише озброєння або дипломатія. Це також підтримка людей, гарантія їхніх прав, стабільна економіка, екологічна турбота, соціальна справедливість, довіра й солідарність.

У підсумку, регіональна безпека – це не просто фундамент безпеки держави. Це – основа для життя, розвитку та гідності людей, які живуть на цій території. І тільки системний, багатовимірний, інтегрований підхід може забезпечити цю основу в умовах сучасних глобальних і локальних викликів.

У сучасному науковому дискурсі питання безпеки дедалі частіше аналізується у площині не лише загальнонаціонального або глобального виміру, а й через призму регіональних підсистем. Регіональна безпека є не зменшеною копією загальнодержавної політики безпеки, а самостійним феноменом, що охоплює просторову, інституційну та функціональну складові. Її формування детер-

мінується не лише наявністю специфічних регіональних загроз, а й рівнем розвиненості управлінських, економічних та соціальних структур на локальному рівні. Поняття регіональної безпеки зазнало трансформацій разом із розширенням самого поняття «безпека» в науковому і політичному лексиконі. Якщо раніше воно трактувалося переважно як захист від збройного нападу або терористичних актів, то нині мова йде про комплексну систему, що враховує політичну стабільність, соціальну згуртованість, екологічну стійкість, інформаційний суверенітет та економічну життєздатність території.

Регіональна безпека проявляється через поєднання територіального фактора (географічне розміщення, прикордонність, природні умови), політичного режиму (децентралізація, автономія, розподіл повноважень), соціокультурного контексту (національний склад, історична спадщина, релігійні чинники) та адміністративно-економічних можливостей. Це означає, що в кожному регіоні безпека має свої особливості й не може бути уніфікованою. Наприклад, безпека прикордонних регіонів України (Волинської, Чернівецької, Закарпатської областей) включає фактори, відсутні в центральних або східних областях, як-от: інтенсивна міграція, перетин інтересів кількох країн, робота міжнародних організацій.

Структура регіональної безпеки включає ключові рівні: інституційний (система управління, функціональні повноваження органів влади та безпеки), ресурсний (наявність матеріальних, людських, інтелектуальних ресурсів) і комунікативний (інформаційна інтегрованість, відкритість до співпраці, довіра між владою та суспільством). Усі ці рівні перебувають у динамічній взаємодії і формують те, що можна назвати адаптивною здатністю регіону до безпекових викликів. У цьому контексті важливим є також компонент суб'єктності: наскільки регіон може діяти проактивно, прогнозуючи загрози і розробляючи власні механізми реагування. Чим більш децентралізованою є модель управління безпекою, тим вищими є шанси регіону на ефективне реагування в кризовій ситуації.

Регіональна безпека має як *внутрішній*, так і *зовнішній* вимір. *Внутрішній* стосується соціально-політичної стабільності, взаємодії населення з владою, локального ринку праці, доступу до базових послуг, а також відсутності внутрішніх конфліктів. *Зовнішній* же вимір – це насамперед захищеність від впливу ззовні, включно з військовою загрозою, інформаційними атаками, економічною ізоляцією або експортом нестабільності з інших регіонів. Таким чином, регіональна безпека є багатоаспектною та інтегрованою категорією, що потребує системного управління, глибокого аналізу та постійного моніторингу.

В умовах війни або тривалої нестабільності саме регіональна безпека відіграє вирішальну роль у збереженні життєздатності держави. Саме на регіональному рівні першими проявляються наслідки воєнних дій – як фізичні (руйнування інфраструктури, переміщення населення), так і психологічні, соціальні, економічні. Від того, наскільки стійкими до цих викликів є локальні структури, залежить не лише функціонування регіону, але й загальна стабільність країни. Отже, вивчення регіональної безпеки – це не лише академічне завдання, а й практична потреба для ефективного стратегічного планування в умовах сучасної гібридної війни.

Воєнний конфлікт є одним із найпотужніших каталізаторів змін у структурі регіональної безпеки. Його вплив не обмежується лише військовою складовою, а охоплює широкий спектр сфер, зокрема інституційну, соціальну, інфраструктурну та інформаційну. Ці виміри не функціонують ізольовано, натомість перебувають у складній взаємозалежності, утворюючи багатовимірну систему, де зміни в одному сегменті неодмінно резонують у всіх інших.

Інституційний вимір зазнає змін насамперед через необхідність адаптації адміністративного та управлінського апарату до умов надзвичайної ситуації. Воєнний стан, евакуація органів влади, переведення системи управління на воєнні рейки – усе це порушує звичну логіку державного функціонування. В умовах воєнного конфлікту спостерігається зміщення акценту з нормативності та стабільності на оперативність і мобільність. Водночас зростає роль недержавних інституцій: волонтерських мереж, громадських ініціатив, місцевого самоврядування. Ці структури часто виявляються ефективнішими за офіційні механізми в умовах кризи, адже мають тісніший контакт із локальними потребами.

Соціальний вимір трансформується як на рівні окремих спільнот, так і на рівні ширших ідентичностей. Міграційні хвилі, внутрішнє переміщення, розпад традиційних соціальних зв'язків, зростання ролі горизонтальних комунікацій – усе це створює нові форми соціальної мобілізації. Регіональна ідентичність може як зміцнюватися (через спільний досвід виживання), так і розпадатися (внаслідок дезорієнтації, втрати контролю або розчарування в інституціях). Важливо, що у таких умовах виникають нові осередки солідарності: навколо місцевих ініціатив, територіальної оборони, волонтерських хабів. Соціальні зв'язки стають гнучкішими, але й більш вразливими до зовнішнього тиску та інформаційних маніпуляцій.

Інфраструктурний вимір змінюється найбільш очевидно – війна руйнує дороги, мости, логістичні вузли, енергетичні системи, лікарні, школи. Водночас саме через інфраструктуру вимірюється здатність регіону до виживання та відновлення. На тлі руйнувань зростає значення критичної інфраструктури,

з'являються нові просторові маркери безпеки: укриття, евакуаційні маршрути, мобільні системи енергозабезпечення. Крім того, війна стимулює інфраструктурну адаптацію – наприклад, перетворення цивільних об'єктів на військово-логістичні, зміна призначення публічного простору, децентралізація інфраструктурного управління.

Інформаційний вимір відіграє роль не лише як канал комунікації, а як простір формування смислів, тривоги і солідарності. Поширення фейків, пропаганди, а також блокування каналів комунікації є інструментами воєнної дії. Інформаційна безпека регіону визначається здатністю населення критично сприймати повідомлення, підтримувати зв'язок із достовірними джерелами, зберігати довіру до локальних лідерів думок. У цьому контексті важливими стають не лише ЗМІ, але й соціальні мережі, месенджери, внутрішньогромадські чати. Вони формують нову комунікативну реальність, де повідомлення поширюються швидше, ніж офіційна реакція.

Усі ці чотири виміри змін створюють нову якість регіональної безпеки. Вона стає не стільки питанням «захищеності», скільки процесом – постійним реагуванням на нові загрози, перебудовою звичних структур, залученням нових акторів. Така динаміка робить необхідним перегляд попередніх теоретичних моделей, які базувалися на стабільності як передумові безпеки. У воєнному контексті безпека часто виникає не всупереч нестабільності, а в її межах – через здатність адаптуватися, зберігати стійкість і генерувати нові смисли.

З метою систематизації основних векторів трансформації регіональної безпеки доцільним є візуальне зіставлення ключових змін за чотирма міжсекторальними вимірами. Табл. 2.2 дозволяє узагальнити зміни, які відбуваються в умовах збройного конфлікту, акцентуючи на структурних, функціональних та смислових зрушеннях у регіональному середовищі.

Представлена табл. 2.2 дозволяє бачити безпекову ситуацію як цілісну, але багатовимірну реальність, що постійно змінюється під впливом війни. Кожен вимір, окремо й у взаємодії з іншими, створює умови для появи нових форм стійкості або, навпаки, для загострення кризових явищ. Такий підхід забезпечує аналітичну основу для подальшого дослідження безпеки в регіонах, що переживають глибокі трансформації.

Збройний конфлікт, особливо повномасштабного характеру, є найбільш потужним детермінантом трансформації регіональних безпекових систем. Війна радикально змінює розстановку пріоритетів у системі регіонального управління, де основною метою стає не розвиток або модернізація, а виживання й забезпечення мінімальної життєздатності інфраструктури, інституцій та населення. Трансформація регіональної безпеки під впливом війни вимагає аналізу

не лише як реактивної відповіді на зовнішню загрозу, а як глибинної системної перебудови, що зачіпає усі основні аспекти безпекового середовища – від політичного управління до соціальної структури.

Таблиця 2.2

Основні виміри трансформації регіональної безпеки в умовах воєнного конфлікту

№ з/п	Вимір	Основні трансформації під час війни	Характер впливу на безпекову ситуацію
1.	Інституційний	Зміщення від централізованих до горизонтальних структур, активізація громадських ініціатив	Підвищення гнучкості, мобільності, зростання ролі місцевого самоврядування
2.	Соціальний	Розпад традиційних зв'язків, міграція, виникнення нових осередків солідарності	Переформатування ідентичностей, поява нових форм соціальної взаємодії
3.	Інфраструктурний	Руйнування об'єктів критичної інфраструктури, децентралізація управління, функціональні переорієнтації	Формування нових логістичних та безпекових осей, розвиток адаптивних просторів
4.	Інформаційний	Інтенсифікація фейкових наративів, зростання значення неформальних каналів, роль комунікативних лідерів	Зміна інформаційного ландшафту, переоцінка довіри, підвищення значущості цифрових платформ

Джерело: систематизовано авторами на основі джерел [1;2;3;4;5;6;13]

Першим і найочевиднішим наслідком війни для регіональної безпеки є фізичне знищення або деградація інфраструктури, яка традиційно забезпечує базовий рівень функціонування регіону. Йдеться не лише про об'єкти критичної інфраструктури (енергетичні станції, мости, транспортні вузли), а й про школи, лікарні, об'єкти водопостачання. Втрата таких об'єктів несе загрозу не тільки для логістичної й економічної стійкості, а й для морального стану населення, створює умови гуманітарної катастрофи, формує середовище для виникнення панічних настроїв, внутрішньої міграції або навіть дестабілізації локальної влади.

Другим ключовим фактором є зміна характеру управління безпекою. У мирний час більшість питань вирішуються через стандартні бюрократичні процедури, дотримання правових норм, баланс гілок влади. Під час війни виникає потреба в надзвичайних повноваженнях, централізації рішень, створенні військово-цивільних адміністрацій. Це змінює баланс між локальним самоврядуванням та вертикаллю державного управління. Можна спостерігати і феномен «*інституційного сплеску*» – коли на фоні загального хаосу з'являються нові нефо-

рмальні мережі взаємодії, як-от волонтерські організації, ініціативи самооборони, які часто ефективніше реагують на виклики, ніж офіційні структури.

Третім аспектом трансформації є зміна спектру загроз. У мирний період регіональні загрози переважно мають соціально-економічний або екологічний характер. У воєнних умовах до них додаються безпосередні фізичні загрози (обстріли, окупація, диверсії), інформаційні атаки (пропаганда, паніка, дезінформація), загрози з боку колаборантів, криміналізації певних сфер життя. Крім того, виникає загроза перерозподілу влади, що може супроводжуватися внутрішньою нестабільністю: наприклад, боротьбою за ресурси між різними інституціями або конфліктами між громадянським суспільством і місцевою адміністрацією.

Особливе значення у цьому контексті набуває демографічний аспект безпеки. Війна спричиняє масштабні потоки внутрішньо переміщених осіб, що змінює соціальну структуру регіонів, створює додаткове навантаження на місцеву інфраструктуру, бюджет, систему охорони здоров'я та освіти. З одного боку, це призводить до солідаризації громад і посилення соціального капіталу. З іншого – зростає ризик соціальної напруги, особливо в разі нерівномірного розподілу гуманітарної допомоги, дискримінації новоприбулих або зниження рівня життя корінного населення. У результаті, без належного управління, ці процеси можуть стати джерелом нових конфліктів у післявоєнний період [6;7].

Не менш важливим є інформаційний вимір трансформації регіональної безпеки. Війна активізує ворожу пропаганду, спрямовану на послаблення морального духу, підрив довіри до влади, посилення фрагментації суспільства. Регіони з недостатньо розвиненою інформаційною інфраструктурою або низьким рівнем цифрової грамотності стають вразливими до таких впливів. Водночас, воєнна ситуація стимулює появу нових каналів комунікації – зокрема, через мобільні додатки, месенджери, мережі взаємодії між владою і населенням. Це створює передумови для трансформації публічної сфери та підвищення рівня залученості громадян у безпекові процеси.

Ключовим викликом для регіональної безпеки в умовах війни є також вичерпання ресурсів, особливо людських, матеріальних і управлінських. Протяжний характер війни спричиняє емоційне вигорання персоналу, втому населення, зниження ефективності систем реагування. Бюджети територіальних громад, які раніше були спрямовані на розвиток, тепер використовуються на першочергові гуманітарні потреби. У таких умовах особливо гостро постає потреба в адаптивному стратегічному плануванні: побудові резервних сценаріїв, диверсифікації постачань, залученні міжнародної підтримки.

Нарешті, варто підкреслити, що війна трансформує ідентичність регіону. Часто саме в умовах небезпеки активізуються процеси національної консолідації, зростає рівень солідарності, формується нова якість політичної культури. Однак ці позитивні трансформації можливі лише за наявності адекватного управління, прозорої інформаційної політики, ефективної комунікації між державою та суспільством. У протилежному випадку регіон може опинитися в ситуації дезорганізації, моральної апатії або навіть соціального розпаду.

Таким чином, війна виступає як радикальний каталізатор змін у регіональній системі безпеки. Вона оголює слабкі місця, перевіряє ефективність наявних інституцій, виявляє приховані загрози. Але водночас – відкриває можливості для перегляду застарілих підходів, оновлення структури управління, мобілізації соціального капіталу. Завдання науки та практики полягає у тому, щоб осмислити ці трансформації не лише як тимчасову адаптацію, а як шанс для створення нової, більш гнучкої та стійкої архітектури регіональної безпеки.

Вивчення регіональної безпеки в умовах збройного конфлікту потребує комплексного, міждисциплінарного підходу, здатного охопити багатоманітність факторів, що формують безпекове середовище на локальному рівні. Особливість цього об'єкта дослідження полягає в його динамічності, багаторівневості та залежності від контексту: політичного, соціального, економічного, культурного й географічного. У цьому сенсі жодна методологія не може претендувати на універсальність, натомість ефективне аналітичне моделювання можливе лише через поєднання якісних та кількісних підходів, а також врахування суб'єктивного виміру загроз – як вони сприймаються локальними спільнотами, владними структурами, зовнішніми акторами.

Класичні методології дослідження безпеки, що сформувались в межах реалістичної школи міжнародних відносин, зосереджуються насамперед на *державоцентричних моделях*, де безпека регіону розглядається як похідна від спроможностей національного рівня. В умовах війни, однак, така перспектива виявляється недостатньою, адже конфлікт виводить на передній план саме регіональні особливості, внутрішню регіональну мобілізацію, субнаціональні ризики та переоцінку локальної стійкості. Це зумовлює актуальність методологічного повороту до критичних теорій безпеки, які акцентують на небезпеках, що не є суто військовими — соціальних, інформаційних, гуманітарних, екологічних.

Одним із продуктивних напрямів у цьому контексті є *сек'юритизаційний підхід*, розроблений в межах копенгагенської школи. Його суть полягає у тому, що безпека не є об'єктивною даністю, а конструється через дискурс: щось стає загрозою лише тоді, коли відповідний актор артикулює її як таку, переконує

спільноту в її винятковості та обґрунтовує потребу в надзвичайних заходах. Такий підхід дозволяє дослідити, як регіональні еліти, місцеві ЗМІ чи громадянське суспільство формують уявлення про безпекові ризики, як відбувається легітимація певної політики безпеки, які актори отримують право діяти у відповідь на загрози.

Іншим важливим напрямом є використання *інституційного аналізу*, що акцентує на здатності формальних і неформальних інститутів забезпечувати сталість управління в умовах нестабільності. Цей підхід дозволяє оцінити ефективність системи локального врядування: які ресурси є в наявності, як швидко адаптуються процедури прийняття рішень, як функціонують горизонтальні та вертикальні комунікації між суб'єктами влади. Особливо важливим є вивчення механізмів кризового управління, процедур координації між силовими структурами, місцевим самоврядуванням та громадськими ініціативами. Також у цьому контексті доцільно застосовувати концепції мережевого управління (*network governance*), які дозволяють виявити неформальні структури реагування, що виникають у ситуаціях, коли формальні інститути виявляються перевантаженими або неефективними.

В умовах збройного конфлікту особливого значення набувають геополітичні та гео економічні методи, що враховують просторову логіку загроз. Просторова близькість до лінії фронту, наявність прикордонного статусу, проходження критичних логістичних маршрутів, етнокультурна неоднорідність – усе це формує унікальний набір факторів ризику. Відповідно, регіональна безпека повинна аналізуватися в географічному контексті, з урахуванням картографування загроз, просторового розподілу ресурсів, можливостей евакуації та релокації, доступу до гуманітарної допомоги. У цьому сенсі поєднання картографічного аналізу з соціологічними опитуваннями дозволяє створити більш об'ємну картину, ніж проста статистична звітність.

Важливим також є *інтерпретативний підхід*, що спирається на вивчення регіонального досвіду, практик взаємодії, локальних наративів, що виникають у відповідь на війну. Такий підхід передбачає занурення у контекст, аналіз локальних історій, вивчення змін у ціннісних орієнтаціях населення, мотивацій до співпраці або протидії, логіки самоорганізації. У цьому напрямі особливо цінними є глибинні інтерв'ю з представниками влади, волонтерами, громадськими активістами, які дозволяють виявити реальні механізми забезпечення безпеки, що часто залишаються поза увагою офіційної документації.

Не менш важливим є застосування *сценарного аналізу* як методологічного інструменту для оцінки можливих варіантів розвитку подій. В умовах війни сценарії мають враховувати як ескалацію, так і деескалацію бойових дій, зміни

у політичному контексті, зниження чи підвищення рівня міжнародної підтримки, появу нових ризиків (епідемії, техногенні катастрофи, продовольча криза). Такий підхід дає змогу створити адаптивну політику безпеки, що ґрунтується не лише на аналізі минулого досвіду, а й на передбаченні можливих загроз.

У підсумку, методологія дослідження регіональної безпеки в умовах збройного конфлікту повинна бути міждисциплінарною, відкритою до контексту, чутливою до змін, що відбуваються в реальному часі. Вона повинна поєднувати аналітику формальних структур із глибоким розумінням соціальних процесів, використовувати кількісні дані у тандемі з якісними спостереженнями, передбачати не лише оцінку поточного стану, але й моделювання майбутнього. Тільки за таких умов можливе створення ефективної системи знань, що стане основою для формування адаптивної, стійкої та справедливої регіональної політики безпеки в умовах сучасної війни.

2.2. Інституційна архітектура регіональної безпеки: національний та міжнародний вимір

Формування та забезпечення регіональної безпеки неможливе без чітко структурованої інституційної архітектури, яка функціонує на перетині національного, субнаціонального і міжнародного рівнів. У контексті збройного конфлікту ця архітектура не лише адаптується до нових викликів, а й зазнає глибоких змін – як функціональних, так і нормативних. Аналіз інституційної складової є критично важливим для розуміння того, хто і як відповідає за безпеку на регіональному рівні, які органи мають повноваження, як здійснюється координація між різними суб'єктами, і яким чином міжнародні актори інтегруються у цю систему.

Національний рівень інституційної архітектури регіональної безпеки в Україні представлений насамперед системою органів виконавчої влади, правоохоронних структур, сектору оборони, а також спеціалізованими органами, як от *Державна служба України з надзвичайних ситуацій*, *Служба безпеки України*, *Збройні Сили України*. У мирний час їхня діяльність координується через обласні та районні адміністрації, органи місцевого самоврядування. Проте у воєнних умовах, згідно з чинним законодавством, формується паралельна структура – військові адміністрації, які перебирають на себе повноваження цивільних органів управління у зоні бойових дій або наближених до неї регіонах. Перехід до надзвичайного управління передбачає тимчасове обмеження демократичних процедур задля забезпечення оперативного реагування та є типовим для країн, що перебувають у стані війни.

Окреме місце у структурі регіональної безпеки посідають органи місцевого самоврядування – обласні, районні та міські ради, виконкоми, департаменти з питань безпеки, охорони здоров'я, інфраструктури, освіти. Саме ці інституції забезпечують перший рівень реагування на безпекові загрози, включаючи евакуацію населення, розміщення ВПО, організацію оборони критичної інфраструктури, гуманітарне забезпечення. Вони виступають також координаторами взаємодії з недержавними структурами: волонтерськими організаціями, благодійними фондами, церковними спільнотами, приватним бізнесом. Ця горизонтальна співпраця часто виявляється ефективнішою за вертикальні моделі державного управління, особливо в умовах багатofакторної кризи.

Іншою важливою ланкою інституційної архітектури є сектор громадянського суспільства, зокрема неурядові організації, ініціативні групи, волонтерські мережі, які виникли або активізувалися після початку війни. Їхня діяльність

охоплює надзвичайно широкий спектр: від медичної допомоги до документування воєнних злочинів, від психологічної підтримки населення до технічного забезпечення територіальної оборони. Формально вони не є частиною державного механізму, однак фактично відіграють критичну роль у підтримці стабільності, особливо у регіонах, які відчують ресурсний або адміністративний дефіцит. Співпраця державних і недержавних акторів формує своєрідну «гібридну інституційність», що базується на довірі, гнучкості, мережевій координації та спільній відповідальності.

Міжнародний вимір інституційної архітектури регіональної безпеки реалізується через декілька каналів. По-перше, це участь міжнародних організацій – *ООН, ОБСЄ, ЄС, НАТО* – у моніторингу ситуації, координації допомоги, формуванні стратегій відновлення. Їхня діяльність може бути як консультативною, так і практичною, зокрема – у вигляді фінансування проєктів, постачання обладнання, направлення спеціалістів. По-друге, важливою є співпраця з країнами-сусідами, особливо в прикордонних регіонах, де виникають спільні загрози – масовий потік біженців, торгівля зброєю, транскордонна злочинність. Регіональна дипломатія тут стає ефективним інструментом превентивного реагування.

Ключовим викликом для інституційної системи регіональної безпеки є її фрагментарність та слабка інтеграція. Часто органи працюють ізольовано, дублюють функції, не мають єдиного інформаційного простору або конфліктують у пріоритетах. У воєнний період така неузгодженість може мати катастрофічні наслідки – затримки в евакуації, відсутність гуманітарного коридору, параліч логістики. Тому критично необхідним є формування інтегрованої архітектури управління, що базується на принципах спільної відповідальності, стандартизації процедур, відкритості інформації, професіоналізму та гнучкості.

Таким чином, інституційна архітектура регіональної безпеки є багаторівневою, динамічною і взаємопов'язаною системою, що включає органи державної влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства та міжнародного співтовариства. Її ефективність залежить не лише від формального наявного ресурсу, а й від якості координації, політичної волі до співпраці, здатності до адаптації в умовах високої турбулентності. Успішне функціонування цієї архітектури є передумовою не тільки виживання регіону в умовах війни, а й фундаментом для його післявоєнного відновлення і розвитку.

2.3. Сценарії розвитку регіональної безпеки під впливом війни: аналітичний огляд

Сучасна війна є не лише ареною зіткнення військово-політичних сил, а й середовищем багатовекторної трансформації регіонального середовища, у тому числі – економічного. Для розуміння можливих траєкторій розвитку регіональної безпеки в умовах тривалого збройного конфлікту важливо оперувати не лише фактами, а й сценарним мисленням – здатністю прогнозувати, моделювати, структурувати можливе майбутнє. Особливо це актуально для регіонів, що знаходяться в тилу, але безпосередньо задіяні в забезпеченні стратегічної стійкості держави: тут вирішується доля переміщених підприємств, відновлення ланцюгів постачання, продовольча безпека, фінансова стабільність громад.

Один зі сценаріїв – *умовно «стабілізаційний»* – базується на припущенні, що регіони зможуть зберегти контрольовану безпекову ситуацію, втримати функціонування інституцій та підтримувати базовий рівень економічної активності. В межах такого сценарію ключовим стає розгортання нової архітектури фінансової та підприємницької безпеки. Місцевий бізнес, особливо малий і середній, бере на себе роль «економічного щита» території, забезпечуючи робочі місця, податкові надходження, виробництво товарів першої необхідності. Зростає роль облікової політики як елемента фінансового самозахисту, що дозволяє підприємствам швидко переорієнтовувати ресурси, фіксувати збитки, залучати донорську підтримку та вести офіційне документування втрат для майбутнього відшкодування.

У такому сценарії регіональна безпека тісно переплітається з фінансовою та корпоративною стійкістю. Облікова політика підприємств – раніше суто бухгалтерський механізм – тепер виконує стратегічну функцію: забезпечення прозорості, стійкості та репутаційної надійності бізнесу в умовах криз. Війна примушує підприємства створювати резервні бюджети, дублювати документообіг у хмарних системах, формувати «подвійні» облікові структури (для воєнного часу та мирного відновлення), закладати в бізнес-моделі витрати на гуманітарну допомогу, соціальні програми, волонтерство⁵⁰.

У сценарії *«виснаження та фрагментації»* ми спостерігаємо іншу динаміку – руйнування довіри, відтік бізнесу, зростання тіньової економіки, криміналізація розподілу ресурсів. Економічна безпека в такому середовищі втрачає зв'язок з формальними інститутами, переходить у площину неформальних до-

⁵⁰ Міністерство оборони України. Новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mil.gov.ua/news/>

мовленостей, бартеру, обмеженого доступу до ресурсів. Це призводить до «локалізації виживання», коли регіони фактично стають економічно автономними, але ціною втрати системності, податкових надходжень, інтеграції у загальнонаціональні стратегії.

В економічному сенсі саме підприємства в такому сценарії опиняються на передовій безпеки: їх здатність втриматись на плаву, переорієнтуватись, адаптувати бухгалтерську документацію до реалій війни визначає, чи зможе регіон витримати тиск. Без прозорого обліку, можливості підтвердити збитки, залучити фінансову допомогу або компенсувати втрати, бізнес втрачає шанс на виживання. У таких умовах варто розглядати облікову політику як частину регіональної безпекової інфраструктури.

Ще один потенційний сценарій – *«відновлення через адаптивне зростання»* – базується на припущенні, що війна стимулює розвиток нових секторів економіки, перенесення підприємств із зони бойових дій, перетворення тилих регіонів на нові центри виробництва. У цьому випадку важливими стають: інноваційна податкова політика, фінансова діджиталізація, прозоре ціноутворення, антикорупційні практики та професіоналізація обліку. Такі регіони мають змогу стати пілотними майданчиками для післявоєнної модернізації України – із новими стандартами прозорості, партнерства та соціальної відповідальності.

Окремо варто відзначити *сценарій «інтеграційної безпеки»*, де регіон стає платформою для поєднання зусиль влади, бізнесу, громадянського суспільства та міжнародних партнерів. У такій моделі економічна безпека вибудовується не лише навколо фінансових показників, а й навколо довіри, легітимності, стабільного нормативного поля. Підприємства отримують доступ до стратегічного планування, міжнародних кредитів, донорських програм, в яких фінансова прозорість і якість обліку є базовою умовою. Таким чином, підприємницький сектор інтегрується в систему регіонального захисту – не як окрема одиниця, а як повноправний елемент інституційної безпеки.

Зрештою, сценарний аналіз доводить: регіональна безпека в умовах війни не може бути розглянута окремо від економічної, фінансової та підприємницької. Облікова політика, стратегічне бюджетування, фінансова звітність, податкова відповідальність – це не лише технічні процеси, а інструменти збереження життєздатності територій, зниження вразливості громад, створення умов для сталого відновлення після війни.

Перший – *сценарій «стійкого навантаження»* – передбачає, що війна триває в інтенсивній фазі, але регіони адаптуються до функціонування в умовах перманентної загрози. Тут основними характеристиками є хронічна мобілізація

інституцій, психологічна втома населення, поступова ерозія нормальної адміністративної культури. Громади в таких умовах переходять до режиму «кризового менеджменту за замовчуванням», де зберігається основна інфраструктура, але знижується якість послуг, погіршується комунікація між владою і населенням, наростає недовіра, а відновлення відкладається на невизначений термін. За тривалого збереження такого сценарію формуються патологічні адаптації: громадяни втрачають віру у відновлення, влада звикає до надзвичайного управління, міжнародні партнери виснажуються.

Іншим є *сценарій «нестабільної деструкції»*, за якого інституції регіональної безпеки не витримують навантаження, починається неконтрольована фрагментація владного управління, зростає частка неформального врядування. Це супроводжується хвилями насильства, криміналізації, гуманітарними кризами, втечею фахівців, колапсом логістики. У цьому сценарії активізуються зовнішні актори: міжнародні організації, приватні фонди, неурядові ініціативи, які прагнуть компенсувати руйнування офіційних структур. Така допомога, хоча й рятівна в короткостроковій перспективі, призводить до втрати державного суверенітету в окремих аспектах управління, що створює додаткові виклики у післявоєнний період.

Третій *сценарій* – *«переходу до стабілізації»* – можливий у разі деескалації активної фази бойових дій та поступового повернення до сталих управлінських процесів. Цей сценарій супроводжується запуском програм реконструкції, поверненням внутрішньо переміщених осіб, відновленням локального бізнесу. Водночас тут надзвичайно важливо уникнути «пастки відбудови», коли відновлення здійснюється поверхово, без глибинних інституційних змін. Небезпека полягає в тому, що повторне застосування до воєнного контексту довоєнних підходів до безпеки призводить до формального відновлення з високим ризиком рецидиву кризи. Ефективна реалізація такого сценарію потребує нових нормативних рамок, реформи системи управління безпекою, високої участі громад у прийнятті рішень та інституційної гнучкості.

І нарешті, *інтеграційний сценарій*, за якого регіональна безпека стає платформою для глибокої трансформації суспільства. У цьому варіанті війна розглядається як точка радикального зламу, що відкриває вікно можливостей для створення нових моделей безпеки – децентралізованих, відкритих до міжнародного партнерства, заснованих на даних і цифрових технологіях. Громади у цьому сценарії стають не об'єктами політики, а її повноправними суб'єктами. Впроваджуються інструменти раннього попередження криз, громадський аудит безпеки, платформи стратегічного планування, освітні програми з адаптивного мислення. Міжнародні партнери стають не лише донорами, а й учасниками ко-

дизайну безпекових рішень. Під час такого сценарію війна стає не тільки викликом, а й імпульсом до довготривалої системної модернізації.

Очевидно, що кожен із описаних сценаріїв має власні ризики та можливості. Їх не слід сприймати як жорсткі прогнози, а радше як методологічні конструкції для мислення про майбутнє. У реальності, як свідчить український досвід, регіони демонструють гібридну динаміку: наприклад, у межах однієї області можуть співіснувати ознаки стабільного управління в адміністративному центрі, гуманітарна криза в прифронтових районах і спонтанне волонтерське самоврядування в окремих громадах. Тому ефективна безпекова політика повинна бути багатошаровою, чутливою до контексту, відкритою до сценарного мислення і здатною діяти в умовах невизначеності.

Підсумовуючи, сценарний підхід у вивченні регіональної безпеки є не лише інструментом наукового аналізу, а й засобом формування стратегічної культури. Він дозволяє не лише передбачати майбутнє, а й формувати його – через участь громад, прозорість управління, обґрунтоване прийняття рішень. У складних воєнних умовах це особливо важливо, адже вибір сценарію часто залежить не від зовнішніх обставин, а від здатності внутрішніх акторів діяти відповідально, скоординовано та далекоглядно. Для України така культура мислення – не розкіш, а вимога часу.

2.4. Аналітичне забезпечення регіональної безпеки в умовах динамічних змін

Аналітичне забезпечення регіональної безпеки в умовах воєнного конфлікту має виступати не як опціональна надбудова, а як фундаментальна складова життєздатності будь-якого регіону, що переживає кризу – здатним перетворити хаос і руйнування на організований поділ уваги, ресурсів і відповідальностей.

У сучасних реаліях, коли загрози набувають різнобічного, часто гібридного характеру, військова небезпека – тільки один із багатьох вимірів; до них додаються гуманітарні кризи, зруйновані логістичні ланцюги, порушення соціальних зв'язків, інформаційна нестабільність, економічні виклики, демографічні зрушення. Саме через призму аналітики, системного спостереження, інтерпретації й прогнозування має формуватися розуміння, де проходять найбільш болючі злами, які механізми вже не працюють, а які – можуть стати ресурсами виживання.

У такій аналітичній системі критично важливо об'єднати дані з найрізноманітніших джерел: офіційних державних документів чи повідомлень, інформації від місцевих адміністрацій, свідчень мешканців, волонтерських ініціатив, громадських організацій, незалежних журналістів і простих людей. Важливо не допускати монополії на інтерпретацію – інформацію потрібно перевіряти, порівнювати, контекстуалізовувати: фрагментарність, плутанина чи хаос – не привід для відмови від аналізу, а сигнал, що саме аналітика потрібна як ніколи. Через системну фільтрацію фактів, перехресне звіряння, залучення локальних джерел, які часто мають найгостріше уявлення про реальні потреби та загрози – можна вималювати живу, правдиву картину, здатну вказати на слабкі місця, джерела вразливості, а також на точки, де ще можна втримати стабільність.

Аналітичне забезпечення має бути закладене у вигляді постійної функції – не разового зусилля, а безперервної системи, яка спрацьовує на превенцію, на прогноз та на реагування. Це означає, що навіть під загрозою фізичного руйнування, евакуації або переміщень регіонів, треба утримувати механізми збору інформації, її обробки й інтерпретації: від фіксації стану інфраструктури до оцінки настроїв у громаді, від моніторингу гуманітарних потреб до аналізу ризиків повторної дестабілізації. Така аналітика стає «мережевою пам'яттю» регіону, зберігаючи дані, які в майбутньому можуть стати основою для відновлення, планування і реконструкції.

Водночас аналітична система повинна зберігати гнучкість і швидкість реагування. У ситуаціях, коли фронт зміщується, інфраструктуру руйнують, населення змінюється, – важливо не застрягати на старих схемах або індикаторах, які вже втратили релевантність. Треба мати здатність адаптувати параметри безпеки, оновлювати критерії оцінки, враховувати нові загрози – гібридні, інформаційні, екологічні, соціальні. Гнучкість аналітики – це здатність помічати emergent-феномени, які не вкладалися в класичні уявлення про безпеку, але які можуть мати вирішальне значення для виживання громади.

Не менш важливою є прозорість: результати аналізу, висновки, прогнози, рекомендації мають бути відкритими для громадськості, для місцевих спільнот, для ініціатив, органів місцевого самоврядування – так, щоб інформація не залишалася привілеєм вузького кола, а давала змогу людям брати участь у формуванні безпеки, долучатися до вирішення, бути свідомими своїх ризиків і можливостей. Довіра формується не через мовчазну інформацію, а через її відкритість, доступність і пояснений контекст. Таке включення громадян дає змогу створити соціальний капітал безпеки – не лише через сили та ресурси, а через відповідальність, солідарність, взаємодію.

Разом із тим, аналітика мусить бути етично відповідальною: під час війни інформація може бути маніпульована, використовувана для поширення паніки або дезінформації. Аналітичні висновки не мають стати приводом для дискримінації, стигматизації, переслідування чи панічних дій. Збереження гідності, захист вразливих груп, обережність у формулюваннях – це не надмірна ретельність, а moral imperative для тих, хто працює з інформацією в умовах кризи. Помилки чи недбальство можуть коштувати життя, довіри, стабільності.

В ідеальному варіанті аналітичне забезпечення поєднує стратегічну дальновидність і оперативну чутливість: аналізує макро-тренди, моделює сценарії на місяці або роки вперед, і водночас реагує на негайні виклики – гуманітарні, соціальні, інфраструктурні, інформаційні. Така система стає не просто інструментом управління, а щитом, який підтримує життєздатність регіону, дає змогу зберегти людський капітал, громади, довіру, ресурси, – забезпечує не лише виживання, а базу для відновлення і розвитку після кризи.

У період воєнного стану питання регіональної безпеки постає не лише як стратегічне завдання національного масштабу, а як першочергова умова життєдіяльності окремих територіальних громад. Зміна характеру загроз – від відкритої агресії до гібридних форм впливу, включаючи інформаційні атаки, дебілізацію логістики, гуманітарні кризи – вимагає нових підходів до аналізу, прийняття рішень і впровадження заходів.

У цьому контексті надзвичайно важливою є наявність *чіткої аналітичної структури*, що дозволяє ефективно здійснювати збір, обробку, оцінку та інтерпретацію безпекової інформації на рівні регіону. Така структура має бути здатною інтегрувати дані з різних джерел, адаптуватися до локальних особливостей і оперативно реагувати на зміну безпекового середовища (Рис.2.1.).

Запропонована схема візуалізує логіку організаційної взаємодії між ключовими учасниками процесу забезпечення стабільності в регіоні. Її завдання – не лише формувати розуміння поточної ситуації, але й закладати підґрунтя для прогнозування можливих загроз і розробки відповідних рішень. Така модель є універсальним інструментом для аналізу, який може бути масштабований відповідно до конкретного регіону, адміністративної одиниці або галузевого спрямування.

Схема відображає структуровано-логічну модель функціонування системи аналітичного забезпечення регіональної безпеки. Її побудова ґрунтується на принципах горизонтальної координації, вертикальної інтеграції та функціонального розподілу завдань.

Рис.2.1. Структурно-логічна схема функціонування системи забезпечення регіональної безпеки

Джерело: власна розробка авторів

На верхньому рівні розміщені ключові аналітичні та управлінські центри:

- *Центр координації безпекових стратегій* – формує загальну стратегію реагування на регіональні загрози;
- *Аналітико-прогностичний відділ* – проводить системний аналіз політичних, економічних, соціальних і військових чинників;
- *Сектор моніторингу та реагування* – відповідає за оперативне виявлення змін у безпековому середовищі та впровадження рішень.

На середньому рівні реалізуються процеси:

- оцінки рівня безпеки;
- формування бази ризиків і ключових індикаторів;
- аналізу відхилень у безпеці (наприклад, зростання загроз, зниження довіри);
- зіставлення фактичного стану з очікуваними або нормативними орієнтирами.

Нижній рівень представлений *міждисциплінарною групою*, яка забезпечує експертну оцінку безпекового середовища. Вона виконує такі функції:

- *оцінювальна* – аналіз ризиків і вразливостей;
- *інтегруюча* – поєднання різних джерел даних та підходів;
- *стратегічна* – розробка сценаріїв і прогнозів;
- *комунікаційна* – забезпечення інформаційної взаємодії з ключовими стейкхолдерами.

Схема не лише фіксує логіку дій, а й дозволяє адаптувати управлінські рішення до специфіки конкретної безпекової ситуації. Її структура підтримує як оперативне реагування, так і довгострокове планування заходів безпеки.

Війна в Україні стала для світової спільноти жорстким випробуванням не лише військово-стратегічного, але й технологічного характеру. Складність сучасних військових конфліктів зумовила потребу в нових підходах до розуміння, аналізу та моделювання регіональної безпеки. Традиційні методи, засновані здебільшого на експертних оцінках, статистичних даних та політичних прогнозах, виявилися недостатньо динамічними для реалій, в яких події розгортаються з надзвичайною швидкістю. У відповідь на ці виклики розвинулися численні технологічні рішення, які суттєво змінили процеси збору, обробки та інтерпретації даних, що стосуються безпекового стану регіонів. Інновації в галузі інформаційних технологій, штучного інтелекту, обробки великих даних, дистанційного зондування Землі та безпілотних систем стали важливими складовими сучасного аналізу безпеки.

Одним із ключових аспектів, що забезпечує ефективність аналізу безпеки під час війни, є швидкість отримання та обробки інформації. У минулому для

оцінки ситуації в конкретному регіоні потребувалося значний час на збір польових даних, опитування місцевого населення, аналіз звітів силових структур та міжнародних організацій. Нині ці процеси значною мірою автоматизовані завдяки розвитку сенсорних мереж, супутникових систем спостереження та мобільних технологій. Супутники високого дозволу здатні в реальному часі забезпечувати детальну інформацію про зміни на місцевості, пересування техніки, стан інфраструктури та інші критично важливі параметри. Дані з таких джерел інтегруються у складні аналітичні платформи, де завдяки алгоритмам машинного навчання здійснюється автоматичне виявлення аномалій, прогнозування розвитку подій та формування оперативних рекомендацій.

Штучний інтелект перетворив спосіб, у який військові аналітики та фахівці з безпеки обробляють інформацію. Завдяки нейромережам сьогодні можливо не лише швидко розпізнавати патерни в масивах даних, а й прогнозувати тенденції. Такі алгоритми здатні враховувати багатомірні фактори, які впливають на безпекову ситуацію: соціально-економічні показники, демографічні зміни, рівень напруженості в суспільстві, наявність гуманітарних ризиків, а також військові показники. Це важливо тому, що безпека регіону не є статичною категорією – вона формується під впливом численних взаємопов'язаних чинників, які за відсутності технологічної підтримки важко інтерпретувати усно. Автоматизовані системи здатні аналізувати ці множинні взаємодії значно ефективніше, знижуючи ризики людської помилки, упередженості чи емоційного впливу.

Іншим важливим елементом сучасного аналізу безпеки є використання великих даних (*big data*). Війна генерує величезний обсяг інформації: від повідомлень у соціальних мережах до офіційних звітів, від геолокаційних даних до інформації з відкритих джерел (*OSINT*). Інтеграція цих даних в єдину аналітичну екосистему дозволяє виявляти тренди, які раніше були недоступними. Наприклад, аналізуючи геоприв'язку повідомлень про обстріли, зруйновані об'єкти, переміщення населення та інші цифрові сліди, система може виявити зміни у тактичній поведінці сторін конфлікту. Це надзвичайно важливо для прогнозування небезпечних ситуацій та прийняття рішень задля мінімізації жертв і збитків. Великі дані також можуть бути використані для побудови цифрових двійників регіонів, що дає змогу моделювати різні сценарії розвитку подій.

Не менш важливою сферою є застосування безпілотних авіаційних систем (*БПЛА*) для моніторингу ситуації на місцях. Такі платформи можуть швидко збирати інформацію з місць, які є небезпечними або недоступними для людей. Завдяки інтегрованим датчикам, камерам високого дозволу та тепловізо-

рам, БПЛА надають детальні зображення і відео, які можуть бути миттєво передані аналітичним центрам. Це особливо корисно для оцінки стану інфраструктури, контролю за дотриманням прав людини, моніторингу гуманітарних коридорів та переміщень цивільного населення. Зі свого боку, штучний інтелект дозволяє автоматично обробляти ці дані, розпізнавати об'єкти, відстежувати зміни та інтегрувати їх у загальну безпекову оцінку.

Представлена діаграма (Рис.2.2) ілюструє динаміку кількісного зростання та структурних змін у використанні безпілотних літальних апаратів (БПЛА) різного типу протягом 2021-2024 рр. у контексті збройної агресії російської федерації проти України. У структурі загального обсягу БПЛА виділено чотири основні категорії: розвідувальні, ударні, БПЛА-камікадзе та сукупний показник усіх типів.

Рис.2.2. Динаміка використання безпілотних літальних апаратів у російсько-українській війні (2021-2024 рр.)

Джерело: Дані подано авторами в узагальненому вигляді на основі відкритих заяв Міністерства оборони України, аналітичних оцінок Defence Express, StateWatch та OSW (Centre for Eastern Studies)[10].

У період з 2021 до 2024 року спостерігається істотне зростання загальної кількості БПЛА – з 15 тис. до 50 тис. одиниць. Найбільшу питому вагу становлять розвідувальні БПЛА, чисельність яких зросла з 8 тис. у 2021 році до 28 тис. у 2024 році. Водночас ударні БПЛА збільшилися з 5 тис. до 13 тис., а кількість БПЛА-камікадзе – з 2 тис. до 9 тис.

Такий приріст відображає трансформацію тактики ведення бойових дій та свідчить про стратегічне переосмислення ролі безпілотних систем у воєнній доктрині. Зростання частки розвідувальних БПЛА зумовлене потребою в оперативному зборі даних для прийняття рішень у реальному часі, тоді як розвиток ударного сегменту та дронів-камікадзе відображає посилення наступального потенціалу Збройних Сил України.

Технології комунікацій також відіграють важливу роль у забезпеченні регіональної безпеки під час війни. Сучасні системи зв'язку, включно з технологіями 4G/5G, супутниковим інтернетом та безпечними криптографічними платформами, дозволяють швидко передавати критичну інформацію між підрозділами, аналітичними центрами та цивільними службами. Забезпечення стабільного зв'язку навіть у зонах бойових дій стає критичним чинником згуртованості дій, координації заходів цивільного реагування та своєчасного інформування населення. Технологічні рішення на базі децентралізованих мереж (mesh networks) дозволяють зменшити залежність від централізованої інфраструктури, яка може бути пошкоджена під час активних бойових дій.

Разом із технологіями збору та обробки даних виникає також потреба в системах управління та візуалізації інформації, що дозволяють приймати обґрунтовані рішення. Інтерактивні карти, цифрові панелі ситуаційного центру та аналітичні дашборди стали необхідними інструментами не лише для військового командування, але й для органів державної влади, правоохоронних структур, гуманітарних організацій та органів місцевого самоврядування. Візуалізація допомагає швидко сприймати складні дані, визначати пріоритети реагування та відстежувати зміни в реальному часі. Застосування інструментів доповненої реальності (AR) та віртуальної реальності (VR) у навчанні та тренуваннях дозволяє моделювати сценарії розвитку конфліктів і відпрацьовувати оптимальні стратегії реагування.

Аналіз регіональної безпеки потребує також врахування соціальних аспектів, серед яких вагоме місце займає інформаційна безпека. Під час війни цифрові канали стають ареною інформаційних операцій, маніпуляцій та кібератак. Захист критичних інформаційних систем, протидія дезінформації, моніторинг медіапростору та соціальних мереж – усе це елементи сучасного підходу до безпеки. Технології штучного інтелекту й машинного навчання використовую-

ються для виявлення фейкових новин, бот-активності, штучних кампаній впливу, що мають на меті підірвати суспільну довіру, деморалізувати цивільне населення та дестабілізувати регіон. Аналіз тональності публікацій, виявлення джерел координованих атак та оцінка їхнього впливу на безпекову ситуацію стали ефективними інструментами адаптації до сучасних загроз⁵¹.

Важливо також зазначити, що технології не лише надають нові можливості для аналізу, але й водночас ставлять нові виклики. Масиви даних, що збираються, потребують надійного захисту від несанкціонованого доступу, маніпуляцій та витоків. Забезпечення етичності використання даних, захисту приватності громадян і недопущення порушення прав людини стають важливими компонентами будь-яких технологічних рішень. Використання алгоритмів штучного інтелекту повинно бути прозорим і підлягати контролю, оскільки ризик упередженості, автоматичних похибок чи неправильних висновків може мати серйозні наслідки для безпеки й довіри.

Паралельно з технічними аспектами, інновації у сфері регіональної безпеки включають розвиток міждисциплінарних підходів. Об'єднання знань із соціології, психології, економіки, екології та політичних наук допомагає створити більш повну картину безпекових ризиків. Такий міждисциплінарний аналіз важливий для розуміння не лише безпосередніх військових загроз, а й довгострокових наслідків конфлікту для регіону: депопуляції, руйнування соціальних зв'язків, економічної нестабільності та екологічних втрат.

Технології та інновації сьогодні виступають не лише як інструменти підтримки військових операцій, а й як ключові елементи комплексного аналізу регіональної безпеки під час війни. Вони дозволяють оперативно збирати, обробляти, інтерпретувати великі обсяги інформації, забезпечувати координацію між різними службами, захищати критичну інфраструктуру та ефективно реагувати на нові загрози. Водночас технологічний прогрес ставить завдання щодо етичного використання даних, забезпечення приватності та недопущення негативних соціальних наслідків. У майбутньому розвиток таких технологій, інтеграція міждисциплінарних підходів та міжнародна співпраця у сфері безпеки будуть визначати здатність суспільств ефективно реагувати на складні виклики, зберігати стабільність і забезпечувати мир.

У процесі гібридної війни проти України технології перестали бути лише підтримкою бойових дій – вони перетворилися на стратегічний ресурс, що ви-

⁵¹ Sysoieva I., Pohrishchuk B., Pukas A., Tsikhanovska O., Vatslavskiy O., Sydorovych O. Information Management Technology as a Tool for Making Effective Management Decisions // 2023 13th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT). – 2023. – P. 191-195. <https://ieeexplore.ieee.org/document/10275328>

значає ефективність управління регіональною безпекою. На практиці це виявилося у використанні інноваційних цифрових систем, супутникового зв'язку, автономних дронів, а також у збиранні та аналізі відкритих даних (*OSINT*). Кожен із цих елементів не лише доповнює класичні методи аналізу, а й створює нову реальність, де швидкість доступу до інформації та здатність оперативно реагувати стають критичними.

Яскравим прикладом технологічної інтеграції є використання в Україні супутникового інтернету *Starlink*. У перші тижні повномасштабного вторгнення ця система стала фактично єдиним стабільним каналом зв'язку в багатьох регіонах, особливо в зонах активних бойових дій. Тисячі терміналів *Starlink* забезпечили безперебійний зв'язок між штабами, підрозділами, центрами аналізу даних та волонтерами. У 2025 році Україна стала першою країною Європи, де було запроваджено технологію «*Direct-to-Cell*», яка забезпечує пряме з'єднання між супутником і мобільними телефонами, мінімізуючи потребу в наземних передавачах. Цей підхід особливо важливий у випадках, коли традиційна інфраструктура зв'язку зруйнована внаслідок атак на енергосистему чи телекоммережі.

У сфері повітряного моніторингу стратегічно важливу роль відіграють автономні безпілотні платформи. Українські розробки, зокрема дрони «*Sting*», створені стартапом *Wild Hornets*, успішно використовуються для перехоплення ворожих апаратів типу *Shahed*. Це не лише інновація в обороні, а й новий тип засобів контролю повітряного простору, який дає змогу реагувати на загрози в режимі реального часу. При цьому вартість одного такого безпілотника нижча за системи ППО, що робить технологію доступною та масштабованою навіть в умовах тривалого конфлікту.

Суттєвою інновацією є також застосування штучного інтелекту у вигляді автономних турелей, які самостійно розпізнають та знищують ворожі дрони. Ці системи, інтегровані з тепловізорами та радарними датчиками, знижують навантаження на військовослужбовців і демонструють високу ефективність у зонах з інтенсивною атакою безпілотників. Деякі зразки таких систем уже працюють на фронті, зокрема у складі протидронових підрозділів ЗСУ, і підтвердили свою ефективність в умовах нічних атак.

Важливим компонентом технологічної безпеки є платформа ситуаційної обізнаності «*Delta*». Вона стала центральною аналітичною системою для координації дій у режимі реального часу. Завдяки *Delta* об'єднуються дані з супутників, дронів, мобільних застосунків, розвідданих та відкритих джерел. Система надає командирам інтерактивні карти, аналітичні панелі та динамічні звіти про ситуацію на полі бою. Інтеграція даних у єдиному інтерфейсі дозволяє мит-

тево відслідковувати переміщення техніки, оцінювати ризики для інфраструктури та оперативно коригувати бойові завдання.

Не менш вагомим елементом безпеки стала інформаційна протидія. Технології обробки текстів, зображень та відео у реальному часі допомагають виявляти фейковий контент, штучно згенеровані матеріали (deepfakes) та координовані кампанії дезінформації. Алгоритми машинного навчання вже сьогодні аналізують сотні тисяч повідомлень щодня, розпізнаючи бот-мережі, зокрема в російському сегменті соцмереж. Це дозволяє українським аналітичним центрам не лише оперативно реагувати, а й передбачати хвилі інформаційних атак.

Особливу роль у підвищенні рівня безпеки відіграє *OSINT* – розвідка з відкритих джерел. Українські та міжнародні аналітики використовують інструменти верифікації геолокації, часових міток і супутникових знімків для документування воєнних злочинів та фіксації переміщень техніки. Під час битви за Маріуполь, наприклад, аналітики в режимі реального часу фіксували обстріли цивільних об'єктів через аналіз відео з *Telegram* і супутникових карт. Такий підхід не лише допомагає в побудові юридичної доказової бази, а й впливає на оперативне реагування міжнародної спільноти.

Технологічна динаміка конфлікту також проявляється у широкомасштабному впровадженні цифрових рішень, які раніше не асоціювалися безпосередньо з бойовими діями. Зокрема, мова йде про активне застосування цифрових карт, мобільних застосунків для цивільного населення (наприклад, «*Повітряна тривога*», «*єППО*»), що функціонують як інструменти оперативного інформування та зменшення ризиків для громадян у зоні бойових дій.

Крім того, у структурі сучасного поля бою дедалі більшого значення набувають системи спостереження й розпізнавання на базі штучного інтелекту, здатні фіксувати теплові сигнатури, акустичні коливання, рух об'єктів і навіть елементи цифрового шуму. Ці інноваційні підходи дозволяють не лише підвищити точність виявлення цілей, а й інтегрувати дані в реальному часі в систему ситуаційної обізнаності.

Війна в Україні стала, по суті, першою у світі, де мобільний телефон трансформувався із засобу комунікації на *елемент інтегрованої цифрової безпекової екосистеми*. Він виконує функції приймача тривожних сигналів, платформу для обміну інформацією, координат, а в ряді випадків – навіть пристрій для управління оборонними рішеннями або елемент тактичної навігації на полі бою.

У сучасних умовах повномасштабної війни питання якісного інформаційного забезпечення системи управління регіональною безпекою виходить на перший план. Значення інформаційного менеджменту полягає не лише у зборі даних, а й у їх системному аналізі, обробці, розповсюдженні та застосуванні для

прийняття стратегічних і тактичних рішень. Саме якісна інформація слугує основою для формування адекватних реакцій на зовнішні й внутрішні виклики, прогнозування розвитку подій та адаптації безпекових стратегій до змінного середовища.

Інформаційний менеджмент включає в себе комплекс методів, технологій і процедур, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування управлінських процесів у сфері безпеки. Він об'єднує в собі цифрові рішення для обробки великих обсягів даних (Big Data), геоінформаційні системи (ГІС), інструменти візуалізації, системи штучного інтелекту і машинного навчання, які дозволяють створювати аналітичні моделі, відстежувати тенденції, ідентифікувати ризики та своєчасно прогнозувати загрози.

Одним із ключових завдань інформаційного менеджменту є *формування достовірної аналітичної картини безпекових процесів*. У військових і кризових ситуаціях менеджери з безпеки стикаються з величезною кількістю даних, що надходять із різних джерел – від офіційних звітів державних органів до соціальних мереж та медіаплатформ. Такий інформаційний потік містить як правдиві, так і недостовірні дані, що можуть бути навмисно спотворені з метою маніпуляції суспільною думкою або введення в оману органів управління. Тому важливою складовою процесу є *фільтрація і верифікація джерел*, яка дозволяє відокремлювати достовірну інформацію від фейків, спаму та цілеспрямованої дезінформації.

Особливу увагу слід приділяти *моделюванню загроз для автоматизованих систем управління у період воєнного стану*. Такі моделі дозволяють ідентифікувати потенційні джерела ризиків, їхні методи впливу, механізми реалізації атак на інформаційні системи та можливі наслідки. У таблиці 1.3 представлено основні вектори загроз, що характерні для сучасної кібервійни та інформаційного протистояння.

Мета захисту інформації – мінімізація втрат, викликаних порушенням цілісності або конфіденційності даних, а також їх недоступності для споживачів. Захист інформаційних даних необхідний всім компаніям: від невеликих фірм до великих корпорацій. Захисту підлягають не тільки комп'ютерні пристрої, а й усі технічні засоби, які мають контакт з інформаційними відомостями. Будь-яка інформація, що потрапила в руки злочинців, небезпечна. У зв'язку із цим, потрібно докласти максимум зусиль для того, щоб забезпечити надійний рівень конфіденційності ІТ-систем. Сьогодні не існує універсальної методики забезпечення захисту, яка надавала б 100% гарантію безпеки. Відповідно, інформаційна система захисту потребує постійного вдосконалення і покращення. Адже,

хакери і злочинні елементи безперервно вдосконалюють власні методики злому і несанкціонованого проникнення.

Важливу та ключову роль у процесі функціонування бізнес-структур останнім часом відіграє Всесвітня мережа Internet, що часто сприяє тому, що вони стають об'єктами деструктивних антропогенно-техногенних впливів, серед яких найбільшу шкоду за твердженням фахівців організації CERT (Computer Emergency Response Team) надають наступні: недостатній рівень фахівців з ІКБ; недостатня підготовка співробітників; використання нештатних пристроїв та програмного забезпечення; уразливість програмно-апаратного забезпечення; порушення внутрішньої безпеки співробітниками; завантаження зловмисного програмного забезпечення.

Таблиця 2.3

**Модель загроз автоматизованих систем управління підприємств в умовах
військових дій**

№ з/п	Тип загрози	Джерело загрози	Можливий метод (спосіб) реалізації атаки	Наслідки		
				Конфіденцій-	Цілісність	Доступність
I.	Загрози витоку (технічні канали)					
1	Загрози витоку акустичної (мовної) інформації					
	Загрози застосування закладних передавальних пристроїв («жучків»), направлених мікрофонів та стетоскопів	Персонал, користувачі	Недостатній контроль	+		+
2.	Загрози витоку видової інформації					
	Копіювання вихідних документів, магнітних та інших носіїв інформації	Персонал, користувачі	Неуважність, недбалість, некомпетентність	+	+	+
II.	Загрози витоку інформації, що обробляється на АРМ					
1.	Загрози, пов'язані з діями порушників доступу до інформації					
	Тимчасова відсутність персоналу (хвороба, відрядження, відпустка, пандемія)	Персонал, користувачі	Сімейні обставини, епідемії, службова необхідність тощо		+	+
2.	Загрози, що виникають при завантаженні операційної системи					
	Загрози, пов'язані з порушенням роботи (випадкове або навмисне) систем зв'язку, електроживлення, водо-і/або теплопостачання, кондиціонування	Персонал, користувачі	Неуважність, недбалість, некомпетентність			+
	Загрози, пов'язані з руйнуванням або пошкодженням приміщень (в. т. військові дії)	Персонал, користувачі, стихійні лиха	Стихійні лиха, кліматичні зміни, військові дії	+	+	+
3	Загрози, що реалізуються після завантаження операційної системи					
	Загрози використання недоліків програм, що реалізують мережеві сервіси (зокрема, відсутність контролю за переповненням буфера) на кшталт «вірусу Морріса»	Хакери	Некомпетентність		+	+
	Загрози віддаленого управління системою, що надаються прихованими компонентами («троянськими» програмами типу Back. Orifice	Хакери	Несанкціоноване підключення	+	+	+

4.	<i>Загрози впровадження зловиякісних програм</i>					
	Загрози застосування програмних вірусів (включення в ПЗ програмних закладок типу «бомби», «троянського коня» тощо)	Програми, персонал, користувачі	Використання неперевіреного ПЗ	+	+	+
5.	<i>Загрози інформації із зовнішніх мереж</i>					
	Загрози перехоплення потоку даних	Персонал	Недостатній контроль		+	+
6.	<i>Загрози виявлення паролів</i>					
	Загрози здійснення заходів, що можуть призвести до розголошення паролів адміністратора АСУ або до його втрати, тощо	Персонал, користувачі	Неуважність, недбалість, некомпетентність		+	+
7.	<i>Загрози віддаленого запуску додатків</i>					
	Загрози віддаленого запуску програми шляхом використання можливостей віддаленого управління системою	Хакери персонал, користувачі	Отримання доступу інформації та ресурсів АСУ		+	
8.	<i>Загрози впровадження зловиякісних програм</i>					
	Загрози застосування програм, що використовують не декларовані можливості програмного та програмно-апаратного забезпечення АСУ	Хакери	Пошкодження файлів	+		

Слід зазначити, що загрози, як можливі небезпечні прояви певної дії, яка спрямована проти об'єкта захисту та реалізується через його уразливості. Уразливість – це будь-яка характеристика або властивість, використання якої порушником може привести до порушення безпеки інформації (Рис. 2.3).

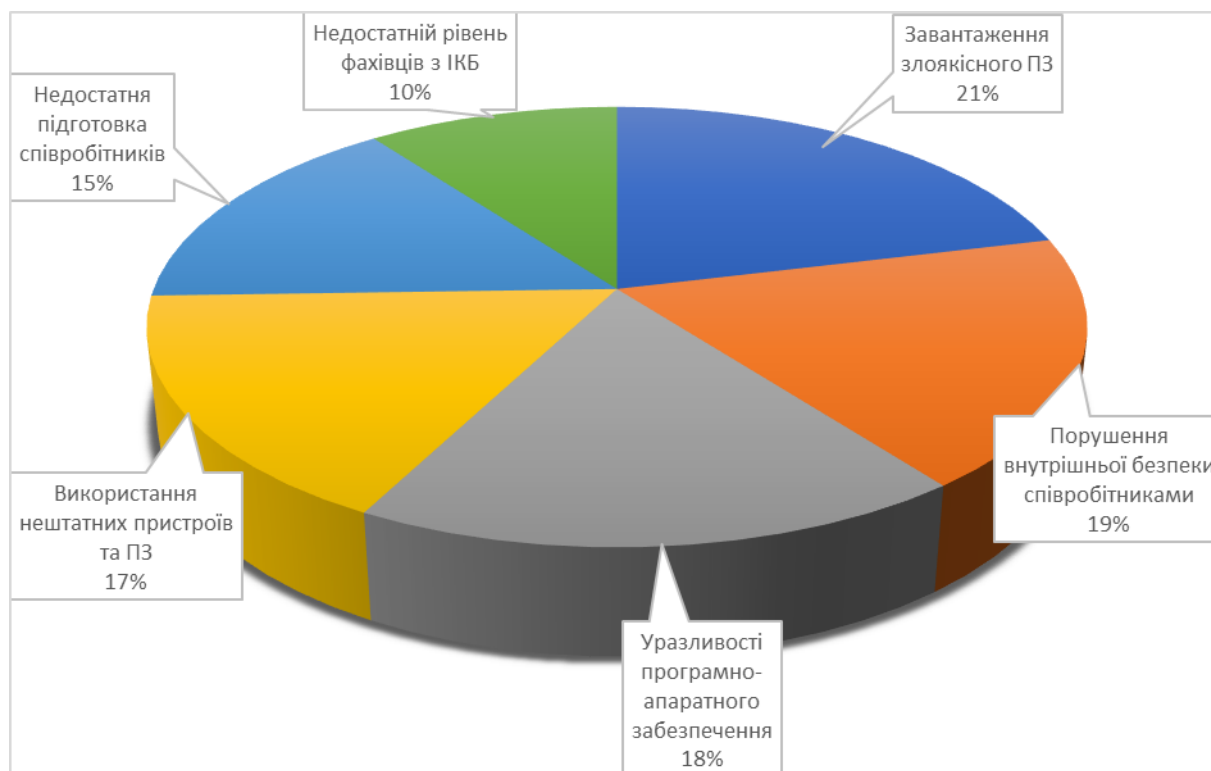

Рис 2.3. Перелік найбільш небезпечних загроз і уразливостей для бізнесу

Джерело: власна розробка авторів

Ще одним важливим аспектом є *підвищення кіберстійкості об'єктів критичної інфраструктури*. В умовах активних бойових дій агресор здійснює не лише фізичні атаки, але й кібернапади, спрямовані на дестабілізацію систем управління, енергетичних мереж, транспортних вузлів тощо. Забезпечення інформаційної безпеки таких об'єктів вимагає впровадження складних технічних рішень, регулярного оновлення політик захисту, а також тестування систем на предмет вразливостей.

Особливої уваги потребує *оцінка інформаційних загроз, які мають соціально-психологічний характер*. У воєнний період широко поширюються випадки маніпуляцій, фейкових новин, цілеспрямованого поширення панічних повідомлень, які можуть викликати дестабілізацію на рівні окремих громад та регіонів. Тому процеси інформаційного менеджменту повинні включати механізми виявлення таких загроз, аналіз масштабів їхнього поширення та розроблення контрзаходів, спрямованих на *усунення негативного впливу на суспільну свідомість і поведінку громадян*.

Останнім часом значного поширення набуло таке явище, як фальшива інформація. Наприклад, це – новини, сторінки в соціальних мережах, підроблені під рейтингові сайти, за допомогою яких певні групи людей або окремі особи привертають увагу суспільства до недостовірних подій некоректним шляхом. Подібна інформація, зокрема, недостовірна, розповсюджуються з великою швидкістю, поступово поповнюючись новими подробицями, які є реакцією індивідуумів (резонансна інформація може довго висвітлюватись і навіть сприяти створенню нових груп).

Можливості інформаційного простору дають змогу створювати псевдореальних осіб, наділяючи їх вигаданою історією, яких індивідууми вважатимуть цілком реальними.

Вкидаючи фальшиву інформацію в інформаційний простір, її автори враховують таку особливість мережі Інтернет, як анонімність, можливість множинної дії. Фальшиві матеріали можуть одночасно просуватися через велику кількість сайтів, форумів, блогів, гостьових книг. При цьому у користувачів, які зустрічають одну й ту саму інформацію в різних місцях, складається враження, що вона є достовірною.

Розглянемо інші шляхи появи в ресурсах *Інтернету* недостовірних матеріалів, якими в свою чергу, можуть користуватись менеджери для прийняття неефективних управлінських рішень. Одними з перших на сьогодні, як правило, нову інформацію подають інформаційні агенції. Вона є короткою за змістом, без оцінок і прогнозів. Але ЗМІ, готуючи на її базі свої матеріали, змінюють акценти, подають новини в різному контексті. Тому одне й те саме повідомлення

з різних джерел інформації сприйматиметься по-різному. Це можна пояснити тим, що:

- ЗМІ працюють з різною аудиторією, тому форма подання матеріалів відрізняється (теоретична версія);
- напрями інтерпретації матеріалу визначають власники та спонсори видань (прагматична версія).

Зважаючи на те, що достовірність інформації залежить від самих видань, аналітикам слід звертати увагу на першоджерело, уважно вивчати факти, які лежать в основі інформації, ретельно перевіряти сумнівні відомості. Недостовірною інформацію слід вважати у разі неможливості її перевірки за допомогою незалежних джерел, навіть якщо вона надходить до інформаційного простору з так званих «конфіденційних» чи «анонімних» джерел. Особливу увагу варто звертати на випадки, коли автор матеріалу або спікер посиляється на певну організацію, але при цьому не надає конкретних ідентифікаційних ознак, які дозволяють підтвердити приналежність до цієї структури чи перевірити її офіційне позиціонування.

У таких ситуаціях досліднику необхідно зберігати критичну дистанцію й не приймати подібну інформацію як достовірну без додаткового підтвердження. Адже навіть формальне посилання на авторитетну установу не виключає можливості маніпуляції – зокрема, через перекручення контексту, виривання фраз із загального повідомлення або використання «псевдоджерел», що імітують експертність. Тому верифікація джерел залишається ключовим етапом наукового аналізу у сфері безпеки та управління інформацією. Механізми потрапляння недостовірної інформації в управлінські процеси як загроза безпеці відображено на Рис. 2.4.

У процесі критичної оцінки джерел інформації особливу увагу слід приділяти ідентифікації автора публікації. У випадках, коли його прізвище є невідомим або не підтвердженим, доцільно здійснити поглиблений аналіз інших інформаційних матеріалів, які можуть бути пов'язані з ним. Такий аналіз передбачає вивчення загальної риторики текстів, виявлення потенційних ознак упередженості, використання маніпулятивних чи скандальних тверджень, а також ймовірного лобіювання інтересів певних організацій чи окремих осіб.

Комплексне дослідження низки публікацій, зокрема блогу, активності у соціальних мережах, реакцій читачів та професійного середовища, дозволяє сформулювати уявлення про інформаційний стиль автора, його фахову приналежність та рівень експертності в тій чи іншій тематиці. Важливо враховувати, що належність автора до авторитетної офіційної установи, наукової чи аналітичної структури, суттєво підвищує рівень довіри до оприлюднених ним матеріалів,

адже така афіліація є індикатором відповідальності за зміст і підтвердженням його професійного статусу в електронному інформаційному середовищі.

Рис. 2.4. Механізми потрапляння недостовірної інформації в управлінські процеси як загроза безпеці

Джерело: власна розробка авторів

Виносячи на перший план роль інформаційного забезпечення, важливо усвідомлювати, що воно безпосередньо впливає на ефективність прийняття управлінських рішень у сфері безпеки. Керівники регіональних інституцій повинні мати доступ до оперативної, надійної, структурованої інформації, яка дозволяє формувати адекватні оцінки поточної ситуації, приймати рішення з мінімальними ризиками та прогнозувати можливі наслідки різних сценаріїв розвитку подій.

Таким чином, інформаційний менеджмент є не лише технічною функцією обробки даних, а й *стратегічним елементом забезпечення регіональної безпеки*. Він забезпечує основу для аналітичної підтримки всіх етапів управлінського циклу – від збору первинної інформації до формування рекомендацій щодо політик безпеки, здатних витримувати випробування, що постають перед суспільством у період війни та післявоєнної відбудови.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що регіональна безпека в умовах війни постає як процес, а не як фіксований стан. Вона формується на перетині теоретичних моделей, інституційних практик, аналітичних інструментів та локального досвіду. Саме такий інтегрований підхід створює методологічне підґрунтя для подальшого аналізу та розробки ефективних стратегій забезпечення стійкості регіонів у воєнний та повоєнний періоди.

2.5. Аудит як інструмент захисту бізнесу під час війни

Модель регіональної безпеки в умовах війни ґрунтується на інтеграції економічних і технічних механізмів, спрямованих на забезпечення стійкості соціально-економічних систем. Економічний аспект моделі передбачає оптимальний розподіл ресурсів, підтримку критичної інфраструктури та формування адаптивної фінансової політики. Технічні складові охоплюють розвиток систем раннього попередження, цифрових платформ управління ризиками та інноваційних технологій у сфері цивільного захисту. Комплексна реалізація таких підходів створює умови для сталого розвитку регіонів і підвищує рівень їхньої безпеки під час воєнних загроз.

Аудит у воєнний період набуває особливої значущості як інструмент забезпечення регіональної безпеки та стійкості систем управління. Його економічна роль полягає у контролі за ефективністю використання бюджетних і позабюджетних ресурсів, спрямованих на підтримку критичної інфраструктури, соціального захисту населення та відновлення економічної діяльності. Технічний аспект аудиту охоплює перевірку функціонування систем цивільного захисту, інформаційної безпеки та інноваційних технологій, що забезпечують реагування на надзвичайні ситуації та воєнні загрози. Завдяки поєднанню економічних і технічних механізмів аудит сприяє підвищенню прозорості управлінських рішень, зменшенню ризиків нецільового використання ресурсів та формуванню основ для сталого розвитку регіонів у кризових умовах.

Стратегії сталого розвитку спрямовані на досягнення гармонійного поєднання економічного зростання, соціальної згуртованості та екологічної безпеки з урахуванням потреб нинішнього покоління і збереження можливостей для майбутніх⁵². Їх ефективна реалізація потребує прозорого управління та дієвих механізмів фінансового контролю, де аудит виступає ключовим інструментом управління ризиками, підвищення якості управлінських рішень і досягнення Цілей сталого розвитку. Якщо історично аудит зосереджувався переважно на фінансовій звітності, то сьогодні він охоплює також екологічні, соціальні та управлінські фактори, що забезпечує комплексне оцінювання діяльності організацій. У цьому контексті необхідно дослідити, яким чином механізми фінансо-

⁵² Pramono, A. J., Suwarno, Amyar, F., & Friska, R. (2023). Sustainability management accounting in achieving sustainable development goals: The role of performance auditing in the manufacturing sector. *Sustainability*, 15(13), 10082.

вого контролю, зокрема внутрішній і зовнішній аудит формують основу для успішної реалізації стратегій сталого розвитку⁵³.

На рисунку 2.5 подано динаміку чистого притоку прямих іноземних інвестицій за даними Державної служби статистики щодо досягнення цілей сталого розвитку в Україні.

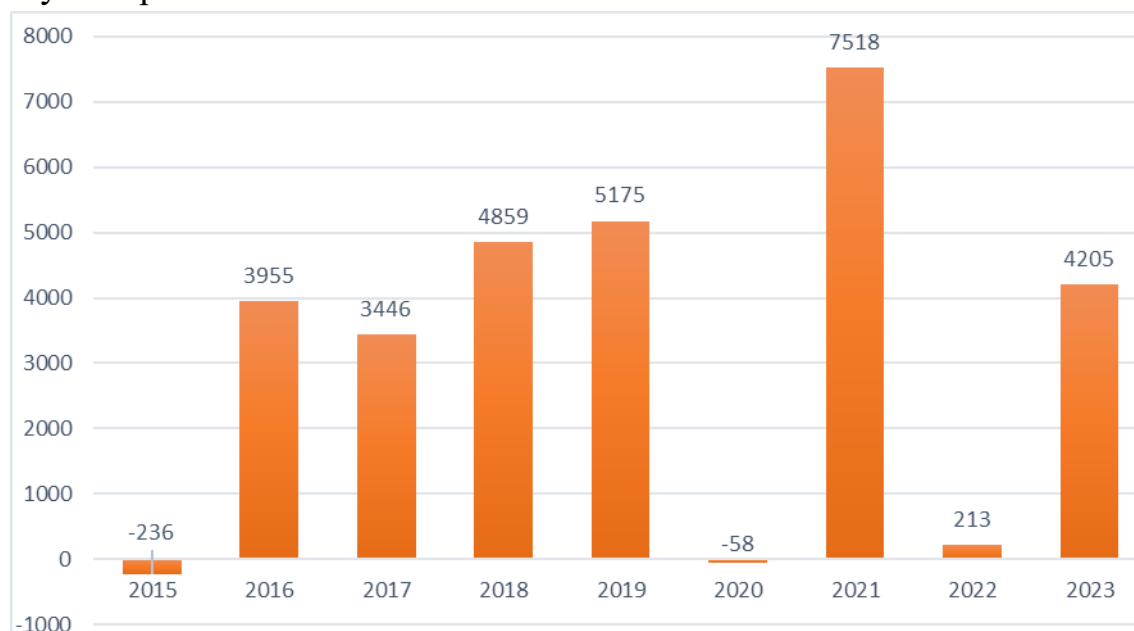

Рис. 2.5. Динаміка чистого притоку прямих іноземних інвестицій*

*складено авторами на основі даних Держстату⁵⁴

Проаналізувавши дані Державної служби статистики щодо досягнення цілей сталого розвитку в Україні, чистий пріток прямих іноземних інвестицій значно менший планового показника в розмірі 10000 млн дол. США. Найменшим показник був у 2015, 2020 та 2022 роках. Найперше це пов'язано з високим рівнем воєнних ризиків, пандемією COVID-19, політичною нестабільністю та невизначеністю безпекового середовища. Додатковими факторами є недосконалість правової системи, корупційні ризики та уповільнені темпи економічного відновлення, що знижують привабливість українського ринку для іноземних інвесторів. У період стабілізації вітчизняної економіки, протягом 2016-2019 років, чисті прямі інвестиції дещо збільшились. У 2018 році їх обсяг становив 48 %, у 2019 році – 52 %, у 2021 році – рекордні 75 % від планового показника.

Україна може стати цікавою для іноземних інвестицій завдяки вигідному географічному розташуванню між Європою та Азією, наявності родючих зе-

⁵³ Arustamyan L. The role of audit in sustainable development strategy. Economics, Finance and Accounting, 2025. 1(15), Рр. 84-84

⁵⁴ Показник 17.1.2 Чистий пріток прямих іноземних інвестицій (за даними платіжного балансу), млн. дол. США. Державна служба статистики. URL: <https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk/17-1-2/>

мель і потужного аграрного сектору, а також значному людському потенціалу з високим рівнем освіти й конкурентною вартістю праці. Додатковими факторами привабливості є розвиток ІТ-сфери, відновлення інфраструктури, інтеграція до європейського ринку та впровадження прозорих правил ведення бізнесу, що у комплексі створює перспективи для довгострокових інвестицій. Аудит має безпосередній вплив на формування довіри до української економіки, оскільки забезпечує прозорість і достовірність фінансової звітності підприємств та державних установ. Якісно проведений аудит підвищує інвестиційну привабливість країни, зменшує ризики для внутрішніх і зовнішніх інвесторів та зміцнює репутацію України у міжнародному економічному середовищі.

О. Дубинська та О. Фокін зазначають, що за результатами аналізу основних підходів до визначення ролі аудиту у формуванні фінансової та економічної безпеки підприємства можна зробити висновок, що в сьогоdnішніх умовах він виконує багатофункціональну роль і здатний надавати керівникам достатній обсяг інформації для прийняття ефективних управлінських рішень, особливо в умовах воєнного стану⁵⁵. Автори зазначають, що ряд основних загроз фінансовій безпеці суб'єктів підприємництва в період воєнного стану в українській економіці здатні зменшуватись завдяки аудиторському дослідженню і розробці управлінських рішень на різних рівнях управління.

Т. В. Ковальова та Т. Г. Маренич визначають, що для аудиту в період воєнного стану пріоритетними стають аналітична, прогнозна та консультаційні функції, доповнюючи в довоєнний період контрольну, інформаційну та профілактичну⁵⁶.

Водночас під час воєнного стану аудиторська перевірка зазнає значних змін. Як вважає І. Мустеца, загальнонаціональна система аудиту має бути спрямована на зміцнення довіри до аудиторських процедур та професійної спільноти, що, у свою чергу, здатне підвищити інвестиційну привабливість України та забезпечити стабільний економічний розвиток у післявоєнний період. Отже, становлення та вдосконалення аудиту в цей час виступає важливим чинником економічної стабілізації й зростання держави. Для гарантування ефективної та результативної діяльності аудиторів необхідно продовжувати модернізацію системи аудиту, зокрема шляхом підвищення рівня професійної освіти і кваліфікації фахівців, інтеграції сучасних технологій, формування дієвої систе-

⁵⁵ Дубинська О., Фокін О. Методичні засади аудиту фінансової звітності як складника фінансової та економічної безпеки в умовах воєнного стану. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2024. Вип. 6. С. 281-299

⁵⁶ Ковальова Т. В. Маренич Т. Г. Внутрішній аудит в умовах воєнного стану. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 4. С. 59-62

ми внутрішнього контролю та розширення міжнародного співробітництва у сфері аудиту.

Водночас, такий розвиток у воєнний період передбачає збереження балансу між економічними, соціальними та екологічними цілями в умовах постійних ризиків і кризових викликів. Його реалізація ґрунтується на раціональному використанні ресурсів, підтримці критичної інфраструктури та забезпеченні соціального захисту населення. Важливою складовою виступає зміцнення механізмів безпеки й адаптивності, що дозволяє регіонам та державі в цілому зберігати стійкість і створювати основу для післявоєнного відновлення.

С. В. Мирославський та О. В. Касяненко вказують, що залучення незалежного аудитора до перевірки фінансової звітності підвищує рівень довіри до неї, гарантує прозорість, надійність та відповідність встановленим концептуальним засадам. Виконуючи завдання з аудиту, незалежний аудитор здійснює моніторинг дотримання норм, визначених державою і закріплених через діяльність уповноважених інституцій⁵⁷. Зовнішні аудитори відіграють важливу роль у підтримці урядів та міжнародних організацій у реалізації їхніх планів щодо досягнення цілей сталого розвитку⁵⁸.

Аудиторська перевірка дає можливість своєчасно ідентифікувати загрози для фінансової стабільності підприємства, оцінити рівень ризиків та розробити заходи щодо їхнього зменшення. Такий підхід сприяє не лише запобіганню фінансовим труднощам, а й підвищенню стійкості бізнесу до зовнішніх викликів, що має особливе значення в умовах економічної нестабільності, зазначають К. О. Назарова та Д. Д. Малько⁵⁹.

Оскільки у воєнний час фінансові ресурси є обмежені, а їхнє використання вимагає максимальної ефективності, аудит дозволяє контролювати цільове та раціональне використання бюджетних і міжнародних коштів, вчасно виявляти порушення у державних закупівлях та оцінювати фінансову стійкість бізнесу. Це підвищує довіру інвесторів і партнерів та сприяє підтримці економічної стабільності. Не менш важливим є забезпечення соціального захисту населення, особливо військових, переселенців та вразливих груп. Аудит соціальних виплат і гуманітарної допомоги гарантує прозорість розподілу ресурсів і мінімізує корупційні ризики. Це сприяє збереженню довіри громадян до держави та міжнародної підтримки, що в свою чергу сприяє іноземному фінансуванню. У табли-

⁵⁷ Мирославський С. В., Касяненко О. В. Правова природа юридичних ризиків в контексті незалежного аудиту фінансової звітності. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2023. Вип. 38. С. 114-118

⁵⁸ Fitriany F., Anggraita V., Kurrohman T., & Aulia S. Determinant of Audit Quality: The Guardian and Justice Organizations (Target 16.6 SDGs). KnE Social Sciences, 2022. 386-394

⁵⁹ Назарова Г. В., Лебединська О. С. Аудит персоналу на підприємстві: монографія. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 162 с.

ці 2.4 подано основні напрями аудиторської перевірки складових сталого розвитку в воєнний період.

Таблиця 2.4

Основні напрями аудиторської перевірки складових сталого розвитку в воєнний період*

№ з/п	Напрямок	Пріоритетні складові
1.	Економічний	- аудит використання бюджетних і міжнародних фінансових ресурсів, спрямованих на оборону та відновлення; - перевірка ефективності державних закупівель у воєнних умовах; - аудит фінансової стійкості підприємств і програм підтримки бізнесу.
2.	Соціальний	- аудит соціальних виплат, допомоги внутрішньо переміщеним особам, військовим і їхнім родинам; - контроль за якістю та доступністю гуманітарної допомоги; - аудит програм у сфері охорони здоров'я й освіти під час війни.
3.	Екологічний	- аудит наслідків воєнних дій для довкілля (забруднення земель, води, повітря); - контроль використання ресурсів на ліквідацію екологічних катастроф; - аудит екологічних стандартів у процесах відновлення інфраструктури.
4.	Технічний та інституційний	- аудит функціонування систем цивільного захисту та реагування на надзвичайні ситуації; - перевірка кібербезпеки та захищеності державних інформаційних систем; - аудит ефективності роботи механізмів внутрішнього контролю та ризик-менеджменту.

*узагальнено авторами

Таким чином, аудит у воєнний період здатен охоплює всі ключові складові сталого розвитку – економіку, соціальну сферу, довкілля та державний сектор, що дозволяє забезпечити прозорість, ефективність і стійкість державного управління.

Надходження іноземних інвестицій визначається комплексом економічних, політичних та соціальних чинників, які формують інвестиційний клімат країни. Ключову роль відіграє рівень макроекономічної стабільності, що включає інфляцію, стабільність національної валюти та передбачуваність фіскальної й монетарної політики. Важливим є також правове середовище, а саме захищеність прав власності, ефективність судової системи, прозорість регуляторних процедур і мінімізація корупційних ризиків. Суттєво впливають якість інфраструктури, доступність енергетичних і логістичних ресурсів, рівень розвитку фінансових ринків та ринок праці з належною кваліфікацією робочої сили. Ок-

рему вагу мають політична стабільність і безпекові фактори, адже високі ризики, зокрема воєнні, суттєво знижують інвестиційну привабливість. Додатковим стимулом для інвесторів є наявність державних програм підтримки, податкових пільг, угод про захист інвестицій та інтеграція країни у міжнародні економічні об'єднання. Саме сукупність цих чинників формує середовище, у якому іноземні інвестори ухвалюють рішення щодо вкладення капіталу.

Вітчизняний науковець Р. М. Руденко вказує, що воєнні виклики і трансформації в ринковій економіці значно впливають не лише на функціонування бізнес-середовища, а також на стабільність фінансового сектора. В сучасний період економічної нестабільності залучення інвестицій відіграє ключову роль у відновленні та розвитку української економіки. Водночас інвестиційна діяльність супроводжується значними ризиками, особливо в умовах воєнного стану, що може стримувати потенційних інвесторів. Для забезпечення безперервного інвестиційного процесу необхідно впроваджувати ефективні механізми управління ризиками, стверджує автор⁶⁰. Цього можна досягти завдяки проведенню аудиту, який дозволяє своєчасно ідентифікувати ризики, оцінити їхній вплив та розробити заходи для їх мінімізації. Під час проведення аудиту в умовах воєнного стану досліджується комплекс специфічних ризиків, що впливають на фінансово-господарську діяльність підприємств та державних установ. Серед найбільш важливих ризиків є фінансові, втрати операційної діяльності, кадрові, кібербезпеки, правові, соціальні та екологічні ризики.

Колектив авторів О. В. Кнейслер, В. В. Костецький, О. Р. Квасовський та Е. Г. Кнейслер зазначають, що ризики, спричинені воєнними діями, мають прямий вплив на діяльність суб'єктів господарювання, трансформуючи умови ведення бізнесу, підриваючи стабільність фінансових потоків та обмежуючи перспективи розвитку⁶¹. Сталий розвиток вимагає комплексного підходу до управління ризиками, що поєднує економічну ефективність, соціальну відповідальність та екологічну безпеку. У цьому аспекті аудит виступає системним інструментом, який дозволяє своєчасно виявляти та мінімізувати ризики, забезпечує ухвалення обґрунтованих управлінських рішень і підвищує рівень довіри інвесторів, регуляторів та суспільства до підприємств, що мають суспільне значення⁶².

⁶⁰ Руденко Р. М. Страхування інвестицій: механізми захисту від воєнних ризиків в Україні. Формування ринкових відносин в Україні. 2025. № 3. С. 29-36

⁶¹ Кнейслер О. В., Квасовський О. Р., Костецький В. В., Кнейслер Е. Г. Вплив воєнних ризиків на фінансову безпеку суб'єктів господарювання. Інвестиції: практика та досвід. 2025. № 1. С. 37-43

⁶² Копотієнко Т. Ю., Овчарик Р. Ю. Інвестиційний аудит як інструмент управління ризиками сталого розвитку підприємств суспільного інтересу. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Економічні науки. 2025. № 3(1). С. 90-97

У період воєнного стану аудит відіграє ключову роль у виявленні та мінімізації фінансових ризиків підприємств. По-перше, він забезпечує оцінку ліквідності та платоспроможності, дозволяючи своєчасно виявити загрозу дефіциту оборотних коштів чи зростання неплатежів. По-друге, аудит сприяє ідентифікації ризиків невиконання контрактів і зобов'язань, що особливо актуально в умовах зруйнованих логістичних ланцюгів та нестабільних ринків. По-третє, аудиторська перевірка допомагає оцінити ризики шахрайства та корупційних зловживань, які посилюються в умовах кризи, та виробити механізми внутрішнього контролю для їхнього зниження. Нарешті, аудит формує обґрунтовану та прозору фінансову інформацію, яка зменшує невизначеність для інвесторів і кредиторів, підвищуючи довіру до підприємства навіть у складних воєнних обставинах.

В умовах підвищеної невизначеності та нестабільності функціонування підприємств в період воєнного стану аудит ризиків операційної діяльності набуває особливої актуальності. Воєнні дії спричиняють перебої у постачанні сировини та готової продукції, зумовлюють зростання витрат на логістику, створюють ризики втрати або пошкодження активів. Аудит у такій ситуації дозволяє ідентифікувати ключові загрози для бізнес-процесів, оцінити їхній вплив на фінансові результати та запропонувати заходи для мінімізації наслідків. Особливе значення мають перевірка ефективності систем внутрішнього контролю, управління запасами, надійність договірних відносин та безперервність виробничого процесу. Таким чином, аудит з метою мінімізації операційних ризиків у період воєнного стану виступає важливим інструментом забезпечення стійкості підприємства та збереження його конкурентоспроможності на ринку.

Іншим напрямом є аудит кадрів та персоналу, що виступає важливим інструментом оцінки ефективності управління людськими ресурсами в умовах кризових викликів. Воєнні події призводять до дефіциту кваліфікованих кадрів через мобілізацію, міграцію та зростання соціальної напруги, що безпосередньо впливає на стабільність діяльності підприємств. Проведення аудиту персоналу дає змогу виявити слабкі місця у кадровій політиці, оцінити рівень забезпечення ключових посад, якість організації праці, системи мотивації та соціального захисту. Особливого значення набуває перевірка дотримання трудового законодавства, умов охорони праці, а також використання гнучких форм зайнятості, які дозволяють зберегти кадровий потенціал навіть у складних умовах⁶³. Таким чином, аудит у сфері управління персоналом у воєнний час сприяє зміцненню

⁶³ Назарова Г. В., Лебединська О. С. Аудит персоналу на підприємстві: монографія. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 162 с

кадрової безпеки, підвищенню адаптивності організації та підтримці її діяльності в рамках реалізації пріоритетів сталого розвитку.

Протягом останніх років критично важливим стає аудит ризиків кібербезпеки, оскільки цифрові системи держави та бізнесу стають стратегічними цілями для кібератак. В умовах воєнного стану зростає інтенсивність загроз, пов'язаних із несанкціонованим доступом до інформаційних ресурсів, кібершпигунством, поширенням шкідливого програмного забезпечення та блокуванням роботи інформаційної інфраструктури. Проведення аудиту дозволяє виявити вразливості у системах захисту, оцінити надійність засобів автентифікації, контролю доступу та резервного копіювання даних. Важливими напрямками перевірки є захищеність державних реєстрів, банківських систем, корпоративних платформ дистанційної роботи, а також готовність організацій до реагування на інциденти. Результати аудиту створюють основу для посилення кіберзахисту, формування планів безперервності діяльності та підвищення рівня довіри до інформаційних систем.

Водночас аудит ризиків в результаті зміни законодавчих та нормативних норм під час війни є необхідним інструментом для забезпечення стабільності діяльності підприємств та установ в умовах підвищеної правової невизначеності. В умовах частих змін економічного й податкового законодавства, зумовлених воєнною агресією, аудит набуває особливого значення, оскільки дозволяє підприємствам своєчасно реагувати на нові вимоги та уникати фінансових санкцій і блокування діяльності⁶⁴. Аудит дозволяє виявити ризики невідповідності податковим нормам, порушення договірних зобов'язань, проблеми з виконанням контрактів та ризики судових справ. Особлива увага приділяється перевірці дотримання трудового законодавства щодо мобілізованих працівників, прав власності, а також правильності оформлення міжнародних угод і співпраці з іноземними партнерами. Результати аудиту правових ризиків допомагають мінімізувати ймовірність фінансових санкцій, репутаційних втрат і сприяють адаптації бізнесу до нових правових реалій.

Період війни супроводжується рядом соціальних викликів. У період підвищеної невизначеності виникають ризики, пов'язані з міграцією трудових ресурсів, зростанням рівня безробіття, психологічним навантаженням на персонал, а також необхідністю посиленої соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб і сімей військовослужбовців. Аудит соціальних ризиків під час війни має особливе значення, оскільки воєнні дії безпосередньо впливають на стан

⁶⁴ Клим Н., Мужевич Н., Грицак О. Адаптація податкового аудиту до умов воєнного стану: організаційний та методичний аспект. Галицький економічний вісник. 2023. № 3. С. 38-46

працівників, соціальну стабільність підприємств та добробут населення. Аудит у цій сфері дозволяє оцінити ефективність системи соціального забезпечення, відповідність програм підтримки законодавчим нормам та реальним потребам. Важливими напрямками перевірки є своєчасність і повнота виплат соціальних допомог, наявність програм охорони праці та заходів психологічної підтримки, що є одними з напрямів сталого розвитку.

Аудит екологічних ризиків під час війни є надзвичайно актуальним, оскільки воєнні дії спричиняють значні руйнування природного середовища та створюють довготривалі загрози для сталого розвитку. Вибухи, пожежі, руйнування промислових об'єктів і критичної інфраструктури призводять до забруднення ґрунтів, водних ресурсів та атмосфери. Аудит у цій сфері спрямований на виявлення масштабів екологічних збитків, перевірку ефективності заходів із ліквідації наслідків воєнних дій та дотримання природоохоронного законодавства. Особливе значення має оцінка екологічної безпеки відновлювальних робіт, утилізації відходів війни та використання ресурсів для відбудови. Результати аудиту екологічних ризиків дозволяють визначити пріоритетні напрями екологічної політики, мінімізувати шкоду довкіллю та забезпечити відповідальне використання природних ресурсів у кризових умовах. Слушно підкреслює К. Д. Ніколаєв, що екологічний аудит, забезпечуючи відкритість та інформованість громадськості, відіграє ключову роль у формуванні прозорого та взаємодійного середовища між органами влади, бізнесом і суспільством⁶⁵.

Таким чином в умовах воєнного стану аудит при оцінці ризиків виконує низку ключових функцій, спрямованих на зміцнення стійкості підприємств і державних установ, збільшення довіри інвесторів та населення. Таким чином, аудит у період воєнного стану стає не лише інструментом перевірки, а й механізмом управління ризиками, що підтримує безперервність і надійність діяльності організацій. Для сучасних систем менеджменту аудит виступає не лише як контроль, а й інструмент управління, прогнозування та розвитку, що безпосередньо підтримує реалізацію стратегій сталого розвитку. У таблиці 2 подано основні функції аудиту в рамках реалізації стратегії сталого розвитку в період війни.

У перспективі розвиток аудиту в умовах воєнного стану має бути спрямований на розширення його ролі як традиційного контролю до комплексного механізму управління ризиками та підтримки стратегій сталого розвитку. Це передбачає інтеграцію сучасних цифрових технологій, зміцнення професійної

⁶⁵ Ніколаєв К. Д. Система екологічного аудиту як елемент забезпечення екологічної безпеки на державному рівні. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2023. Вип. 37. С. 197-201

компетентності аудиторів і гармонізацію національної практики з міжнародними стандартами. Посилення аналітичної, прогностичної та превентивної функцій аудиту сприятиме підвищенню стійкості підприємств і державних інституцій, формуванню довіри інвесторів та суспільства, а також створить умови для ефективного післявоєнного відновлення економіки.

Таблиця 2.5

Основні функції аудиту для реалізації цілей сталого розвитку*

Назва функції	Завдання	Значення для сталого розвитку
Контрольна	Перевірка дотримання встановлених законодавчих норм	Забезпечення законності та відповідальності діяльності
Інформаційна	Формування прозорих і достовірних даних для стейкхолдерів	Підвищення довіри суспільства, інвесторів і партнерів
Аналітична	Оцінка впливу економічних, соціальних і екологічних факторів на діяльність	Виявлення ключових ризиків та точок зростання
Прогнозна	Розробка рекомендацій для покращення діяльності	Адаптація до глобальних викликів і кризових ситуацій
Превентивна	Розробка рекомендацій стосовно мінімізації ризиків	Зменшення шкоди для економіки, суспільства та довкілля
Мотиваційна	Стимулювання підприємств до інновацій та ефективного використання ресурсів	Підтримка екологічних технологій та соціальної відповідальності
Захисна	Сприяння збереженню природних, фінансових і людських ресурсів	Сприяння узгодженню інтересів нинішніх і майбутніх поколінь

*складено авторами

У період воєнного стану аудит трансформується з традиційного інструмента фінансової перевірки у багатофункціональний механізм забезпечення економічної, соціальної, екологічної та інституційної стійкості. Він дозволяє виявляти та мінімізувати ризики, пов'язані з фінансами, операційною діяльністю, кадровим потенціалом, кібербезпекою, дотриманням правових норм, соціальними зобов'язаннями та впливом на довкілля. Аудиторські процедури сприяють підвищенню прозорості управління, зміцненню довіри інвесторів і партнерів, забезпечують раціональне використання обмежених ресурсів та формують основу для післявоєнного відновлення. Таким чином, аудит у воєнний період стає не лише гарантією фінансової стабільності, а й інструментом регіональної та національної безпеки.

Перспективи розвитку аудиту в умовах воєнних і післявоєнних викликів полягають у модернізації національної системи контролю, інтеграції міжнародних стандартів, підвищенні професійної компетентності аудиторів та впровадженні сучасних цифрових технологій. Важливим завданням є посилення ана-

літичної та прогнозної складових аудиту, що дасть змогу ефективніше реагувати на ризики та забезпечувати стійкість соціально-економічних систем. Подальший розвиток аудиту має бути спрямований на зміцнення довіри суспільства, підтримку інвестиційної привабливості України та досягнення цілей сталого розвитку, незважаючи на виклики війни та кризових умов.

**РОЗДІЛ 3.
РЕГІОНАЛЬНІ ВІЙНИ ХХІ СТОЛІТТЯ:
ПРИЧИНИ, ДИНАМІКА, НАСЛІДКИ**

3.1. Геополітичні та геоекономічні причини регіональних війн

Попри очікування, що завершення «холодної війни» принесе тривалий мир, ХХІ століття не стало ерою безконфліктного розвитку. Навпаки, світ зіткнувся з численними регіональними війнами і збройними конфліктами, які охопили різні куточки планети від Близького Сходу та Африки до Євразії, Азії й Латинської Америки. Хоча у порівнянні з катастрофічними світовими війнами минулого століття загальний рівень бойових втрат був меншим, щороку у війнах ХХІ століття все одно гинуть десятки тисяч людей. Ба більше, у останні роки намітилася негативна тенденція: 2023 рік став одним із найкривавіших за останні десятиліття лише за цей рік зафіксовано близько 122 тисяч загиблих у війнах (переважно через війни в Україні та на Близькому Сході). Кількість активних збройних конфліктів досягла рекордного рівня 59 конфліктів у 2023 році, що є максимумом з часів Другої світової війни.

Війни ХХІ століття здебільшого набули характеру регіональних конфліктів, часто внутрішніх (громадянських) за формою, але з глибоким залученням зовнішніх сил. Такі конфлікти тяжко передбачити з точки зору їх виникнення, розвитку й масштабів поширення, а також наслідків для учасників. *Регіональний* вимір означає, що конфлікт обмежений певним регіоном чи групою держав, однак нерідко впливає на глобальну безпеку. У цьому розділі розглянуто основні геополітичні та геоекономічні причини сучасних воєн, динаміку їх перебігу та наслідки. Наведено приклади найважливіших конфліктів ХХІ століття за регіонами світу та представлені узагальнені таблиці і схеми для класифікації цих війн.

Геополітичні причини воєн пов'язані з боротьбою держав за владу, території та вплив на міжнародній арені. Після закінчення холодної війни виник період однополярності зі світовим лідерством США, але на початку ХХІ століття проявилось послаблення цього порядку та повернення суперництва великих держав. Зростання нових центрів сили передусім Китаю та відродження геополітичних амбіцій Росії призвели до загострення конкуренції за сфери впливу. Нерідко ця конкуренція виливається в опосередковані війни та кризи. Наприклад, війна в Сирії почалася як внутрішній конфлікт, але швидко перетворилася на *арену геополітичного протистояння* між США та їхніми союзниками, з одного боку, та Росією й Іраном з іншого. Аналогічно, війна в Ємені стала «віртуальною проксі-війною» між Саудівською Аравією та Іраном (сунітське суперництво), де регіональні лідери підтримують протидіючі сторони конфлікту. Геополітичні чинники також включають територіальні спори та ре-

візіонізм: вторгнення Росії в Грузію (2008) та в Україну (2014, 2022) мотивувалися прагненням відновити контроль над пострадянським простором і не допустити розширення НАТО класичний приклад імперських амбіцій і сфери впливу. В обох випадках Росія використала силові методи для перегляду кордонів, що стало грубим порушенням повоєнного світопорядку. Значну роль відіграють і ідеологічні протиріччя (демократичний Захід vs авторитарні режими), та безпекові дилеми наприклад, прагнення однієї держави посилити свою безпеку (як вступ країни до військового союзу) сприймається іншою державою як загроза й штовхає її до превентивної агресії.

Геоелекономічні причини пов'язані з економічними інтересами держав, насамперед боротьбою за контроль над природними ресурсами, ключовими транспортними шляхами і ринками. Багато конфліктів ХХІ століття можна вважати продовженням історичних *«війн за ресурси»*. В першу чергу йдеться про нафту і газ, які лишаються *«стратегічними призами»* сучасної епохи. Так, на думку колишнього голови Федеральної резервної системи США Алена Грінспена, війна США проти Іраку у 2003 році була *«значною мірою пов'язана з нафтою»*. Контроль над найбільшими запасами нафти на Близькому Сході був геоелекономічним фактором, що вплинув на рішення про вторгнення. Інший приклад *«війни за алмази»* в Африці: кілька кровопролитних конфліктів у Західній і Центральній Африці фінансувалися за рахунок незаконної торгівлі *«кривавими діамантами»*, здобутими в зонах бойових дій. Зафіксовано випадки, коли багаті поклади корисних копалин (нафта, алмази, рідкісні метали) ставали прокляттям для слабких держав, провокуючи повстанські рухи і залучаючи зовнішніх гравців, охочих до цих ресурсів. Дослідження показують, що країни з великими запасами природних ресурсів і низьким рівнем розвитку більш схильні до насильницьких конфліктів *«жадібність»* до ресурсної ренти часто підживлює громадянські війни. Окрім того, геоелекономічні інтереси проявляються у боротьбі за *транспортні коридори та торговельні шляхи*.

Наприклад, громадянська війна в Ємені має геоелекономічний вимір, оскільки ця країна розташована біля Баб-ель-Мандебської протоки одного з вузлів світової торгівлі нафтою. Конфлікт у Ємені супроводжувався атаками на міжнародні судна в Червоному морі та викликав занепокоєння за безпеку судноплавства. В Азії наростає напруженість у Південно-Китайському морі, де кілька держав (Китай, В'єтнам, Філіппіни та ін.) претендують на морські простори, багаті нафтою, газом і рибними ресурсами, а також контролюють стратегічні морські шляхи. Хоча прямої війни там поки вдалося уникнути, мілітаризація спірних островів і морські інциденти вказують на потенціал конфлікту через геоелекономічні чинники.

Варто наголосити, що в реальних війнах геополітичні й геоекономічні мотиви тісно переплетені, а також переплітаються з внутрішніми причинами (соціальними, етнорелігійними, політичними). Більшість сучасних війн мають *комплексні причини*: внутрішні кризи й протиріччя (авторитаризм, міжетнічна напруга, бідність і нерівність) створюють сприятливий ґрунт, а зовнішні сили накладають геополітичні чи економічні інтереси, що роздмухують конфлікт. Так, конфлікти в Африці часто живляться локальними образами і слабкістю державних інститутів, але одночасно підтримуються за рахунок нелегальної торгівлі корисними копалинами (колтан у ДР Конго, алмази в Сьєрра-Леоне тощо) та втручання сусідніх держав. У Сирії мирні протести переросли в громадянську війну не лише через репресії режиму Асада, а й через втручання зовнішніх гравців, котрі переслідували власні геостратегічні цілі. Росія прагнула зберегти союзника і базу в Середземному морі, Іран коридор впливу до Лівану, натомість США та союзники підтримували опозицію, бажаючи усунути диктатора. Іншими словами, геополітика задає “велику гру”, а геоекономіка часто забезпечує “паливо” для конфлікту фінансове та ресурсне. Таблиця 3.1 узагальнює розподіл основних збройних конфліктів за регіонами та висвітлює їхні типові причини й особливості.

Як видно з даних таблиці, Африка та Азія залишаються регіонами з найбільшою кількістю конфліктів, тоді як Європа та Америка відносно мирні (за винятком одного-двох випадків). Зокрема, у 2024 р. в Африці зафіксовано 28 активних державних конфліктів, що вдвічі більше ніж десять років тому. У Азії триває 17 конфліктів, на Близькому Сході – 10, тоді як у Європі – 3 (включно з війною в Україні), а в Америці – лише 1. Це підкреслює регіональну нерівномірність у розподілі війн: найбільш “гарячими” точками планети лишаються Близький Схід та Африка, де переплітаються внутрішні проблеми держав з геополітичним суперництвом за вплив і ресурси. Натомість Латинська Америка після завершення “холодної війни” позбулася ідеологічних громадянських воєн, але зіштовхнулася з іншою формою насильства – війною урядів проти наркокартелів та організованої злочинності, що теж забрала сотні тисяч життів.

Характер збройних конфліктів ХХІ століття зазнав суттєвих змін у порівнянні з попередніми епохами. По-перше, переважна більшість війн тепер внутрішні (громадянські) конфлікти, а не класичні міждержавні війни. Після 1945 р. основний тип війни це конфлікт всередині держави (уряд vs повстанці чи міжетнічні групи). Однак у останні роки спостерігається тенденція до «інтернаціоналізації» громадянських воєн тобто втручання у них зовнішніх держав. Такі конфлікти набувають *гібридного характеру*, поєднуючи елементи внутрішньої війни та війни між державами.

Таблиця 3.1

Регіональний розподіл збройних конфліктів у світі

Регіон світу	Кількість активних конфліктів	Характерні причини та особливості конфліктів	Приклади війн ХХІ ст.
Близький Схід	10	Геополітичне суперництво регіональних держав (Іран vs Саудівська Аравія, Ізраїль vs сусіди); після «арабської весни» – кризи легітимності та боротьба за владу; втручання зовнішніх сил (США, Росія); ідеологічні (релігійно-сектантські) розколи.	Сирійська війна (2011–...), Громадянська війна в Ємені, Ірак (2003–2011), Ізраїльсько-Палестинський конфлікт, війна проти ІДІЛ.
Африка	28	Найбільша кількість конфліктів; слабкість держав та міжетнічні протиріччя; боротьба за ресурси (діаманти, нафту, землю); активність терористичних угруповань (Боко Харам, Аль-Шабааб тощо); часте втручання сусідів або колишніх метрополій.	Друга Конголезька війна (1998–2003) – «Африканська світова війна», конфлікти в Сахелі (Малі, Нігерія), громадянська війна в Ефіопії (регіон Тиграї, 2020–2022), Дарфурський конфлікт у Судані.
Євразія (Європа)	3	Повернення війни на європейський континент; геополітичний ревізіонізм з боку Росії (прагнення переглянути кордони, відновити сферу впливу); територіальні спори на пострадянському просторі; залучення НАТО та ЄС у стримування агресії; етно-національні протистояння.	Російсько-українська війна (2014–...; масштабне вторгнення 2022), Росія–Грузія (війна 2008 р.), війни на Кавказі (Нагірний Карабах між Вірменією та Азербайджаном, зокрема війна 2020 р.).
Азія (не Бл. Схід)	17	Різномірні конфлікти: довготривалі внутрішні повстання та етнічні війни (Афганістан, М'янма, південь Таїланду, Філіппіни); прикордонні суперечки між державами (Індія–Пакистан у Кашмірі; Китай–Індія в Гімалаях); ядерний фактор стримує прямі війни (Індія, Пакистан, КНДР); боротьба з ісламістським тероризмом; велика гра Китаю та США за вплив (поки без відкритої війни).	Війна в Афганістані (2001–2021, міжнародна операція проти Талібану), Війна в Іраку (2003–2011) – часто відносять до Західної Азії; громадянська війна в Шрі-Ланці (закінчилась 2009); конфлікти у М'янмі (2021–... після військового перевороту); локальні зіткнення Індії та Пакистану (Каргіл 1999, сутички 2019); криза навколо Тайваню (потенційний конфлікт наддержав).
Латинська Америка	1	Регіон загалом позбавлений міждержавних воєн у ХХІ ст.; основні проблеми – <i>внутрішнє насильство</i> і кримінальні конфлікти. Довготривала боротьба урядів із повстанцями (комуністичними, нарко-картелями); нерівність і наркотрафік як причини насильства; міжнародне втручання обмежене (миротворчі місії, боротьба зі злочинністю).	Збройний конфлікт у Колумбії (1964–2016, мирна угода з ФАРК у 2016, але триває боротьба з угрупованням ELN); «нарковійна» в Мексиці (з 2006 р., >460 тис. убитих станом на 2023; політична криза у Венесуелі (2014–... – хоча громадянської війни не сталося, країна в глибокій дестабілізації).

Межа між війною та миром стала розмитою: держави й недержавні актори широко використовують нерегулярні методи, інформаційні та кібернетичні атаки, економічний тиск поряд із традиційними бойовими діями. Концепція «гібридної війни» визначає сучасну війну як комбінацію різних військових і не-військових засобів для досягнення стратегічних цілей.

До них належать як звичайні воєнні операції, так і нетрадиційні методи: підтримка заколотів та проксі-сил, інформаційно-психологічні кампанії, кібератаки, економічні санкції тощо. Такий комплексний підхід дозволяє агресору діяти «в сірих зонах» і підривати противника зсередини, уникаючи прямого великомасштабного зіткнення. Яскравим прикладом стала російська гібридна агресія проти України з 2014 р.: поєднання прихованих воєнних дій (використання «зелених чоловічків» без розпізнавальних знаків у Криму, підтримка сепаратистів на Донбасі зброєю та живою силою) з масованою пропагандою, кібератаками на українські установи, економічним тиском (торговельні обмеження, маніпуляції з постачанням газу) та дипломатичними маневрами. Це дозволило Росії певний час маскувати свою участь і створювало невизначеність щодо правового статусу конфлікту. Загалом, сучасні конфлікти стали більш багатоаспектними та складними для врегулювання.

Ще одна особливість динаміки ХХІ ст. активізація недержавних акторів у війнах. Терористичні та екстремістські угруповання, які не представляють конкретну державу, розв'язали низку жорстоких конфліктів по всьому світу. Зокрема, угруповання «Ісламська держава» (ІДІЛ) у 2014–2018 рр. захопило значні території Іраку та Сирії, проголосивши «халіфат», і привело до міжнародної військової інтервенції з боку глобальної коаліції. ІДІЛ також експортувала насилля до інших регіонів її філіали виникли у Лівії, Єгипті (Синай), Афганістані, а ідеологія надихнула терористів у Європі. Зростання впливу таких угруповань призвело до збільшення кількості конфліктів, особливо у слабких державах. За даними дослідників, експансія ІДІЛ в Азії, Африці та на Близькому Сході була однією з причин зростання кількості збройних конфліктів у останнє десятиліття. Одночасно виникають нові радикальні групи наприклад, у регіоні Сахель (Малі, Буркіна-Фасо, Нігер) діє коаліція джихадистських організацій «Джамаат Наср аль-Іслам валь-Муслімін» (JNIM), що поширює насильство на значні території Західної Африки. Діяльність численних нелегальних збройних формувань ускладнює конфліктний ландшафт: в одній країні можуть одночасно воювати кілька угруповань (іноді між собою), що ускладнює миротворчі зусилля і веде до затяжних, фрагментованих воєн.

Наслідком наведених процесів стало підвищення інтенсивності та непередбачуваності сучасних війн. Міжнародні механізми безпеки (ООН, регіона-

льні організації) часто не встигають адекватно реагувати на кризи нового покоління. Конфлікти стали більш затяжними середня тривалість громадянської війни сьогодні вимірюється роками чи десятиліттями, а мирні угоди нерідко зриваються. Наприклад, громадянська війна в Сирії триває вже понад 12 років; війна в Афганістані тривала 20 років, завершившись поверненням Талібану до влади у 2021 р., що поставило під питання всі досягнення. Пролонговані війни виснажують країни, породжуючи «втрачені покоління» і хронічну нестабільність.

Війни ХХІ ст. також характеризуються *урбанізацією бойових дій* (битви за великі міста Алеппо, Мосул, Маріуполь тощо призводять до масового нищення інфраструктури та жертв серед цивільних) та все більшим технічним удосконаленням зброї. Особливо помітну роль почали відігравати безпілотні літальні апарати (дрони), кіберзброя, високоточні ракети. Наприклад, у війні в Нагірному Карабасі 2020 р. і в російсько-українській війні 2022–2023 рр. широке застосування ударних дронів (байрактарів, іранських «шахедів» тощо) змінило характер бойових дій, давши змогу завдавати ударів у глибокому тилу ворога з мінімальними витратами. Інформаційний простір став ще одним фронтом: сторони ведуть активні інформаційні війни в медіа та соцмережах, намагаючись впливати на громадську думку та моральний дух. Усе це складові сучасної динаміки воєн, яка потребує від дослідників і військових нових підходів до розуміння і прогнозування конфліктів.

Ближчий Схід залишається одним із найбільш конфліктних регіонів планети в ХХІ столітті. Після терактів 11 вересня 2001 р. США розпочали «глобальну війну з тероризмом», основними аренами якої стали Афганістан (2001–2021) та Ірак (2003–2011). Війна в Іраку 2003 р., формально обґрунтована необхідністю роззброєння режиму Саддама Хусейна, спричинила падіння диктатора, але також занурила країну у спіраль міжконфесійного насильства і дала поштовх появі ІДІЛ у наступні роки. Арабська весна 2011 р. сколихнула низку близькосхідних держав: у Тунісі, Єгипті, Лівії, Ємені масові повстання повалили автократів, проте це призвело до довготривалої нестабільності. В Лівії після повалення Муаммара Каддафі (внаслідок громадянської війни та втручання НАТО у 2011 р.) країна фактично розпалася на ворогуючі табори. Лівійський конфлікт набув характеру регіональної проксі-війни: Єгипет, ОАЕ, Франція та Росія підтримували «Лівійську національну армію» генерала Хафтара, тоді як Туреччина, Катар та Італія уряд у Тріполіс. Сторонні держави переслідували власні цілі: Єгипет і ОАЕ прагнули недопущення ісламістів до влади в сусідній країні; Туреччина зберегти вигідні контракти і вплив у Середземномор'ї; Росія через ПВК «Вагнер» прагнула отримати стратегічний доступ до лівійських пор-

тів і нафтових родовищ. В результаті Лівія перетворилася на розділену зону впливу, а мир і стабільність досі не відновлено.

Найбільш затяжним і руйнівним конфліктом сучасного Близького Сходу стала громадянська війна в Сирії (2011 – дотепер). Вона почалася з мирних протестів проти режиму Башара Асада, жорстоко придушених владою. Ескалація насильства переросла у повстання і збройне протистояння між урядовими силами та різноманітними опозиційними групами. Сирійська війна швидко набула *регіонального виміру*: сунітські монархії Перської затоки (Катар, Саудівська Аравія) та Туреччина підтримували повстанців, а шийтський Іран режим Асада, надіславши бойовиків «Хезболли» і своїх радників. У 2015 р. до війни активно втрутилася Росія, розпочавши масштабну повітряну кампанію на підтримку Асада. Це змінило хід конфлікту режим, який був близький до поразки, повернув контроль над більшою частиною території. На боці опозиції діяли різні ісламістські угруповання, а також курдські формування на півночі Сирії. Окремим фронтом стала боротьба з ІДІЛ, яка з'явилася в Сирії на ґрунті хаосу війни. Міжнародна коаліція на чолі з США завдавала ударів по ІДІЛ, а курдські сили за підтримки Заходу вибили ісламістів із сирійського сходу. На фінальному етапі війна в Сирії фактично розділилася на кілька локальних конфліктів: останній осередок повстанців у провінції Ідліб (під протекторатом Туреччини), курдська автономія на північному сході (під захистом США) та урядова територія (під впливом Росії та Ірану). Сирійський конфлікт спричинив колосальні гуманітарні втрати: за різними оцінками, понад 500 тисяч загиблих, близько 12 млн. людей змушені покинути свої домівки. Він також підкреслив геополітичний зсув – роль США в регіоні послабилася, натомість Росія і Іран посилили свої позиції.

Інший триваючий конфлікт – війна в Ємені (2014–...): повстання руху Хуті проти центрального уряду переросло у відкриту війну, коли в 2015 р. коаліція сунітських арабських держав на чолі з Саудівською Аравією втрутилася для підтримки уряду. Ємен став полем непрямого зіткнення між Саудівською Аравією та Іраном: Іран підтримував шийтських хуті зброєю та фінансами, вбачаючи шанс послабити свого суперника на Аравійському півострові. Війна в Ємені мала *кілька вимірів*: внутрішня боротьба за владу, регіональна саудівсько-іранська конкуренція та навіть глобальні інтереси (безпека Червоного моря, де хуті атакували нафтові танкери і судна). Конфлікт призвів до однієї з найгірших гуманітарних катастроф: масовий голод, епідемії, тисячі загиблих мирних жителів від бомбардувань. Попри часткове перемир'я у 2022–2023 рр., остаточного вирішення конфлікту не досягнуто.

Незгасаючим є й Ізраїльсько-палестинський конфлікт, що тягнеться ще з ХХ століття, але набув нових форм у ХХІ ст. Після провалу мирного процесу в 2000-х рр. і приходу до влади в секторі Газа ісламістського руху ХАМАС (2006), відбулося кілька війн між Ізраїлем і ХАМАС (2008–09, 2012, 2014, 2021). Конфлікт періодично спалахує у вигляді ракетних обстрілів із Гази та ударів-відповідей ізраїльської армії. Напруженість зросла у 2023 р., коли у жовтні ХАМАС здійснив несподіваний масований напад на Ізраїль, що спричинило нову війну в Газі. Ізраїль відповів широкомасштабною військовою операцією, яка призвела до великих втрат серед палестинського цивільного населення. Цей конфлікт має і регіональний контекст Іран відкрито підтримує ХАМАС та інші радикальні угруповання (включно з «Хезболлою» в Лівані), тоді як сунітські арабські країни балансують між підтримкою палестинців і прагненням нормалізувати відносини з Ізраїлем. За оцінками аналітиків, *підґрунтям багатьох конфліктів на Близькому Сході є протистояння США та їхніх союзників з Іраном*: від Лівану і Сирії до Ємену «червоною ниткою» проходить ескалація американо-іранської напруженості. Отже, Близький Схід у ХХІ ст. залишається «вибухонебезпечним» регіоном, де геополітичні протиріччя великих і регіональних держав, історичні міжобщинні конфлікти та боротьба за ресурси сплелися воедино.

Африканський континент, особливо його частини на південь від Сахари, у новому сторіччі зберіг сумну «першість» за кількістю збройних конфліктів. Багато з них є продовженням або рецидивом війн кінця ХХ ст., але з новими чинниками. Найкривавішим конфліктом початку ХХІ ст. стала Друга Конголезька війна (1998–2003), яку інколи називають «Першою світовою війною в Африці». Вона формально почалася у ХХ ст., але основні бойові дії тривали після 2000 р. Масштаб конфлікту був безпрецедентним для Африки: у нього були втягнені війська 9 сусідніх держав (Ангола, Зімбабве, Намібія, Судан та Чад підтримували уряд ДР Конго, тоді як Уганда, Руанда і Бурунді різні повстанські угруповання). Війна супроводжувалася масовими звірствами проти цивільних, в тому числі етнічними чистками і сексуальним насильством, а також грабунком природних багатств Конго іноземні та місцеві збройні формування розкрадали родовища колтану, золота, алмазів. За оцінками, *близько 3 млн. людей загинули* внаслідок бойових дій або від голоду та хвороб, спричинених війною. Хоча цей катастрофічний конфлікт офіційно завершився мирним договором 2003 р., у східній частині ДРК продовжують діяти численні повстанські групи, і насильство триває.

Іншим затяжним кризовим регіоном Африки є Африканський Ріг. У *Сомалі* державність фактично розпалася ще у 1991 р., і вся перша половина 2000-х

була періодом анархії та війни польових командирів. З 2006 р. у конфлікт втрутилася *ісламістська екстремістська група «Аш-Шабаб»*, яка досі контролює значні частини країни й веде терористичну діяльність, загрожуючи також Кенії та Ефіопії. В Судані після 2003 р. тривав кривавий конфлікт у Дарфурі (між арабськими проурядовими міліціями «Джанджавід» та африканськими повстанцями), що набув характеру геноциду проти мирного населення. Понад 300 тис. людей загинули, мільйони стали біженцями. У 2011 р. Південний Судан здобув незалежність, сподіваючись на припинення багаторічної громадянської війни з північчю, але вже за два роки нова держава занурилася у внутрішній конфлікт між президентом і віце-президентом (2013–2018), з етнічним підґрунтям (Дінка vs Нуер). Цей конфлікт також відзначився звірствами та голодом.

Регіон Сахелю (пустельно-саванна зона на південь від Сахари) став у 2010-х роках одним із найнестабільніших у світі. Після падіння режиму Каддафі у Лівії (2011) потік зброї та бойовиків хлинув до Малі, Нігеру, Чаду. В Малі у 2012 р. спалахнуло повстання туарегів на півночі, яке було швидко узурповане джихадистами, пов'язаними з «Аль-Каїдою». Франція втрутилася військово (операція «Сервал», пізніше «Бархан»), щоб зупинити наступ ісламістів на столицю. Хоча пряме вторгнення зупинили, Малі залишається розділеною, а ісламісти розширили діяльність на сусідні країни – Буркіна-Фасо, Нігер. До кінця десятиліття становище погіршилося: у Малі та Буркіна-Фасо сталися військові перевороти, французькі війська змушені були піти, а їхнє місце частково зайняли російські найманці («Вагнер»). Ситуація в Сахелі демонструє, як слабкі держави з внутрішніми проблемами стають полем для ігор зовнішніх сил та екстремістських рухів.

В *Західній Африці* класичні громадянські війни початку століття (в Сьєрра-Леоне, Ліберії, Кот-д'Івуар) поступово стихли до середини 2000-х, багато в чому завдяки миротворчим зусиллям ООН і регіональних організацій. Проте на зміну прийшли нові виклики зростання ісламістського тероризму (наприклад, діяльність «Боко Харам» у Нігерії та сусідніх країнах, що з 2009 р. призвела до десятків тисяч загиблих і кризи переміщених осіб) та військові перевороти (лише у 2020–2022 рр. відбулося 6 переворотів у країнах Західної та Центральної Африки). Це свідчить про глибокі проблеми управління, корупції та вплив зовнішніх акторів.

Африка стикається з поєднанням старих і нових причин конфліктів: історично успадковані штучні кордони та етнічні поділи, боротьба за владу в контексті слабких державних інституцій, економічна відсталість і конкуренція за природні багатства, а також втручання глобальних і регіональних сил у своїх інтересах. Геоекономічний фактор зокрема контроль над цінними ресурсами –

зіграв руйнівну роль у низці воєн. Як зауважив один з доповідачів ООН, «первинні багатства стали прокляттям Африки», оскільки фінансують війну і корупцію замість розвитку. У відповідь міжнародна спільнота започаткувала ініціативи на кшталт Кімберлійського процесу (для припинення торгівлі «кривавими діамантами» з 2003 р.) чи програм роззброєння бойовиків, але повністю вирвати коріння конфліктів поки не вдалося.

Уявлення про Європу як про «континент миру» після 1945 р. зазнало краху з початком нових війн на пострадянському просторі. Першим тривожним дзвінком стали війни на Кавказі в 1990-х (у тому числі Перший конфлікт у Чечні 1994–1996, війна у Нагірному Карабаху 1991–1994). У ХХІ столітті тліючі конфлікти спалахнули з новою силою. У серпні 2008 р. Росія здійснила військове вторгнення до Грузії, мотивуючи це «захистом» самопроголошених республік Південна Осетія та Абхазія. П'ятиденна російсько-грузинська війна завершилася фактичним відокремленням цих територій під російським протекторатом. Ця війна ознаменувала перший випадок після холодної війни відкритої агресії Росії проти сусідньої держави і продемонструвала прагнення Кремля силою зупинити просування НАТО/ЄС на Схід. Конфлікт мав явну геополітичну причину: Грузія прагнула вступу до НАТО, що Росія розглядала як загрозу своїм інтересам на Кавказі.

Ще більш масштабним потрясінням стала війна в Україні, що триває з 2014 р. Після перемоги проєвропейської Революції Гідності в Києві (лютий 2014) Росія анексувала український Крим, відправивши туди свої війська без розпізнавальних знаків. Відразу за цим на сході України (Донецька та Луганська області) спалахнуло збройне повстання проросійських сепаратистів, активно підтримане Москвою (постачання зброї, добровольців, а за потреби і регулярних військ). Виник конфлікт на Донбасі, який забрав понад 14 тис. життів до 2021 р. і призвів до появи двох невизнаних квазі-республік. Росія використовувала цей конфлікт як інструмент тиску на Україну, домагаючись її федералізації та відмови від євроатлантичного курсу. Апогеєм стало повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. найбільша війна в Європі з 1945 р. Російське керівництво висунуло імперські цілі «демілітаризації та денацифікації» України, фактично заперечуючи її право на суверенітет. Війна одразу набула жорстокого характеру тотального протистояння, з величезними руйнуваннями українських міст (Маріуполь, Буча, Северодонецьк, Бахмут тощо) і масовими злочинами проти цивільних (різанина в Бучі, удари по ТЦ у Кременчуці та вокзалу в Краматорську тощо).

Україна, отримавши підтримку десятків країн Заходу зброєю та санкціями проти РФ, зуміла зупинити наступ і перейти в контрнаступ у 2022–2023 рр.

Цей конфлікт має колосальні глобальні наслідки: він відродив атмосферу холодної війни у світі, спонукав Швецію і Фінляндію вступити до НАТО, викликав енергетичну та продовольчу кризу. Геополітично війна зумовлена неоімперськими амбіціями російського керівництва прагненням відновити контроль над Україною, перешкодити її інтеграції в Захід і продемонструвати силу перед усім світом. Геоекономічно Росія розраховувала заволодіти ресурсами України (родючими землями, промисловістю, чорноморськими портами) і зміцнити своє положення як енергетичної наддержави у Європі. Натомість отримала безпрецедентні санкції, відтік інвестицій і деградацію економіки, а також міжнародну ізоляцію. Конфлікт досі триває, і його наслідки важко переоцінити, адже це поворотний момент для системи безпеки у Європі та світі.

Окрім України та Грузії, на просторі колишнього СРСР відновився старий конфлікт між Вірменією та Азербайджаном за Нагірний Карабах. У 2020 р. Азербайджан, за підтримки Туреччини (включно з турецькими ударними дронами), розпочав успішну військову операцію і повернув значну частину територій довкола Нагірного Карабаху, втрачених у 90-х роках. Росія, традиційний союзник Вірменії, фактично залишила Єреван наодинці, обмежившись роллю посередника. У 2023 р. Азербайджан провів блискавичну операцію, що призвела до повного розпуску невизнаної Нагірно-Карабаської Республіки і масового виходу етнічних вірмен з регіону. Ця подія закрила один з давніх «заморожених» конфліктів, але створила гуманітарну трагедію і загрожує політичною кризою у Вірменії. Водночас Азербайджан зміцнив свої позиції як регіональний гравець за підтримки Туреччини.

Таким чином, євразійські конфлікти ХХІ ст. здебільшого викликані геополітичними факторами перегляд кордонів, боротьба за сфери впливу, незгода з післявоєнним світопорядком. Геоекономічні мотиви теж присутні: контроль над трубопроводами та енергоресурсами (як у випадку України, через яку до 2022 р. проходила значна частина транзиту російського газу до Європи), доступ до транспортних коридорів (Південний Кавказ шлях з Каспійського регіону), торгівля зброєю тощо. Євразійський регіон знову став ареною протистояння між колективним Заходом та ревізіоністськими державами (Росія, частково Китай). Це суттєво впливає на безпеку сусідніх країн і змушує міжнародні організації адаптуватися до нової реальності (НАТО перебудовує оборонні плани, ЄС вводить нові санкційні режими тощо).

Величезний азійський континент поза Близьким Сходом теж не уникнув конфліктів у ХХІ ст., хоча їхня специфіка дещо інша. Південна Азія зберігає осередок напруженості у відносинах між двома ядерними державами Індією та Пакистаном. Основна суперечка за регіон *Кашимір*, через який країни вели кіль-

ка воєн у ХХ ст. У 2000-х масштабних бойових дій між ними не було, але мали місце прикордонні зіткнення та терористичні акти (наприклад, атака в Мумбаї 2008 р., що здійснили пакистанські бойовики). У 2019 р. стався серйозний інцидент: після чергового теракту у Кашмірі індійські ВПС нанесли удар по території Пакистану, а Пакистан збив індійський літак-винищувач. Обидві сторони швидко відступили, розуміючи ризик неконтрольованої ескалації. Цей випадок показав, що володіння ядерною зброєю стримує повномасштабну війну, але не знімає загалом конфлікт. Питання Кашміру залишається невирішеним, і його доля залежить як від двосторонніх переговорів, так і від ролі інших гравців (Китаю, який теж має частину кашмірських земель).

В *Центральній Азії* (колишні радянські республіки) відкритих війн після 2001 р. не відбувалося, за винятком локальних сутичок на кордоні Киргизстану та Таджикистану (2021–2022), пов'язаних зі спірними ділянками кордонів там застосовувалася бронетехніка, РСЗВ, гинули десятки військових і цивільних, перш ніж сторони домовилися про перемир'я. Цей *прихований конфлікт* ще не остаточно вирішено. В цілому ж Центральна Азія має ризики навколо питання водних ресурсів (річки Сирдар'я, Амудар'я), які ділять кілька країн на фоні зміни клімату дефіцит води може стати причиною майбутніх міждержавних напружень.

У *Південно-Східній Азії* найтриваліший конфлікт громадянська війна в М'янмі. Фактично з 1948 р. (здобуття незалежності) країна перебуває у стані перманентного протистояння центральної влади з численними етнічними збройними угрупованнями (шани, карени, качини та інші). У 2010-х роках здавалося, що військові і цивільна влада зможуть привести країну до миру, але ситуація погіршилася: армія М'янми провела етнічну чистку мусульман-рохінджа у 2017 р., вигнавши понад 700 тис. людей у сусідній Бангладеш, а у 2021 р. здійснила переворот, скинувши уряд Аун Сан Су Чжі. Це викликало нову хвилю збройного опору: по всій країні виник Рух громадянської непокори, деякі опозиціонери взяли за зброю, старі етнічні армії поновили бойові дії проти хунти. М'янма занурилася у хаос, близький до повномасштабної громадянської війни між хунтою та коаліцією повстанців.

Важливий регіональний тренд в Азії зростання ролі Китаю як потужного геополітичного гравця. Хоча поки що Китай не вів прямих воєн у ХХІ ст., він активно застосовує економічний і політичний вплив (ініціатива «Пояс і шлях» тощо) і нарощує військову міць, готуючись до можливих сценаріїв. Найнебезпечнішим потенційним конфліктом вважається криза навколо Тайваню. Пекін вважає острів своєю «бунтівною провінцією» і не відкидає силового сценарію возз'єднання. США ж дають зрозуміти, що можуть втрутитися, щоб захистити

Тайвань. Хоча прямого зіткнення поки не сталося, регулярні навчання китайської армії довкола острова та військова підтримка Тайваню з боку США створюють *вибухонебезпечну ситуацію*. Цей конфлікт, якщо він розпочнеться, матиме глобальні наслідки, враховуючи економічну вагу Китаю і США та ядерний фактор.

Північна Корея (КНДР) ще одна потенційна гаряча точка. Корейська війна 1950–53 рр. закінчилася перемир'ям, але не мирним договором, тому формально війна не завершена. КНДР у 2000–2020-х роках здійснила серію ядерних і ракетних випробувань, оголосивши себе ядерною державою. Це періодично загострювало відносини зі США та Південною Кореєю наприклад, у 2017 р. обмін погрозами між Кім Чен Ином і Дональдом Трампом мало не дійшов до точки неповернення. Хоча потім відбулися історичні зустрічі лідерів (2018), питання *денуклеаризації* Кореї зайшло у глухий кут. Пряма війна мало ймовірна через гарантії стримування, але Корея залишається джерелом напруги.

Отже, Азія має комплекс різнотипних конфліктів: від сепаратистських рухів до міждержавного суперництва, від боротьби з терористами до ризиків ядерного протистояння. Геополітичні чинники (змагання за регіональне лідерство між Китаєм, Індією, Японією, присутність США) відіграють значну роль у фоні азійських конфліктів. Гоекономічно Азія це сфера економічного дива та нерівності одночасно, що теж створює підґрунтя для нестабільності: скажімо, маоїстські повстанці в Індії та Непалі виступають проти бідності й відчуження, а протести в арабських країнах 2011 р. частково спричинені соціально-економічним гнітом.

Латинська Америка в ХХІ ст. не знала великих міждержавних воєн останній серйозний прикордонний конфлікт, між Перу та Еквадором, завершився ще 1995 року. Регіон вигідно вирізняється відносною міждержавною мирністю, що частково пояснюється наявністю механізмів регіонального співробітництва та відсутністю гострих територіальних суперечок між великими країнами. Водночас, Латинська Америка страждає від *внутрішніх конфліктів* та найвищого у світі рівня насильницької смертності, переважно пов'язаної з організованою злочинністю.

Найдовшою війною Західної півкулі був збройний конфлікт у Колумбії, що тривав з середини ХХ ст. (офіційно з 1964 р.) і завершився лише у 2016 р. підписанням мирної угоди між урядом та найбільшою повстанською групою ФАРК. За 60 років протистояння у Колумбії було вбито близько 270 тисяч осіб, понад 7,6 мільйона стали внутрішньо переміщеними особами. Причини колумбійської війни поєднували ідеологічний компонент (ліві партизани боролися проти уряду, мотивуючись нерівністю та бідністю селян), і економічний *нар-*

кобізнес, з якого ФАРК та інші угруповання фінансували свою діяльність. Після мирної угоди 2016 р. рівень насильства значно знизився, хоча повністю спокою немає: частина бойовиків ФАРК відкололася і продовжує збройну діяльність, а інше повстанське угруповання ELN досі не склало зброї (перемовини тривають). Окрім того, активні *парамілітарні формування* та наркокартелі продовжують контролювати деякі регіони. Мир у Колумбії залишається хитким, але цей кейс один із небагатьох прикладів успішного завершення затяжної війни шляхом переговорів.

Натомість Мексика зіткнулася з феноменом, який часто називають «*нарковійною*». У 2006 р. уряд Мексики оголосив війну наркокартелям, залучивши армію до боротьби з організованою злочинністю. З того часу рівень насильства в країні різко зріс. Війна з картелями не виглядає традиційним збройним конфліктом, адже офіційно проти держави не виступає політична сила, але за інтенсивністю і кількістю жертв вона порівнювана з повстанською війною. За даними Ради з міжнародних відносин США, з 2006 р. у Мексиці зареєстровано понад 460 000 умисних убивств значна частина з них пов'язана з нарковійною. Картелі, зокрема «Сіналоа» та «Нове покоління Халіско», фактично контролюють великі території, мають добре озброєні загони і часом вступають у відкриті бої з силовиками. Попри витрачені мільярди доларів і залучення США до допомоги (в рамках «Ініціативи Меріда»), викорінити наркокартелі не вдалося; деякі міста півночі Мексики перетворилися на зони війни, а рівень насильства підігривають також транскордонні фактори (попит на наркотики в США і постачання зброї з США до Мексики).

У *Центральній Америці* після завершення у 90-х роках громадянських воєн (Сальвадор, Гватемала, Нікарагуа) теж мир виявився відносним. Держави регіону потерпають від насильства банд («марас») особливо Сальвадор і Гондурас мали в 2010-х одні з найвищих показників убивств на душу населення у світі, що дорівнювало рівню воєнного конфлікту. Люди тікають тисячами, утворюючи каравани мігрантів до США. Це соціально-економічна проблема, але з елементами «конфлікту низької інтенсивності» між владою і злочинними угрупованнями.

В *Венесуелі* у 2010-х роках розгорнулася гостра політична та економічна криза: автократичний режим Ніколаса Мадуро, зубожіння населення і масові протести. Хоч повноцінної громадянської війни не сталося, країна фактично розколота між прихильниками режиму та опозицією, були спроби невдалих військових заколотів. Міжнародний аспект тут проявляється у геополітичному протиборстві: США та більшість західних країн визнали у 2019 р. опозиціонера Хуана Гуайдо легітимним главою держави, тоді як Росія, Китай, Куба підтри-

мують Мадуро. Венесуела має найбільші у світі запаси нафти, що також робить її ареною геоекономічної зацікавленості. Тож цей *конфлікт низької інтенсивності* теж не позбавлений геополітичного виміру (хоча прямого воєнного втручання іноземних сил не відбулося, а громадянська війна не розгорілася).

Отже, Латинська Америка у ХХІ ст. радше приклад регіону, де класичні війни поступилися місцем іншим формам насильства. Якщо говорити про причини, то тут більше внутрішньополітичних та кримінально-економічних факторів нерівності, наркотрафік, слабкість державних інституцій. Проте і геополітику повністю відкидати не можна: історично США вважали Латинську Америку своєю сферою впливу (доктрина Монро), протистояння з СРСР у часи холодної війни призвело до низки війн у регіоні (наприклад, громадянська війна в Анголі з залученням кубинських військ або підтримка США контрас у Нікарагуа). Нині ж, коли пряма конфронтація стихла, на арену виходить *геоекономіка*: наркотики стали «експортним товаром», за який борються картелі; міграція перетворилася на політичну проблему міжнародного масштабу; енергетичні ресурси Венесуели втягують зовнішніх гравців. Загалом регіон демонструє відсутність війни між державами, але *наздоганяє* за рівнем насильства через інші види конфліктності.

Регіональні війни нового сторіччя справляють колосальний вплив як на безпосередньо охоплені країни, так і на світ у цілому. Перш за все, це гуманітарні наслідки: за оцінками ООН, кількість людей, вимушено покинутих свої домівки внаслідок війн, насильства і переслідувань перевищила 110 мільйонів осіб у 2023 р., що є рекордним показником з часів Другої світової війни. Масові потоки біженців і внутрішньо переміщених осіб спостерігалися під час війни в Сирії (понад 6,8 млн внутрішньо переміщених і 6 млн біженців за кордон), конфлікту в Україні (після 2022 р. близько 5,4 млн внутрішньо переміщених і кілька мільйонів виїхали за кордон), збройного протистояння в Афганістані (мільйони афганців шукали притулку в сусідніх країнах протягом десятиліть війни) тощо. Табори біженців у країнах, суміжних з зонами конфліктів (Туреччина, Ліван, Йорданія для сирійців; Польща, Німеччина для українців; Іран і Пакистан для афганців; Уганда, ДРК для суданців тощо) переповнені, що створює *гуманітарні кризи* та підвищує навантаження на бюджети приймаючих держав.

Людські втрати від воєн залишаються жахливими. Хоча загальна інтенсивність воєн у світі менша, ніж у першій половині ХХ ст., та з 2010-х років спостерігається зростання кількості жертв конфліктів. Особливо кривавими були останні роки: приміром, 2022–2023 рр. стали найсмертоноснішим періодом з часів холодної війни через одночасну високу інтенсивність кількох конфліктів.

У 2023 р. було зафіксовано близько 122 000 загиблих у боях, причому понад 71 000 в Україні, близько 23 000 в ході війни в Ізраїлі та Газі восени 2023р. Для порівняння, ще у 2011 р. (до сирійської війни) глобальна кількість загиблих у конфліктах була меншою ніж 20 000 на рік. Зростання інтенсивності воєн у 2020-х зумовлене як масштабними війнами (Україна), так і затяжними громадянськими конфліктами (Ефіопія: війна в Тиграї 2020–2022 забрала до 600 тис. життів включно з непрямими втратами). Важливо зазначити, що цивільне населення страждає дедалі більше: за сучасними оцінками, у локальних війнах ХХІ ст. частка цивільних серед загиблих коливається від 50% до 90%, залежно від конфлікту. Цьому сприяють тактики, що не гребують ударами по містах, а також те, що війни часто ведуться на власній території держав, руйнуючи життя їхніх громадян.

Економічні наслідки регіональних війн є катастрофічними для країн, де вони відбуваються, і відчутними глобально. За оцінками економістів, війна на території країни спричиняє в середньому падіння її ВВП на 20% і стрибок інфляції на 10 відсоткових пунктів. Збройний конфлікт руйнує інфраструктуру, промисловість, відлякує інвесторів, підриває довгостроковий розвиток. Наприклад, Сирія за роки війни втратила понад 90% ВВП, її міста (Алеппо, Хомс) лежать у руїнах, на відновлення підуть десятиліття. У Лівії після 2011 р. видобуток нафти основа економіки різко впав через саботаж і хаос. Війна в Україні за перший рік знищила або пошкодила активів на сотні мільярдів доларів (промислові підприємства Донбасу, портову інфраструктуру, житловий фонд), ВВП країни скоротився на третину у 2022 р. Постраждали і світові ринки: Україна та Росія є ключовими експортерами зерна, олії, добрив, і війна спричинила стрибок цін на продовольство у 2022 р., що особливо сильно вдарило по бідних країнах Африки та Азії, залежних від імпорту продовольства.

3.2. Динаміка ескалації та трансформації регіональних конфліктів

Сучасні збройні конфлікти часто виникають і розвиваються за схожими сценаріями, проходячи шлях від політичних протистоянь та мирних протестів до масштабного насильства і громадянських воєн, а подекуди і до прямого міжнародного втручання. Після закінчення «холодної війни» світ не став однозначно мирнішим навпаки, статистика свідчить про зростання кількості одночасних конфліктів. За даними Програми Уппсальського університету з дослідження конфліктів (UCDP), у 2023 р. було зафіксовано рекордні 59 збройних конфліктів, що є найбільшим показником з 1946 року. Хоча загальна кількість жертв у порівнянні з попереднім роком зменшилася (внаслідок завершення надзвичайно кривавої війни в регіоні Тиграї в Ефіопії наприкінці 2022 р.), 2023-й все одно став одним з найбільш кривавих років за останні десятиліття. Це підтверджує актуальність дослідження динаміки ескалації конфліктів: розуміння того, як локальні кризи розгортаються до стадії широкомасштабного насильства, втягуючи нових учасників, та як їх можна стримувати і переводити в русло мирного врегулювання.

Ескалація конфлікту це процес поступового зростання інтенсивності та масштабів протистояння. В ході ескалації збільшуються як жорсткість застосовуваних сторонами засобів (перехід від мирних методів до примусу, насильства, війни), так і кількість учасників конфлікту. Іншими словами, конфлікт ескалує, коли сторони починають застосовувати дедалі більш руйнівні силові методи і коли до протистояння долучаються нові групи, актори чи навіть держави. Ескалація має як внутрішні, так і зовнішні рушійні чинники. До внутрішніх належать психологічні та організаційні явища: поляризація сприйняття (стереотипізація ворога, зниження критичності до власних дій), ефект «не можна відступити» через попередні втрати, радикалізація лідерів (помірковані елементи витісняються більш екстремістськими). Внаслідок тривалого протистояння помірні учасники виходять з боротьби, а залишаються найбільш затяті, що підживлює подальшу ескалацію. До зовнішніх чинників ескалації належить інтервенція третіх сторін: сусідні країни чи великі держави можуть прагнути скористатися конфліктом у власних інтересах і втрутитися постачати зброю, направляти найманців чи війська, тим самим розширюючи географію і масштаб конфлікту. Так локальний внутрішній конфлікт може перерости у регіональний конфліктний комплекс, що охоплює кілька країн. Наприклад, дослідники відзначають, що в сучасних умовах внутрішні війни нерідко «розтікаються» на сусідні держави, формуючи пов'язані між собою осередки нестабільності так звані регіо-

нальні системи або комплекси конфліктів. У цих «поганих сусідствах» (термін М. Вайнера) конфлікти настільки взаємопов'язані, що динаміка одного конфлікту впливає на інші поруч.

Водночас, ескалація не є незворотнім чи односпрямованим процесом. Конфлікт може з часом перейти до зменшення інтенсивності через втому сторін, зміну цілей або успішні миротворчі зусилля. У теорії конфліктів виділяють дзеркальний процес деескалацію, тобто зниження гостроти протистояння, скорочення його масштабів і насильства. Важливо, що деескалація є необхідною передумовою для вирішення конфлікту жоден конфлікт не завершується без стадії спаду напруження. Таким чином, ескалація і деескалація розглядаються як складові динаміки конфлікту, що змінюють одна одну.

Для зручності аналізу конфліктологи розбивають конфліктний процес на певні фази або стадії. Існують різні моделі стадій ескалації. Зокрема, австрійський дослідник Фрідріх Гласль описав *дев'ять рівнів ескалації* від загострення суперечностей без розриву відносин (стадія «*виграш–виграш*»), через поступову деградацію спілкування і наростання примусу («*виграш–програш*»), аж до тотальної війни, коли сторони готові знищити одна одну ціною власного виживання («*програш–програш*», фінальна стадія). Кожен рівень, за Гласлем, потребує інших підходів до деескалації: наприклад, на початкових стадіях конфлікт ще піддається медіації, на середніх потрібне залучення посередників-послів чи арбітраж, а на найвищих рівнях ескалації для припинення насильства може знадобитися лише силове втручання ззовні. Інші моделі виокремлюють більш узагальнені етапи конфлікту від *латентного* (прихованого) протистояння до *відкритого конфлікту*, далі стадію *піку насильства* (криза, війна), за якою можуть настати *деескалація* і *врегулювання*, а згодом *постконфліктне відновлення*. На рис. 3.1 показано так звану «криву конфлікту», що відображає типовий цикл ескалації та спадання насильства у часі. Відповідні стадії ілюструє також табл. 3.2.

У контексті цього дослідження важливим є поняття трансформації конфлікту. Якщо під «врегулюванням» (resolution) часто розуміють досягнення угоди між сторонами щодо спірних питань, то трансформація має ширше значення. За визначенням фахівців Берггофського фонду, *трансформація конфлікту* це комплексний процес *конструктивних змін* у стосунках, установках, поведінці, інтересах і дискурсах у середовищі, схильному до насильницького конфлікту. Вона обов'язково передбачає зміну глибинних структур, культур та інституцій, які підтримували і підживлювали конфлікт. Американський миротворець Джон Пол Ледерак підкреслює, що трансформація це радше підхід або парадигма бачення конфлікту як можливості для позитивних зрушень, аніж просто набір ме-

тодів. Вона спрямована на довгострокові зміни наприклад, встановлення справедливіших соціальних відносин, налагодження стійких інституцій, які здатні мирно розв'язувати суперечності, примирення між колишніми ворогами. Таким чином, трансформація конфлікту означає не лише припинення насильства, але і вирішення тих причин, що до нього призвели, перетворення самого середовища взаємодії сторін конфлікту на більш сумісне з мирним співіснуванням.

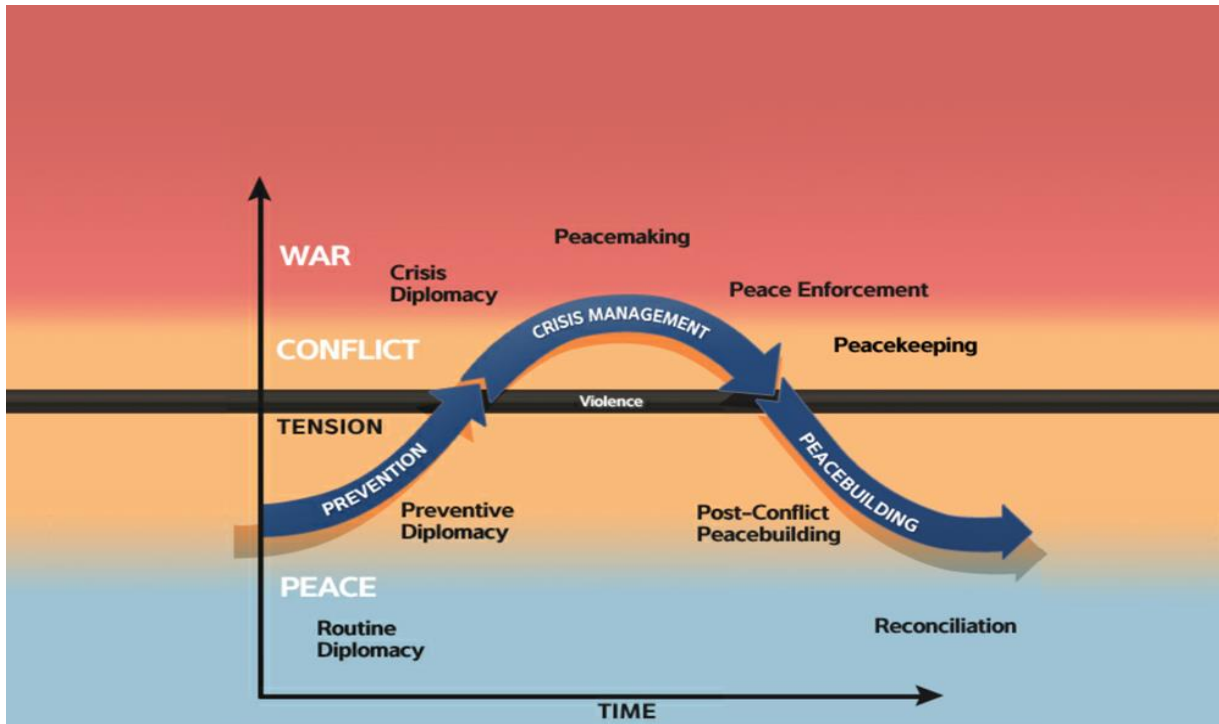

Рис.3.1. Крива ескалації і деескалації конфлікту (за М. Лундом).

(збройний конфлікт розгортається від стану стабільного миру через фазу напруженості до кризи та війни, після чого за належних умов переходить у фазу спадання насильства (деескалації) та миробудування)

Одним із найяскравіших прикладів стрімкої ескалації є конфлікт у Сирії, що почався у 2011 році. Його розвиток демонструє шлях «від мирного протесту до громадянської війни до міжнародного протистояння». На хвилі революцій Арабської весни в березні 2011 р. по всій Сирії прокотилися масові протести з вимогою демократизації та відставки авторитарного режиму Башара Асада. Спочатку виступи мали мирний характер, однак влада відповіла жорсткими силовими методами: розгони демонстрацій, арешти, застосування армії. Це лише підвищило напруження вже до вересня 2011 р., за даними Encyclopedia Britannica, мирні протести переросли у збройний заколот. Частина опозиції, зіткнувшись із кривавими репресіями, взяла до рук зброю. Дезертири з армії сфо-

рмували перші загони Вільної сирійської армії, і країна поринула у громадянську війну.

Таблиця 3.2

Стадії ескалації та врегулювання конфлікту

Стадія конфлікту	Характеристика динаміки	Можливі дії для стримування/врегулювання
Латентна стадія (приховані протиріччя)	Основні учасники відчують напруженість чи несправедливість, але відкритого протистояння ще немає.	Моніторинг, раннє попередження, превентивна дипломатія (рутинні мирні засоби).
Ескалація (зростання напруження)	Сторони переходять до активних дій: виникають інциденти, протести, сутички. Напруженість швидко наростає, конфлікт виходить у публічну сферу.	Примирення сторін, посередництво, переговори для запобігання насильству.
Криза / відкрите насильство	Відбувається безпосереднє зіткнення сторін із застосуванням насильства. Можливе залучення нерегулярних збройних груп, початок громадянської війни.	Криза-менеджмент, медіація за участю третіх сторін, санкції для стримування, початок гуманітарних місій.
Повномасштабний конфлікт / війна	Бойові дії досягають найбільшої інтенсивності. У конфлікт втягнуті широкі верстви населення, а також, ймовірно, зовнішні держави (проксі-війна або пряма інтервенція).	Примус до миру: миротворчі операції, <i>peace enforcement</i> (примусення до миру силою), звернення до міжнародних судів, арбітраж.
Спад напруження (деескалація)	Жодна зі сторін не досягає вирішальної перемоги; сторони виснажені тривалим протистоянням. Інтенсивність бойових дій знижується, можливі перемир'я.	Переговори про мир, залучення посередників з мандатом (ООН, регіональні організації), миротворчі сили стежать за перемир'ям.
Врегулювання / перехід до миру	Сторони укладають домовленості про припинення вогню, підписують мирну угоду або одна зі сторін капітулює. Збройна фаза конфлікту завершується.	Мирні угоди, демобілізація та роззброєння військ, започаткування миротворчих програм.
Постконфліктна відбудова та трансформація	Триває усунення наслідків війни: повернення біженців, відновлення інфраструктури, реінтеграція бойовиків. Проводяться реформи, спрямовані на недопущення повторення конфлікту (трансформація).	Постконфліктне миробудування: реформи сектору безпеки, економічна і соціальна реконструкція, примирення (комісії правди, амністії або судові переслідування винних), розвиток інклюзивних політичних інститутів.

Ескалація сирійського конфлікту швидко вийшла за рамки внутрішньої боротьби. Вже у 2012–2013 рр. у країні з'явилися джихадистські угруповання (ІДІЛ, «Джебхат ан-Нусра» та інші), що використали хаос війни для своїх цілей. Конфлікт набув характеру багатостороннього: урядові війська, світська опозиція, курдські формування та ісламістські угруповання воювали одночасно одне з одним. Відповідно зросла і міжнародна залученість: режим Асада отримав пряму військову підтримку з боку Ірану та ліванської «Хезболли», а з вересня 2015 р. і від Росії, яка втрутилася, проводячи авіаудари по супротивниках Асада. Опозиційні ж сили спиралися на допомогу західних держав (США, Великої Британії, Франції) та регіональних противників Асада (Туреччини, Саудівської Аравії, Катару). Фактично, сирійська громадянська війна перетворилася на «військовий театр» між великими світовими і регіональними гравцями класичну проксі-війну на території третьої країни. За понад 10 років цей конфлікт спричинив колосальні гуманітарні втрати: загинули сотні тисяч людей, мільйони стали біженцями. Таким чином, Сирія є прикладом максимальної ескалації, де еволюція конфлікту пройшла повний цикл від локальних протестів до затяжної міжнародної війни.

Схожі процеси відбувалися й в інших державах Близького Сходу під час Арабської весни. Наприклад, у Ємені мирні протести 2011 року теж призвели до зміни влади, але невдовзі країна скотилася у громадянську війну (з 2014 р.), де воюють хусити за підтримки Ірану проти коаліції, очолюваної Саудівською Аравією. В Лівії та Бахреїні у 2011 р. протести також зустріли силову реакцію, що викликало або громадянську війну (як у Лівії), або зовнішнє втручання сусідніх держав (як у Бахреїні). Далі розглянемо лівійський випадок детальніше, в контексті африканського регіону.

Лівійська революція 2011 року ще один приклад стрімкої ескалації конфлікту з залученням міжнародних сил. Під впливом подій у сусідньому Тунісі та Єгипті, в лютому 2011 р. у Лівії спалахнули антиурядові демонстрації проти 42-річного режиму Муаммара Каддафі. У перші дні протести відбувалися мирно зокрема, 15 лютого 2011 р. в місті Бенгазі пройшов мітинг, учасники якого вимагали відставки Каддафі та звільнення політичних в'язнів. Однак лівійська влада, на відміну від влад сусідніх Тунісу і Єгипту, обрала шлях максимальної сили. Загони безпеки і найманці відкрили вогонь бойовими набоями по демонстрантах, були застосовані танки, артилерія та навіть авіація проти повсталих міст. Така раптова ескалація насильства з боку режиму викликала шок у країні та осуд за кордоном. Вже наприкінці лютого ситуація переросла у збройне повстання: опозиційно налаштовані лівійці захопили зброю зі складів, до повстанців приєдналися армійські підрозділи, що перейшли на бік народу. Протисто-

яння швидко набуло характеру громадянської війни між силами Каддафі та повстанцями, які контролювали значну частину території (передусім схід Лівії з центром у Бенгазі).

Міжнародне співтовариство, остерігаючись масштабної гуманітарної катастрофи, втрутилося в лівійський конфлікт. В березні 2011 р. Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію №1973, що дозволила запровадити над Лівією безполітну зону та «вжити всіх необхідних заходів» для захисту цивільного населення. На цій підставі коаліція західних і арабських держав (провідну роль відіграли Франція, Велика Британія, США, Катар та ОАЕ) почала воєнну операцію проти сил Каддафі. 27 березня 2011 р. командування кампанією офіційно перейшло до НАТО. Протягом весни-літа 2011 р. за підтримки авіаударів НАТО лівійські повстанці поступово схилили шальки терезів на свою користь. У серпні вони увійшли до столиці Триполі, а 20 жовтня 2011 р. Каддафі був схоплений і загинув. Таким чином, міжнародна військова інтервенція відіграла вирішальну роль у завершенні лівійської війни 2011 р., що призвело до падіння старого режиму. Однак, попри формальне завершення громадянської війни, Лівія не досягла стабільного миру країна фактично розпалася на зони контролю різних збройних угруповань, і згодом (у 2014 р.) скотилася в новий етап громадянського конфлікту. Це демонструє, що усунення диктатора не гарантує мирної трансформації без міцних інститутів та домовленостей конфлікт може трансформуватися у іншу форму (протистояння фракцій повстанців, боротьбу за владу), потребуючи вже інших підходів до врегулювання.

Лівійська криза вплинула і на сусідні країни, ставши одним з осередків ширшого регіонального комплексу конфліктів у Північній Африці та Сахелі. Після 2011 р. зброя з лівійських складів поширилася серед повстанців і терористичних рухів в Малі, Чаді, Нігері, посиливши тамтешні конфлікти. Тисячі бойовиків-туарегів, які воювали на боці Каддафі, повернулися на батьківщину в Малі і підняли там повстання 2012 р., що дестабілізувало Сахельський регіон і спричинило іноземну (французьку) інтервенцію. Отже, лівійський випадок ілюструє не лише ескалацію від протесту до війни і міжнародної інтервенції, а й «ефект доміно», коли один конфлікт породжує хвилю нестабільності в сусідніх державах.

Регіон Євразії (простір пострадянських держав) також зазнав кількох масштабних конфліктів, проте найбільш резонансним і показовим щодо ескалації є нинішній конфлікт в Україні. Його витoki у внутрішній політичній кризі 2013–2014 рр., що переросла у військове протистояння всередині країни, а згодом в повномасштабну міждержавну війну із залученням великих держав.

У листопаді 2013 р. український уряд призупинив підготовку до підписання Угоди про асоціацію з ЄС, що спричинило протести проєвропейськи налаштованих громадян так розпочався рух Євромайдан. Акції протесту тривали мирно кілька тижнів, однак у січні 2014 р. після спроб силового розгону демонстрантів спалахнули сутички в Києві. На вулицях з'явилися барикади, протест набув масового характеру по всій країні. У лютому 2014 р. криза досягла кульмінації: під час зіткнень у Києві загинули десятки протестувальників. Президент Віктор Янукович втратив контроль і втік з країни 22 лютого 2014 р., після чого опозиція сформувала новий уряд. Отже, внутрішній конфлікт пройшов ескалацію від протесу до революції, що призвела до зміни влади.

Подальший розвиток подій швидко переріс межі внутрішньої політики і втягнув зовнішні сили. Скориставшись постреволуційною нестабільністю в Україні, Російська Федерація здійснила інтервенцію: наприкінці лютого 2014 р. російські військові підрозділи (без розпізнавальних знаків) окупували український Крим. В березні 2014 р. під контролем російських військ було проведено невизнаний світовою спільнотою «референдум», після якого Росія анексувала Крим. Майже одночасно проросійські сепаратистські виступи розпочалися у східних областях України на Донбасі. За підтримки російських кураторів і за участю кадрових військових РФ у квітні 2014 р. там були захоплені адміністративні будівлі, проголошено «Донецьку і Луганську народні республіки». Українська влада у відповідь розпочала антитерористичну операцію, фактично громадянський конфлікт перейшов у стадію війни між центральним урядом і підтримуваними Росією сепаратистами. Впродовж 2014-2015 рр. відбулися запеклі бої (Іловайськ, Дебальцеве та ін.), у яких були задіяні також регулярні російські сили хоча Москва офіційно заперечувала свою участь, роль російських військ була вирішальною у поразках українських сил. Були укладені мирні домовленості (*Мінські угоди* у вересні 2014 р. та лютому 2015 р.), що зменшило інтенсивність боїв, але конфлікт не було вирішено. На Донбасі встановилося нестабільне перемир'я, що тривало наступні 7 років. За цей час конфлікт перебував у фазі замороженого, але не розв'язаного протистояння, де періодично спалахувала стрілянина.

Нова, драматично більш потужна ескалація сталася у лютому 2022 р., коли Росія відкрито розпочала повномасштабне військове вторгнення в Україну. Це призвело до різкого розширення географії війни на всю територію України та до ще більшого міжнародного залучення: західні держави, які раніше обмежувалися дипломатичною підтримкою України, стали надавати масштабну військову допомогу Києву, перетворивши конфлікт на справжнє протистояння між Росією та колективним Заходом «чужими руками». Війна 2022–2023 рр. вияви-

лася надзвичайно інтенсивною лише за перший рік вторгнення (2022) в Україні загинули десятки тисяч людей. Згідно з даними UCDP, війна в Україні спричинила близько 71 000 смертей лише протягом 2022 року, ставши найбільш смертоносним конфліктом світу у той період. Таким чином, український конфлікт демонструє декілька рівнів ескалації: від локальної кризи (Майдан) до внутрішньої війни (Донбас), а згодом до прямої війни між державами. З точки зору міжнародної безпеки, це найбільший збройний конфлікт у Європі з часів Другої світової війни, який кардинально змінив геополітичну ситуацію і відродив блокове протистояння в світі.

В Азії прикладом переростання мирних протестів у збройний конфлікт є ситуація в М'янмі після державного перевороту 1 лютого 2021 року. В цій країні тривалий час існувала напруженість між цивільною владою і військовими, але демократичний процес поступово розвивався. Проте 2021 р. армія раптово захопила владу, скинувши обраний уряд на чолі з Аун Сан Су Чжі. Це викликало хвилю масових мирних протестів по всій М'янмі громадяни вимагали відновлення демократії. Протести спершу мали ненасильницький характер: люди виходили на марші, оголошували страйки (так званий рух громадянської непокорі). Військова хунта, що прийшла до влади (Татмадау), відповіла гранично жорстоко: солдати відкривали вогонь по неозброєних людях, застосовували масові арешти, тортури. За повідомленнями правозахисників, силовики стріляли по протестувальниках бойовими патронами, розганяли натовпи бронетехнікою. До кінця 2021 р. репресії дійшли до того, що цілі села, підозрювані у підтримці спротиву, спалювалися дотла.

У відповідь на криваві репресії частина опозиційно налаштованих громадян вирішила взятися за зброю. Вже влітку 2021 р. по країні стали виникати загони народного опору так звані Сили народної оборони (People's Defense Forces, PDF). До них увійшли переважно молоді люди, які ще недавно виходили на демонстрації, а тепер об'єдналися в партизанські відділи, перейшовши до тактики збройної боротьби проти хунти. Крім того, низка давніх етнічних збройних організацій (армії меншин, що десятиліттями воювали за автономію) теж відновили активні бойові дії і стали на бік антивоєнного руху. Повалені депутати парламенту, які втекли з країни, сформували у квітні 2021 р. Національний єдиний уряд (NUG) у вигнанні, що проголосив себе законною владою М'янми. Він же оголосив створення збройного крила загальнонаціональних Сил народної оборони. Так мирний протест трансформувався у широкомасштабне збройне повстання проти військової диктатури. Фактично, в М'янмі від 2021 р. триває новітня громадянська війна, яку деякі аналітики називають «народною оборонною війною».

На відміну від Сирії чи України, зовнішнє втручання у м'янманський конфлікт поки обмежене. Західні країни засудили переворот і запровадили санкції проти хунти, але прямої військової підтримки повстанці не отримали. Деякі сусідні держави (Таїланд, Китай) радше намагалися убезпечити свої інтереси і підтримують обережні контакти з усіма сторонами. Через це конфлікт у М'янмі значною мірою розвивається силами внутрішніх акторів і набув позиційно-партизанського характеру. Станом на 2023 р. повстанський рух контролював значну частину сільських територій за оцінками, до 50–60% країни перебуває поза повним контролем хунти. Водночас військовики утримують міста і здійснюють каральні операції проти опозиційних регіонів (артилерійські й авіаційні бомбардування сіл, страти мирних жителів). Конфлікт набув затяжного характеру: жодна сторона не має вирішальної переваги. Відсутність достатньої міжнародної підтримки у повстанців призводить до того, що Народна оборона поки не може перейти від партизанських дій до відкритого фронтального наступу. Попри великі втрати (за неповні три роки загинули десятки тисяч людей, серед них багато дітей), жодних ознак компромісу не видно – хунта і далі тримається при владі ціною терору, а опір продовжує розширюватися. Таким чином, М'янма є прикладом ескалації конфлікту, коли мирні протести, придушені силою, перетворюються на збройне повстання, хоча поки без прямої зовнішньої інтервенції. Для завершення цього конфлікту, імовірно, знадобляться або серйозні внутрішні зміни (розкол в армії чи економічний колапс), або ж активніше міжнародне залучення у переговори та тиск на хунту.

На Латиноамериканському континенті в другій половині ХХ ст. відбулося кілька запеклих громадянських війн, які теж пройшли через стадії ескалації та інтернаціоналізації, а згодом до успішної деескалації і трансформації. Особливо показовими є конфлікти у Центральній Америці (Нікарагуа, Сальвадор, Гватемала) у 1970–80-х роках та їхнє мирне врегулювання наприкінці 1980-х – 1990-х.

Центральноамериканські громадянські війни мали на початку багато спільного: авторитарні режими і військові хунти протягом десятиліть пригнічували опозицію, що призвело до накопичення глибоких соціальних і етнічних протиріч. У 1970-х роках масові соціальні протести за реформи (земельну, політичну) та проти репресій у Нікарагуа, Сальвадорі, Гватемалі були зустрінуті владами кривавими каральними акціями (в Сальвадорі відомий розстріл демонстрації 1979 р. і убивство архієпископа Оскара Ромеро у 1980 р.). Це штовхнуло частину опозиціонерів до партизанської боротьби. В кожній із цих країн сформувалися повстанські рухи лівого спрямування (сандіністи в Нікарагуа, Фронт Фарабундо Марті в Сальвадорі, об'єднані повстанці URNG в Гватемалі). Так

внутрішньодержавні конфлікти перейшли у фазу громадянських воєн на початку 1980-х років. Ці конфлікти одразу набули і міжнародного виміру через контекст Холодної війни: США підтримували правлячі антикомуністичні режими та контрпартизанські сили, тоді як СРСР і Куба надавали допомогу лівим повстанцям. Вашингтон, Москва і Гавана розглядали ці конфлікти як поле боротьби за вплив у регіоні, тому Центральна Америка стала «гарячою точкою» глобального протистояння 1980-х. Наприклад, у Нікарагуа після перемоги сандинистської революції 1979 р. США почали фінансувати і озброювати контрреволюційних повстанців («контрас»), аби підірвати новий марксистський уряд. Сальвадорська та гватемальська армії отримували зброю і інструкторів із США, тоді як повстанці військову допомогу зі соцблоку. Таким чином, локальні конфлікти перетворилися на «проксі-війни» наддержав у Western Hemisphere.

До середини 1980-х існувала реальна загроза переростання цих конфліктів у регіональну війну бойові дії могли перекинутися через кордони, країни Центральної Америки опинилися б у суцільному хаосі. Усвідомлення цього стимулювало дипломатичні ініціативи з деескалації. У 1983 р. за посередництва Мексики, Панами, Колумбії та Венесуели (так звана «Група Контодора») розпочався мирний процес. Регіональні посередники змістили акцент з військового вирішення на політичний діалог та усунення причин конфлікту браку демократії, репресій з боку армії та кричущої соціальної нерівності. Кульмінацією цих зусиль стало підписання Мирного плану президента Коста-Рики Оскара Аріаса 7 серпня 1987 р. главами п'яти центральноамериканських держав. План Аріаса передбачав припинення зовнішньої підтримки сторонам конфліктів, внутрішній діалог між урядами і повстанцями, амністію та проведення демократичних виборів. Цей регіональний документ відкрив шлях до конкретних мирних угод у кожній країні. В Нікарагуа відбувся «перехідний протокол» 1990 р.: сандинисти погодилися на вибори, які програли, мирно передавши владу опозиції. У Сальвадорі в 1992 р. підписано всеосяжну Мексиканську мирну угоду між урядом та Фронтом Фарабундо Марті, за якою повстанці склали зброю й перетворилися на політичну партію. У Гватемалі найтриваліша війна завершилася мирною угодою 1996 р. між урядом і повстанським рухом URNG. В усіх трьох випадках збройна опозиція демобілізувалася, багато колишніх комбатантів інтегровано до національних армій або цивільного життя, повстанські фронти частково трансформувалися у легальні політичні партії. Запроваджено також елементи перехідного правосуддя комісії зі встановлення істини, розслідування воєнних злочинів, програми амністії в обмін на відмову від насильства тощо.

Міжнародні актори ООН, Організація американських держав, США, Європейський Союз активно підтримали ці мирні процеси та контролювали вико-

нання угод. Як результат, наприкінці ХХ ст. конфлікти в Центральній Америці були успішно деескаловані і завершені. Жодна з трьох країн (Нікарагуа, Сальвадор, Гватемала) не повернулася до стану війни. Хоча збереження старих структурних проблем (корупція, бідність, вплив військових) не дозволило повністю «трансформувати» суспільства замість політичного насильства зросло кримінальне (банди, наркокартелі), все ж мирні домовленості поклали край масовому кровопролиттю і відкрили шлях для розвитку демократичних інститутів. Трансформація конфлікту тут полягала у переведенні боротьби зі збройної площини в політичну: колишні вороги конкурують на виборах, а не на полі бою. Досвід Латинської Америки показав, що навіть запеклі громадянські війни можна зупинити через перемовини і компроміс, якщо сторони та зовнішні гравці усвідомлюють даремність подальшої ескалації.

Для повноти картини варто згадати й колумбійський конфлікт, який довго був найбільшим осередком війни в Західній півкулі (1964–2016 рр.). Він теж еволюціонував від невеликого селянського повстання (у 1960-х) до багатосторонньої війни з участю партизан, правих воєнізованих угруповань, наркокартелів і державної армії. На піку ескалації в 1990-х – на початку 2000-х у Колумбії одночасно діяли кілька повстанських армій (ФАРК, ELN), котрі контролювали значну частину території, а влада отримувала військову допомогу від США (операція «План Колумбія»). Лише на початку 2010-х настала деескалація: уряд президента Хуана Сантоса і командування ФАРК провели багаторічні переговори, що завершилися підписанням мирної угоди у 2016 р. Повстанці здали зброю і перетворилися на політичну партію. Хоча й у цьому випадку трансформація не вирішила всіх проблем (окремі загони не склали зброї, продовжується насильство з боку наркомафії тощо), рівень конфліктності значно знизився.

3.3. Наслідки регіональних війн для глобальної та національної безпеки

Регіональні війни та збройні конфлікти ХХІ століття стали одним із ключових викликів сучасної системи безпеки. Хоча за масштабом вони поступаються світовим війнам минулого, їхні наслідки відчутні далеко за межами безпосередніх театрів бойових дій. Конфлікти у різних куточках світу призводять до поширення міжнародного тероризму, провокують масові міграційні та гуманітарні кризи, дестабілізують енергетичні ринки, негативно впливають на світову економіку та стимулюють розвиток транснаціональної злочинності. Одночасно ці війни підривають національну безпеку як самих країн-учасниць, так і держав, що опиняються під опосередкованим впливом через географічну близькість чи глобальні зв'язки. У цьому розділі проаналізовано, яким чином збройні конфлікти ХХІ ст. впливають на глобальну безпеку (розглядаються такі аспекти, як тероризм, міграції, енергетична та економічна стабільність, транснаціональна злочинність) та на національну безпеку держав (як безпосередніх учасників воєн, так і тих, що зазнали вторинного впливу). Аналіз базується на реальних прикладах з різних регіонів світу від Близького Сходу й Африки до Євразії, Азії та Латинської Америки – із використанням даних міжнародних організацій, наукових досліджень та аналітичних звітів.

На початку ХХІ ст. збройні конфлікти тривають у багатьох регіонах світу. За даними дослідників, у 2020-х роках одночасно відбувається понад два десятки значних воєн і внутрішніх конфліктів, розосереджених по різних континентах. Особливо нестабільними залишаються регіони Близького Сходу (громадянські війни в Сирії, Ємені; протистояння в Іраку), Північної та Тропічної Африки (конфлікти в Малі, Нігері, Нігерії; громадянська війна в Південному Судані; криза в Лівії; тривала війна в Сомалі), частини Азії (війна в Афганістані; збройні протистояння в М'янмі), Євразії (російсько-українська війна; збройні сутички на Кавказі) та окремі конфлікти в Латинській Америці (переважно внутрішні – наприклад, багаторічне протистояння уряду Колумбії з повстанцями, війна мексиканської держави проти наркокартелів, політична криза у Венесуелі). На мапі світу (рис. 3.2) наочно показано осередки активних збройних конфліктів та їхню інтенсивність у останні роки.

Масштаби впливу цих конфліктів на населення є безпрецедентними. За даними ООН, станом на середину 2024 року кількість людей, примусово переміщених через війни та переслідування, досягла 122,6 млн осіб (з них 43,7 млн біженці). Регіональні війни нового століття спричинили численні гуманітарні

кризи: мільйони людей були змушені залишити домівки, стаючи біженцями або внутрішньо переміщеними особами (ВПО).

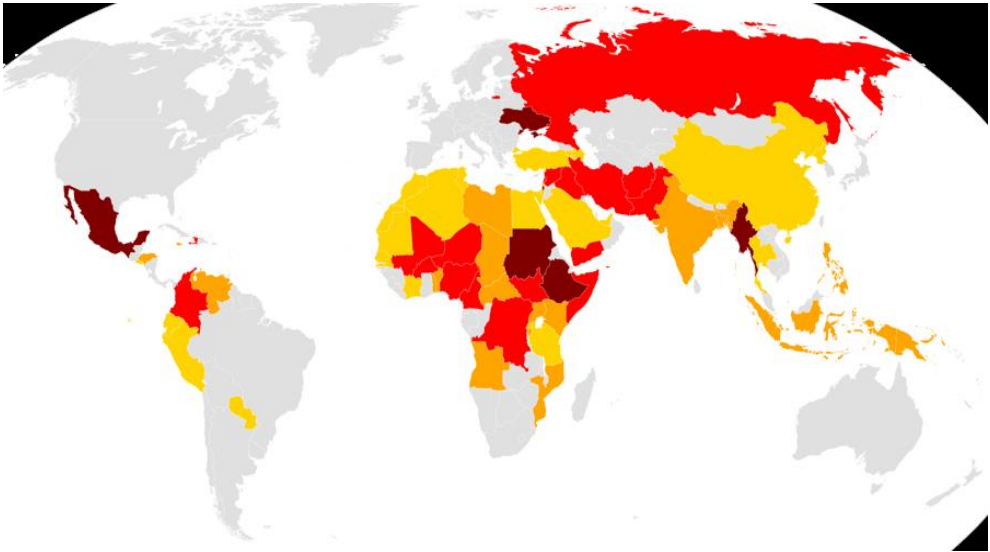

Рис. 3.2. Географія сучасних збройних конфліктів.

Червоним кольором позначено країни з найбільш інтенсивними війнами (понад 10 000 бойових смертей на рік), помаранчевим з війнами середньої інтенсивності (1 000–9 999 смертей на рік), жовтим з малими конфліктами (100–999 смертей на рік), світло-сірим окремі спорадичні сутички (менше 100 смертей на рік). Джерело: дані проекту ACLED, 2024 р.

Таблиця 3.3 наводить дані щодо п’яти найбільших переміщень населення, пов’язаних із сучасними конфліктами в різних регіонах світу Сирії, Україні, Афганістані, Південному Судані та Венесуелі. Як видно, у кожному з цих випадків ідеться про мільйонні цифри біженців та ВПО, що підкреслює глобальний характер міграційних наслідків воєн.

Таблиця 3.3

Найбільші кризи переміщення населення, спричинені конфліктами

Країна (конфлікт)	Регіон	Біженці за межі країни, млн осіб	Внутрішньо переміщені особи (ВПО), млн осіб
Сирія (громадянська війна, з 2011)	Близький Схід	5,3 млн	6,8 млн
Україна (війна, 2014/2022–дотепер)	Євразія	6,3 млн	~5,0 млн
Афганістан (війна, 2001–2021)	Азія	2,3 млн	3,5 млн
Південний Судан (громадянська війна, з 2013)	Африка	2,3 млн	2,2 млн
Венесуела (соціально-економічна криза, з 2014)	Латинська Америка	7,1 млн	(переважно міграція за кордон)

Джерело: узагальнено автором

Як показано вище, хвилі вимушеної міграції охопили різні континенти. Багаторічна війна в Сирії спричинила один з наймасштабніших у сучасній історії потік біженців понад 5 млн сирійців розселені по світу (переважно в сусідніх Лівані, Йорданії, Туреччині, а також у Європі), ще більше 6 млн стали переселенцями всередині Сирії. Повномасштабна війна в Україні (2022) лише за перший рік бойових дій змусила близько 6 млн українців виїхати за кордон (в основному до сусідніх європейських держав) і стільки ж покинути свої домівки в межах країни. Війна та потрясіння в Афганістані призвели до багаторічної міграції афганців (понад 2 млн біженців, головно в Пакистан та Іран, і понад 3 млн внутрішньо переміщених). В Африці громадянська війна в Південному Судані викликала втечу понад 2,3 млн біженців до сусідніх країн і залишила ВПО близько чверті населення країни. Хоча Латинська Америка не знала в останні роки класичних війн між державами, регіон також переживає конфліктну ситуацію: соціально-економічний колапс у Венесуелі мав ефект, подібний до війни, за останнє десятиліття країну залишили більш ніж 7 млн людей, що створило міграційну кризу для сусідніх Колумбії, Бразилії, Перу та інших держав. Таким чином, регіональні конфлікти ХХІ ст. охоплюють багато країн і народів, а їхні наслідки виходять на наддержавний рівень. Далі розглянемо ці наслідки детальніше у двох вимірах глобальному та національному.

Регіональні війни сучасності створюють благодатний ґрунт для розквіту міжнародного тероризму. За оцінками ООН, збройний конфлікт залишається головним чинником терористичної активності у світі: понад 99% смертей унаслідок терористичних актів припадає на країни, охоплені насильницькими конфліктами або жорстокими репресіями. Іншими словами, майже всі найкривавіші теракти відбуваються саме там, де йде війна або розпадається порядок. Найбільше від тероризму потерпають регіони, охоплені хронічними конфліктами це Близький Схід, Північна Африка та країни Субсахарської Африки. Зокрема, такі держави, як Афганістан, Ірак, Нігерія, Сомалі та Сирія, несуть на собі основний тягар терористичного насильства. Цей факт безпосередньо пов'язаний із воєнними потрясіннями: наприклад, вторгнення США в Ірак (2003) та подальша війна призвели до появи там терористичного угруповання «Аль-Каїда в Іраку», з якого згодом виросла «Ісламська держава» (ІДІЛ) – одна з найнебезпечніших терористичних сил 2010-х років. Громадянська війна в Сирії (2011–2010-і) дала змогу ІДІЛ захопити значні території, створивши т.зв. «халіфат» між Сирією та Іраком, і залучити до своїх лав тисячі бойовиків із різних країн. Хвиля терактів, скоєних прихильниками ІДІЛ в Європі, Азії та Африці у 2015–2017 рр., продемонструвала, як регіональний конфлікт може експортувати насильницький екстремізм глобально.

Не лише Близький Схід африканські війни також живлять тероризм. У регіоні Сахелю тривалі конфлікти в Малі, Нігері, Чаді сприяли зміцненню джихадистських мереж (такі угруповання, як «Аль-Каїда в ісламському Магрибі», «Боко Харам» у Нігерії, пізніше «Ісламська держава Західної Африки»). Ці групи користуються слабкістю держав, неконтрольованими територіями та потоком зброї з лівійського воєнного «ринку» після 2011 року. Як зауважив один з лідерів бойовиків у Малі, розвал Лівії став «природним» джерелом озброєння для терористів. Дійсно, після повалення режиму Каддафі *сотні тисяч одиниць зброї* із лівачьких арсеналів розійшлися по чорному ринку та потрапили до зон конфліктів від Гази і Сирії до Малі та Синаю. Внаслідок цього радикальні угруповання в сусідніх країнах отримали військові засоби, яких раніше бракувало, зенітні ракети, важку стрілецьку зброю тощо, що суттєво посилило їхню бойову спроможність. Таким чином, один регіональний конфлікт (громадянська війна в Лівії) трансформував безпекове середовище на значній частині Африки, посиливши терористичну загрозу.

У цілому, тенденції останніх років демонструють зрощення локальних воєн та глобального тероризму. За даними Інституту економіки та миру, понад 90% всіх терактів у світі відбуваються в країнах, втягнутих у конфлікт. Тероризм став *транскордонним «відлунням»* регіональних війн, способом впливу на противників і поширення ідеології ненависті. Це ставить виклики перед міжнародною спільнотою: подолання тероризму неможливе без врегулювання самих конфліктів і стабілізації держав, на території яких виникають терористичні осередки.

Регіональні війни ХХІ ст. спричинили безпрецедентні міграційні кризи, які вплинули на демографічну та соціально-економічну ситуацію далеко за межами зон конфліктів. Як зазначалося, кількість вимушено переміщених осіб у світі перевищила 120 мільйонів, що є рекордним показником з часів Другої світової війни. Основним чинником цього стали збройні конфлікти та насильство. Воєнні дії ведуть до руйнування інфраструктури, загрози життю мирного населення, порушення постачання продовольства та базових послуг все це змушує людей масово тікати зі своїх міст і сіл, шукаючи безпеки.

Найбільшою гуманітарною катастрофою 2010-х років стала сирійська війна. Понад половину довоєнного населення Сирії було переміщено: близько 6–7 млн сирійців стали біженцями за кордоном і приблизно стільки ж стали ВПО всередині країни. Сирійська криза мала глобальні наслідки: наплив біженців до Європейського Союзу у 2015–2016 рр. спровокував так звану «міграційну кризу» в Європі, яка вплинула на політику та громадську думку в багатьох європейських державах. Значний тягар прийняття сирійців ліг на сусідні з

Сирією країни Ліван, Йорданію, Туреччину, де кількість біженців сягнула 20–30% від власного населення цих держав, створивши серйозну соціально-економічну напругу. Біженці потребують житла, роботи, медичної допомоги та освіти задоволення цих потреб стало викликом для національної безпеки країн-приймачів, які побоювалися радикалізації, зростання злочинності та міжетнічної напруги. Як зауважує аналітик Д. Байман, масштабні табори біженців поблизу зон конфлікту несуть ризики того, що серед молоді без роботи і перспектив можуть вербуватися нові бойовики, а самі табори можуть використовуватися радикальними угрупованнями як бази тилового забезпечення. Тому потоки біженців розглядаються не лише як гуманітарна, а й як *безпекова проблема*.

Подібна ситуація спостерігається і в інших регіонах. Війна на сході Демократичної Республіки Конго та в сусідніх країнах Великих Озер (Бурунді, Руанда) в 1990–2000-х роках перемістила мільйони людей і створила хронічні табори біженців у Центральній Африці. Конфлікт у Дарфурі (Судан) у 2000-х призвів до втечі сотень тисяч суданців до Чаду та ЦАР, викликавши міжнародну миротворчу реакцію. Окремо варто згадати вторгнення Росії в Україну у 2022 р.: менш ніж за рік воно породило найбільший з часів Другої світової війни міграційний потік у Європі близько 8 мільйонів українських біженців зареєстровано в країнах ЄС протягом 2022–2023 рр., не рахуючи мільйонів неформально переміщених. Для Польщі, Німеччини, Чеської Республіки, країн Балтії та інших європейських держав це означало необхідність екстрено розгорнути програми прийому, розселення та інтеграції біженців (надання тимчасового захисту, доступу до ринку праці, шкіл, медицини). Загалом, війна в Україні підтвердила глобальний характер наслідків регіонального конфлікту: хвиля міграції з України докотилася до Канади та США, а побічно війна вплинула навіть на країни Африки та Близького Сходу через продовольчу кризу (блокада українського зернового експорту). Цей приклад демонструє, як регіональні війни можуть генерувати *ланцюгову реакцію* гуманітарних проблем у світі.

Окрім навантаження на приймаючі країни, переміщення мільйонів людей через конфлікти несе загрозу дестабілізації цілих регіонів. Масова міграція нерідко призводить до політичної поляризації та посилення крайньо правих, анти-імігрантських настроїв у країнах, куди прибувають біженці. Це, своєю чергою, може дестабілізувати внутрішню ситуацію навіть у благополучних державах, викликати кризи довіри до урядів. Приклад Європейський Союз у 2015–2016 рр., коли розбіжності щодо квот на розселення біженців випробували єдність ЄС, а міграційна тема стала одним із факторів Brexit та зростання популярності популістичних партій. Таким чином, міграційні наслідки воєн безпосередньо впливають на глобальну безпеку, вимагаючи спільних рішень: розбудову-

ви системи міжнародного захисту біженців, збільшення гуманітарної допомоги, запобігання вторинній радикалізації та конфліктам на ґрунті міграції

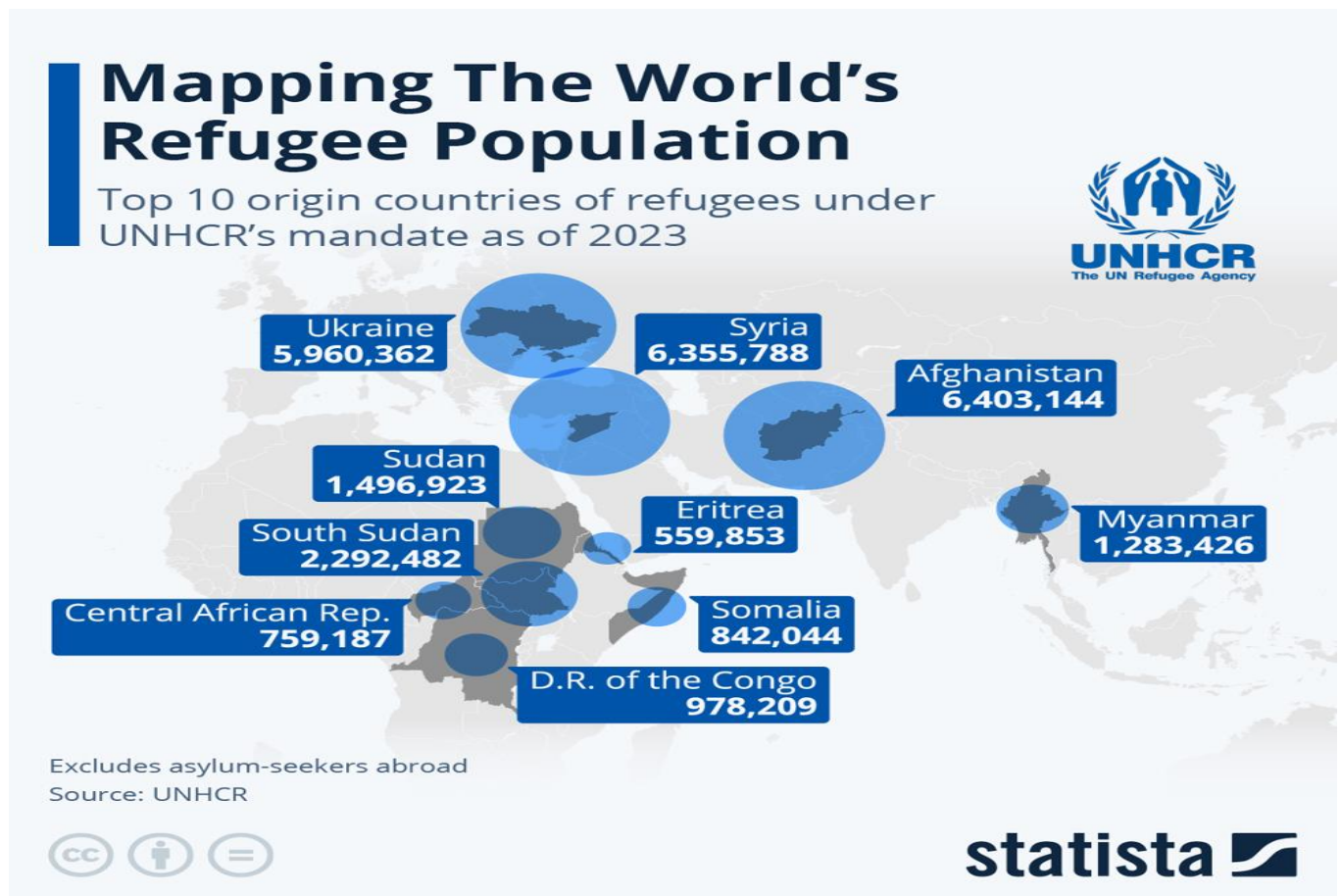

Рис. 3.3. Глобальний масштаб криз біженців.

Інфографіка показує десять країн, громадяни яких становлять найбільші спільноти біженців у світі (станом на 2023 р., під мандатом УВКБ ООН). Лідирують Афганістан (6,4 млн біженців), Сирія (6,35 млн) та Україна (5,96 млн), за ними Південний Судан, М'янма, ДР Конго, Сомалі, ЦАР та Еритрея. Джерело даних: УВКБ ООН [35†] .

Нестабільність, породжена війнами, відчутно впливає на глобальну енергетичну безпеку. Багато регіональних конфліктів відбуваються в країнах ключових виробниках чи транзитерах енергоносіїв (нафта, природний газ), або безпосередньо зачіпають критичну енергетичну інфраструктуру. Через це війни часто спричиняють різкі коливання цін на нафту і газ, перебої з постачанням та невизначеність на ринках палива.

Яскравим прикладом є російсько-українська війна, яка спровокувала одну з наймасштабніших енергетичних криз в сучасній історії. Повномасштабне вторгнення Росії в 2022 р. підірвало багаторічні усталені зв'язки на ринку природного газу та нафти: європейські країни раптово втратили основного постачаль-

ника газу (РФ), натомість Москва отримала санкції та ембарго на значну частину свого нафтового експорту. За оцінкою Міжнародного енергетичного агентства, ця війна стала тригером «першої справді глобальної енергетичної кризи».

У 2022 р. ціни на енергоносії злетіли до рекордних рівнів за останні десятиліття, досягнувши піку навесні–влітку (ціна на нафту Brent перевищила \$120 за барель, а спотові ціни на природний газ у Європі били історичні рекорди). Енергетичний шок дав поштовх загальному світовому інфляційному тиску, стримував економічне зростання та породив політичну напруженість у відносинах між державами-експортерами і імпортерами енергоносіїв. Водночас війна в Україні оголила вразливість критичної інфраструктури: російські обстріли українських електростанцій та мереж восени 2022 р. залишили мільйони людей без електрики й тепла, продемонструвавши, що енергомережі можуть стати ціллю у сучасних конфліктах. Більш того, військові дії у Чорному морі тимчасово заблокували експорт української нафти і зерна, що створило ризики для морських шляхів перевезення стратегічних товарів.

Інший традиційно вразливий вузол Близький Схід, де сконцентровано значну частку світових запасів нафти. Збройні конфлікти в цьому регіоні неодноразово викликали потрясіння на нафтовому ринку. Класичні приклади: Арабсько-ізраїльська війна 1973 р. і наступне арабське нафтове ембарго спричинили чотирикратне зростання цін на нафту; революція в Ірані 1979 р. та війна в Перській затоці 1990–1991 рр. теж призводили до дворазового стрибка нафтових котирувань. Уже в ХХІ столітті війна в Іраку (2003) викликала короточасний зріст цін на нафту ~на 46% а затяжна громадянська війна в Ємені (з 2015) неодноразово ставила під удар нафтову інфраструктуру Саудівської Аравії (атаки єменських повстанців на нафтові об'єкти Saudi Aramco у 2019 р. на деякий час скоротили видобуток, викликавши нервову реакцію ринку). Хоча світова енергосистема стала більш стійкою до локалізованих потрясінь (зросла роль нових постачальників США, Канада, Бразилія, розширилися стратегічні запаси, диверсифікувалися маршрути постачань), проте експерти наголошують: *нестабільність у країнах Перської затоки чи Східного Середземномор'я й досі здатна підірвати ринки*. Наприклад, гіпотетичний воєнний конфлікт за участі Ірану, що перекрив би Ормузьку протоку, міг би відрізати до 20% глобальних нафтових поставок і спричинити стрімке здорожчання палива подібні побоювання зберігаються на тлі періодичних криз довкола Ірану та його ядерної програми. Таким чином, безпека постачання енергоресурсів тісно пов'язана з наявністю чи відсутністю конфліктів у ключових видобувних регіонах.

Окрім безпосереднього впливу на ціни та фізичну доступність енергоносіїв, війни стимулюють перегляд підходів до енергетичної політики. Напри-

клад, після війни в Україні 2022 р. багато європейських країн заговорили про необхідність прискореного переходу на відновлювані джерела енергії та локалізації енергопостачання, щоб зменшити залежність від геополітично ризикованого імпорту. Таким чином, конфлікти можуть у довгостроковій перспективі змінювати структуру світового енергетичного балансу. Але в короткостроковій перспективі їхній ефект найчастіше полягає у зростанні волатильності ринків, появи дефіцитів та необхідності надзвичайних заходів (запровадження стратегічних резервів, перерозподіл потоків, екстрені домовленості між споживачами й виробниками тощо) для підтримання глобальної енергетичної безпеки.

Регіональні війни несуть колосальні економічні втрати, як прямі, так і опосередковані, що впливають на світову економіку. Збройні конфлікти руйнують виробничі потужності, інфраструктуру, переривають торговельні та інвестиційні зв'язки, потребують перенаправлення ресурсів на військові потреби та відбудову. На глобальному рівні накопичувальний ефект насильства і воєн вимірюється трильйонами доларів щороку. За даними індексу глобального миру, світовий економічний збиток від насильства у 2022 р. оцінений у \$17,5 трильйона це еквівалент 12,9% сукупного світового ВВП. Іншими словами, понад одну восьму частину плодів світової економіки фактично «з'їдає» вирішення наслідків насильницьких конфліктів. Ця цифра включає прямі втрати від воєн, витрати на оборону, підтримання правопорядку, втрачений ВВП у постраждалих країнах, вартість допомоги біженцям тощо. Лише збройні конфлікти як категорія «коштували» світові близько \$0,8 трлн у 2022 р. ця сума охоплює загибель людей у війнах, руйнування, втрати продуктивності, а також витрати на миротворчі місії, прийом біженців і т.д. Тривожна тенденція полягає в тому, що економічний тягар насильства зростає: за останнє десятиліття глобальні втрати від конфліктів та насильства збільшилися приблизно на 17%.

Регіональні війни мають ланцюговий вплив на світову економіку. Так, війна в Україні у 2022 р. стала шоком для багатьох ринків: окрім енергетичного сектору (про який згадано вище), вона спричинила різке зростання цін на зерно та добрива на світових ринках, оскільки Україна і Росія були серед найбільших експортерів пшениці, кукурудзи та міндобрив. Це спровокувало підвищення продовольчої інфляції в десятках країн Африки та Азії і поставило мільйони людей під загрозу голоду, що, в свою чергу, вимагало екстреного втручання міжнародних організацій (програми продовольчої допомоги, Чорноморська зернова ініціатива тощо). Крім того, війна підірвала довіру інвесторів, викликала нестабільність валютних ринків (різкі коливання курсів євро, долара, знецінення валют країн, близьких до конфлікту). Зростання витрат на оборону в Європі (члени НАТО оголосили про намір довести військові бюджети до 2% ВВП і

вище) означає переорієнтацію державних видатків з продуктивних секторів на військові, що має довгострокові економічні наслідки.

Війни також нищівно б'ють по економіках країн-арен конфлікту та сусідів. Наприклад, економіка України внаслідок російського вторгнення скоротилася більш ніж на 30% лише за 2022 р., втративши майже третину довоєнного ВВП. Вартість фізичних руйнувань в Україні оцінюється у сотні мільярдів доларів, а для повоєнного відновлення країни знадобляться міжнародні програми допомоги безпрецедентного масштабу. Сирія за роки війни втратила, за різними оцінками, від \$226 млрд (2011–2016 рр.) до \$1,2 трлн (2011–2021 рр.) сукупного ВВП тобто її економіка фактично була відкинута на кілька десятиліть назад. Для порівняння, \$1,2 трлн це приблизно 20 років довоєнного обсягу виробництва країни. Падіння промисловості, сільського господарства, втрата людського капіталу (через загибель і масову еміграцію працездатного населення) створюють довготривалий ефект «деіндустріалізації» та зубожіння країни: за даними ООН, після 10 років війни 90% сирійців опинилися за межею бідності. Подібні процеси спостерігалися і в інших державах, охоплених конфліктами Ємен, Афганістан, Сомалі, Центральноафриканська Республіка усі вони належать до найбідніших країн світу, значною мірою через те, що війни зруйнували їхній економічний потенціал. Таким чином, регіональні конфлікти підривають цілі сталого розвитку, ставлячи під загрозу зусилля з боротьби з бідністю та нерівністю.

Наслідки воєн відчують і сусідні держави, навіть якщо вони безпосередньо не воюють. Економічні зв'язки означають, що криза в одній країні веде до втрат в інших: приміром, конфлікт у Лівії після 2011 р. позбавив працевлаштування сотні тисяч мігрантів із держав Сахелю, зменшив їхні грошові перекази додому, що погіршило економічну ситуацію в Малі, Нігері та Чаді. Вторгнення РФ в Україну вдарило по ВВП сусідніх Білорусі, Молдови, країн Кавказу, які втратили ринки збуту, транзитні доходи та ремітенси із Росії. Тож регіональні війни часто набувають характеру *регіональних економічних криз*, які потребують координації міжнародної допомоги (через Світовий банк, МВФ, регіональні банки розвитку) задля стабілізації постраждалих економік.

Ослаблення державного контролю і хаос, спричинені війнами, створюють сприятливі умови для розвитку транснаціональної організованої злочинності. У зонах конфліктів часто процвітає нелегальна економічна діяльність – контрабанда, торгівля зброєю, наркотрафік, торгівля людьми, незаконний видобуток ресурсів що згодом виходить за межі однієї країни та зачіпає цілі регіони.

Одним із найнебезпечніших явищ є нелегальна торгівля зброєю. Коли країна поринає у хаос війни, великі арсенали зброї можуть потрапити в руки

недержавних акторів і далі «розтікатися» по чорному ринку. Уже згаданий випадок Лівії після 2011 р. став класичним: за оцінками ООН, сотні тисяч одиниць стрілецької зброї та боєприпасів з лівійських складів були розграбовані і вивезені контрабандою чере. Аналогічні процеси відбувалися на Балканах після воєн 1990-х, коли «зайва» зброя з колишньої Югославії розійшлася Європою і живила кримінальні структури.

Конфлікти також можуть інтенсифікувати наркоторгівлю. Приклад Афганістан: за час війни після 2001 р. (та власне і в 1980-90-х) країна перетворилася на найбільшого у світі виробника опіуму. Воєнні командири і таліби фінансували свої операції за рахунок «наркоекономіки», а згодом героїн афганського виробництва контрабандою надходив на ринки Азії та Європи, посилюючи глобальну проблему наркотрафіку. Інший вимір торгівля людьми і контрабанда мігрантів. Під час сирійської та лівійської війни злочинні мережі налагодили канали перевезення біженців до Європи через Середземне море, стягуючи величезні кошти та ризикуючи життями людей. Це створило транснаціональний бізнес нелегального перевезення, з яким зіткнулися ЄС та сусідні зони.

Війни можуть напряму впливати і на рівень злочинності в інших державах. Наприклад, Латинська Америка переживає кризу насильства: кількість вбивств у деяких країнах (Сальвадор, Гондурас) досягала рівня воєн. Частково це пояснюється діяльністю наркокартелів і банд, але й збройні конфлікти іншого типу внесли свій внесок. Громадянські війни та політична нестабільність в Центральній Америці у 1980-х, а також у Колумбії у другій половині ХХ ст., сформували культуру насильства і потужні кримінальні угруповання, які продовжують діяти. Регіонально Латинська Америка наразі має найвищий у світі рівень убивств: приблизно 37% глобальних вбивств стаються в країнах Америк, хоча там проживає лише 13% населення планети. Це свідчить про глибоке укорінення організованої злочинності та *«гібридних» конфліктів*, де межа між війною та криміналом стирається. Такі виклики, як мексиканська «нарковійна», мають транскордонний характер наркотики з Латинської Америки надходять на ринки США та Європи, сприяючи глобальній наркозлочинності, а озброєння для картелів часто надходить із зон конфліктів (у випадку Мексики з США, але також фіксувалися поставки з Центральної Америки, де в 80-ті вирувала війна).

Отже, регіональні конфлікти підривають законність і порядок, створюючи «сіру зону», у якій процвітають нелегальні мережі. Для міжнародної безпеки це означає збільшення потоків нелегальних товарів (зброї, наркотиків), фінансування тероризму через кримінал, посилення корупції (адже злочинці підкупляють посадовців, щоб переміщуватися через кордони). Боротьба з транснаціо-

нальною злочинністю тому невіддільна від врегулювання конфліктів і зміцнення державних інституцій у постконфліктних країнах.

Держави, які безпосередньо втягнуті у війни на своїй території або беруть участь у регіональних конфліктах, зазнають найбільш руйнівних впливів на свою національну безпеку. Передусім, це проявляється у втраті контролю над частиною території, людських втратах, ослабленні державних інституцій та підриві суверенітету.

Під час інтенсивних воєн страждає територіальна цілісність держави. Наприклад, Сирія через війну фактично розпалася на кілька зон контролю (уряд, опозиція, курдські сили, ІДІЛ у певний період), втративши монополію на насильство на значній частині своєї території. Україна з 2014 р. втратила контроль над Кримом і частиною Донбасу, а після 2022 р. ще й над окремими районами півдня та сходу; хоча частину цих територій було звільнено, питання відновлення повного суверенітету залишається відкритим. Втрата контролю над територією означає пряму загрозу національній безпеці, адже на окупованих чи неконтрольованих землях можуть базуватися ворожі сили, терористичні угруповання або відбуватися гуманітарні злочини проти населення.

Безпрецедентних масштабів сягають людські втрати. Сучасні конфлікти, хоч і поступаються світовим війнам за абсолютним числом загиблих, проте для окремих націй стають катастрофічними. У Сирії, за різними оцінками, загинуло від 350 тис. до 600 тис. людей за 12 років війни; близько 55 тис. із них діти. Війна в Україні лише за перший рік (2022) призвела до десятків тисяч загиблих військових з обох сторін і тисяч цивільних; сумарні демографічні втрати (разом із біженцями) обчислюються мільйонами. Для національної безпеки це означає ослаблення кадрового потенціалу армії, відтік працездатного населення, травмування цілого покоління (як фізичне, так і психологічне). Наприклад, ООН відзначала, що війна в Сирії зменшила *середню тривалість життя* сирійських дітей на 13 років жахливий індикатор довгострокового впливу на націю.

Війна також часто супроводжується гуманітарною катастрофою всередині країни голод, колапс системи охорони здоров'я, епідемії, зростання бідності. Національна безпека включає людську безпеку, тобто здатність держави захистити життя і добробут своїх громадян. У воєнних державах ця здатність мінімізована: так, у Ємені через війну мільйони людей опинилися на межі голоду; в Афганістані після 20 років конфлікту 70% населення живе в злиднях; в Україні війна зруйнувала критичну інфраструктуру на значній території, залишаючи людей без тепла, води, електрики у зимовий період, що прямо загрожує їх життю. Усе це ставить під сумнів базову функцію держави забезпечення безпеки

громадян і вимагає мобілізації внутрішніх та зовнішніх ресурсів для виживання.

Ще один аспект послаблення державних інституцій і зростання внутрішньої нестабільності. В умовах війни часто занепадає економічне управління (бюджети йдуть на оборону, розвивається «тіньова» економіка), погіршується правопорядок (через розповсюдження зброї, деморалізацію силових структур, зростання злочинності). Корупція може набувати загрозливих масштабів на тлі розподілу військової допомоги чи дефіцитних товарів. У довготривалих війнах виникає феномен «військової економіки», коли різні лідери груп контролюють нелегальні бізнеси (нафта, алмази, наркотики) для фінансування бойових дій це роз'їдає національну єдність і ускладнює повернення до миру. Сомалі після багаторічної громадянської війни фактично втратила державність у 1990-х, перетворившись на конгломерат територій під владою польових командирів та піратських кланів наслідки цього відчуються і сьогодні. Отже, прямим учасникам воєн часто загрожує «*неспроможність держави*» (state failure), коли центральний уряд не контролює ситуацію, а країна занурюється в анархію. Це є крайнім випадком втрати національної безпеки коли сама держава як інституція перестає функціонувати (приклади: Сомалі, Лівія, частково Сирія).

Навіть якщо держава зберігається, війна може змінити її геополітичну орієнтацію та безпекові союзи. Наприклад, Україна до 2014 р. була позаблоковою країною, але агресія РФ призвела до різкої переорієнтації на Захід, поглиблення співпраці з НАТО, а зрештою до подачі заявки на вступ до Альянсу. Інший бік Афганістан: після виходу іноземного контингенту у 2021 р. та приходу до влади Талібану країна опинилася в міжнародній ізоляції, її національна безпека тепер залежить від неформальних домовленостей з небагатьма країнами-сусідами. Зміна режиму внаслідок війни (як у Афганістані, Іраку, Лівії) завжди є викликом: нова влада повинна встановити контроль і водночас здобути визнання, а старі еліти можуть продовжувати збройний спротив або перейти до тероризму (приклад іракські колишні військові, що долучилися до повстанців і ІДІЛ після повалення Саддама Хусейна).

3.4. Військові видатки та економічне зростання

Загалом, повномасштабна війна Росії проти України 2022-2025 рр. актуалізує проблему забезпечення безпечного і надійного середовища для життя населення України в коротко- та довгостроковій перспективі. Згідно класичного визначення, наведеного у “Guiding Principles for Stabilization and Reconstruction”, безпечне та захищене середовище є таким середовищем, в якому населення може здійснювати повсякденну діяльність без остраху політичного вмотивованого, постійного чи широкомасштабного насильства⁶⁶. Таке середовище характеризується припиненням широкомасштабних боїв, належним рівнем громадського порядку, підпорядкуванням сил безпеки законній владі, захистом населення та юридичних осіб, спільнот, сайтів та інфраструктури, гарантуванням свободи пересування людей і товарів як країною, так і за її межі без остраху заподіяння шкоди життю та здоров’ю.

Відновлення / відбудова країни після будь-якого насильницького конфлікту чи війни залежить, насамперед, від встановлення і гарантування державою безпеки. Без безпеки жодна сторона конфлікту / війни не складе зброї, що не дозволить країні вийти з військового стану та стати на шлях економічного, політичного, соціального та екологічного розвитку. Як свідчить досвід України 2022-2025 рр., за умов війни та невизначеності люди утримуються від ведення активної підприємницької діяльності, яка є фундаментом розвинутого демократичного суспільства, згортають чи релокують бізнес, намагаються виїхати з країни чи вивезти дітей для гарантування їхньої безпеки, державні установи функціонують з багатьма обмеженнями у гарантуванні верховенства права, якісного публічного управління та соціально-економічного розвитку.

Створення безпечного середовища базується на гарантуванні ключових елементів безпеки: фізичної безпеки, територіальної безпеки, державної монополії на примус і насильство, забезпечення громадського порядку і припинення збройного конфлікту / війни (табл. 3.4).

Вплив військових витрат та експорту озброєнь на економічне зростання є предметом наукового інтересу та дискусій у як академічних, так і політичних колах. В умовах війни в Україні 2022-2025 рр. та інших воєнних конфліктів у світі актуальність цієї проблеми лише посилюється⁶⁷. Дослідження взає-

⁶⁶ Guiding Principles for Stabilization and Reconstruction (2009): Safe and Secure Environment. <https://www.usip.org/guiding-principles-stabilization-and-reconstruction-the-web-version/safe-and-secure-environment>

⁶⁷ Kolinets, L., Dluhopolskyi, O. (2024). Military spending and economic growth: Is there an interdependence? Case of developed countries. New Trends in Contemporary Economics, Business and Management. Selected Proceedings of the

мозв'язку військових витрат та економічного зростання є своєчасним і надзвичайно важливим, оскільки воно розгортається на тлі зростання глобальної військової активності, що підкреслює нагальність розуміння економічних наслідків посилення оборонних витрат.

Таблиця 3.4

Необхідні елементи безпечного середовища⁶⁸

№	Назва	Характеристика
1.	Припинення масштабного збройного конфлікту / війни (<i>Cessation of large-scale violence</i>)	Стан, за якого широкомасштабний збройний конфлікт / війну зупинено, ворогуючі сторони є контрольованими, досягнуто мирної угоди щодо припинення вогню, вдалося подолати насильницькі дії
2.	Громадський порядок (<i>Public order</i>)	Умови, за яких відбувається справедливе виконання законів, захищаються життя, власність, свобода та права людини, зводиться до мінімуму злочинна діяльність, відбувається переслідування, затримка та арешт кримінальних елементів
3.	Законна державна монополія на засоби насильства і примусу (<i>Legitimate state monopoly over the means of violence</i>)	Стан, за якого виявляються, роззброюються та демобілізуються незаконні збройні формування, проходять перевірку та перепідготовку сили оборони та поліції, а національні сили безпеки діють під управлінням легітимної влади в країні
4.	Фізична безпека (<i>Physical security</i>)	Стан, за якого політичні лідери, учасники бойових дій та цивільне населення є вільними від серйозних загроз їх фізичній безпеці, біженці та внутрішньо-переміщені особи можуть повертатися додому, не побоюючись переслідування, жінки та діти захищені від невинуватого насильства, а ключові історичні та культурні об'єкти, критична інфраструктура захищені від нападу
5.	Територіальна безпека (<i>Territorial security</i>)	Стан, за якого люди та товари можуть вільно пересуватися територією країни та через її кордони без загрози життю та здоров'ю, країна є захищеною від вторгнення, а державні кордони добре убезпечені від проникнення повстанських чи терористичних елементів, для незаконної торгівлі зброєю, наркотиками чи людьми

Метою дослідження є виявлення кореляційного зв'язку між валовими внутрішніми інвестиціями, військовими витратами, експортом озброєнь та рівнем економічного зростання на прикладі розвинених країн світу (Ізраїль, Німеччина, Італія, Іспанія, Туреччина, США та Південна Корея). У дослідженні використано три незалежні змінні: валові внутрішні інвестиції (% до ВВП), військові

витрати (% до ВВП) та експорт озброєнь (за даними SIPRI). Залежною змінною виступає зростання ВВП на душу населення (%). Дані для аналізу отримано з баз показників розвитку Світового банку, Міжнародного валютного фонду та Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру⁶⁹.

Формулу, що відображає модель із вільним членом та трьома пояснювальними змінними (x_1 , x_2 , x_3), можна подати у вигляді:

$$y = -5.4247 + 0.3091x_1 - 0.0794x_2 + 7.51224 \times 10^{-11}x_3,$$

де y – зростання ВВП на душу населення (щорічне, у %), x_1 – валове нагромадження капіталу (у % до ВВП), x_2 – військові витрати (у % до ВВП), x_3 – експорт озброєнь (за індикатором тенденцій SIPRI).

Статистичні показники регресійної моделі (табл. 3.5) характеризують взаємозв'язки між змінними:

1. Multiple R = 0.410609 – коефіцієнт кореляції між залежною та незалежними змінними моделі. Позитивне значення свідчить про прямий зв'язок між ними.

2. R Square (коефіцієнт детермінації) показує частку варіації залежної змінної, яку пояснюють незалежні змінні. У нашому випадку близько 16,86% варіації залежної змінної пояснюється моделлю.

3. Adjusted R Square = 0.159258 – скоригований коефіцієнт детермінації, який враховує кількість пояснювальних змінних у моделі.

4. Standard Error = 2.536866 – середнє відхилення фактичних значень від лінії регресії.

5. Загальна кількість спостережень, включених до аналізу, становить 271.

Таблиця 3.5

Регресійна статистика

<i>Regression Statistics</i>	
Multiple R	0,410609
R Square	0,1686
Adjusted R Square	0,159258
Standard Error	2,536866
Observations	271

Коефіцієнти регресії та результати дисперсійного аналізу, подані у табл. 3.6, відображають взаємозв'язок між незалежними змінними (x_1 , x_2 , x_3) та залежною змінною (y) у межах регресійної моделі:

⁶⁹ Defence spending and arms trade (2022). <https://www.statista.com/study/12526/defense-spending-and-arms-trade-statista-dossier>; SIPRI Arms Industry Database (2023). <https://www.sipri.org/databases/armsindustry>; World Development Indicators (2023). Arms exports. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators/Series/MS.MIL.XPRT.KD>

1. Вільний член (intercept – 5,42) відображає значення залежної змінної за умови, що всі незалежні змінні дорівнюють нулю.

2. Коефіцієнт при x_1 дорівнює 0,309, що означає, що зі збільшенням x_1 на одну одиницю очікується зростання залежної змінної (y) приблизно на 0,309 одиниці за інших рівних умов. Значення t -статистики становить 7,337, а p -рівень є дуже малим, що свідчить про статистично значущий вплив змінної x_1 на y .

3. Коефіцієнт при x_2 дорівнює –0,079, що свідчить, що збільшення військових витрат на одну одиницю зумовлює зменшення залежної змінної (y) приблизно на 0,079 одиниці, за фіксованих інших факторів. Проте цей коефіцієнт не є статистично значущим, про що свідчить високий рівень p (0,471552466).

4. Коефіцієнт при x_3 має дуже мале значення, що свідчить про незначний вплив змінної x_3 на залежну змінну. Значення t -статистики становить 1,663, а p -рівень дорівнює 0,097475679, тобто коефіцієнт не є статистично значущим на загальноприйнятому рівні значущості.

Загалом, змінна x_1 є найбільш впливовим фактором у моделі, оскільки має статистично значущий та позитивний ефект на залежну змінну. Змінна x_2 не виявляє статистично значущого впливу, тоді як x_3 справляє мінімальний або практично незначний ефект на показник економічного зростання.

Таблиця 3.6

Коефіцієнти регресії та їх статистична значущість розвинутих країн світу⁷⁰

	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95.0%	Upper 95.0%
Intercept	-5,4247	1,034394	-5,244327795	3,19E-07	-7,461310042	-3,388095653	-7,46131	-3,3881
X_1	0,309145	0,042134	7,33712155	2,63E-12	0,226187156	0,392102951	0,226187	0,392103
X_2	-0,07942	0,110162	-0,720980248	0,471552	-0,29632192	0,137472354	-0,29632	0,137472
X_3	7,51E-11	4,52E-11	1,663050454	0,097476	-1,38151E-11	1,6406E-10	-1,4E-11	1,64E-10

Загалом, результати аналізу свідчать, що ні військові витрати, ні експорт озброєнь не мають статистично значущого впливу на економічне зростання. Натомість валові внутрішні інвестиції виступають значно важливішим чинником, який визначає темпи економічного розвитку країн світу.

Очевидно, що характер причинно-наслідкових зв'язків варіюється між різними країнами світу. Так, зростання ВВП на душу населення зумовлює збільшення військових витрат у Німеччині (табл. 3.7). Такий тип причинності вказує,

⁷⁰ Kolinets, L., Dluhopolskyi, O. (2024). Military spending and economic growth: Is there an interdependence? Case of developed countries. *New Trends in Contemporary Economics, Business and Management. Selected Proceedings of the 14th International Scientific Conference "Business and Management 2024"*, 80–87. <https://doi.org/10.3846/bm.2024.1261>

що економічне піднесення створює фінансовий простір для підвищення оборонних витрат, що, ймовірно, відображає політичну орієнтацію на посилення національної безпеки в періоди економічного зростання.

Таблиця 3.7

Коефіцієнти регресії та їх статистична значущість для Німеччини

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>	<i>Lower 95.0%</i>	<i>Upper 95.0%</i>
Intercept	-8,36233	3,473071	-2,40776	0,020118	-15,3533	-1,3714	-15,3533	-1,3714
X ₁	0,400638	0,16763	2,390011	0,021001	0,063216	0,738061	0,063216	0,738061
X ₂	-0,12096	0,486798	-0,24848	0,804866	-1,10083	0,858911	-1,10083	0,858911
X ₃	6,3E-10	4,6E-10	1,371654	0,176825	-2,9E-10	1,56E-09	-2,9E-10	1,56E-09

На прикладі США можна спостерігати багатовимірний ефект, за якого оборонні витрати можуть сприяти економічному зростанню лише за певних умов і з обмеженим впливом (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Коефіцієнти регресії та їх статистична значущість для США

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>	<i>Lower 95.0%</i>	<i>Upper 95.0%</i>
Intercept	-12,1802	3,586808	-3,39584	0,001439	-19,4044	-4,95602	-19,4044	-4,95602
X ₁	0,642799	0,168711	3,810057	0,000419	0,302997	0,982601	0,302997	0,982601
X ₂	-0,44921	0,270635	-1,65984	0,1039	-0,9943	0,095876	-0,9943	0,095876
X ₃	1,73E-10	1,04E-10	1,656326	0,104614	-3,7E-11	3,83E-10	-3,7E-11	3,83E-10

Відсутність причинного зв'язку між оборонними витратами та економічним ростом для, наприклад, Південної Кореї (табл. 3.9), підкреслює наявність інших домінуючих факторів, що впливають на економічне зростання. Отже, доцільно враховувати ширший спектр економічних і позаекономічних змінних при аналізі взаємозв'язку між оборонними витратами та економічним розвитком.

Таблиця 3.9

Коефіцієнти регресії та їх статистична значущість для Південної Кореї

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>	<i>Lower 95.0%</i>	<i>Upper 95.0%</i>
Intercept	-3,77593	10,3907	-0,36339	0,721067	-25,8032	18,25138	-25,8032	18,25138
X ₁	0,514773	0,243379	2,115107	0,050462	-0,00117	1,030713	-0,00117	1,030713
X ₂	-3,66735	2,709308	-1,35361	0,194675	-9,41083	2,076127	-9,41083	2,076127
X ₃	-1,1E-09	1,3E-09	-0,85806	0,403533	-3,9E-09	1,64E-09	-3,9E-09	1,64E-09

Використання регресійних моделей показало, що валові внутрішні інвестиції справляють найбільш суттєвий позитивний вплив на економічне зростання, тоді як військові витрати та експорт озброєнь мають незначний ефект. Отримані результати підкреслюють важливу роль валових внутрішніх інвестицій як рушія економічного розвитку, що має більший вплив порівняно з військовими видатками та торгівлею озброєнням у формуванні економічних резуль-

татів. Для політиків і стратегічних аналітиків результати аналізу мають практичне значення, оскільки підкреслюють необхідність адаптації рішень щодо оборонних витрат до конкретного економічного та стратегічного контексту кожної країни з метою оптимізації їхнього ширшого економічного впливу.

3.5. Релокація підприємств із зони бойових дій

Під час війни, повномасштабна фаза якої відбувається в Україні з початку 2022 р., зростає потреба в збереженні та відновленні промислового потенціалу країни, підтримці робочих місць, забезпеченні товарного наповнення ринку та фінансової стабільності. Релокація підприємств у цьому контексті виступає як важливий інструмент, що дозволяє мінімізувати економічні втрати, забезпечити безпеку виробничих процесів і зберегти кадровий потенціал. Переміщення виробництв з небезпечних регіонів також впливає на національну безпеку і знижує ризики повного знищення важливих стратегічних галузей національної економіки⁷¹. Більшість компаній, що працюють у зоні бойових дій, зазнають прямих збитків від руйнування інфраструктури, перебоїв у постачанні сировини, ризику для життя працівників та значних логістичних проблем. Усе це змушує власників бізнесу приймати непрості рішення щодо переміщення своїх підприємств на безпечніші території, що вимагає значних організаційних та фінансових зусиль⁷².

Проблеми релокації бізнесу із зони бойових дій є не досить популярним питанням для дослідників, оскільки стосується переважно країн, в яких періодично спалахують або відбувалися в минулому військові конфлікти (Сирія, Лівія, Ємен, Пакистан, Іран, Ізраїль, Україна)⁷³. Війна РФ проти суверенної України загострила питання не лише щодо протистояння диктатур і демократій в сучасному світі, розуміння цінностей розвитку і виживання, але й актуалізувала проблеми переміщення людей та бізнесів на т.з. “безпечні” території.

Попри значну кількість досліджень, присвячених релокації бізнесу із зони бойових дій в світі⁷⁴, актуальні аспекти впливу війни на економіку України в

⁷¹ Korobka, S.V. (2023). Features of small enterprise relocation during wartime. *Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management*, 7. <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-7-04-14>

⁷² Длугопольський, О.В., Лесик, О.Ф., Фаріон, М.М., Бучко, О.А. (2025). Релокація підприємств із зони бойових дій: виклики для України. *Вчені записки: Збірник наукових праць*, 38(1), 354–368. https://doi.org/10.33111/vz_kneu.38.25.01.28.194.200

⁷³ Ivanov, S.V. (2015). *The impact of armed conflict (war, hostilities) on the value of an enterprise: monograph*. Dnipro: Makovetsky Publishing House; Kolotukha, I.O. (2021). *International legal aspects of the qualification of armed conflicts: textbook*. Uzhhorod: UzhNU; Sytnyk, H.P. (2023). *Military-political conflicts and international security: lecture course*. Kyiv: SAK Ltd.

⁷⁴ Abramson, R. (2023). Factors to consider when deciding to relocate your business. *Scout Cities*. <https://scoutcities.com/blog/business-relocation-factors>; Abramson, R. (2024). Why businesses decide to relocate & should you? *Scout Cities*. <https://scoutcities.com/blog/why-businesses-decide-to-relocate>; Morris, A. (2024). *Corporate relocation: Best practice guide*. Davidson Morris. <https://www.davidsonmorris.com/corporate-relocation>; Pollock, J. (2023). Moving your business without losing your mind. *Business News Daily*. <https://www.businessnewsdaily.com/10445-moving-your-business.html>; Gheorghe, C., Panazan, O. (2021). Model for industrial business relocation in Eastern Europe. *MATEC Web of Conferences*, 343, 07011. <https://doi.org/10.1051/mateconf/202134307011>; Zelisko, N. (2023). Relocation of enterprises as a tool for economic

контексті релокації бізнесу залишаються недостатньо вивченими. Тому сучасні виклики, які стоять перед національною економікою в контексті розвитку релокованого бізнесу, є актуальною науковою проблемою.

Релокація підприємств – це процес переміщення виробничих потужностей, офісів або інших бізнес-структур з однієї локації в іншу, що може бути викликане різними факторами, зокрема економічними, політичними чи соціальними обставинами. У контексті збройних конфліктів, таких як війна, релокація стає необхідним заходом для забезпечення безпеки підприємств і їх співробітників. Вона дозволяє зберегти робочі місця, уникнути серйозних фінансових втрат та продовжувати виробничу діяльність у безпечнішій обстановці.

Процес релокації підприємств можна поділити на кілька етапів: 1) оцінка ризиків, 2) вибір нової локації, 3) організація логістики переміщення, 4) адаптація бізнес-процесів до нових умов, 5) налагодження контактів із постачальниками та клієнтами в новому регіоні.

Таблиця 3.10

Процес релокації підприємств⁷⁵

Аспект	Опис
Причини релокації	Загроза безпеки (війна, тероризм) Економічні фактори (податкові пільги, вартість оренди) Політична нестабільність Погіршення умов ведення бізнесу
Етапи процесу	Оцінка ризиків Вибір нової локації Логістика переміщення Адаптація бізнес-процесів
Соціальний аспект	Збереження кваліфікованого персоналу Адаптація до нової культури бізнесу Взаємодія з місцевими громадами
Підтримка з боку держави	Фінансові стимули Податкові пільги Консультаційні послуги для компаній
Вплив на економіку	Стимулювання розвитку нових територій Збереження робочих місць Інвестиції в регіон
Виклики	Втрата клієнтської бази Витрати на перенесення обладнання Невизначеність в новій локації

security under martial law. Agrarian Policy and Improvement of Economic Relations in the Agro-Industrial Complex, 38-43. <https://doi.org/10.31734/economics2023.30.038>

⁷⁵ Длугопольський, О.В., Лесик, О.Ф., Фаріон, М.М., Бучко, О.А. (2025). Релокація підприємств із зони бойових дій: виклики для України. *Вчені записки: Збірник наукових праць*, 38(1), 354–368. https://doi.org/10.33111/vz_kneu.38.25.01.28.194.200

При цьому важливо враховувати не лише фізичні аспекти перенесення обладнання, а й соціальні (табл. 3.10): збереження кваліфікованого персоналу, адаптацію до нової культури бізнесу, а також підтримку місцевої економіки. Релокація також може бути підтримана державними програмами, які надають фінансові стимули, податкові пільги або консультаційні послуги для компаній, що вирішили перенести своє виробництво. Особливо це актуально в умовах, коли підприємства стикаються з критичними викликами, такими як втрата клієнтської бази, зниження обсягів виробництва або руйнування інфраструктури.

В Україні, де повномасштабна війна триває з початку 2022 р., релокація підприємств набула особливого значення. Багато компаній були змушені залишити зону бойових дій, шукаючи нові можливості для розвитку в західних регіонах країни. Процес не тільки сприяє збереженню бізнесу, але й може стимулювати економічний розвиток нових територій, надаючи місцевим громадам нові робочі місця та інвестиції. Релокація підприємств – це складний і багатогранний процес, що вимагає ретельного планування та координації.

Таблиця 3.11

Основні проблеми релокації підприємств⁷⁶

Проблема	Опис
Безпека	Ризики, пов'язані з воєнними діями, грабежами, вандалізмом та іншими загрозами для бізнесу.
Фінансові витрати	Значні витрати на транспортування, облаштування нової інфраструктури та можливі втрати через простой.
Кадровий потенціал	Труднощі у збереженні кваліфікованих працівників, які можуть відмовитися переїжджати.
Логістичні питання	Складнощі з транспортуванням обладнання та матеріалів, затримки у логістиці.
Правові та регуляторні питання	Різниця в законодавстві та нормативних актах, які можуть ускладнити ведення бізнесу.
Адаптація до нових умов	Необхідність адаптації бізнес-процесів до нової економічної та культурної ситуації.
Втрата клієнтської бази	Можлива втрата постійних клієнтів через зміну локації та зниження впізнаваності бренду.
Невизначеність в новій локації	Ризик невизначеності щодо ринкових умов, конкурентів і місцевих звичаїв.

В табл. 3.11 виокремлені основні проблеми релокацій підприємств. У зонах бойових дій підприємства часто піддаються ризикам, таким як бомбарду-

⁷⁶ Длугопольський, О.В., Лесик, О.Ф., Фаріон, М.М., Бучко, О.А. (2025). Релокація підприємств із зони бойових дій: виклики для України. *Вчені записки: Збірник наукових праць*, 38(1), 354–368. https://doi.org/10.33111/vz_kneu.38.25.01.28.194.200

вання, грабежі чи вандалізм, що змушують керівництво шукати нові місця для ведення бізнесу, однак навіть у безпечних регіонах існує небезпека економічної нестабільності, що може звести нанівець зусилля з релокації. Процес переміщення підприємства потребує значних інвестицій, які можуть включати витрати на транспортування обладнання, налагодження нової інфраструктури, а також можливі фінансові втрати внаслідок простою виробництва. Адаптація нових працівників у новій місцевості також може зайняти чимало часу і ресурсів.

З початку повномасштабної війни в Україні компанії змінювали місце реєстрації майже 19 тисяч разів. Підприємства оптової торгівлі найчастіше змінювали місце релокації, оскільки на них припадає 39,4% від загальної кількості переміщених підприємств (рис. 3.4). Крім того, до списку лідерів-релокантів увійшли також компанії у сфері будівництва та нерухомості (6% та 4,4% відповідно).

Рис. 3.4. Сфери компаній-релокантів (дані на 18 березня 2024 р.)⁷⁷

Відмічено, що підприємства найчастіше переїжджають у ті ж регіони, звідки переїжджають. Наприклад, лідером серед регіонів, куди переміщаються підприємства, став Київ, на який припадає майже 28% від загальної кількості переміщень. Найпопулярнішим маршрутом для переїзду бізнесу став Київ до Київської області, який обрала 981 компанія. Другий за популярністю маршрут – з Київської області до Києва, цей напрямок обрала 780 підприємств. Замикає трійку лідерів маршрут з Києва до Дніпропетровської області.

Згідно з даними Міністерства економіки України⁷⁸, в 2022 р. понад 1 500 підприємств було релоковано в західні регіони країни, зокрема у Львівську,

⁷⁷ Mygal, M. (2024). *Business relocation in times of war: what regions are companies moving to?* <https://iaa.org.ua/articles/business-relocation-in-times-of-war-what-regions-are-companies-moving-to/>

⁷⁸ Opendatabot (2024). *Where does Ukrainian business most frequently move to?* <https://opendatabot.ua/en/analytics/business-relocation-2023>

Івано-Франківську та Закарпатську області. У рамках державної програми релокації підприємств, запровадженої у 2022 р.⁷⁹, бізнесам надавалися преференції, такі як доступ до безкоштовних приміщень, дотації на компенсацію витрат та консультаційні послуги. Такі ініціативи допомогли підприємствам не лише зберегти робочі місця, але й втримати виробничі потужності, що в умовах воєнного часу є надзвичайно важливим.

Як показано на рис.3.5, станом на березень 2024 р. в Україні задокументовано 18944 випадки переміщення бізнесів між регіонами від початку повномасштабного вторгнення. Підприємці найчастіше переїжджають з Києва (33,2%), Дніпропетровської області (9,6%) та Київської області (8,5%). Це свідчить про те, що саме ці регіони виявилися найбільш вразливими до зовнішніх загроз і військових дій, що спонукало бізнесменів шукати більш безпечні умови для ведення своєї діяльності⁸⁰. Водночас, ці ж регіони залишаються найбільш привабливими для переміщення бізнесу, адже вони мають розвинуту інфраструктуру, доступ до кваліфікованої робочої сили та можливості для подальшого зростання.

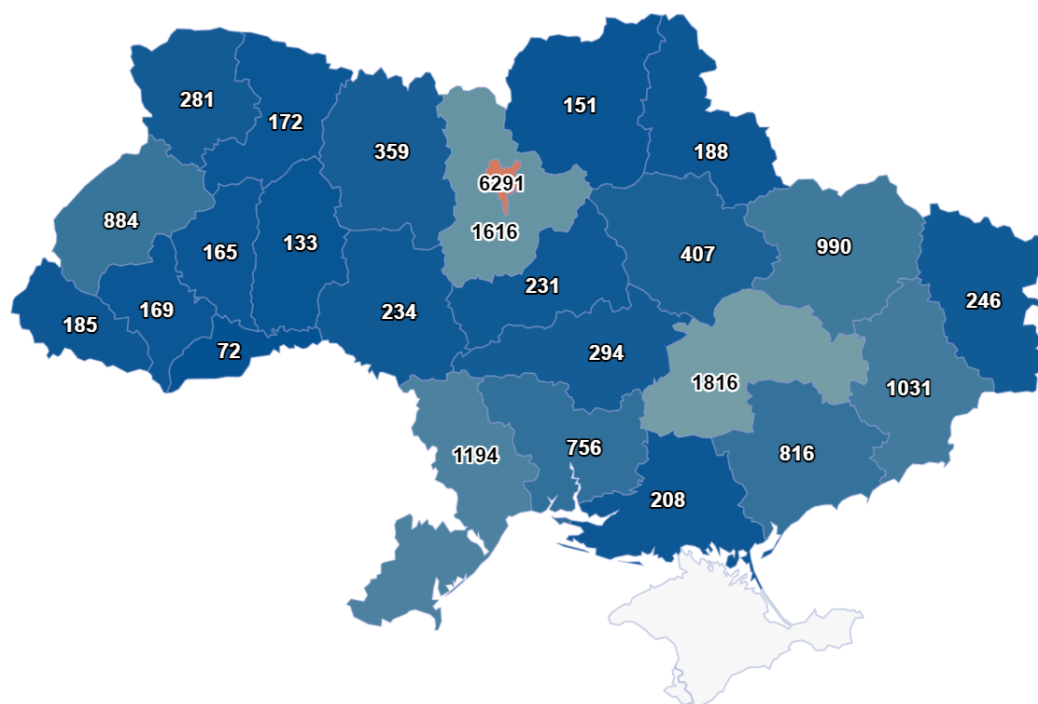

Рис. 3.5. Регіони України, звідки бізнес релокується (дані на 18.03.2024 р.)⁸¹

⁷⁹ Overview of the implementation of the enterprise relocation program in Ukraine (2024). <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-realizatsiyi-prohramy-relokatsiyi-pidpryyemstv-v-ukrayini>

⁸⁰ Vicenta, O. (2023). Relocated business: features of functioning and conditions of support (on the example of LLC TD “Delta”). Ternopil: TNTU, 91 p. <https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/44003>

⁸¹ Mygal, M. (2024). Business relocation in times of war: what regions are companies moving to? <https://iaa.org.ua/articles/business-relocation-in-times-of-war-what-regions-are-companies-moving-to/>

Київ посідає провідне місце серед напрямів, куди релокуються підприємства, що становить майже 28% від загальної кількості таких переміщень. Популярність столиці України для бізнесу пояснюється не лише її статусом економічного та культурного центру, але й наявністю широких можливостей для розвитку, включаючи доступ до фінансових ресурсів, зручну логістичну мережу та сприятливе підприємницьке середовище⁸².

Як показано на рис. 3.6, підприємства обирають для переїзду більш безпечні області, або ті, які знаходяться ближче від зони релокації. Київ, як столиця, залишається лідером у прийомі релокованих підприємств, займаючи майже 30% від загальної кількості релокацій. Поряд з цим, підприємства, що переїжджають з південних і східних областей, прагнуть адаптуватися до нових умов, що також веде до зміни економічної активності в регіонах, що приймають релокований бізнес. Ключовими факторами, які впливають на регіональну структуру релокації, є безпека, доступ до ринків, наявність кваліфікованої робочої сили та підтримка з боку держави⁸³. В результаті цього формуються нові економічні центри, що сприяє збалансованому розвитку регіонів України в умовах кризи.

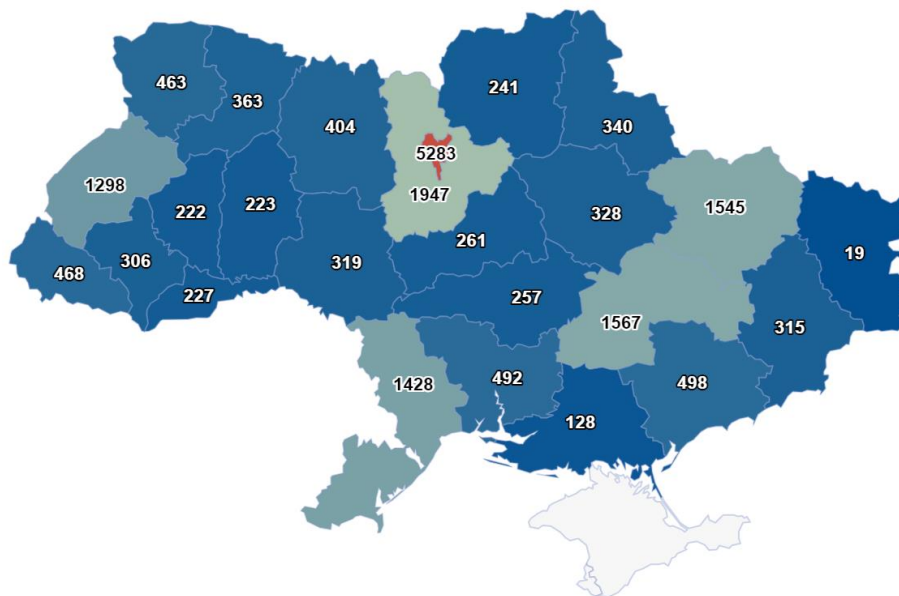

Рис. 3.6. Регіони України, куди бізнес релокується (дані на 18.03.2024 р.)⁸⁴

⁸² Opendatabot (2024). *Over 600 companies have moved several times but haven't returned to their regions since the start of the full-scale war: Where does Ukrainian business most frequently move to?* <https://opendatabot.ua/en/analytics/business-relocation-2023>

⁸³ Длугопольський, О.В., Лесик, О.Ф., Фаріон, М.М., Бучко, О.А. (2025). Релокація підприємств із зони бойових дій: виклики для України. *Вчені записки: Збірник наукових праць*, 38(1), 354–368. https://doi.org/10.33111/vz_kneu.38.25.01.28.194.200

⁸⁴ Mygal, M. (2024). *Business relocation in times of war: what regions are companies moving to?* <https://iaa.org.ua/articles/business-relocation-in-times-of-war-what-regions-are-companies-moving-to/>

Загалом, переміщення обладнання та матеріалів вимагає ретельного планування та координації. Необхідно враховувати різні фактори, такі як доступність транспортних шляхів, митні процедури та можливість швидкого та безпечного транспортування. Затримки в логістиці можуть призвести до збитків і зриву термінів запуску виробництва на новому місці. У новій локації можуть діяти інші закони та норми, що можуть ускладнити ведення бізнесу. Підприємствам необхідно витратити час на вивчення місцевого законодавства, отримання відповідних ліцензій та дозволів, що може затягнути процес релокації.

Війна РФ на території України стала за останні чотири роки основним фактором, що веде до перебудови національної економічної системи. Активні бойові дії не лише уповільнюють діяльність окремих секторів, але й фактично зупиняють їх функціонування. За поточних умов спад економіки України неминучий і залишається актуальною проблемою, яка проявляється через зниження обсягу ВВП, підвищення рівня інфляції та загальну макроекономічну нестабільність (рис. 3.7).

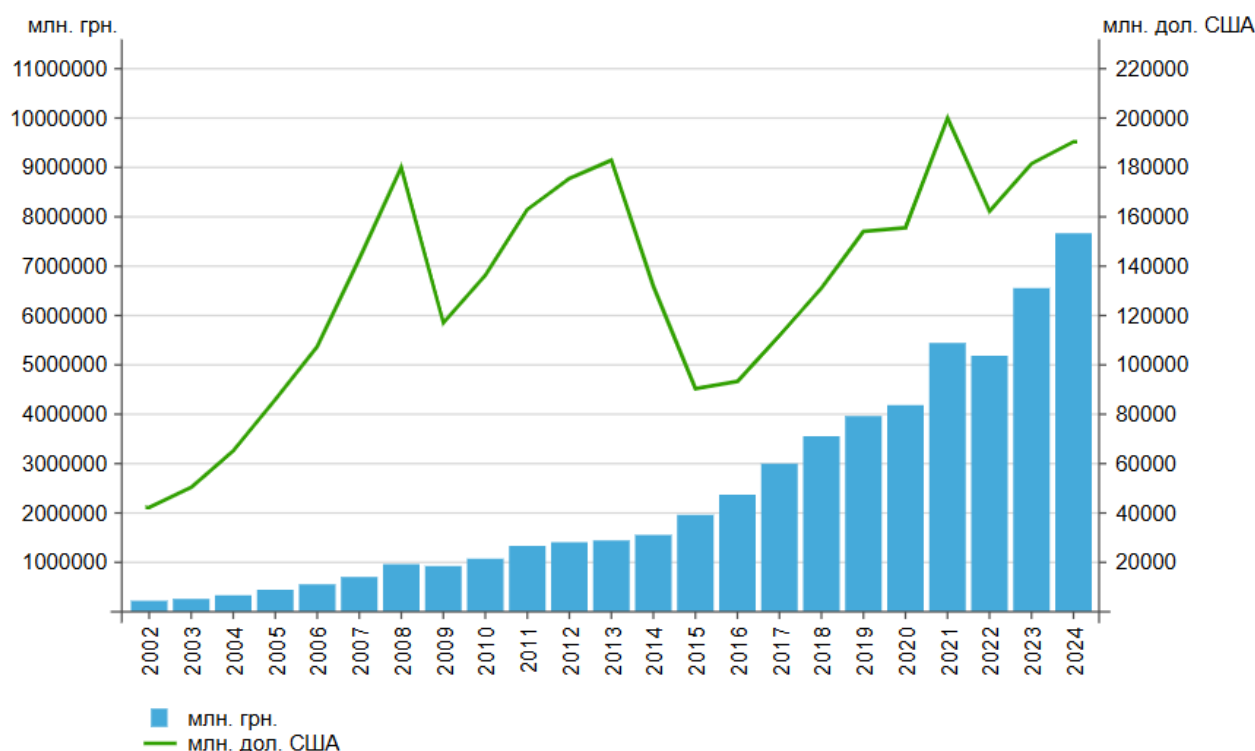

Рис. 3.7. Номінальний ВВП України 2002-2024 рр.⁸⁵

Серед негативних наслідків, викликаних повномасштабною війною, можна виділити скорочення зайнятості та платоспроможного попиту населення, а також відсутність ефективних і перевірених механізмів для реалізації монетарної,

⁸⁵ Gross Domestic Product (GDP) in Ukraine (2025). <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>

фіскальної та валютної політики в умовах конфлікту ускладнює прогнозування соціально-економічних показників і створює загальне зростання ризиків як для населення, так і для бізнесу.

Логістичні труднощі також створюють серйозні перепони для сучасних українських підприємств: традиційні транспортні маршрути не функціонують, порти частково заблоковані, а пріоритет надано гуманітарним та військовим вантажам. Російські ракетні удари завдали серйозної шкоди українській економіці, оскільки знищили близько однієї п'ятої складських приміщень. Військові дії також позначилися на доступності робочої сили та кваліфікованих спеціалістів.

Загалом, у післявоєнний період пріоритетом стане відновлення зруйнованої інфраструктури та зміцнення обороноздатності країни (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Перспективи розвитку бізнесу в післявоєнній Україні⁸⁶

Сфера розвитку	Перспективи	Коментарі
Відновлення інфраструктури	Відновлення доріг, мостів, житлових і комерційних будівель, а також енергетичних систем	Створення нових можливостей для підрядників, постачальників матеріалів та послуг
ІТ та технології	Зростання попиту на цифрові рішення, автоматизацію та кібербезпеку	Післявоєнний розвиток потребуватиме сучасних технологій для відновлення і захисту бізнесу
Агросектор	Розширення виробництва сільськогосподарської продукції та експортних можливостей	Зростання попиту на екологічні та органічні продукти на світовому ринку
Екологічні інновації	Розвиток зелених технологій та стійких бізнес-моделей	Підприємства, що впроваджують екологічні практики, можуть отримати фінансування від міжнародних організацій
Туризм та гостинність	Відновлення туристичної інфраструктури та привабливості країни для міжнародних туристів	Розвиток внутрішнього туризму може стати пріоритетним напрямком
Фінансові послуги	Розширення доступу до кредитування та фінансових ресурсів для підприємств	Нова фінансова політика може стимулювати інвестиції в бізнес
Міжнародна співпраця	Залучення іноземних інвесторів та партнерів, участь у міжнародних проектах	Співпраця з міжнародними організаціями може сприяти відновленню економіки
Освіта та навчання	Підвищення кваліфікації кадрів і навчання нових спеціалістів	Інвестиції в освіту допоможуть підготувати фахівців, необхідних для розвитку нових галузей

⁸⁶ Длугопольський, О.В., Лесик, О.Ф., Фаріон, М.М., Бучко, О.А. (2025). Релокація підприємств із зони бойових дій: виклики для України. *Вчені записки: Збірник наукових праць*, 38(1), 354–368. https://doi.org/10.33111/vz_kneu.38.25.01.28.194.200

Відновлення економіки у післявоєнний період вимагає розробки стратегій, які підтримуватимуть відродження та розвиток кожного регіону, що включає створення сприятливих умов для повернення людей, забезпечення їх гідними умовами життя, вирішення соціальних проблем, що виникли через війну, відновлення критичної та цивільної інфраструктури та її інтеграції з іншими частинами країни, а також розробку механізмів для забезпечення джерел відновлення.

Ключовий аспект процесу післявоєнного відновлення полягає у пошуку моделі, яка здатна водночас вирішувати численні гуманітарні проблеми, відновлювати інфраструктуру, що зазнала значних руйнувань, та сприяти ідентифікації нових джерел фінансових і матеріальних ресурсів разом із забезпеченням їх ефективного розподілу. Проблеми релокації підприємств в умовах збройних конфліктів є багатограними і потребують комплексного підходу для їх вирішення. Необхідно ретельно аналізувати ризики, враховувати фінансові та логістичні аспекти, а також дбати про збереження кадрового потенціалу.

Результати численних досліджень⁸⁷ доводять, що релокація підприємств із зони бойових дій є важливим кроком для збереження економіки та підтримки соціальної стабільності в регіоні чи країні. Забезпечення державної підтримки для релокації підприємств є запорукою не лише їх виживання, а й поступового відновлення економіки загалом. Для забезпечення успішної релокації підприємств необхідно створити спеціалізовані фонди або програми фінансування, які можуть покрити витрати на переміщення, налаштування виробничих процесів у нових умовах і адаптацію до нових ринків. Такі заходи допоможуть підприємствам подолати фінансові труднощі, пов'язані з релокацією, і зменшити ризики, пов'язані з інвестиціями в нове обладнання чи інфраструктуру. Державні органи можуть допомогти підприємствам знайти оптимальні маршрути перевезення, а також надати підтримку у вирішенні питань, пов'язаних із перевезенням вантажів і товарів.

⁸⁷ Teplyuk, M., Polishchuk, Y., Fomenko, B., Bortnik, A., Dyomina, O., Matsola, S. (2024). Entropy perspective on business relocation in the context of sustainable development. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(54), 421-439. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.54.2024.4248>; Abramson, R. (2023). Factors to consider when deciding to relocate your business. *Scout Cities*. <https://scoutcities.com/blog/business-relocation-factors>; Abramson, R. (2024). Why businesses decide to relocate & should you? *Scout Cities*. <https://scoutcities.com/blog/why-businesses-decide-to-relocate>; Morris, A. (2024). *Corporate relocation: Best practice guide*. Davidson Morris. <https://www.davidsonmorris.com/corporate-relocation>; Pollock, J. (2023). Moving your business without losing your mind. *Business News Daily*. <https://www.businessnewsdaily.com/10445-moving-your-business.html>; Gheorghe, C., Panazan, O. (2021). Model for industrial business relocation in Eastern Europe. MATEC Web of Conferences, 343, 07011. <https://doi.org/10.1051/mateconf/202134307011>; Zelisko, N. (2023). Relocation of enterprises as a tool for economic security under martial law. *Agrarian Policy and Improvement of Economic Relations in the Agro-Industrial Complex*, 38-43. <https://doi.org/10.31734/economics2023.30.038>

Залучення спеціалізованих логістичних компаній може значно спростити цей процес, забезпечуючи швидке та безпечне переміщення обладнання та товарів. Держава може ініціювати створення індустріальних парків або бізнес-інкубаторів у безпечних регіонах, що забезпечить підприємствам необхідну інфраструктуру для старту та подальшого розвитку. Підприємства повинні отримати підтримку у залученні кваліфікованих працівників на новому місці. Також варто створити механізми для соціального забезпечення працівників, які вимушені змінити місце проживання через релокацію бізнесу.

У контексті військових конфліктів підприємства стикаються з численними викликами, пов'язаними із руйнуванням інфраструктури, відсутністю безпеки, втратою робочої сили та зниженням виробничих потужностей. Релокація дозволяє підприємствам уникати негативних наслідків бойових дій і зберегти виробництво, що є критично важливим для підтримки зайнятості та економічної стабільності. Переміщення виробництв у безпечніші регіони може допомогти зберегти робочі місця, що, в свою чергу, підтримує доходи домогосподарств та споживчий попит.

Релокація підприємств на нові території потенційно може стимулювати розвиток регіонів, які раніше не мали значного економічного навантаження. Переїзд виробництв може сприяти залученню нових інвестицій, розвитку інфраструктури та формуванню нових бізнес-можливостей у регіонах, що приймають ці підприємства. Держава повинна відігравати ключову роль у цьому процесі, забезпечуючи підтримку у вигляді пільгового кредитування, субсидій, інформаційних послуг та сприяння у пошуку нових ринків збуту.

Пропозиції щодо релокації підприємств із зони бойових дій повинні бути комплексними та включати фінансову підтримку, логістичні рішення, підготовку інфраструктури, соціальну адаптацію та інформаційну підтримку⁸⁸. Лише такий підхід дозволить зберегти бізнеси, підтримати зайнятість населення та сприяти відновленню економіки в цілому. Успішна реалізація цих ініціатив не тільки допоможе підприємствам пережити складні часи, але й створить основи для сталого розвитку в майбутньому.

⁸⁸ Длугопольський, О.В., Лесик, О.Ф., Фаріон, М.М., Бучко, О.А. (2025). Релокація підприємств із зони бойових дій: виклики для України. *Вчені записки: Збірник наукових праць*, 38(1), 354–368. https://doi.org/10.33111/vz_kneu.38.25.01.28.194.200

РОЗДІЛ 4.

ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ РЕГІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

4.1. Трансформація безпекового середовища в країнах Центральної та Східної Європи

Трансформація безпекового середовища в країнах Центральної та Східної Європи є наслідком глибоких політичних, економічних та геополітичних змін, що відбулися після завершення «холодної війни» та розпаду соціалістичного блоку. Перехід від біполярної системи міжнародних відносин до нової архітектури європейської безпеки зумовив необхідність переосмислення національних стратегій безпеки, реформування оборонного сектору та інтеграції до євроатлантичних структур.

Останні десятиліття характеризуються динамізмом геополітичних змін, необхідністю дотримання балансу сил та зростаючою потребою у формуванні ефективної системи безпеки. Особливо це стосується країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), які історично знаходяться на перетині інтересів глобальних і регіональних гравців. Країни ЦСЄ стикаються з численними викликами у сфері регіональної безпеки, які мають безпосередній вплив на їхню економіку, політичну стабільність та міжнародні відносини. Після закінчення «холодної війни» регіон зазнав значних змін, але нові геополітичні загрози, включаючи військові конфлікти, енергетичну безпеку та економічні ризики, залишаються актуальними.

Безпека країн цього регіону тісно пов'язана з розвитком трансатлантичного партнерства, функціонуванням НАТО та Європейського Союзу, а також зі збереженням стабільності у відносинах із сусідніми державами. Відбувається зростання ролі регіонального співробітництва у сфері безпеки. Такі ініціативи, як Люблінський трикутник (Україна-Польща-Литва), Вишеградська група (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина) та Ініціатива трьох морів, відіграють важливу роль у зміцненні обороноздатності, розбудові інфраструктури та енергетичної незалежності регіону⁸⁹.

На початковому етапі трансформації безпекові виклики в регіоні були пов'язані переважно з внутрішньополітичною нестабільністю, економічними кризами, етнополітичними конфліктами та слабкістю державних інститутів. Однак у подальшому безпековий порядок Центральної та Східної Європи дедалі більше визначався впливом глобальних процесів і нових типів загроз, серед яких міжнародний тероризм, кіберзагрози, енергетична залежність, інформа-

⁸⁹ Лизун, М., Ліщинський, І., Віталішова, К., & Борсекова, К. (2025). Виклики регіональної безпеки для країн Центральної та Східної Європи. Журнал європейської економіки, 24(1), 41–57. <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1846>

ційні війни та міграційні кризи. Особливого значення набуло питання енергетичної безпеки, зокрема у контексті залежності окремих країн регіону від зовнішніх постачань енергоресурсів.

Головним викликом для регіону залишається широкомасштабна військова агресія Росії проти України, анексія українських територій у 2014 році. Це спричинило серйозну дестабілізацію безпекового середовища в Центрально-Східній Європі, загрожуючи кордонам ЄС та підвищуючи ризик збройних конфліктів у регіоні. Під тиском цих загроз країни ЦСЄ змушені зміцнювати власну обороноздатність шляхом збільшення військових бюджетів, модернізацію армії та активну інтеграцію у західні безпекові структури.

Регіон Центрально-Східної Європи продовжує залишатися у фокусі світової спільноти через свою безпосередню близькість до зони бойових дій та ключову роль у європейській системі безпеки.

У цьому контексті важливо визначити проблеми безпеки, з якими стикаються країни ЦСЄ, та ідентифікувати заходи, вжиті для вирішення цих проблем. Адже тривала війна, яка включає окупацію, має глибокі наслідки – не лише для безпеки та стабільності регіону ЦСЄ, але й для усього світу.

Триваюча російська агресія проти України суттєво змінила архітектуру безпеки Європи, змушуючи науковців переосмислити стратегічні парадигми континенту. Дослідження Tskhovrebadze та ін.⁹⁰ підкреслює, як конфлікт підвищив рівень загроз безпеці не лише на регіональному, а й на глобальному рівні. У статті наголошується на необхідності адаптації політик безпеки європейських країн до нових геополітичних викликів, зокрема через збільшення витрат на оборону та готовність до загроз. Tampubolon⁹¹ досліджує геополітичні наслідки вторгнення, акцентуючи увагу на зриві глобальних ланцюгів постачання, зростанні енергетичних витрат та інфляції. Також у роботі розглядаються побічні ефекти міжнародних санкцій проти Росії, які вплинули на світову економіку. Greminger і Vestner⁹² пропонують аналіз впливу війни на глобальну безпеку за комплексом аспектів. Зокрема у роботі розглядаються теми міжнародного права безпеки, контролю над озброєннями, кібербезпеки та майбутнє війни. Дослідження показує, як конфлікт посилив вже існуючі глобальні тенденції, перекро-

⁹⁰ Tskhovrebadze, T., Putkaradze, K. & Zerekidze, Z. (2023). Rethinking European security: the strategic nexus after Russian-Ukraine war. *Journal of Liberty and International Affairs*, 9(3), 518-530. <https://doi.org/10.47305/JLIA2393629t>

⁹¹ Tampubolon, M. (2022). Russia's Invasion of Ukraine and its Impact on Global Geopolitics. *European Scientific Journal*, 18(20). DOI: <https://doi.org/10.19044/esj.2022.v18n20p48>

⁹² Greminger T. and Vestner T. (eds) (2022). The Russia-Ukraine War's Implications for Global Security: A First Multi-issue Analysis, Geneva Centre for Security Policy. <https://www.gcsp.ch/sites/default/files/2024-12/gcsp-analysis-russia-ukraine-war-implications.pdf>

їв геополітичні союзи та вплинув на дипломатичні наративи. Геополітичні зміни та трансформація безпеки після російського вторгнення в Україну також висвітлюються у роботах Kussa⁹³, Mahda⁹⁴ та Hussain et al⁹⁵.

Широкий спектр літератури присвячений питанням регіональної безпеки. У роботі Lishchynskyy та Lyzun⁹⁶ досліджуються концептуальні рамки регіонального та глобального управління безпекою. У ній систематизуються різні підходи до управління безпекою на обох рівнях, з акцентом на механізмах глобального управління. Автори представляють своє бачення взаємозв'язків між суб'єктами, які беруть участь у глобальних процесах управління, підкреслюючи взаємодію між регіональною та глобальною безпекою. Amable⁹⁷ досліджує еволюцію регіонів безпеки, пропонуючи вдосконалену теоретичну модель для врахування складнощів геополітики XXI століття.

Дослідження економічного та фінансового розвитку, а також викликів безпеки країн Центрально-Східної Європи можна поділити на два напрями⁹⁸. Один з напрямів фокусується на національних проблемах безпеки окремих країн ЦСЄ. Surwillo and Slakaityte⁹⁹ аналізує роль Польщі у європейській безпеці, заперечуючи її сприйняття як другорядного гравця в обороні. У дослідженні підкреслюється значний прогрес військових можливостей Польщі за останні 25 років, що робить її ключовим актором у формуванні європейського безпекового ландшафту. Rechтік та Mareš¹⁰⁰ розглядають підходи урядів Чехії та Словаччини до протидії російській дезінформації. Особлива увага приділяється впливу енергетичних відносин з Росією на ці стратегії. Відмічається, що підхід Чехії, зосереджений на інтересах безпеки, забезпечує більш об'єктивну оцінку загроз і підвищує стійкість. Водночас, Словаччина віддає перевагу економічним цілям,

⁹³ Kusa Iliya (2022) Russia-Ukraine War: Harbinger of a Global Shift A Perspective from Ukraine. *Policy Perspectives*, Vol. 19, No. 1 (2022), pp. 7-12. <https://doi.org/10.13169/polipers.19.1.ca2>

⁹⁴ Mahda, Y. (2024). Geopolitics and the War in Ukraine. In: Cope, Z. (eds) *The Palgrave Handbook of Contemporary Geopolitics*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-25399-7_75-1

⁹⁵ Hussain, I., Shah, M. N. H., & Tabiullah (2023). The Russia-Ukraine war: an analysis of the geopolitical roots and the global dynamics. *Liberal Arts and Social Sciences International Journal (LASSIJ)*, 7(1), 276-289. <https://doi.org/10.47264/idea.lassij/7.1.16>

⁹⁶ Lishchynskyy, I., & Lyzun, M. (2020). Conceptual visions of regional and global security. *Herald of Economics*, 2(96), 148–161. <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.02.148>

⁹⁷ Amable D. S. (2022). Theorizing the Emergence of Security Regions: An Adaptation for the Regional Security Complex Theory. *Global Studies Quarterly*, Volume 2, Issue 4. <https://doi.org/10.1093/isagsq/ksac065>

⁹⁸ Bulatova O., Marena T., Chentukov Yu. and Shabelnyk T. (2020). The impact of global financial transformations on the economic security of Central and Eastern European countries. *Public and Municipal Finance*, 9(1), 1-13. DOI [http://dx.doi.org/10.21511/pmf.09\(1\).2020.01](http://dx.doi.org/10.21511/pmf.09(1).2020.01)

⁹⁹ Surwillo, I., & Slakaityte, V. (2024). Power moves east: Poland's rise as a strategic European player . *Dansk Institut for Internationale Studier*. DIIS Policy Brief. https://pure.diis.dk/ws/files/25360396/DIIS_PB_Poland_2024_WEB-pakke.pdf

¹⁰⁰ Rechтік, M., & Mareš, M. (2021). Russian disinformation threat: Comparative case study of Czech and Slovak approaches. *Journal of comparative politics*, 14(1), 4-19. https://media.proquest.com/media/hms/PFT/1/pBazH?_s=t0nbB6d6p36LPDMnS2ZbVKhRomA%3D

зокрема енергетичним зв'язкам, що збільшує її вразливість до дезінформації. У дослідженні використовується раціональна модель прийняття рішень для аналізу цих відмінностей і доводиться ефективність чеського підходу у протидії загрозам дезінформації. У своєму дослідженні Kamola-Cieślík та Akyesilmen¹⁰¹ порівнюють політику енергетичної безпеки Польщі та Угорщини під час війни Російської Федерації проти України. У роботі підкреслюються активні зусилля Польщі щодо зменшення залежності від російських енергоресурсів, наголошено на різниці пріоритетів і стратегій цих країн у вирішенні проблем енергетичної безпеки.

Крім того, наукові дослідження з питань безпеки включають зусилля з ідентифікації та аналізу ключових компонентів безпеки усього регіону ЦСЄ. Боска¹⁰² описує три основні загрози безпеці в Центральній Європі: дестабілізуючий вплив Росії в регіоні, посилення загроз енергетичній безпеці та ризики, пов'язані з міжнародним тероризмом, організованою злочинністю та слабким управлінням. Zięba¹⁰³ вивчає політичний та безпековий ландшафт ЦСЄ, зосереджуючись на таких сучасних викликах, як авторитарні тенденції та мілітаризація політики безпеки. У роботі підкреслюється взаємозв'язок між внутрішньо-політичними подіями та ширшими геополітичними динаміками, акцентуючи на необхідності зміцнення демократичних інституцій та співпраці в сфері безпеки для протидії новим загрозам. Chirleşan¹⁰⁴ аналізує євроатлантичну архітектуру безпеки та її вплив на країни ЦСЄ. У дослідженні визначено поточний стан регіональної безпеки, ключові загрози, такі як зовнішня агресія, гібридні загрози, а також роль НАТО та ЄС у забезпеченні стабільності.

Географічні межі регіону ЦСЄ можуть змінюватися залежно від політичного, історичного, географічного чи економічного підходу. У цій статті ми притримуватимемося економічного підходу прийнятого в ЄС, включаючи до регіо-

¹⁰¹ Kamola-Cieślík, M., & Akyesilmen, N. (2024). Energy security policy of Poland and Hungary in the context of the Russian Federation war with Ukraine. A comparative analysis. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 22(1 The Security and Resilience of Central European States in the 21st Century), 87-104. https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2024/11/riesw_2024-01-05.pdf

¹⁰² Bocka, B. (2022). *Security threats and responses in Central Europe*. Center for Strategic and International Studies (CSIS)

¹⁰³ Zięba, R. (2023). *Politics and Security of Central and Eastern Europe*. Springer International Publishing, April 2023, <https://doi.org/10.1007/978-3-031-16419-4>

¹⁰⁴ Chirleşan, G. (2012). The Security Environment in Central and Eastern Europe: Current Status, Future Prospects. EIRP Proceedings, 7th Edition of International Conference «The European Integration - Realities and Perspectives». P.911-917. DOI:10.13140/RG.2.1.4081.9041

ну Польщу, Чехію, Словаччину, Угорщину, Румунію, Болгарію та країни Балтії (Естонія, Латвія, Литва)¹⁰⁵.

Геополітичний ландшафт країн ЦСЄ характеризується наявністю складних і динамічних взаємодій, на які здійснювала вплив їхня історична спадщина, різноманітність культур і стратегічне географічне положення. Останні роки відзначаються ескалацією напруженості та трансформаційними подіями, які спонукають до зміни не лише регіональних альянсів, але й переформатовують глобальні структури влади. Повномасштабне російське вторгнення в Україну в 2022 році стало переломним моментом, який не лише спричинив масштабну гуманітарну кризу, але й змусив країни Центрально-Східної Європи та весь світ переглянути фундаментальні підходи до безпеки, енергетичної незалежності та міжнародної дипломатії. Як наслідок змінено стратегічний баланс у регіоні, відбулося посилення військової співпраці між союзниками та переосмислення оборонної політики урядами країн ЦСЄ. Парадоксально, але російська війна проти України разом із новою загрозою також відкрила вікно можливостей для регіону Центральної та Східної Європи. Значне зростання інвестицій у військово-промисловий комплекс, переорієнтація енергетичних потоків на відмову від російських ресурсів та розширення трансатлантичної співпраці стали новими векторами розвитку. Також регіон відіграє провідну роль у наданні військової, економічної та гуманітарної допомоги Україні, що ще більше посилює його стратегічну вагу.

Більш ніж через 30 років після демократичного переходу більшість держав Центральної та Східної Європи міцно закріпилися в західній інституційній системі. Приєднання до Європейського Союзу та НАТО було вибором, який визначив їхню подальшу долю, забезпечивши безпеку, політичну стабільність, економічний розвиток і зміцнення міжнародного впливу. Це стратегічне рішення стало ключовим фактором модернізації регіону та посприяло демократичному розвитку, реформуванню економік і розбудові спільного європейського простору.

Важливим аспектом трансформації безпекового середовища є також зміна ролі регіону у європейській політиці безпеки. Країни Центральної та Східної Європи поступово перетворюються з об'єктів безпекової політики на активних суб'єктів формування регіональної та європейської безпекової архітектури. Зростає значення регіональних форматів співпраці, зокрема ініціативи Три-

¹⁰⁵ Лизун, М., Ліщинський, І., Віталішова, К., & Борсекова, К. (2025). Виклики регіональної безпеки для країн Центральної та Східної Європи. Журнал європейської економіки, 24(1), 41–57. <https://jeej.wupnu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1846>

мор'я, Вишеградської групи та інших платформ координації, спрямованих на зміцнення політичної, енергетичної та військової взаємодії.

Таким чином, трансформація безпекового середовища в Центральній та Східній Європі характеризується переходом від постсоціалістичної нестабільності до формування нової моделі регіональної безпеки, заснованої на євроатлантичній інтеграції, багаторівневій взаємодії та адаптації до сучасних гібридних загроз. Сучасний етап розвитку регіону демонструє, що безпека Центральної та Східної Європи є невід'ємною складовою загальноєвропейської та глобальної системи безпеки.

4.2. Основні загрози та виклики регіональній безпеці країн ЦСЄ

Сучасне безпекове середовище країн Центральної та Східної Європи характеризується високим рівнем нестабільності та зростанням кількості комплексних загроз, які мають як традиційний, так і гібридний характер. Геополітичне положення регіону, його близькість до зон конфліктів і стратегічне значення для європейської безпеки зумовлюють особливу вразливість держав ЦСЄ до зовнішніх і внутрішніх ризиків. У сучасних умовах ключові виклики регіональній безпеці охоплюють військово-політичні, економічні, енергетичні, інформаційні та соціальні аспекти.

Повномасштабна військова агресія російської федерації проти України стала ключовим чинником дестабілізації безпекового середовища в Європі та суттєво змінила стратегічні пріоритети держав Центрально-Східної Європи. Війна не лише створила безпосередню військову загрозу для східного флангу Європейського Союзу і НАТО, але й посилила ризики ескалації конфліктів, мілітаризації регіону та порушення усталених механізмів міжнародної безпеки¹⁰⁶.

Важливою екзистенційною загрозою залишається ревізійністська політика рф, яка після 2022 року перейшла у фазу відкритої конвенційної агресії проти України, що радикально змінило сприйняття ризиків у столицях регіону. Для держав Балтії, Польщі та Румунії це проявляється у безпосередній загрозі порушення територіальної цілісності, мілітаризації Калінінградського анклаву та розгортанні наступальних угруповань поблизу кордонів НАТО, що змушує ці країни до безпрецедентного нарощування оборонних бюджетів (понад 3-4% ВВП)¹⁰⁷. Таким чином, однією з головних загроз для країн ЦСЄ є зростання військово-політичної напруженості внаслідок агресивної зовнішньої політики Росії, що проявляється у використанні військової сили, порушенні норм міжнародного права та спробах перегляду існуючого геополітичного балансу сил. Розширення військової присутності, активізація військових навчань поблизу кордонів держав НАТО та використання силових інструментів у міжнародній політиці створюють додаткові ризики для стабільності регіону. У відповідь на ці виклики країни Центральної та Східної Європи змушені переглядати свої обо-

¹⁰⁶ Taras, R. (2024). Security Policies in Central and Eastern Europe: On the Brink Again? *Slavonic and East European Review* 102(2), 341-355. <https://dx.doi.org/10.1353/see.00014>

¹⁰⁷ Orenstein, M. A. (2023). The European Union's transformation after Russia's attack on Ukraine. *Journal of European Integration*, 45(3), 333-342. <https://doi.org/10.1080/07036337.2023.2183393>

ронні стратегії, збільшувати військові витрати та посилювати співпрацю у сфері безпеки в межах євроатлантичних структур.

Водночас важливою складовою сучасних загроз є гібридні виклики, що включають інформаційні операції, дезінформаційні кампанії, кіберзагрози та спроби впливу на внутрішньополітичні процеси держав регіону. Використання таких інструментів спрямоване на підрив довіри до демократичних інституцій, посилення політичної поляризації та формування євроскептичних настроїв у суспільстві. Особливо вразливими до таких впливів залишаються країни з тісними економічними або енергетичними зв'язками з Росією, що створює додаткові можливості для зовнішнього політичного та інформаційного впливу¹⁰⁸.

Не менш важливим викликом для регіональної безпеки є проблема енергетичної залежності від російських енергоресурсів, яка протягом тривалого часу залишалася одним із ключових інструментів геополітичного впливу на країни Центрально-Східної Європи. В умовах війни держави регіону активізували процес диверсифікації джерел енергопостачання, розвитку альтернативної енергетики та розбудови нових енергетичних інфраструктурних коридорів. Однак різні темпи та підходи до реалізації енергетичної трансформації зумовлюють певні відмінності в національних стратегіях енергетичної безпеки, що може впливати на рівень узгодженості регіональної політики у цій сфері.

Крім зовнішніх загроз, держави Центральної та Східної Європи стикаються і з внутрішніми викликами, які можуть послаблювати їхню здатність ефективно реагувати на безпекові ризики. До таких викликів належать політична поляризація, зростання популістських настроїв, поширення євроскептичних наративів та розбіжності у підходах до реалізації спільної політики Європейського Союзу¹⁰⁹. В окремих випадках ці фактори ускладнюють формування консolidованої позиції держав регіону щодо ключових питань безпеки, зокрема санкційної політики, енергетичної співпраці чи підтримки України.

Серед важливих соціальних викликів регіону варто виокремити міграційні процеси, демографічні дисбаланси та зростання соціальної нерівності. Масові потоки біженців, спричинені військовими конфліктами, створюють додаткове навантаження на системи соціального забезпечення, ринки праці та державні бюджети країн регіону. Одночасно посилюються ризики радикалізації суспіль-

¹⁰⁸ Bosse, G. (2022). Values, rights, and changing interests: The EU's response to the war against Ukraine and the responsibility to protect Europeans. *Contemporary Security Policy*, 43(3), 531–546. <https://doi.org/10.1080/13523260.2022.2099713>

¹⁰⁹ Лизун, М. В., & Озарко, К. С. (2023). Економічна безпека ЄС та України: нові виклики та загрози. *Серія: Економіка*, (25), 117–127.

ства, політичного популізму та міжетнічної напруженості, що може негативно впливати на внутрішню стабільність держав.

Таким чином, сучасні виклики регіональній безпеці країн Центральної та Східної Європи мають комплексний характер і охоплюють військові, політичні, економічні та інформаційні виміри. Ефективне реагування на ці загрози потребує посилення регіональної координації, зміцнення інституційної співпраці в межах Європейського Союзу та НАТО, а також розвитку спільних механізмів протидії гібридним загрозам і забезпечення енергетичної незалежності. У цьому контексті ключову роль відіграє підтримка України та її інтеграція до європейських і євроатлантичних структур, що розглядається як важливий елемент формування стабільної та безпечної архітектури в Центрально-Східній Європі.

Після 24 лютого 2022 року ядро європейської безпеки змістилося на схід. Сьогодні країни ЦСЄ потребують нових імпульсів для переосмислення своїх спільних інтересів, посилення свого авторитету в дискусіях на міжнародних форумах і початку спільних великомасштабних проєктів, пов'язаних із зростанням важливості безпеки та оборони. Різні формати співробітництва, такі як Бухарестська дев'ятка, Вишеградська група, Люблінський трикутник і Веймарський трикутник виконують різні функції, але лише разом можуть суттєво сприяти жорсткій і м'якій безпеці регіону¹¹⁰. Амбіції та досягнення інтересів Центрально-Східної Європи мають бути узгоджені з проактивною позицією щодо проблем, які виходять за межі чіткого регіонального фокусу.

Безпека країн ЦСЄ завжди була тісно пов'язана з процвітанням в регіоні. Приєднання до західних інституцій приносить парасольку безпеки новим членам ЄС і НАТО, але це також інвестиція в демократичну систему та добре функціонуючу економічну модель. Європейська та трансатлантична інтеграція України є важливою для забезпечення безпеки країн ЦСЄ та зменшення довгострокової загрози, що походить від Росії для всього регіону. Країни Центрально-Східної Європи мають позитивний досвід 1990-х років у побудові формалізованих власних структур, які сприяють посиленню внутрішньорегіонального співробітництва, активізації торговельних відносин відносини. На даний час Україна потребує долучення до цих регіональних форм співробітництва для досягнення своїх цілей¹¹¹.

¹¹⁰ Ліщинський, І. та Лизун, М., 2020а. Загрози регіональній безпеці в Європі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 42, с. 102–106. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-42-18>

¹¹¹ Лизун, М., Ліщинський, І., Віталішова, К., & Борсекова, К. (2025). Виклики регіональної безпеки для країн Центральної та Східної Європи. *Журнал європейської економіки*, 24(1), 41–57. <https://jeej.wupn.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1846>

Таким чином, регіональна безпека країн Центральної та Східної Європи формується під впливом широкого спектра взаємопов'язаних викликів, які потребують комплексного та скоординованого реагування. Ефективне забезпечення безпеки регіону можливе лише за умови поєднання національних стратегій із механізмами міжнародної та регіональної співпраці, розвитку колективної оборони та зміцнення стійкості держав до сучасних гібридних загроз. Адже безпека ЦСЄ сьогодні – це багатовимірне рівняння, де успіх залежить від здатності поєднувати жорстку силу із соціальною згуртованістю та технологічною стійкістю перед лицем тривалої геополітичної нестабільності.

4.3. Економічний та оборонний вимір регіональної безпеки

Економічний та оборонний вимір регіональної безпеки країн Центральної та Східної Європи у XXI ст. набуває стратегічного значення в умовах посилення глобальної нестабільності, трансформації міжнародної системи безпеки та зростання гібридних загроз. Регіон ЦСЄ історично перебуває на перетині геополітичних інтересів провідних світових центрів сили, що визначає його особливу роль у формуванні сучасної європейської архітектури безпеки. Вступ більшості держав ЦСЄ до Європейського Союзу та НАТО сприяв формуванню нової моделі регіональної безпеки, заснованої на принципах колективної оборони, економічної взаємозалежності, демократичного врядування та інституційної координації. Однак сучасні безпекові виклики, зокрема російська агресія проти України, енергетичні кризи, кіберзагрози, міграційний тиск та економічна турбулентність, продемонстрували необхідність переосмислення механізмів забезпечення стійкості держав регіону.

Економічний вимір регіональної безпеки країн ЦСЄ охоплює широкий спектр факторів, пов'язаних із забезпеченням стабільного функціонування національних економік, підтриманням фінансової стійкості, енергетичної незалежності та конкурентоспроможності в умовах глобальної конкуренції. Важливою складовою економічної безпеки є здатність держав адаптуватися до зовнішніх економічних шоків, забезпечувати безперервність критичних виробничих і логістичних процесів та мінімізувати залежність від зовнішніх ресурсів і ринків. Особливого значення для країн ЦСЄ набуває проблема енергетичної безпеки, оскільки тривалий час значна частина держав регіону залишалася залежною від імпорту російських енергоносіїв. Після 2022 р. країни Центральної та Східної Європи активізували політику диверсифікації джерел постачання енергії, розвитку LNG-інфраструктури, інтеграції енергетичних ринків та переходу до відновлюваних джерел енергії. У цьому контексті енергетична незалежність розглядається не лише як економічна, а й як стратегічна безпекова категорія, що визначає рівень суверенності держав та їхню здатність протидіяти зовнішньому політичному тиску.

Країни ЦСЄ відіграють ключову роль у зовнішньоторговельних зв'язках України, забезпечуючи значний обсяг товарообігу. Після початку повномасштабного вторгнення Росії їхня частка у зовнішній торгівлі України суттєво зросла, що зумовлено переорієнтацією експортно-імпортних потоків, поглибленням економічного співробітництва та інтеграцією України в європейські рин-

ки¹¹². Такі зміни також сприяють зміцненню економічної стійкості України та розширенню стратегічного партнерства з країнами регіону.

Український експорт до регіону зріс на 42%, досягнувши 11,59 млрд доларів. Основними ринками збуту українських товарів стали Польща, Румунія та Чехія, що свідчить про активну інтеграцію української продукції в європейські економічні ланцюги.

Водночас імпорт із країн ЦСЄ до України зріс ще більш стрімко, а саме на 91%, і склав 18,67 млрд доларів. Основними країнами-імпортерами стали Польща, Чехія та Словаччина. Такий різкий приріст спричинений розширенням торговельних зв'язків, а також потребою в імпорті критично важливих товарів та посиленням економічної співпраці з ЄС (рис.4.1).

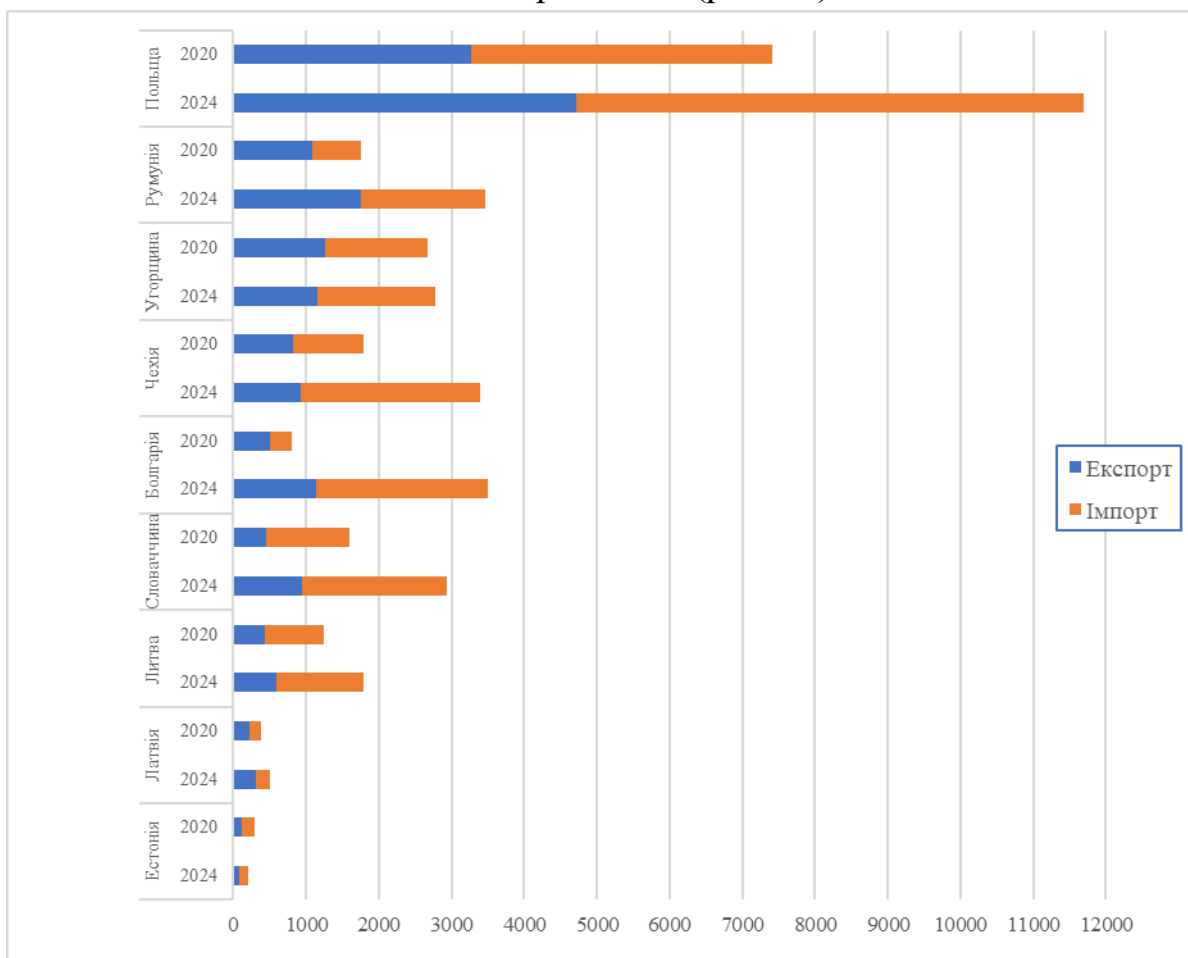

Рис. 4.1. Експорт та імпорт країн ЦСЄ з Україною

Джерело: сформовано на основі даних Державної служби статистики України (2025).

¹¹² Лизун, М., Віталішова, К., & Борсекова, К. (2024). Трансформація торговельних потоків між ЄС та Україною в умовах посилення ризиків безпеки. *Журнал європейської економіки*, 23(2), 305–320. <https://jeej.wuol.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1757>

Загальний торговельний оборот між Україною та країнами ЦСЄ у 2024 році збільшився до 30,26 млрд доларів, що майже на 70% більше, ніж у 2020 році. Найбільший внесок у це зростання зробили Польща, Чехія, Румунія та Словаччина, які стали ключовими партнерами України в регіоні. Особливо помітним є зміцнення торговельних зв'язків із Польщею: у 2024 році обсяг двосторонньої торгівлі досяг 11,69 млрд доларів, що майже вдвічі більше порівняно з 2020 роком (рис.4.2.).

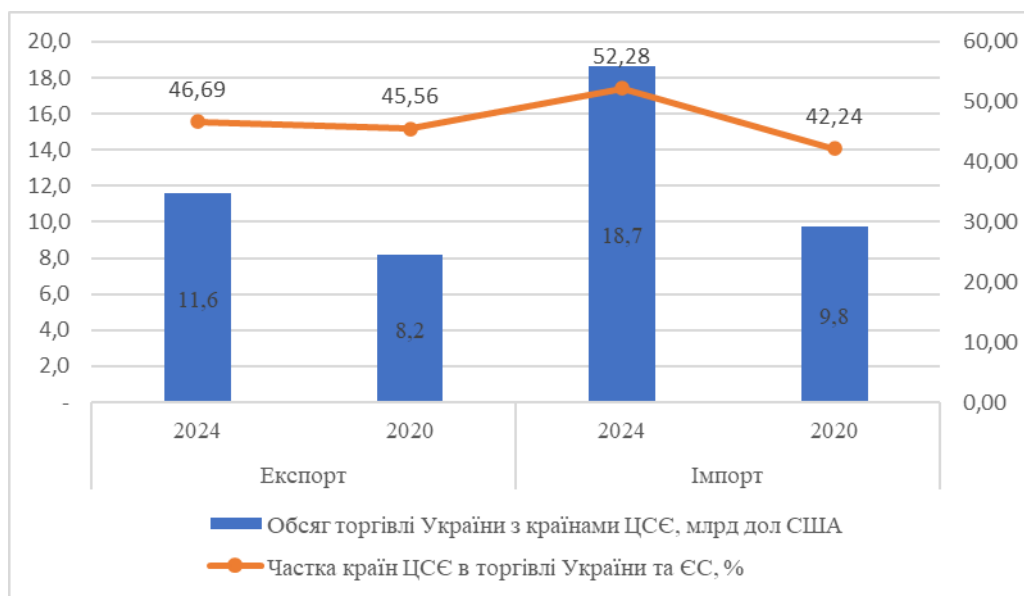

Рис. 4.2. Частка країн ЦСЄ у торгівлі України та країн ЄС

Джерело: сформовано на основі даних Державної служби статистики України (2025).

Загалом аналіз свідчить про суттєву зміну торговельних орієнтирів України. Стрімке зростання обсягів торгівлі з країнами Центральної та Східної Європи підкреслює не лише економічну адаптацію України до нових реалій, але й посилення її інтеграції в європейський ринок.

Оборонний вимір регіональної безпеки країн ЦСЄ за останні роки зазнав суттєвої трансформації. Якщо у період після вступу до НАТО основний акцент робився на адаптації військових структур до стандартів Альянсу та участі у міжнародних миротворчих операціях, то після початку повномасштабної війни Росії проти України пріоритетом стало зміцнення власної обороноздатності та посилення східного флангу НАТО. Країни регіону значно збільшили оборонні витрати, активізували модернізацію збройних сил, розширили програми переозброєння та наростили співпрацю у сфері військової промисловості. Польща, Румунія та країни Балтії стали одними з лідерів у Європі за темпами зростання оборонних бюджетів та закупівель сучасного озброєння. Особливого значення

набуває розвиток систем протиповітряної та протиракетної оборони, кіберзахисту, безпілотних технологій та механізмів швидкого реагування на кризові ситуації.

ЄС та Велика Британія активно обговорюють можливість створення загальноєвропейського механізму фінансування оборонних витрат, ставлячи за мету посилити військовий потенціал своїх країн. Така ініціатива набуває актуальності на тлі зростаючих викликів безпеці та необхідності зміцнення обороноздатності європейських держав. Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну країни Європи та зокрема ЦСЄ переглянути свої оборонні бюджети (рис.4.3). Польща суттєво збільшила свої військові витрати, перевищивши відмітку 4% ВВП, що є найвищим показником серед європейських союзників США. Враховуючи те, що президент США Д. Трамп запропонував країнам-членам НАТО збільшити оборонні витрати до 5% ВВП, питання фінансування військових потреб стало одним із ключових пріоритетів для ЄС¹¹³.

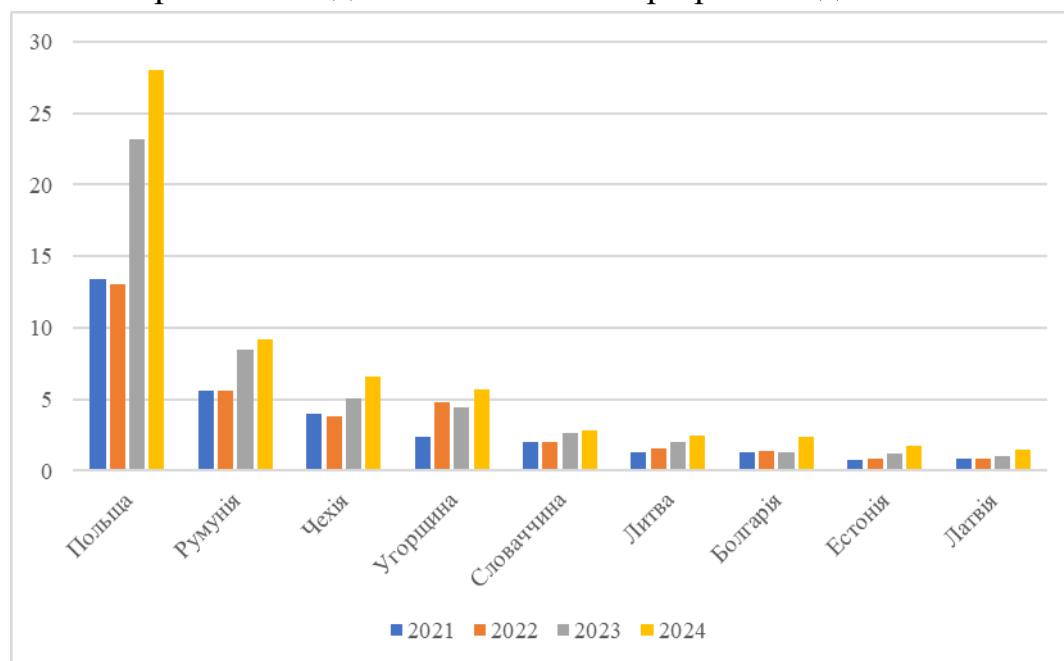

Рис. 4.3. Оборонний бюджет країн ЦСЄ (млрд дол США, поточні ціни)

Джерело: сформовано на основі даних International Institute for Strategic Studies (2025), World Bank Group (2025) та Eurostat (2025)

Доцільно відмітити, що посилення фінансування оборонного сектору може стати драйвером економічного розвитку та модернізації промислової бази країн Європи за умови цільового спрямування коштів на високотехнологічні

¹¹³ Лизун, М., Ліщинський, І., Віталішова, К., & Борсекова, К. (2025). Виклики регіональної безпеки для країн Центральної та Східної Європи. Журнал європейської економіки, 24(1), 41–57. <https://jeej.wupn.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1846>

військові розробки. Згідно із розрахунками експертів Кільського інституту світової економіки, ВВП Європи може зрости на 0,9–1,5% річних у разі збільшення щорічних оборонних витрат із 2% ВВП до 3,5% ВВП. Станом на 2024 рік середній рівень витрат європейських країн все ще не досягнув цільового показника НАТО у 2% ВВП¹¹⁴. Однак для досягнення максимального економічного ефекту необхідно перейти від імпорту озброєнь, який на даний час в основному здійснюється із США, до власного виробництва та розширення інноваційного потенціалу європейського оборонно-промислового комплексу.

В зв'язку з цим найбільш важливим вектором європейської оборонної політики є створення умов для розвитку власного виробництва військових технологій. На сьогодні близько 80% оборонних закупівель країн ЄС здійснюється через постачальників, розташованих за межами Європейського Союзу¹¹⁵. Відсутність внутрішнього виробництва зменшує можливості для створення технологічних переливів, коли оборонні розробки сприяють розвитку цивільного технологічного сектору та підвищенню загальної продуктивності економіки. За оцінками експертів, якщо Європа зможе самостійно розробляти наступне покоління військових технологій та озброєнь, додаткові витрати на оборону матимуть довгостроковий позитивний ефект на економічне зростання. Збільшення військових видатків із 2% ВВП до 3,5% вимагатиме близько 300 млрд євро щорічно.

Таким чином, економічний та оборонний вимір регіональної безпеки країн ЦСЄ є взаємодоповнювальними елементами єдиної системи забезпечення стабільності та стійкості регіону. Економічна спроможність держав створює матеріальну основу для розвитку оборонного сектору, тоді як ефективна система безпеки забезпечує необхідні умови для довгострокового економічного розвитку, інвестиційної привабливості та соціальної стабільності. У сучасних умовах країни Центральної та Східної Європи дедалі більше орієнтуються на формування комплексної моделі безпеки, що поєднує інструменти економічної інтеграції, енергетичної незалежності, військової кооперації та інституційної солідарності в межах ЄС і НАТО. Це дозволяє регіону не лише адаптуватися до нових викликів міжнародного середовища, а й виступати одним із ключових елементів зміцнення загальноєвропейської безпеки.

¹¹⁴ Eurostat (2025). GDP. <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tipsna10/default/table?lang=en&category=tips.tipsgd>

¹¹⁵ Загальний огляд відносин Україна-ЄС (2024). Представництво України при ЄС. <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/zagalnij-oglyad-vidnosin-ukrayina-yes>

4.4. Регіональне співробітництво та стратегічні напрями забезпечення безпеки ЦСЄ

Регіональне співробітництво є важливим інструментом забезпечення безпеки країн Центральної та Східної Європи в умовах трансформації сучасного міжнародного середовища та посилення багатовекторних загроз. Одним із ключових напрямів регіонального співробітництва у ЦСЄ є поглиблення політичної та безпекової координації між державами регіону. Ключовим викликом залишається подолання внутрішньої політичної дивергенції між окремими державами регіону задля збереження консолідованої позиції перед обличчям зовнішньої агресії.

Внутрішньорегіональне співробітництво в країнах ЦСЄ довгий час розглядалося здебільшого як допоміжний інструмент на шляху до інтеграції з ЄС і НАТО. Країни регіону віддавали в більшій мірі перевагу встановленню прямих відносин із Західною Європою, а не посиленню гармонійної та збалансованої внутрішньорегіональної співпраці. Наслідки такої політики стали помітними у середині 2010-х років, коли недорозвиненість транспортної інфраструктури серйозно ускладнила торгівлю на осі Північ-Південь¹¹⁶. Жоден з лідерів регіону немає достатньої потужності, щоб самостійно впливати на західні політичні інституції, та й загалом регіон ЦСЄ занадто слабкий як з точки зору економічного виробництва, інноваційності та внутрішньої згуртованості. Російське вторгнення в Україну мобілізувало солідарність серед країн регіону, але водночас виявило й численні розбіжності. Зокрема, Угорщина стала «аутсайдером» ЄС і НАТО, дистанціюючись від безпосередньої підтримки України, неохоче погоджуючись на санкційні пакети ЄС проти Росії. Польський уряд, попри свою активну роль у підтримці України, зіткнувся з труднощами у формуванні широких транс'європейських коаліцій через суперечності з Європейською комісією та окремими західноєвропейськими державами.

Доцільно відмітити, що регіональна співпраця у 1990-х роках відіграла важливу роль у координації процесу розширення 2004 року. Такі механізми, як Вишеградська група та Центральноевропейська угода про вільну торгівлю (CEFTA), не лише сприяли економічному зближенню, а й створили платформу для узгодження позицій щодо інтеграції до європейських та євроатлантичних

¹¹⁶ Kuznetsova, A. Y., Lyzun, M. V., Savelyev, Y. V., Kuryliak, V. Y., & Lishchynskyy, I. O. (2019). Gravitaty potential for currency alliances' intraregional trade. Financial and credit activity: problems of theory and practice, 3(30), 236–247. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i30.179550>

структур. Сьогодні активна координація може відіграти вирішальну роль у просуванні інтересів регіону, особливо у зміцненні східного флангу НАТО та подальшого розширення ЄС і Альянсу, зокрема і щодо України¹¹⁷.

На даний час ключовими форматами регіонального співробітництва країн ЦСЄ залишаються Вишеградська група (Чехія, Угорщина, Польща, Словаччина), Бухарестська дев'ятка (Болгарія, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина) та Люблінський трикутник (Литва, Польща, Україна). Крім того важливе значення має Веймарський трикутник (Франція, Німеччина, Польща), який дозволяє скоординувати політику між країнами Центрально-Східної Європи та провідними країнами ЄС (рис.4.4).

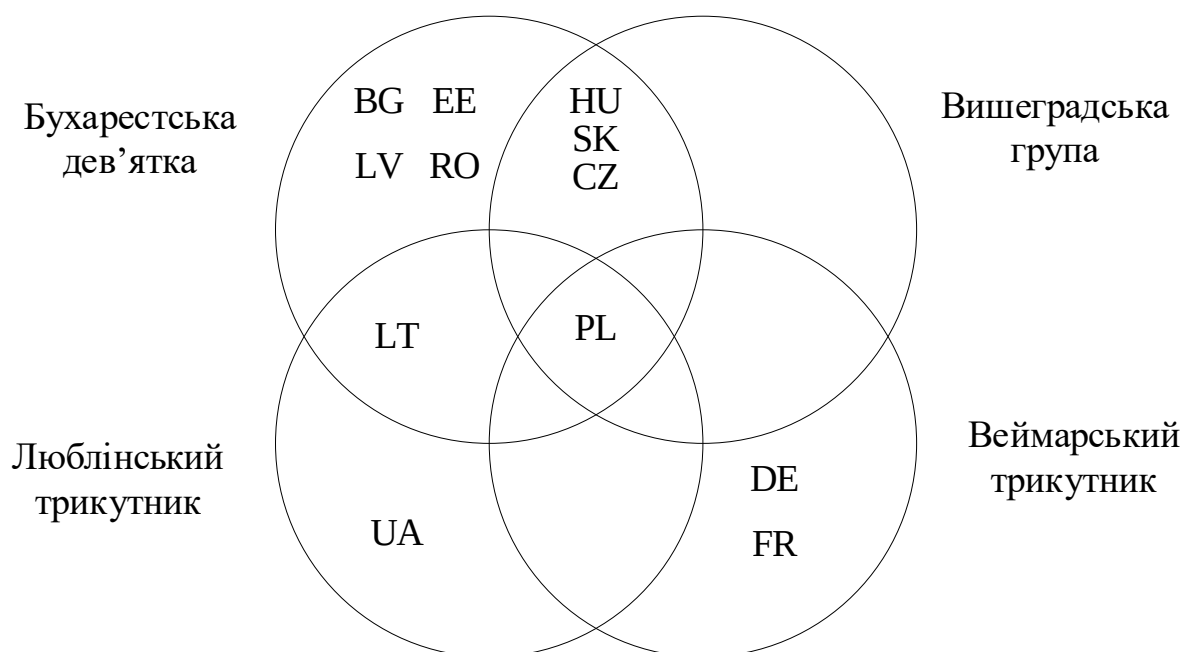

**Рис. 4.4. Альянси регіонального співробітництва в
Центрально-Східній Європі**

Джерело: Warsaw Security Forum (2023). Annual Report.

Розвиток даних форм регіонального співробітництва може посилити вплив регіону в європейській та глобальній політиці та сприяти консолідації зусиль у сфері оборони, енергетичної незалежності та економічної співпраці, що набуває актуальності в умовах зростаючих геополітичних викликів і необхідності зміцнення європейської безпеки.

¹¹⁷ Лизун, М., Ліщинський, І., Віталішова, К., & Борсекова, К. (2025). Виклики регіональної безпеки для країн Центральної та Східної Європи. Журнал європейської економіки, 24(1), 41–57. <https://jeej.wupn.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1846>

Військова агресія Росії проти України, зростання гібридних загроз, енергетична залежність та необхідність зміцнення обороноздатності вимагають стратегічного підходу до забезпечення довгострокової стабільності в регіоні¹¹⁸. Країни ЦСЄ відіграють ключову роль у формуванні нової архітектури європейської безпеки, однак для ефективного захисту своїх інтересів їм необхідна узгоджена та скоординована діяльність. Спільні ініціативи, посилення координації в рамках ЄС та НАТО, активна підтримка України як форпосту європейської безпеки стають на сьогодні вкрай актуальними. Зміна геополітичного середовища, посилення загроз безпеці та необхідність консолідації зусиль країн Центрально-Східної Європи у відповідь на виклики та загрози ставлять на порядок денний розробку дорожньої карти забезпечення довгострокової регіональної безпеки країн ЦСЄ (рис.4.5).

Дорожня карта забезпечення довгострокової регіональної безпеки країн ЦСЄ передбачає такі кроки:

1. Визначення конкретної та ефективної ролі кожного з форматів внутрішньорегіональної співпраці. Регіональна співпраця Центрально-Східної Європи відіграє вирішальну роль у забезпеченні безпеки та стабільності в регіоні. Однак існує потреба в чіткому визначенні функціональної спрямованості вже існуючих платформ взаємодії для ефективного використання їх потенціалу. Зокрема, Вишеградська група, Бухарестська дев'ятка, Ініціатива трьох морів та Люблінський трикутник мають відповідні інструменти для посилення безпеки в регіоні. Вишеградська група – платформа для співпраці в рамках ЄС, хоча існує потреба в підвищенні її ефективності, адже на сьогодні існують політичні розбіжності між країнами-членами¹¹⁹. Бухарестська дев'ятка є форпостом у зміцненні східного флангу НАТО, яка має потенціал для розширення інструментів взаємодії. Люблінський трикутник відіграє важливу роль у підтримці України та сприянні її інтеграції в європейські та євроатлантичні структури¹²⁰. Чіткий розподіл функцій між цими форматами, активізація їхньої діяльності дасть можливість уникнути дублювання ініціатив і підвищити ефективність регіональної співпраці.

¹¹⁸ Hussain, I., Shah, M. N. H., & Tabiullah (2023). The Russia-Ukraine war: an analysis of the geopolitical roots and the global dynamics. *Liberal Arts and Social Sciences International Journal (LASSIJ)*, 7(1), 276-289. <https://doi.org/10.47264/idea.lassij/7.1.16>

¹¹⁹ Куриляк, В., & Савельєв, Є. (2020). Розвиток співпраці Вишеградської четвірки і України у сфері реальної економіки в контексті Східного партнерства. *Економіка і організація управління*, (3), 229–242. <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2020.3.20>

¹²⁰ Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Російська війна проти України як тригер змін міжнародної безпеки: базові наративи : аналіт. доп. Київ: НІСД, 2024. 49 с. (Серія «Міжнародні відносини»). <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.02>

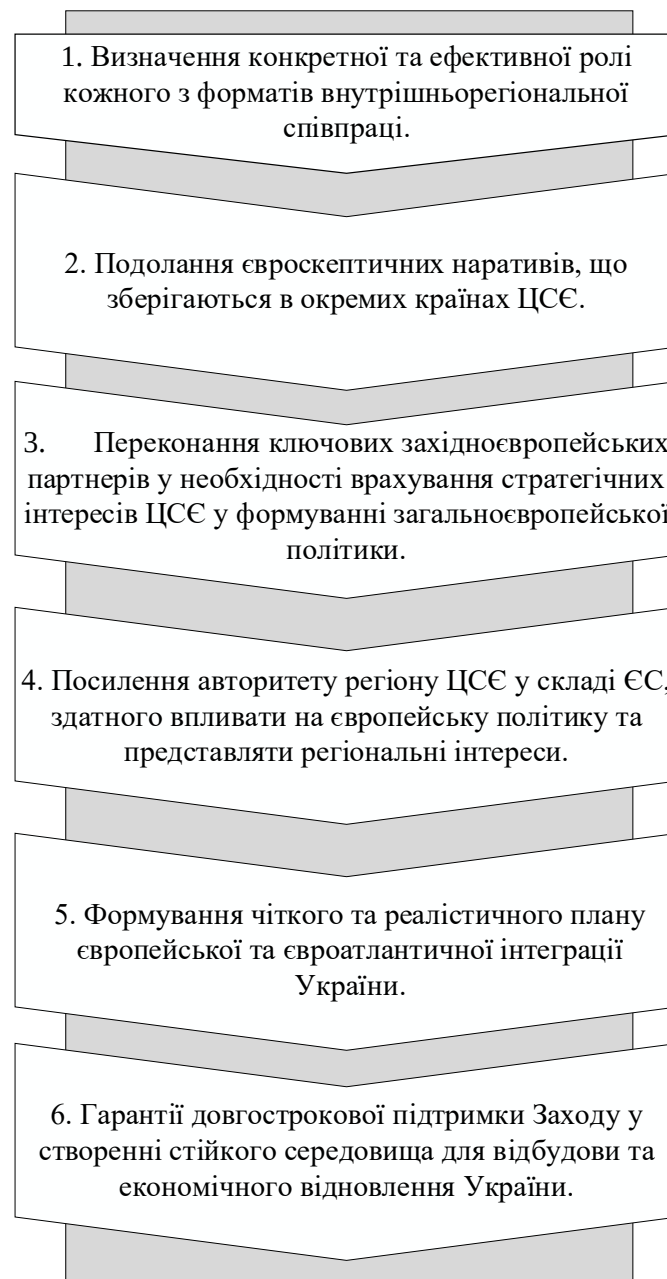

Рис.4.5. Дорожня карта забезпечення довгострокової регіональної безпеки країн ЦСЄ

2. Подолання євроскептичних наративів, що зберігаються в окремих країнах ЦСЄ. В окремих країнах Центрально-Східної Європи досі зберігається євроскептицизм, який спричинений внутрішньою політикою, популістськими діями та зовнішніми дезінформаційними кампаніями, не зважаючи на те, що євроінтеграція принесла регіону значні економічні переваги. Для подолання євроскептичних настроїв необхідно проводити активну інформаційну кампанію, яка підкреслюватиме переваги членства в ЄС, серед яких виділяють фінансову підтримку, відкритий ринок праці та доступ до структурних фондів. Вирішен-

ню даної проблеми також сприятиме залучення громадянського суспільства до обговорення політики ЄС, боротьба з дезінформацією, поширеною проросійськими ЗМІ.

3. Врахування стратегічних інтересів ЦСЄ у формуванні загальноєвропейській політиці. Не зважаючи на те, що країни ЦСЄ мають стратегічне значення для загальноєвропейської безпеки, країни Західної Європи часто ігнорують їхні інтереси, особливо в питаннях, котрі стосуються оборони, енергетики та зовнішньої політики. Така ситуація створює ризики для регіону, адже стратегічні рішення ухвалюються без урахування специфіки та потреб регіону. Завданням країн ЦСЄ є активне просування своїх інтересів через спільні ініціативи у межах ЄС та НАТО. Зокрема, посилення співпраці з Францією та Німеччиною у форматі Веймарського трикутника може наблизити їх до досягнення цієї мети. Крім того важливе значення матиме налагодження та підвищення ефективності діалогу з європейськими інституціями, чітка аргументація своїх позицій та демонстрація ролі регіону як форпосту стабільності перед російською загрозою¹²¹.

4. Посилення політичного впливу країн ЦСЄ у складі ЄС, здатного впливати на європейську політику та представляти регіональні інтереси. Для того, щоб бути не лише об'єктом європейської політики, а й активно її формувати, країнам Центрально-Східної Європи необхідно розширити представництво країн регіону в керівних органах ЄС, а саме в Єврокомісії та Європарламенті. Така участь дасть можливість ефективніше лобіювати інтереси регіону в ЄС та впливати на відповідні рішення. Також країни ЦСЄ повинні розробити спільну економічну стратегію, яка посилить їхній вплив у європейських економічних процесах. Зокрема, координація у сферах енергетики, оборони та цифрових технологій може зміцнити позиції регіону як ключового гравця в Європі.

5. Формування чіткого та реалістичного плану європейської та євроатлантичної інтеграції України. Враховуючи сьогодишню ситуацію, війну Росії з Україною, безпека регіону ЦСЄ тісно пов'язана з інтеграцією України до ЄС та НАТО. Для цього необхідно сформувати чіткий механізм сприяння зі сторони країн ЦСЄ щодо вступу України до європейських та євроатлантичних структур із конкретними критеріями та етапами. Адже посилення оборонної співпраці між Україною та країнами ЦСЄ, включаючи постачання озброєння, спільні

¹²¹ Лизун, М., Віталішова, К., & Борсекова, К. (2024). Трансформація торговельних потоків між ЄС та Україною в умовах посилення ризиків безпеки. *Журнал європейської економіки*, 23(2), 305–320. <https://jeej.wupn.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1757>

навчання та обмін розвідувальною інформацією, є необхідною умовою для даного процесу¹²².

6. Гарантії довгострокової підтримки Заходу у створенні стійкого середовища для відбудови та економічного відновлення України. Гарантії довгострокової підтримки України Заходом ґрунтуються на геополітичних, політичних, економічних та соціальних факторах, що є не лише політичним рішенням, а й стратегічною необхідністю для стабільності Європи та глобальної безпеки. Крім того, після завершення війни Україна потребуватиме тривалої підтримки Заходу для відбудови економіки, модернізації інфраструктури та зміцнення обороноздатності. Адже без належної фінансової та технологічної допомоги з боку ЄС та США Україна може стати слабкою ланкою у безпековій архітектурі Європи. Довгострокова допомога може реалізовуватися через створення спеціального фонду відновлення України, залучення приватних інвесторів та надання гарантій щодо інтеграції української економіки в європейський ринок¹²³.

Таким чином забезпечення довгострокової безпеки Центрально-Східної Європи потребує активної регіональної співпраці, зміцнення зв'язків із Західною Європою та США, а також підтримки України як ключового елементу європейської стабільності. Реалізація дорожньої карти забезпечення довгострокової регіональної безпеки країн ЦСЄ дозволить країнам регіону не лише зберегти безпеку, а й стати потужним центром впливу у європейській та світовій політиці.

Таким чином, регіональне співробітництво країн Центральної та Східної Європи поступово трансформується у комплексний механізм забезпечення політичної стабільності, економічної стійкості та оборонної безпеки. Стратегічні напрями розвитку регіону орієнтовані на поглиблення інтеграції у європейський та євроатлантичний простір, зміцнення колективної оборони, розвиток енергетичної незалежності та підвищення рівня стійкості до гібридних загроз. У результаті країни ЦСЄ дедалі більше утверджуються як важливий геополітичний та безпековий сегмент сучасної Європи, здатний відігравати активну роль у формуванні нової архітектури регіональної та континентальної безпеки.

¹²² Lishchynskyy, I., & Lyzun, M. (2020). Conceptual visions of regional and global security. *Herald of Economics*, 2(96), 148–161. <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.02.148>

¹²³ Лизун, М., Ліщинський, І., Віталішова, К., & Борсекова, К. (2025). Виклики регіональної безпеки для країн Центральної та Східної Європи. *Журнал європейської економіки*, 24(1), 41–57. <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1846>

РОЗДІЛ 5.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ В УМОВАХ НОВИХ РИЗИКІВ

5.1. Економічна безпека як стратегічна складова європейської стабільності

На сьогоднішній день ЄС є одним із найпривабливіших напрямків для глобальних компаній та інвестицій. Економічна активність базується на відкритій економіці, яка заснована на вільній торгівлі, інвестиціях, транскордонній співпраці та інноваціях. Дані елементи є основними тригерами європейської конкурентоспроможності, що дозволяє забезпечити доступ до сировини, технологій та інших ресурсів, а також стимулювати зайнятість та зростання. Досягнення таких цілей потребує встановлення правильного балансу для того, щоб економічні інтереси та інтереси безпеки не суперечили, а підсилювали один одного.

Європейському Союзу необхідно комплексний стратегічний підхід до економічної безпеки, який дасть можливість знизити існуючі ризики, забезпечувати та просувати технологічні переваги в критичних секторах. Метою такої стратегії є забезпечення основи для надійної оцінки та управління ризиками в сфері економічної безпеки на рівні ЄС, національному та бізнес-рівнях, при цьому зберігаючи та збільшуючи динаміку економічного розвитку. Для об'єднаної Європи є вкрай необхідним зберегти більшість економічних зв'язків із світом та одночасно забезпечити ефективне подолання нових ризиків, продовжуючи отримувати вигоди від відкритої економіки¹²⁴.

При цьому подальша політика ЄС в сфері економічної безпеки буде реалізовуватися в рамках трьох пріоритетів¹²⁵:

1. Забезпечення конкурентоспроможності країн ЄС.
2. Захист від ризиків економічної безпеки.
3. Партнерство з якомога ширшим колом країн, які розділяють позицію ЄС щодо забезпечення економічної безпеки.

Що до першого пріоритету, то його досягнення планується через забезпечення стійкості економіки країн ЄС, розширення та диверсифікація ланцюгів постачання, зміцнення інноваційного та промислового потенціалу та одночасне збереження соціальної ринкової економіки. Важливого значення і в подальшому буде надаватися розвитку політики згуртованості,

¹²⁴ Hacker, Jacob S. (2019) The Great Risk Shift: The New Economic Insecurity and the Decline of the American Dream. Second edition. New York: Oxford University Press.

¹²⁵ European commission (2023) Joint communication to the European parliament, the European council and the council on «European economic security strategy». [online] Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52023JC0020>>

інвестуванню в людський капітал, зокрема стимулюванню розвитку освіти та науки для підвищення кваліфікації європейської робочої сили. Для розвитку промислового та інноваційного потенціалу сприяння буде надаватися таким стратегічним сферам, як біотехнології, сучасні напівпровідники, квантові обчислення, чиста енергія.

Для виконання другого пріоритету, а саме захисту від ризиків економічної безпеки, будуть застосовуватися нові та ті інструменти економічної політики, які вже довели свою ефективність: захист торгівлі, експортний контроль, перевірка прямих іноземних інвестицій, іноземні субсидії, протидія економічному примусу, безпека 5G /6G. Крім того необхідно є оцінка та розширення ефективності набору інструментів ЄС для подолання нових ризиків, що пов'язані з експортом та зовнішніми інвестиціями, особливо у військовій сфері.

Третій пріоритет стратегії економічної безпеки ЄС є критично важливим для її успішної реалізації, адже потребує спільної роботи з широким колом партнерів для зміцнення економічної безпеки та міжнародного економічного порядку, заснованого на правилах, які сформовані багатосторонніми інститутами. Співпраця з країнами, які поділяють безпекові інтереси ЄС, сприятиме зменшенню ризиків, просуванню угод про вільну торгівлю, інвестуванню в сталий розвиток, розвитку безпечної співпраці в рамках *Global Gateway*.

Крім того в основі реалізації стратегії економічної безпеки ЄС лежить збалансованість усіх заходів щодо досягнення поставлених цілей, зокрема пропорційність застосування інструментів відповідно до рівня ризику, що дозволить обмежити негативні наслідки на європейську та світову економіку, а також точність, що дозволить чітко визначити товари та ключові галузі промисловості, які є пріоритетними та вкрай важливими для конкурентоспроможності економіки.

Реалізація стратегії потребує об'єднаних зусиль у сфері внутрішньої та зовнішньої політики. Виявлення нових ризиків та розробка політичних заходів повинні базуватися на знаннях та досвіді європейських компаній, які вже працюють над пом'якшенням багатьох із цих загроз. Менеджери європейських великих компаній кардинально змінили свій розподіл капіталу у відповідь на зростаючі та дедалі складніші ризики, що виникають у світовій економіці.

Основною метою даної стратегії є захист економічної безпеки країн ЄС, посилення конкурентоспроможності та стійкості економіки, розвитку її технологічних переваг.

Для її досягнення необхідно забезпечити інвестування в конкурентоспроможність ЄС, здійснити диверсифікацію ланцюгів постачання, отримати адекватну реакцію на такий інструмент політики, як економічний примус, який хоч і

дещо обмежує можливості економічної активності, але запобігає витоку нових чутливих технологій, що можуть мати подвійне застосування як у цивільній, так і військовій сфері. В зв'язку з цим країни ЄС поглиблюють аналіз критичних ланцюгів постачання, проводять їх стрес-тестування та встановлюють рівень ризику.

Європейська комісія визначила низку ризиків для економічної безпеки, які стоять перед країнами ЄС¹²⁶:

1. Ризики, пов'язані із стійкістю ланцюгів постачання. До цієї групи відносять ризики, які спричиняють стрибки цін, дефіцит ресурсів чи важливих товарів, диверсифікацію енергозабезпечення.

2. Ризики фізичної та кібербезпеки критичної інфраструктури: можливі перебої в роботі критичної інфраструктури, таких як трубопроводи, кабелі, виробництво електроенергії, транспортування, електронні комунікаційні мережі, необхідних для безперебійного виробництва товарів та послуг в ЄС.

3. Ризики дотримання технологічної безпеки та можливого витоку технологій. До цієї групи відносять ризики для технологічної конкурентоспроможності та доступу до передових технологій, для технологічного прогресу ЄС, у тому числі через злочинні дії в цифровій сфері, серед яких шпигунство, крадіжка знань та технологій. У певних випадках витік нових технологій може посилити військові можливості тих, хто їх використає для підриву миру та безпеки, зокрема це стосується технологій подвійного призначення (штучний інтелект, Quantum, Advanced Semiconductors)¹²⁷.

4. Ризики, які пов'язані із використанням економічної залежності країн ЄС чи економічного примусу як зброї. Ці ризики стосуються ситуацій, коли треті країни намагаються впливати на узгоджену політику ЄС через торгівлю, інвестиції та підприємства.

Варто відзначити, що зазначені ризики можуть виникати протягом всього ланцюжка створення вартості, а саме від створення знань та фундаментальних досліджень до комерціалізації виробництва, зокрема і у великих масштабах. Крім того, частина ризиків може нести загрозу національній безпеці країн ЄС.

У зв'язку з цим Європейська комісія рекомендувала усім країнам ЄС оцінювати ризики для економічної безпеки, що потенційно можуть загрожувати його ключовим інтересам, визначивши чітко параметри та враховуючи геополі-

¹²⁶ European commission (2023) Joint communication to the European parliament, the European council and the council on «European economic security strategy». [online] Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52023JC0020>>

¹²⁷ World Economic Forum (2023) The Global Risks Report 2023. 18th Edition. Geneva, Switzerland. [online] Available at: <<https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2023/>>

тичний контекст. Європейська рада повинна переглянути загальний прогрес оцінки ризиків, напрацювати відповідні документи, які конкретизують перелік пріоритетних технологій та технологій подвійного призначення, для вироблення узгодженого, цілеспрямованого підходу щодо забезпечення економічної безпеки. Також ЄС планує посилити потенціал аналізу розвідувальних даних (SIAC) з метою підвищення його здатності виявляти загрози економічної безпеки ЄС.

З метою пом'якшення ризиків та нівелювання нових загроз Стратегія економічної безпеки ЄС реалізовується в трьох напрямках у відповідності до її пріоритетів:

1. Покращення економічної бази та зростання конкурентоспроможності ЄС.

Єдиний ринок є однією з найбільш суттєвих переваг ЄС для розвитку конкурентоспроможного, інноваційного потенціалу економіки. Але разом з тим єдиний ринок використовується ЄС для функціонування відкритих глобальних ланцюгів поставок та формування стандартів, які сприяють зміцненню конкурентоспроможності ЄС і безпеки постачання. Економічному зростанню, підвищенню конкурентоспроможності та міцності економіки ЄС сприяє діяльність фондів згуртованості та реалізація програми Реалізація Next Generation EU та Фондів згуртованості, що дозволяє втілювати масштабні реформи та інвестиційні проекти в широкий спектр секторів, зокрема і для розвитку критичної інфраструктури^{128, 129}. В останні роки ЄС вже зробив ряд заходів при реалізації промислової стратегії для підвищення стійкості єдиного ринку, серед яких промислові альянси для прискорення діяльності у сфері чистих технологій, процесорів і напівпровідників, хмарних технологій, сировини, інновацій. Позитивний вплив для зміцнення енергетичної безпеки ЄС має і енергетичний перехід згідно цілей Європейської зеленої угоди.

2. Захист від ризиків економічної безпеки.

Стратегічна залежність країн ЄС може бути посилена неринковою політикою та практикою, що використовується третіми країнами для зміни правил та політики, а також створити ризики для економічної безпеки. Європейська комісія наполегливо рекомендує застосовувати інструменти захисту торгівлі для боротьби з такою згубною політикою та практикою¹³⁰. В останні роки країни ЄС стали

¹²⁸ Ліщинський, І., Лизун, М. (2020) Загрози регіональній безпеці в Європі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Вип. 42. С.102-106. Available at: <DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-42-18>>

¹²⁹ Ліщинський, І., Лизун, М. (2020) Концептуальні візії регіональної та глобальної безпеки. Вісник Економіки, 2, р. 148–161, Available at: <<http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/1109>>

¹³⁰ Ліщинський, І.О. (2018) Глокалізація, фрагментація та альтернативні візії внутрішніх геоekonomічних суперечностей. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 22, частина 2. С. 77-81.

об'єктом навмисного економічного тиску, тому в зв'язку з цим було прийнято інструмент щодо боротьби з примусом. Основною ціллю даного інструменту є в першу чергу попередити погрози обмеження торгівлі чи інвестицій для зміни політики ЄС, а також передбачає можливість вжиття контрзаходів. Крім того ЄС моніторитиме випадки примусу та оцінюватиме визначення масштабів скоординованої відповіді.

В ЄС введено в дію Положення про скринінг прямих іноземних інвестицій для обміну інформацією, виявленням проблем, пов'язаних з безпекою, та вироблення рішень, пов'язаних із ПП. Це дозволило з жовтня 2020 року переглянути понад 1000 транзакцій, які стосуються ПП.

Задля забезпечення технологічної переваги та зменшення стратегічної залежності для ЄС пріоритетним є розвиток новітніх технологій, що є ключовим напрямком для посилення економічної безпеки. Основою європейських досліджень та інновацій є відкритість та міжнародна співпраця, а це відповідно може спричиняти ризики витоку знань та технологій.

У зв'язку з цим Європейська комісія розробила Інструментарій по боротьбі з іноземним втручанням у дослідження та інтелектуальні технології, який має забезпечити стійкість та безпеку у секторі науково-дослідницьких досліджень у ЄС як на національному, так і галузевому рівнях. Відповідно до Стратегії кібербезпеки 2020 року ЄС впроваджує заходи для протидії зловмисним діям у цифровій сфері для захисту від незаконного впливу, промислового шпигунства та витоку знань. Також в ЄС прийнято Директиву щодо стійкості критично важливих об'єктів, яка врегульовує питання фізичної і цифрової стійкості критичної інфраструктури. Для забезпечення безпеки мереж 5G в ЄС застосовуються заходи обмеження або виключення постачальників із високим ризиком, які з 15 червня 2023 року Європейська комісія визначає як обов'язкові. Для комунікаційної інфраструктури та енергетичного сектору розробляються сценарії кіберризиків, відбувається скоординоване тестування критично важливих об'єктів.

Протягом останніх десятиліть ЄС встановив контроль над експортом подвійного призначення для мінімізації ризиків економічній безпеці. Зокрема у 2021 році переглянутий регламент ЄС щодо експортного контролю технологій та товарів подвійного використання для більш ефективного усунення ризиків, які пов'язані зі швидкою зміною безпекової ситуації на міжнародному рівні.

ЄС докладає багато зусиль для запобігання тому, щоб їхні технологічні досягнення та капітал використовувалися для посилення військових і розвідувальних можливостей країн та компаній, які можуть використовувати їх для підриву міжнародного миру та безпеки. Європейська комісія спільно з державами-членами більш детально вивчає питання зовнішніх інвестицій та ризиків, які вони можуть принести економічній та національній безпеці. Створена експертна група, яка

веде інформаційну та роз'яснювальну роботу, консультації з бізнесом та зацікавленими сторонами в питаннях безпеки зовнішніх інвестицій.

3. Партнерство та зміцнення співпраці з країнами світу в сфері економічної безпеки.

Оскільки усі економіки світу тісно взаємопов'язані та інтегровані, ефективність дій ЄС у питаннях економічної безпеки залежить від співпраці та координації з іншими країнами світу. ЄС постійно розширює свої інструменти двосторонньої та багатосторонньої співпраці, що дозволяє вирішувати ряд проблем економічної безпеки через диверсифікацію партнерів¹³¹. Така співпраця вже відбувається з деякими стратегічними партнерами, такими як США, Індія, Японія. Згідно заяви, яка була зроблена на Хіросімському саміті у травні 2023 року, ЄС підтверджує зобов'язання лідерів країн G7 про співпрацю для забезпечення глобальної економічної безпеки. Ефективним в посиленні співробітництва та координації є напрацьований вже інструментарій, який включає угоди про вільну торгівлю, цифрові партнерства, зелені альянси, угоди щодо поставок сировини, політика сусідства ЄС¹³².

Зокрема угоди про вільну торгівлю сприяють мінімізації ризиків для бізнесу, диверсифікації та зменшенню залежності через відкриття нових ринків, що створює можливості для побудови взаємовигідних економічних зв'язків. Такі ініціативи як *Global Gateway* та *Partnership for Global Infrastructure Investments* мають ключове значення для забезпечення економічної безпеки їхніх бенефіціарів, зміцнення економічних зв'язків та інтеграції з глобальною економікою. Загрози безпеці глобального характеру створюють можливості для міжнародної співпраці. Світова спільнота та ЄС зацікавлені у зміцненні багатосторонньої співпраці, яка реалізовується через міжнародні форуми та організації, такі як G20, ООН, СОТ.

З початком повномасштабної війни в Україні зросла загроза глобальній безпеці і це привело активізації співпраці світової спільноти та ЄС в безпекових питаннях. ЄС засудив безпрецедентну військову агресію Росії проти України, що порушило усі правила міжнародного права та підірвало глобальну та європейську безпеку. Під впливом нових загроз відбувся перегляд політики безпеки в країнах ЄС, в основі якої лежить підтримка України у сфері озброєння.

Війна поглибила і складну економічну ситуацію в Україні¹³³. Відбулися ряд деструктивних процесів, які мали негативний вплив на економічну безпеку

¹³¹ Ліщинський, І., Лизун, М. (2020) Загрози регіональній безпеці в Європі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Вип. 42. С.102-106. Available at: <DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-42-18>>

¹³² Lishchynskyy, I. (2019) Territorial Cohesion Policy in the Context of EU Regional Security. Journal of European Economy. Vol 18. No 4. P. 439-453.

¹³³ Rekunenko, I., Zhuravka, F., Nebaba, N., Levkovych, O. and Chorna, S. (2022). Assessment and forecasting of Ukraine's financial security: Choice of alternatives. Problems and Perspectives in Management, 20(2), 117-134. doi:10.21511/ppm.20(2).2022.11

України: руйнування інфраструктури та виробничих потужностей, будинків, зупинення реалізації інвестиційних проєктів, інфляція, зростання негативного сальдо торговельного балансу, екологічна катастрофа. Згідно з даними Світового банку, ВВП України знизився на 45,1 % (за 2022 р.), це в порівнянні з тим, їхній прогноз до вторгнення Росії передбачав зростання цього показника на 3,2 %.

Враховуючи умови, в яких на даний час функціонує економіка України, Національний інститут стратегічних досліджень провів дослідження щодо визначення наявних та нових загроз економічній безпеці, яке базувалося на експертних опитуваннях. Згідно даного дослідження визначено 50 загроз в розрізі макроекономічної, фінансової, інвестиційної, інноваційної, виробничої, зовнішньоекономічної, соціальної, продовольчої безпеки, які є складовими економічної безпеки країни (рис. 5.1).

Крім того із зростанням міграції закордон відбулося зменшення трудового потенціалу, зростає кількість внутрішньо переміщених осіб, зниження інноваційної та інвестиційної діяльності, невизначеність з експортом аграрної сировини, постійне руйнування промислової та енергетичної інфраструктури, а це все чинить негативний вплив на розвиток економіки України. Вищезазначене створює необхідність постійного моніторингу ризиків та загроз економічній безпеці з метою формування механізму та заходів, що спрямовані на відновлення та функціонування економіки України в умовах війни.

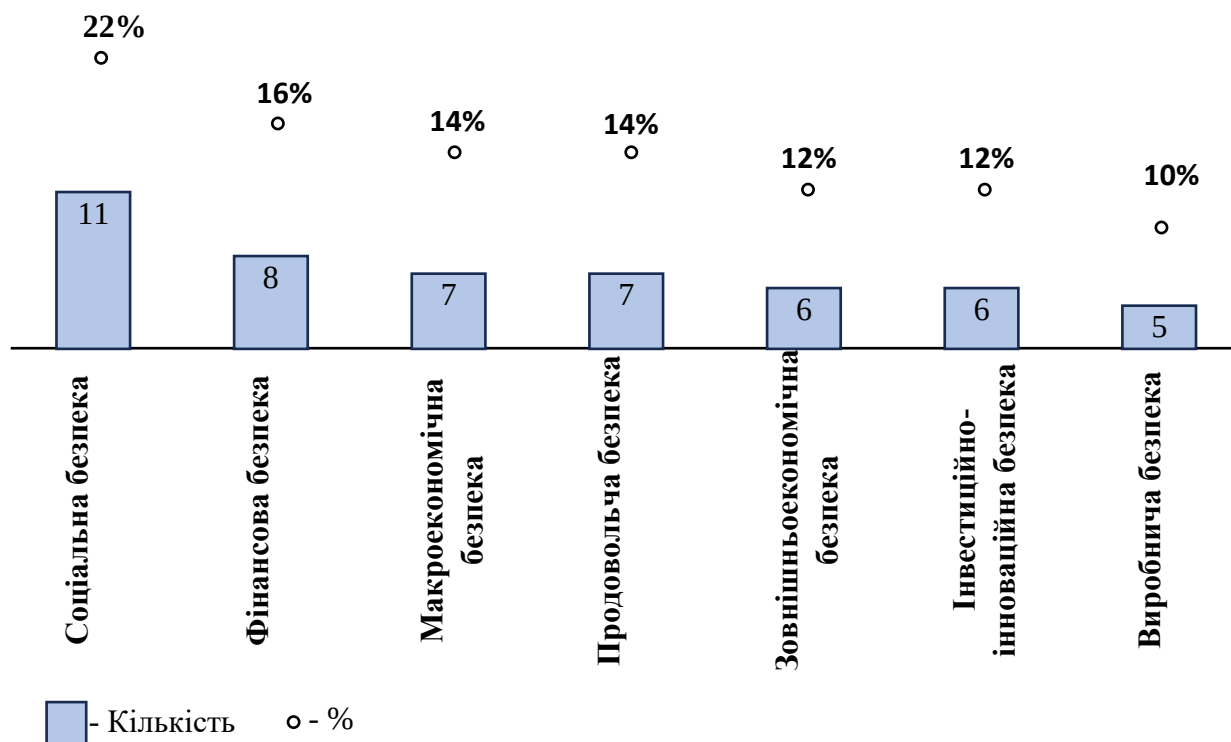

Рис. 5.1. Розподіл викликів і загроз економічній безпеці, кількість та %

Джерело: НІСД, 2023

Для ефективного забезпечення своєї економічної безпеки, та й національної загалом, Україна повинна активно використовувати свої конкурентні переваги, а саме:

- продовжувати курс на випереджальний розвиток цифрової економіки;
- вести роботу щодо включення України до глобальних мереж створення вартості;
- посилити програми глибокої переробки в аграрному секторі та захищати його продукцію від обмежень та заборон на міжнародних ринках;
- забезпечити зростання обороноздатності країни;
- сприяти перенесенню регіональних офісів компаній та організацій з РФ до України та залучати ці компанії в стабілізацію та розвиток української економіки;
- посилювати співпрацю з країнами ЄС як кандидата на членство в цьому інтеграційному угрупованні для ефективної інтеграції української економіки в європейську з дотриманням інтересів України.

На сьогодні, коли всі держави світу взаємопов'язані та активно взаємодіють між собою, складається ситуація, в якій жодна країна самостійно не може забезпечити свою економічну безпеку. Це особливо актуально для країн, що до одного інтеграційного об'єднання, зокрема країн ЄС. Адже забезпечення економічних інтересів кожної окремої країни ЄС тісно пов'язано з ефективним функціонуванням внутрішнього ринку, можливістю реалізації спільної торгівельної політики та безпеки ЄС в цілому. Крім того важливе значення має національна та економічна безпека країн-кандидатів на членство в ЄС, зокрема і України. Співробітництво в сфері економічної безпеки ЄС та України є ключовим фактором успішної інтеграції української та європейської економік та запорукою стабільного економічного розвитку.

5.2. Вплив воєнних дій і санкційної політики на економіку ЄС

Повномасштабна війна росії проти України стала каталізатором наймасштабнішої трансформації економічної моделі Європейського Союзу з моменту його заснування. Якщо раніше європейська стабільність значною мірою спиралася на доступність дешевих енергоресурсів зі Сходу, то сьогодні економічна безпека ЄС переформатована під впливом стратегічного розриву з агресором та впровадження безпрецедентних пакетів санкцій.

Енергетичний шантаж з боку РФ, що супроводжувався маніпуляціями на газових хабах та диверсіями на інфраструктурі, спричинив екстремальну волатильність цін на енергоносії. Це призвело до стрімкого зростання собівартості виробництва в енергоємних галузях (металургія, хімічна промисловість) та стало головним драйвером інфляційних процесів у євроні. Незважаючи на стабілізацію цін у 2025 році, наслідки «шоку пропозиції» залишаються відчутними через необхідність підтримувати високі прайс-кепи для забезпечення привабливості європейського ринку для постачальників ЗПГ. За даними енергетичних моніторингів, тривале утримання високих цін на РДН (ринку «на добу наперед») змусило регуляторів запроваджувати тимчасові заходи захисту, які, хоч і стримують соціальне напруження, створюють додатковий тиск на державні бюджети країн ЄС.

Санкційна політика Європейського Союзу, розгорнута у відповідь на повномасштабну агресію РФ, зумовила наймасштабнішу в новітній історії тектонічну реконфігурацію ланцюгів постачання та торговельних потоків. Станом на 2025–2026 роки запроваджені обмеження трансформувалися у складну багатовекторну систему, спрямовану на стратегічне послаблення військово-промислового потенціалу агресора через торговельну та фінансову ізоляцію.

Еволюція санкційного тиску пройшла шлях від персональних обмежень до тотальних секторальних ембарго. Ключові напрями включають:

1. Енергетичне ембарго та цінові обмеження. Повна заборона на імпорт російського вугілля, морської сировини нафти та нафтопродуктів супроводжувалася впровадженням механізму «Price Cap» (стелі цін), що радикально змінило глобальну логістику.

2. Заборона на експорт подвійного призначення. Блокування поставок мікроелектроніки, передових технологій, квантових обчислень та авіаційних компонентів, що критично обмежило можливості РФ щодо відновлення власного ВПК.

3. Імпортні обмеження на стратегічні товари. Заборона ввезення з РФ сталі, чавуну, цементу, деревини та елітних товарів, що позбавило агресора значних валютних надходжень.

4. Фінансова ізоляція. Відключення ключових банків від системи SWIFT та замороження активів Центробанку РФ на суму понад 300 млрд євро, що стало прецедентом у міжнародному праві.

Відмова від російських вуглеводнів спричинила повну переорієнтацію європейської енергобезпеки. Ключовим гарантом стабільності стала Норвегія, яка станом на кінець 2025 року забезпечує понад 50% трубопровідного газу до ЄС. Одночасно відбулася «ЗПГ-революція»: США зайняли домінуючу частку в сегменті зрідженого газу (близько 60% ринку), забезпечивши енергетичну незалежність континенту через термінали в Нідерландах, Німеччині та Польщі.

Ця переорієнтація супроводжується розвитком нових стратегічних коридорів. Зокрема, Трансбалканський газовий коридор інтегрує термінали Греції та Болгарії з газотранспортними системами Центральної Європи та України, що дозволяє диверсифікувати джерела постачання незалежно від східних маршрутів. У сегменті нафти ембарго змусило європейських споживачів переключитися на поставки з Казахстану та портів Південної Європи, що де-факто ліквідувало багаторічну монополію РФ.

Запровадження системних обмежень проти РФ призвело до появи нових стратегічних торговельних партнерств ЄС із країнами Глобального Півдня та Центральної Азії, що ознаменувало відхід від концепції «ефективності витрат» на користь «безпеки постачання». У межах оновленої енергетичної дипломатії особливого значення набули угоди з Казахстаном, Узбекистаном та Азербайджаном, які стали не лише альтернативними постачальниками вуглеводнів, а й ключовими ланками у забезпеченні ЄС критичною сировиною. Спостерігається активне зростання імпорту металів, літію та рідкоземельних елементів із цих регіонів, а також із країн Африки та Латинської Америки. Це є критично важливим для підтримання темпів «зеленого» та цифрового переходу, оскільки власна сировинна база Союзу залишається обмеженою.

Одночасно з цим, вихід понад 1000 провідних європейських компаній із російського ринку став потужним стимулом для внутрішніх інвестицій та реіндустріалізації в межах політики когезії. Релокація капіталу та технологій сприяла розвитку нових виробничих майданчиків у Східній Європі, зокрема в Польщі, Румунії та Чехії, які трансформуються у нові індустріальні центри ЄС. Цей процес супроводжується посиленням корпоративного управління та впровадженням суворих етичних стандартів. Для забезпечення прозорості та цілісності оновлених ринків НКРЕКП та інші європейські регулятори впроваджують

методологічні рекомендації на основі регламенту REMIT, що базуються на 6-му виданні Керівництва ACER.

Важливим компонентом цієї трансформації є адаптація правового поля. Зокрема, імплементація регламенту TEN-E (Draft Law No. 13450) в Україні та країнах-сусідках дозволяє синхронізувати розвиток енергетичної інфраструктури з європейськими стандартами, що сприяє створенню проєктів спільного інтересу (PECI) та проєктів обопільного інтересу (PMI). Така інституційна конвергенція забезпечує стійкість торговельних зв'язків навіть у періоди значних цінових флуктуацій. За даними аналізу 2025 року, вартість імпорту енергетичних товарів до ЄС знизилася на 12,0% порівняно з 2024 роком, що свідчить про успішну адаптацію ринку до нових умов постачання та стабілізацію цін після початкового санкційного шоку.

На сучасному етапі фокус енергетичної дипломатії та зовнішньоторговельної політики Європейського Союзу остаточно змістився з розширення переліку обмежень на забезпечення їх реальної імплементації та боротьбу з обходом санкцій через треті країни. Створення «броньованого» контуру економічної безпеки потребує не лише політичної волі, а й впровадження високотехнологічних інструментів нагляду та посилення повноважень національних регуляторів.

Впровадження оновлених інструментів REMIT (Регламент про цілісність та прозорість оптового енергетичного ринку) стало ключовим чинником у виявленні прихованих ланцюгів постачання підсанкційних товарів. НКРЕКП та європейські регулятори активно використовують методичні рекомендації, що базуються на 6-му виданні Керівництва ACER, для моніторингу торговельних операцій. Це дозволяє:

- Проводити глибокі розслідування маніпуляцій на ринку, навіть за відсутності прямого умислу, як це було продемонстровано на прикладі розслідувань щодо некоректних заявок на балансуєчому ринку в листопаді 2024 року.
- Накладати суттєві штрафні санкції, що можуть сягати до 10% річного доходу компанії-порушника, створюючи дієвий стримуючий механізм.
- Зобов'язувати учасників ринку впроваджувати внутрішні системи комплаєнсу та контролю для запобігання майбутнім порушенням.

Зміцнення інституційної незалежності НКРЕКП є критичною вимогою в межах Ukraine Facility та пакету інтеграції електроенергії (EIP). Законодавчі ініціативи (зокрема законопроекти №14282 та №14282-1) спрямовані на посилення фінансової та операційної автономії регулятора. Це необхідно для того, щоб регуляторні органи могли ефективно протидіяти зовнішньому тиску та за-

безпечувати недискримінаційний доступ до інфраструктури, що є основою для реалізації плану REPowerEU.

У торговельній політиці ЄС особлива увага приділяється дотриманню «стелі цін» на нафту та нафтопродукти. Хоча вартість імпорту енергоносіїв до ЄС у 2025 році знизилася на 12,0%, фізичні обсяги імпорту зросли на 3,3%, що свідчить про успішне заміщення російських ресурсів альтернативними джерелами без втрати надійності енергозабезпечення. Виявлення «тіньового флоту» та моніторинг походження СПГ, частка якого від США зросла до 59,9% у третьому кварталі 2025 року, стали щоденною практикою енергетичної дипломатії.

Таким чином, санкції трансформувалися з тимчасового заходу у фундамент нової економічної реальності. Безпекові ризики тепер домінують над короткостроковою комерційною вигодою, а інтеграція України в європейську систему моніторингу та контролю (через імплементацію регламенту REMIT та синхронізацію з ENTSO-E) стає гарантом довгострокової стійкості регіону. Формування стратегічних резервів нафти та нафтопродуктів (відповідно до нових методологій розрахунку мінімальних запасів) завершує створення багаторівневої системи захисту від будь-яких спроб економічного шантажу.

Затяжний характер військового конфлікту змусив ЄС переглянути багаторічну фінансову рамку. Спостерігається чіткий тренд на перерозподіл ресурсів від політики когезії (традиційного вирівнювання розвитку регіонів) до зміцнення оборонного промислового комплексу та підтримки військової мобільності. Створення нових фондів, як-от *Ukraine Facility*, демонструє готовність ЄС інвестувати значні кошти (до 50 млрд євро) у стабільність регіону, що розглядається не лише як фінансова допомога, а як капіталовкладення в колективну безпеку. Крім того, значна частина ресурсів спрямовується на захист критичної інфраструктури від асиметричних загроз, що стає новим пріоритетом бюджетної політики.

Важливим аспектом економічного впливу є посилення нагляду за фінансовим сектором з метою запобігання обходу санкцій. Європейський великий бізнес опинився під подвійним тиском: з одного боку — необхідність суворого дотримання обмежень (REMIT та інші регуляції ринків), з іншого — загроза вторинних санкцій з боку США за транзакції з підсанкційними суб'єктами. Це змушує компанії впроваджувати складні системи внутрішнього комплаєнсу та антикорупційного контролю. Фінансовий моніторинг та аудит стали інструментами не лише економічного контролю, а й захисту цілісності європейського ринку в умовах гібридної війни.

Таким чином, санкційна політика та воєнні дії перетворили економіку ЄС на більш автономну та диверсифіковану систему. Незважаючи на короткостро-

кові втрати та інфляційні ризики, Союз демонструє адаптивність, інтегруючи безпекові вимоги в усі рівні економічного управління — від бюджетного планування до регулювання енергетичних ринків.

5.3. Вразливість і потенціал економічної стійкості України

Економічна стійкість України в умовах затяжної війни стала об'єктом прикладного аналізу як для вітчизняних дослідників, так і для міжнародних інституцій. Вразливість національної економіки, зумовлена фізичним руйнуванням активів та розривом логістичних ланцюгів, водночас відкрила потенціал для радикальної модернізації інституційного середовища та інтеграції в єдиний європейський економічний простір.

Операційна стійкість енергетичного сектору України у IV кварталі 2025 року та на початку 2026 року продемонструвала здатність державних монополій адаптуватися до екстремальних викликів, викликаних тактикою «випаленої землі» з боку агресора. Зокрема, ТОВ «Оператор ГТС України» успішно реалізує політику диверсифікації: уряд наклав на компанію спеціальні зобов'язання щодо закупівлі виключно імпортованого газу обсягом 340 млн кубометрів до 31 березня 2026 року для покриття технологічних витрат.

Водночас, регулятор (НКРЕКП) запровадив механізми стабілізації тарифів на розподіл газу, забезпечуючи фінансову стійкість операторів ГРМ через поетапне коригування цін, що дозволяє уникнути різкого навантаження на споживачів в умовах війни. У сегменті електроенергетики впроваджено тимчасові заходи щодо перегляду прайс-кепів на ринку «на добу наперед» до рівня 15 000 грн/МВт-год, що дозволяє ринку поглинати необхідний імпорт у дефіцитні години.

Оновлення наглядових рад стратегічних підприємств («Нафтогаз», «Енергоатом», «Укренерго») є ключовим інструментом забезпечення прозорості та довіри інвесторів. У листопаді 2025 року Кабінет Міністрів України затвердив амбітний план оновлення складів наглядових рад та виконавчих органів для низки державних компаній.

- Станом на кінець 2025 року розпочато конкурентний відбір на чотири позиції незалежних членів наглядової ради НАК «Нафтогаз України».
- Аналогічний процес запущено для АТ «НАЕК «Енергоатом» (дві вакансії незалежних членів).
- Триває робота над приведенням Статутів «Укренерго» та ОГТСУ у відповідність до європейських вимог, зокрема щодо скасування можливості блокування рішень представниками держави через вимогу «кваліфікованої більшості».
- Створення Комітету з етики та запобігання корупції при наглядовій раді «Укренерго» свідчить про системну боротьбу з інституційними ризиками.

Екстремальні умови війни актуалізували роль аудиту та фінансового моніторингу як засобів захисту активів. Урядові рішення щодо енергоефективності державних будівель на 2026 рік передбачають впровадження систем енергоменеджменту та обов'язкову сертифікацію будівель, що базується на точних аудиторських даних. Релокація підприємств із зони бойових дій супроводжується необхідністю верифікації збитків та збереження промислового потенціалу через нові інструменти страхування військових ризиків. Досвід впровадження регламенту REMIT для нагляду за енергоринками показує, що прозорість операцій та внутрішній комплаєнс стають обов'язковими умовами для виживання великого бізнесу.

Синхронізація з європейською енергомережею та розвиток розподіленої генерації є фундаментом економічної безперервності.

- У січні 2026 року технічна потужність імпорту електроенергії з ЄС до блоку Україна-Молдова була розширена до 2 450 МВт, що значно посилює безпеку постачання.
- Для стимулювання приватної генерації уряд запровадив механізм фінансової підтримки для фізичних осіб, які встановлюють сонячні та вітрові установки (потужністю 1-10 кВт) разом із системами накопичення енергії.
- НКРЕКП спростила процедури тимчасового підключення генеруючих установок до розподільчих мереж до жовтня 2026 року, що дозволяє бізнесу швидше вводити в експлуатацію газопоршневі та когенераційні модулі для власних потреб.
- Завершення тендерів на будівництво нових генеруючих потужностей обсягом понад 316 МВт свідчить про поступову децентралізацію енергосистеми.

Фундаментальне зміщення економічного вектора України зі Сходу на Захід зумовило необхідність не лише фізичної розбудови прикордонної інфраструктури, а й глибокої інституційної інтеграції в європейську систему планування мереж. Ключовим інструментом у цьому процесі є адаптація Регламенту (ЄС) 2022/869 щодо керівних принципів для трансового енергетичної інфраструктури (регламент TEN-E), що на національному рівні реалізується через розробку та впровадження законопроекту №13450. Прийняття цього законодавчого акта у першому читанні в листопаді 2025 року стало стратегічним кроком до створення правового поля для енергетичних інфраструктурних проєктів суспільного інтересу.

Впровадження стандартів TEN-E дозволяє Україні офіційно визнавати та розвивати проєкти спільного інтересу (PECI) та проєкти обопільного інтересу (PMI). Це відкриває доступ до пріоритетних режимів регуляторної підтримки та

механізмів транскордонного розподілу витрат. Важливою складовою законопроекту є чітке визначення національного компетентного органу та обов'язків промоутерів проєктів, що забезпечує прозорість інвестиційного циклу. Попри те, що українська редакція закону зберігає певну гнучкість щодо категорій інфраструктури (зокрема, включаючи об'єкти природного газу та нафти, які вже не є пріоритетними в актуальній редакції Регламенту ЄС), вона повністю зберігає стратегічну інтенцію на євроінтеграцію.

Економічна ефективність цієї гармонізації проявляється у встановленні жорстких часових рамок для дозвільних процедур – ключове зобов'язання щодо завершення процесу видачі дозволів протягом 42 місяців було успішно транспоновано в національне поле. Це критично важливо для розбудови нових інтерконекторів, що дозволяють балансувати ринки та підвищувати безпеку постачання. Наприклад, завдяки поглибленню співпраці з операторами суміжних країн та ENTSO-E, максимальна технічна потужність для імпорту електроенергії з ЄС до блоку Україна-Молдова у січні 2026 року зросла до 2 450 МВт, що на 300 МВт більше попередніх показників.

Логістична трансформація також охоплює впровадження механізмів спільного розподілу потужностей на газових коридорах, таких як Трансбалканський шлях. У четвертому кварталі 2025 року НКРЕКП розширила межі спільного розподілу на нові маршрути («Route 2» та «Route 3»), що передбачає взаємодію з операторами Греції, Болгарії, Румунії та Молдови через регіональні платформи бронювання. Така інфраструктурна солідарність, підкріплена нормами TEN-E, перетворює Україну на активного учасника європейського ринку, здатного забезпечувати стабільність транскордонних перетоків навіть в умовах форс-мажорних обставин воєнного часу.

Агропромисловий комплекс України в умовах війни трансформувався з ключової експортної галузі на фундамент національної та глобальної продовольчої безпеки. Вразливість сектору, спричинена окупацією територій, мінуванням угідь та блокуванням традиційних морських логістичних шляхів, стимулювала пошук нових інституційних та інфраструктурних рішень. Сучасна динаміка розвитку агропромислового комплексу України в умовах повномасштабної війни демонструє унікальний приклад адаптивності стратегічної галузі до екстремальних безпекових викликів. Традиційна модель функціонування вітчизняного АПК, що десятиліттями базувалася на домінуванні морського експорту та централізованому енергозабезпеченні, зазнала докорінної трансформації. Блокування глибоководних портів Чорного моря та систематичні атаки на об'єкти енергетичної інфраструктури змусили аграрний сектор перейти до стратегії

«гнучкої стійкості», яка поєднує логістичну диверсифікацію з розбудовою внутрішньої автономії виробничих циклів.

Фундаментальним зрушенням стала радикальна переорієнтація торговельних потоків на західні кордони, що перетворило Україну з морської аграрної держави на сухопутний логістичний вузол, інтегрований у європейську мережу «Шляхів солідарності». Цей процес вимагає не лише фізичного розширення прикордонної інфраструктури, а й глибокої правової гармонізації з регламентами Європейського Союзу. Зокрема, імплементація норм, аналогічних регламенту TEN-E, дозволяє розглядати транскордонні агрологістичні проєкти як об'єкти спільного та обопільного інтересу. Створення «сухих портів» та модернізація Дунайського портового кластера стали частиною ширшої стратегії економічної конвергенції, забезпечуючи продовольчу безпеку не лише України, а й глобальних ринків.

Енергетичний вимір стійкості АПК в умовах війни став нерозривно пов'язаним із розвитком розподіленої генерації. Агropідприємства, стикаючись із дефіцитом потужності та ризиками відключень, активно інвестують у встановлення відновлюваних джерел енергії та систем накопичення енергії. Цьому сприяють запроваджені НКРЕКП спрощені процедури тимчасового приєднання генеруючих установок, які діють до жовтня 2026 року, а також державні програми кредитування для закупівлі фотоелектричних модулів та вітросилових установок. Використання біомаси та біометану для власних потреб перетворює аграрні господарства на децентралізовані енергетичні хаби, що значно знижує вразливість переробної промисловості до зовнішніх шоків пропозиції природного газу та електроенергії.

Трансформація зовнішньоторговельних потоків агропромислового комплексу України після 2022 року стала одним із найбільш наочних проявів адаптивності національної економіки до критичних інфраструктурних обмежень. До повномасштабного вторгнення архітектура аграрного експорту базувалася на глибоководних портах Чорного моря, через які відвантажувалося до 90% збіжжя та олії. Військова блокада та цілеспрямоване руйнування припортової інфраструктури змусили галузь здійснити радикальний перехід до мультимодальної логістики, де пріоритет змістився на західні залізничні та автомобільні переходи, а також на розвиток Дунайського портового кластера. Цей процес супроводжувався інтенсивною розбудовою «сухих портів» та перевантажувальних терміналів на кордонах із Польщею, Румунією та Словаччиною, що дозволило Україні інтегруватися в європейські «Шляхи солідарності» та мінімізувати залежність від ситуативних безпекових коридорів у Чорному морі.

Зміна географії експорту призвела до суттєвої трансформації товарної структури імпорту АПК, де пріоритетним напрямом стало забезпечення технологічної стійкості виробництва. В умовах енергетичної нестабільності аграрний сектор перетворився на значного імпортера обладнання для розподіленої генерації, зокрема когенераційних установок, сонячних панелей та промислових систем накопичення енергії. Спрощення процедур приєднання таких потужностей до розподільчих мереж, що діє до жовтня 2026 року, стимулювало агропідприємства до створення автономних енерговузлів. Це дозволило стабілізувати виробничі цикли переробної промисловості, яка є критично важливою для експорту продукції з високою доданою вартістю. Важливим аспектом стало також впровадження державних програм фінансової підтримки, що дозволяють аграріям залучати кредитні кошти на закупівлю фотоелектричних модулів та вітро-силових установок потужністю до 10 кВт, зміцнюючи стійкість малих та середніх господарств.

Особливе місце в регулюванні експортно-імпортних потоків на сучасному етапі посідає інституційна прозорість та відповідність європейським стандартам моніторингу. Впровадження методологічних рекомендацій щодо прозорості енергетичних ринків на основі регламенту REMIT дозволяє великим агрохолдингам забезпечувати чистоту ланцюгів постачання енергоресурсів, що є необхідною умовою для отримання експортних кредитів та міжнародного фінансування. Крім того, перехід до прозорих механізмів корпоративного управління на державних підприємствах галузі, відповідно до вимог плану Ukraine Facility, став запобіжником проти тіньових схем при розподілі експортних квот та доступі до логістичної інфраструктури. Таким чином, сучасні торговельні потоки українського АПК базуються на синергії інфраструктурної гнучкості та регуляторної конвергенції з ЄС, що перетворює виклики війни на фундамент для довгострокової конкурентоспроможності галузі на європейському ринку.

Таким чином, сучасний український АПК формує нову парадигму безпеки, де продовольча стійкість базується на енергетичній незалежності, логістичній гнучкості та інституційній прозорості в межах єдиного європейського простору.

Військова агресія зумовила глибоку структурну деформацію промислового потенціалу, змусивши ключові галузі перейти від експортоорієнтованої моделі до стратегії забезпечення внутрішньої стійкості та оборонної достатності. Секторальна трансформація відбувається в умовах жорстких обмежень, де кожна галузь шукає власні механізми адаптації — від технологічного переоснащення до зміни ринків збуту.

Металургійний сектор, який традиційно був фундаментом валютних надходжень, зазнав найбільших територіальних втрат. Сучасна трансформація галузі фокусується на екологічній модернізації та збереженні базових потужностей. Важливим регуляторним аспектом стало рішення про продовження експлуатації великих спалювальних установок, які за планом мали бути виведені з експлуатації до кінця 2025 року, проте отримали дозвіл на роботу до 31 грудня 2028 року. Це рішення, узгоджене з Енергетичним Співтовариством, дозволяє металургійним гігантам підтримувати виробничий цикл в умовах дефіциту генеруючих потужностей. Одночасно із цим, запровадження нових тарифів на передачу та диспетчеризацію електроенергії на 2026 рік, що враховують недофінансування минулих періодів, створює додатковий фінансовий тиск на енергоємні виробництва, змушуючи їх до впровадження систем енергоменеджменту.

Сектор машинобудування демонструє стрімку переорієнтацію на потреби оборонно-промислового комплексу та енергетичної безпеки. Трансформація тут відбувається за трьома основними векторами:

- Виробництво енергетичного обладнання. Через постійні атаки на інфраструктуру виник попит на локалізацію виробництва газопоршневих, когенерційних установок та мобільних котелень. Держава стимулює цей процес через механізми фінансової підтримки та спрощення процедур підключення нових об'єктів розподіленої генерації до мереж.
- Оборонні замовлення. Значна частина цивільних машинобудівних потужностей адаптована під ремонт та модернізацію військової техніки, що потребує впровадження суворих стандартів контролю якості та сертифікації.
- Сервісна логістика. Підприємства галузі активно долучаються до обслуговування нових логістичних коридорів, створюючи спецтехніку для перевантажувальних терміналів на західних кордонах.

Галузі, орієнтовані на кінцевого споживача, трансформувалися під впливом міграційних процесів та зниження купівельної спроможності. Легка промисловість значною мірою перейшла на виконання державних замовлень для потреб Збройних Сил. Урядові ініціативи щодо підвищення енергоефективності державних будівель на 2026 рік стимулюють попит на будівельні матеріали та ізоляційні рішення, що формує новий ринок для вітчизняних виробників. Важливим інструментом підтримки сектора є реформа корпоративного управління та прозорість ринків, що дозволяє підприємствам залучати кредитні кошти в межах програми Ukraine Facility.

Трансформація всіх секторів відбувається на тлі посилення регуляторного контролю. Впровадження методології REMIT для моніторингу цілісності опто-

вих ринків енергії змушує промислових гравців до повної прозорості у закупівлях енергоносіїв. Розслідування НКРЕКП щодо маніпуляцій на ринку, завершені наприкінці 2025 року, стали чітким сигналом для бізнесу про необхідність впровадження внутрішніх систем комплаєнсу. Таким чином, секторальна перебудова України в 2026 році базується на поєднанні військової доцільності та європейських стандартів прозорості, що готує підґрунтя для повноцінної інтеграції в єдиний внутрішній ринок ЄС.

5.4. Інституційні та фінансові механізми економічної конвергенції України з ЄС

Процес економічної конвергенції України з Європейським Союзом на сучасному етапі перейшов від декларативного зближення до фази глибокої інституційної інтеграції, що базується на чітких фінансових зобов'язаннях та структурних реформах. Фундаментом цього процесу є поєднання масштабної фінансової підтримки в межах програми Ukraine Facility із прискореною імплементацією європейського законодавства (*acquis communautaire*), що має на меті створення єдиного економічного та регуляторного простору.

Програма Ukraine Facility виступає не лише джерелом бюджетної підтримки, а й ключовим драйвером системних перетворень через виконання визначених індикаторів Плану України. Особлива увага в межах Плану приділяється енергетичним та кліматичним політикам, які розглядаються як база для сталого відновлення. Зокрема, у четвертому кварталі 2025 року було здійснено важливі кроки щодо впровадження європейського законодавства у сфері відновлюваних джерел енергії. Законопроект № 14271 спрямований на імплементацію Директив ЄС RED II та RED III, що передбачає запровадження прозорих дозвільних процедур для інвестицій у «зелену» енергетику та створення територій прискореного розвитку ВЕ. Попри наявні прогалини в частині енергетичних спільнот та сталого розвитку транспорту, цей документ маркує значний прогрес у виконанні реформи 10.3 Ukraine Facility.

Стратегічним вектором конвергенції є повна інтеграція українського енергетичного сектору в єдиний внутрішній ринок ЄС. Центральне місце тут посідає Пакет інтеграції електроенергії, імплементація якого триває через доопрацювання законопроекту № 12087-д. Метою реформи є приведення національного законодавства у повну відповідність до Регламентів та Директив ЄС щодо електроенергії, готовності до ризиків та функціонування ACER.

Ключовим пріоритетом є підготовка до Market Coupling – об'єднання українського ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку з європейськими ринками (SDAC/SIDC). Це вимагає відмови від адміністративного втручання, зокрема скасування цінових обмежень (*price caps*) у довгостроковій перспективі, що забезпечить формування цін на основі реального попиту та пропозиції. Важливим кроком у цьому напрямі стало впровадження механізму призначення Номінованого оператора ринку електричної енергії (NEMO) та гармонізація правил транскордонної торгівлі згідно з регламентом CACM.

Інституційна конвергенція неможлива без забезпечення прозорості та цілісності ринків, що реалізується через імплементацію регламенту REMIT. У 2025 році НКРЕКП затвердила Методологічні рекомендації щодо доброчесності на оптовому енергетичному ринку, засновані на шостому виданні настанов ACER. Це дозволяє ефективно виявляти та карати за ринкові маніпуляції, що було підтверджено першими успішними розслідуваннями та накладенням штрафів на порушників на балансуючому ринку.

Посилення повноважень національного регулятора є невід'ємною частиною цього процесу. Законопроекти № 14282 та № 14282-1 спрямовані на зміцнення фінансової та операційної незалежності НКРЕКП, що є критичною умовою для виконання нею завдань у межах спільного енергетичного простору ЄС.

Фінансові механізми підтримки «чистої» енергетики та енергоефективності формують матеріальну основу конвергенції. Уряд впровадив програми фінансової підтримки для приватних домогосподарств, що встановлюють ВДЕ-генерацію та системи накопичення енергії, що сприяє децентралізації та стійкості мережі. У сфері енергоефективності затверджено плани для державних будівель на 2026 рік, що включають впровадження систем енергоменеджменту та цифровізацію обліку. Цифрова трансформація, зокрема через розбудову інтелектуальних мереж та впровадження європейських стандартів обміну даними, створює необхідну інфраструктуру для участі активних споживачів у ринку та забезпечує довгострокову економічну стабільність у межах європейської родини.

Процес економічної конвергенції України з Європейським Союзом перейшов у фазу глибокої інституційної інтеграції, що базується на поєднанні масштабної фінансової підтримки із прискореним реформуванням ключових галузей. Сучасна стратегія зближення охоплює фундаментальну перебудову енергетичних та кліматичних політик, гармонізацію нормативно-правового поля для створення єдиного ринкового простору та посилення прозорості в управлінні державними активами. Особлива увага приділяється забезпеченню регуляторної незалежності, впровадженню європейських стандартів моніторингу та цифровізації інфраструктури, що в сукупності формує надійний фундамент для довгострокової стійкості та повноправної участі України в економічній архітектурі континенту.

**РОЗДІЛ 6.
ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ІСЛАМСЬ-
КОГО СВІТУ В УМОВАХ РЕГІОНАЛЬ-
НИХ БЕЗПЕКОВИХ ЗАГРОЗ**

6.1. Ісламський світ у трансформації сучасного міжнародного порядку

Кінець XX століття ознаменувався розпадом біполярної системи міжнародних відносин та зниженням напруженості на глобальному рівні. Хоча конфлікти не відійшли у минуле, проте зменшення їх масштабів дало підстави дослідникам різних країн вести мову про поступове усунення війн з числа інструментів розв'язання міждержавних суперечок та вихід міжнародного права на якісно новий рівень. Саме цей час стає періодом максимального розквіту ліберальної теорії в міжнародних відносинах. Концентрованим втіленням зазначеної позиції стала відома робота Ф. Фукуяма «Кінець історії»¹³⁴, де майбутнє світу розглядалось через призму формування єдиних світових інституцій, які б вирішували всі стратегічні питання, та поступову відмову різних країн від своєї ідентичності. В теорії все виглядало бездоганно. Але навіть 90-ті роки XX ст., які часто ідентифікуються як період існування квазіоднополярного світу, не стали перехідним етапом до переходу людства до формату єдиної загальнопланетарної цивілізації. Втім, подальший розвиток міжнародних відносин засвідчив обмеженість подібного оптимістичного бачення, що зумовило необхідність перегляду домінуючих у той період теоретичних підходів.

Навпаки, початок XXI ст. наочно продемонстрував, що вести мову про торжество ліберальної моделі в масштабах усієї планети відверто передчасно. Реакцією на кризу ліберального універсалізму стало зростання інтересу до альтернативних концепцій осмислення світового порядку, зокрема реалістичних та цивілізаційних підходів у міжнародних відносинах. Більше того, наростаючий масштаб конфліктів в різних куточках світу змусив знову звернути увагу до так званої *real politic* або ж неореалізму в міжнародних відносинах. Вкрай популярною стає ім'я С.Хантінгтона та його теорії зіткнення цивілізацій¹³⁵. Значну кількість прихильників знаходить його теза про те, що світ є конгломератом близько десятка різних цивілізацій, які співіснують на планеті. Розбіжності ж між ними обґрунтовано називались однією із головних причин виникнення значних конфліктів та проблем із їх врегулюванням, оскільки корені конфронтації нерідко сягали глибинних світоглядних питань або ж зачіпали релігійні положення есхатологічно-екзистенційного характеру (наприклад, питання так званого Третього храму в Арабо-Ізраїльському протистоянні).

¹³⁴ Fukuyama F. (1992) *The End of History and the Last Man*. Free press. 464 p.

¹³⁵ Huntington Samuel P. (1993) *The Clash of Civilizations?* *Foreign Affairs*. Vol. 72, no. 3, Summer. P. 22–49

Водночас цивілізаційна близькість може виступати не лише джерелом конфліктів, але й важливою передумовою формування інтеграційних процесів між спорідненими у світоглядному сенсі суспільствами та дозволяти народам і країнам успішно реалізовувати різноманітні інтеграційні проекти. Причому особливого інтересу з точки зору української науки заслуговують ті з них, які реалізовувались в умовах різноманітних війн та протистоянь, оскільки гостра фаза збройного конфлікту, в реаліях якого Україна перебуває з 2022 р., істотно відкоригувала сприйняття традиційної інтеграції. Так, окремі її інструменти або механізми втратили актуальність, інші стало вкрай важко або ж взагалі неможливо реалізувати в умовах воєнного часу. Натомість на порядок денний виходять нові питання, про існування яких в мирних реаліях фактично не згадують. З огляду на це, особливого значення набуває аналіз інтеграційних процесів у регіонах, що функціонують в умовах хронічної нестабільності та постійних воєнних загроз.

Разом з тим, існуючі загальносвітові тенденції дозволяють стверджувати, що наступні роки або навіть десятиліття можуть стати періодом доволі гострих збройних конфліктів та війн різної інтенсивності та масштабності. Причому особливої гостроти вони можуть набути якщо один або одразу декілька провідних акторів міжнародних відносин не просто почнуть дії проти функціонуючих нині залишків Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, але замахнуться на основи світового політичного та правового порядку, який був сформований понад три століття назад в 1648 р. із підписанням Вестфальського миру. Ще однією дестабілізуючою рисою тут може стати наростаючий вплив окремих фізичних осіб ¹³⁶, які, прагнучи набути статусу постаті історичного масштабу, готові брати за приклад для наслідування Наполеона Бонапарта, Нерона або Герострата. Саме тому розглядаючи світовий досвід розвитку міжнародного партнерства, доцільно звертати увагу на ті країни та регіони, які функціонують не просто в умовах турбулентності чи нестабільності, але в реаліях військових загроз різного ступеня інтенсивності.

Всім зазначеним критеріям безумовно відповідає група країн, які представляють не окремий географічний регіон, але об'єднані єдиною релігією і формують окреме цивілізаційне утворення. Маємо на увазі так званий ісламський світ. Географічно до нього належать північ Африки, практично увесь Близький та Середній Схід, ряд країн південно-східної Азії. Відзначимо, що нерідко у

¹³⁶ Фліссак К.А. Вплив особистості на розвиток міжнародних відносин та міжнародного права. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» 2025, С. 148-151

фаховій літературі вживається термін «арабський світ»¹³⁷. Але вважаємо за необхідне наголосити, що попри значну їх схожість, за своєю сутністю вони доволі істотно відрізняються. Так, арабським світом прийнято називати країни, в яких арабська мова визнана державною. Даному критерію відповідають понад два десятки країн та державних утворень Африки і Близького Сходу. В той час, як термін «ісламський світ» передбачає об'єднання країн за домінуванням на їх території ісламу, що впливає на формування відносно єдиного світогляду для представників зазначених держав і дозволяє з певною умовністю виділити їх у окрему цивілізацію. В такому разі до ісламського світу будуть належати також такі країни як Туреччина, Іран, Пакистан, Казахстан, Узбекистан, Індонезія та Малайзія. Разом з тим, наявність спільної релігійної основи та цивілізаційної близькості ще не означає автоматичного формування ісламського світу як єдиного політичного актора міжнародних відносин.

Відзначимо, що згідно поглядів вже згаданого С. Хантінгтона та його послідовників, ісламський світ є окремою цивілізацією. Разом з тим, вважаємо за доцільне зробити з цього приводу застереження. Безумовно, заперечувати цивілізаційну єдність зазначених країн буде контрпродуктивно, але розглядати ісламський світ як єдиного актора міжнародних відносин як мінімум передчасно. Так, події останнього десятиліття яскраво продемонстрували, що попри гучні заяви про мусульманські держави як про єдине ціле, практично у всіх гострих та конфліктних ситуаціях дана цілісність виявлялась фікцією. Причини такої фрагментованості ісламського світу мають комплексний характер і зумовлені низкою взаємопов'язаних політичних, ідеологічних та геополітичних чинників. Починаючи з подій т.з «арабської весни» і закінчуючи війною Ізраїлю в Газі та з Іраном у 2024-2025 роках ніякої єдності між ісламськими країнами не було. Більше того, коли Ізраїль наносив удари по Ірану, ряд арабських держав надавав ізраїльським літакам безперешкодний проліт над своєю територією, натомість активно задіюючи ресурси власної протиповітряної оборони для сприяння збиттю іранських ракет та безпілотних літальних апаратів, які летіли у зворотному напрямі, тобто де-факто виступали як союзники офіційного Тель-Авіву, одночасно декларуючи де-юре підтримку Ірану.

Причини відсутності тут єдності криються у декількох обставинах. На нашу думку, головними з них є: по-перше, наявність у ісламському світі щонайменше трьох країн, які претендують на лідерство тут, конкуруючи водночас між собою (маємо на увазі Іран, Туреччину та Саудівську Аравію); по-друге,

¹³⁷ Near & Middle East Titles: La Nation Arabe 1930-1938. Cambridge University Press. 4 volumes, 2430 pages. URL: <https://web.archive.org/web/20150402123258/http://www.archiveeditions.co.uk/titledetails.asp?tid=69>

ідеологічні розбіжності, викликані приналежністю країн та їх населення до різних течій ісламу (найголовнішими з яких виступають суннізм та шіїзм, відомо також як про їх розгалуження, так і про інші, малочислені течії ісламу, але в контексті нашого дослідження про них мова йти не буде); по-третє, наявність в державах, які розглядаються, політичних еліт, які орієнтуються на партнерів з інших цивілізаційних груп; по-четверте, спроби вищезазначених країн-лідерів реалізувати власні геополітичні проекти, які виходять за межі суто ісламського світу, а тому призводять до розпорошення ресурсів та впливу, які могли б бути використані на консолідацію ядра ісламського світу (маємо на увазі турецькі проекти «великого Турану» або відновлення Османської імперії, які, до речі, також частково сумісні, але з іншої точки зору, призводять до непорозумінь з сусідами з протидією з боку останніх, та можуть входити у конкуренцію за ресурси між собою, знижуючи в кінцевому підсумку їх ефективність); по-п'яте, це помітний консерватизм в політичних питаннях, який має основою саме релігійні або богословські суперечності. Є і інші чинники, але їх вплив є відносно незначним у порівнянні із наведеними.

Таким чином, відсутність політичної та інституційної єдності в межах ісламського світу зумовлена не одним визначальним чинником, а сукупністю взаємопов'язаних причин – від конкуренції за лідерство та ідеологічних розбіжностей до зовнішньополітичних орієнтацій та різноспрямованих геополітичних проектів. У своїй сукупності вони не лише унеможливають формування ісламського світу як єдиного актора міжнародних відносин, але й суттєво ускладнюють реалізацію загальноцивілізаційних інтеграційних ініціатив. Водночас саме ця фрагментованість визначає специфіку інтеграційних процесів у межах ісламського світу, які набувають вибіркового, гнучкого та часто ситуативного характеру.

Крім того, для перетворення ісламського світу на єдиного актора міжнародних відносин, який би виступав як єдине ціле, як політична цивілізація, країнам, що до нього входять, слід переглянути свої підходи до регіональних відносин, акцентувати увагу на чинниках, котрі можуть виконати об'єднавчу роль, а також відкинути чи відкласти в очікуванні розв'язання головні внутрішні протиріччя. Без цього ісламська цивілізація, аналогічно до латиноамериканської та африканської, залишатиметься тільки потенційним актором, виступаючи в сучасних міжнародних відносинах скоріше як їх об'єкт.

Саме в цьому контексті доцільно розглянути основні напрями та форми інтеграційних процесів в ісламському світі XXI століття.

З методологічної точки зору необхідно також звернути увагу на той факт, що практика інтеграції серед країн, що розглядаються, має свої характерні осо-

бливості. Так, оскільки перші кроки у даному напрямі були зроблені в 40-х роках ХХ століття, то як і в інших регіонах світу, в цей час головна увага приділялась формуванню та розвитку всеосяжного партнерства на інституційній основі, для чого створювались організації універсального характеру. Тут такою структурою стала Ліга арабських держав.

По мірі виходу з-під колоніальної залежності, здобуття та розвитку незалежності, формування мережі міжнародних контактів, розвитку соціально-економічного та культурно-освітнього партнерства, ідеї цивілізаційного формату ісламського світу почали набувати все більшої популярності і, як результат, в 60-ті роки ХХ століття тут починає діяльність інтеграційна структура цивілізаційного рівня – Організація ісламського співробітництва. Приблизно у той же період виокремлюються ще декілька напрямків інтеграційно-інституційного партнерства: субрегіональна та функціональна інтеграція. Прикладом першої з них може бути Рада співробітництва арабських держав Перської Затоки, другої – Економічна організація співробітництва та Ісламський банк розвитку.

6.2. Універсальні інтеграційні структури ісламського світу

Офіційно заснування *Ліги арабських держав* (ЛАД) відбулось у 1945 р. Разом з тим, як це часто буває, підписання значного міждержавного документу або заснування міжнародної організації відбувається не на порожньому місці. Перші кроки до ЛАД було зроблено із підписанням договору «Про дружбу та союз» між Саудівською Аравією та Іраком від 2 квітня 1936 р. В 1945 р. почала свій життєвий шлях структура, про створення якої йшлося у Олександрійському протоколі від 7 жовтня 1944 р. Даний документ було підписано за підсумками зустрічі представників п'яти арабських держав (Єгипту, Йорданії, Іраку, Лівану, Сирії), на якій вони досягли домовленості про створення міжарабського об'єднання.

Як зазначалось у п. 1 Олександрійського протоколу «метою Ліги буде контроль за виконанням угод, які укладуть вищезгадані держави; проведення періодичних зустрічей, які зміцнюватимуть відносини між цими державами; координація їхніх політичних планів з метою забезпечення їхньої співпраці та захисту їхньої незалежності та суверенітету від будь-якої агресії відповідними засобами; та загальний нагляд за справами та інтересами арабських країн»¹³⁸. П. 2 Даного документу конкретизував питання, за якими планувалось налагодження співпраці в майбутньому: 1) економічні та фінансові питання, включаючи комерційну торгівлю, митні питання, валюту, сільське господарство та промисловість; 2) зв'язок, тобто залізниці, дороги, авіація, навігація, пошта та телеграф; 3) питання культури; 4) питання громадянства, паспортів, віз, виконання судових рішень, екстрадиції злочинців тощо; 5) соціальні питання; 6) питання здоров'я.

Вже 22 березня 1945 р. відбулось підписання Пакту Ліги Арабських держав, згідно до якого створювалась нова міжнародна організація. На початку її членами були 7 країн: Єгипет, Ємен, Ірак, Йорданія, Ліван, Саудівська Аравія, Сирія. За роки свого існування декілька держав стикались із призупиненням свого членства з різних причин, поступово кількість членів зростала, причому географія організації поширилась і на Африканський континент. Станом на 2025 р. до вищезгаданих держав додалися Алжир, Бахрейн, Джибуті, Катар, Коморські острови, Кувейт, Лівія, Мавританія, Марокко, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Палестина, Сомалі, Судан, Туніс. Крім того, ще 7 держав отри-

¹³⁸ The Alexandria Protocol; October 7, 1944. The Avalon project: Documents in Law, History and Diplomacy. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/alex.asp

мували запрошення до участі в окремих сесіях ЛАД: Бразилія, Вірменія, Венесуела, Греція, Еритрея, Індія, Чад.

З 1979 р. по 1989 р. призупинялось членство у ЛАД Єгипту, в 2011 р. – Лівії, з 2011 р. по 2023 р. – Сирії.

Постійним місцем перебування штаб-квартири ЛАД є Каїр (у 1979-1989 рр., після підписання Єгиптом мирного договору з Ізраїлем та його виключення з числа держав-членів Ліги, тимчасово базувалася в Тунісі). Діяльність Ліги здійснюється на підставі її Статуту, який набув чинності 11 травня 1945 р. Згідно ст. 2 Пакту ЛАД, мета Ліги полягає в зближенні відносин між державами-членами та координації їхньої політичної діяльності з метою здійснення тісної співпраці між ними, захисту їхньої незалежності та суверенітету, а також розгляді в цілому справ та інтересів арабських країн.

Вищим керівним органом є Рада ЛАД, яка скликається двічі на рік (у березні та вересні) на рівні міністрів закордонних справ. Голови Ради ЛАД змінюються за принципом ротації (згідно з арабським алфавітом) кожні півроку. На практиці з 1964 р. найважливіші рішення щодо актуальних проблем, які постають перед країнами-членами ЛАД, приймаються в ході нарад глав держав-учасниць, які останнім часом скликаються щорічно у березні. У період між самітами в ЛАД головує країна, в якій відбувся останній саміт.

Інституційну структуру ЛАД, спрямовану на реалізацію її цілей було створено в складі наступних органів: Рада Ліги, Генеральний секретаріат, Постійні комітети. Крім того, ЛАД ініціювала формування ряду допоміжних інститутів та організацій, спрямованих на вирішення окремих питань.

Згідно статті 3 Пакту ЛАД, головним органом ЛАД виступає Рада Ліги, в якій кожна країна має один голос. Раді доручається функція реалізації мети Ліги та нагляду за виконанням угод, укладених між державами-членами. Залежно від власної позиції, кожна країна-член має право самостійно визначати рівень свого представництва, що жодним чином не впливає на саму природу організації.

Аналіз установчого документу ЛАД дозволяє ідентифікувати основні функції Ради Ліги, якими серед іншого є:

- моніторинг виконання договорів, які підписані країнами-членами в різних галузях в рамках діяльності Ліги;
- мирне врегулювання конфліктів шляхом посередництва та арбітражу; у разі виникнення або загрози конфлікту, вона повинна втрутитись, щоб не допустити війни між країнами-членами або між країною-членом і третьою державою;
- превентивна діяльність для запобігання агресії з боку країни-члена;

- прийняття держави, яка відповідає вимогам Пакту ЛАД, в організацію і припинення її членства;
- визначення можливостей співпраці з іншими міжнародними організаціями задля підтримання та гарантування миру та безпеки;
- затвердження Генерального секретаря Ліги;
- затвердження внесків кожної країни-члена в бюджет ЛАД та вирішення фінансових питань.

Другим за значенням органом ЛАД є Генеральний секретаріат Ліги. Необхідно наголосити, що він є і адміністративним, і виконавчим водночас. До його складу входить Генеральний секретар, помічники Секретаря і службовці, які забезпечують функціонування ЛАД. Генеральний секретар призначається Радою Ліги, причому за нього повинні віддати голоси не менше 2/3 країн-членів ЛАД.

До завдання та функцій Генерального секретаріату серед іншого належать:

- дотримання та виконання резолюцій, прийнятих Радою і Комітетами Ліги;
- скликання сесій Ради та призначення термінів їх проведення;
- організація роботи Секретаріату;
- підготовка бюджету Ліги та подання його на схвалення Раді Ліги перед початком нового фінансового року;
- виконання ролі депозитарію шляхом зберігання копій договорів і угод, підписаних країнами-членами Ліги між собою чи з третіми державами.

За сприяння ЛАД та з метою розширення сфер, охоплених діяльністю даної організації, по аналогії з розширенням функціоналу ООН, були створені: Арабська організація з питань освіти, науки і культури ALECSO (1964 р.), Арабська організація праці ALO (1965 р.), Арабська організація сільськогосподарського розвитку AOAD (1970 р.), Арабська організація адміністративного розвитку AOAD (1961 р.) Організація арабських країн-експортерів нафти OAPEC (1968 р.), Рада арабської економічної єдності AEUC (1964 р.), Арабський фонд економічного і соціального розвитку AFESD (1968 р.), Арабський банк економічного розвитку Африки BADEA (1973 р.), Арабська агенція з атомної енергетики AAEA (1982 р.), Арабська організація індустріального розвитку і гірничо-видобувної промисловості (1990 р.), Арабський валютний фонд (1975 р.) та ряд інших структур.

Діяльність ЛАД в першу чергу спрямована на досягнення цілей політичного характеру. Свій відбиток накладає і критерій, який покладений за основу об'єднання, – приналежність до арабського світу. Це не могло не позначитись

на тому, що економічна компонента тут фактично не є головною і досягнення інтеграції рівня «економічний союз» навіть не ставилось за мету. Разом з тим, наявність такої інституційної структури, спрямованої на налагодження та сприяння міждержавному партнерству не може не проявитись і у економічній сфері. Тому звернемо увагу саме на даний напрямок реалізації співробітництва.

Станом на початок 2025 р. за даними МВФ населення ЛАД становить близько 481,2 млн. осіб. При цьому сукупний номінальний ВВП ЛАД – 3,5 трлн. дол. США (3,1% загальносвітового), ВВП за ПКС – 9,4 трлн. дол. США (4,6% загальносвітового). На перший погляд, наявність серед країн-членів багатих нафтових експортерів повинна була б забезпечити вищі показники для Ліги, але в даному випадку багатство одних компенсується значною бідністю інших членів. Особливо яскраво це помітно, якщо звернути увагу на такий показник, як ВВП на душу населення за ПКС. На початок 2025 р. його значення, розраховане для ЛАД в середньому було недалеко від середнього загальносвітового: 19581 дол. США проти 25591 дол. США. При цьому значення даного показника для Катару складало 121605 дол. США, для ОАЕ – 81676 дол. США та 61923 дол. США для Саудівської Аравії. В той же час для Ємену він дорівнював 1675 дол. США, 1916 дол. США для Сомалі та 2336 дол. США для Судану.

Ще одним істотним індикатором рівня економічних зв'язків між країнами регіону можуть служити показники зовнішньої торгівлі між ними. Тут необхідно зробити важливе застереження. Класичні підходи до аналізу цифрових даних, які характеризують економічний розвиток певного об'єднання, передбачають використання найбільш актуального в часі інформаційного масиву. В нашому випадку це мав би бути інтервал 2020-2025 роки. Але в такому разі ми ризикуємо стикнутись із іншою проблемою. Близький Схід ніколи не був спокійним та комфортним для довгострокової економічної діяльності регіоном. Геополітичні конфлікти, суперечки між представниками різних течій ісламу, цілком природні неузгодженості між сусідами помножені на соціально-економічні проблеми та дефіцит одних ресурсів при надмірній кількості інших супроводжують регіон впродовж всього часу його існування. Проте після того, як у 2011 р. ним прокотилась хвиля виступів, протестів та заворушень під загальною назвою «арабська весна», Близький Схід, який становить ядро ЛАД, до сьогодні не може оговтатись. Війни, затухаючи в одній країні, спалахують у іншій. Саме тут сконцентровано функціонуюче ядро одного із найбільш небезпечних терористичних рухів ІДІЛ (Ісламська Держава Іраку та Леванту), який перевершив навіть сумнозвісну «Аль-Каїду». Крім того, до складу ЛАД входять також такі території, що відповідають ознакам *failed state*, як Сомалі, Лівія та Сирія, майбутнє яких залишається під значним питанням. Виходячи з усього

вищезазначеного, вважаємо, що методологічно виправданим буде, якщо для характеристики зовнішньоекономічних результатів діяльності ЛАД ми оберемо інший проміжок часу, на який припадає найбільший розквіт ЗЕД країн ЛАД у відносинах як між собою, так і з іншим світом. Таким інтервалом є 2007-2010 роки. Дані про внутрішньо арабську зовнішню торгівлю наведено у табл. 6.1.

Як видно з даних таблиці 6.1, рівень участі країн Арабського регіону у внутрішньорегіональній торгівлі в середньому дуже невисокий. Так, експорт всередині регіону за аналізований період становив 8,3% у 2007 р., 8,1% - у 2008, 9,4% - у 2009 та 7,76% у 2010 році. При цьому частка внутрішнього імпорту дещо вища: 12,8% у 2007 р., 12,0% - у 2008, 11,84% - у 2009 та стільки ж у 2010 році. Водночас спостерігається досить значне розсіяння у розрізі країн.

Загальна тенденція така, що щодо експорту найвищі позиції у внутрішньорегіональній торгівлі займають країни-імпортери нафти, наприклад, у 2010 р. експорт до Арабського регіону склав з Джибуті 51,67%, Йорданії - 42,57%, Єгипту - 40,25%, Сирії - 41,9%. Значно нижчою є експортна інтеграція в Арабський регіон країн-експортерів нафти, у тому числі, у 2010 р. в ОАЕ – 6,41%, Саудівській Аравії – 5,88%, Катару – 3,74%, Кувейту – 3,48%, Іраку – 2,09%.

У імпорті рівень інтегрованості арабських країн у внутрішню торгівлю в межах значно вище, тобто ЛАД більше продає третім країнам, а для потреб більше купує на внутрішньому ринку. Наприклад, дуже показові дані щодо таких країн, як Ірак, Ємен, Кувейт.

Наведені дані свідчать про те, що найвищий рівень інтеграції у внутрішньоарабську торгівлю таких країн регіону як Бахрейн, Йорданія, Джибуті, частка яких у регіональній торгівлі перевищує одну третину. Разом з тим, загальний рівень взаємної участі в регіональній торгівлі країн Арабського регіону в досліджуваному періоді вельми невисокий (10,5% у 2009 р. та 9,4% у 2010 р.), особливо якщо його порівнювати з відповідними показниками таких регіональних формувань як Євросоюз (від 56% до 62% за аналогічний період часу), АСЕАН (22% - 25%).

Ще раз наголосимо, що такі висновки щодо ЛАД отримані за період, який характеризувався відносно стабільним станом, що сприяв розвитку ЗЕД та інтеграційних процесів у межах ЛАД.

У таких умовах Ліга арабських держав виступає радше майданчиком політичної координації та символічного представництва спільних інтересів, ніж інструментом поглибленої інтеграції. В умовах глобальної нестабільності це зумовлює обмеженість її впливу на економічні процеси, водночас зберігаючи значення ЛАД як механізму політичної комунікації та вироблення колективних позицій.

Таблиця 6.1

Внутрішньо арабська зовнішня торгівля¹³⁹,
у відсотках від загальних обсягів експорту та імпорту по країнах

Країна	Експорт				Імпорт			
	2007	2008	2009	2010	2007	2008	2009	2010
Алжир	2,0	2,8	3,00	3,16	3,4	2,8	3,88	4,17
Бахрейн	13,7	12,0	21,34	21,20	10,2	10,1	61,06	49,97
Джибуті	52,5	48,0	51,83	51,67	21,9	21,2	23,45	27,65
Єгипет	15,3	25,5	35,81	40,25	17,7	12,6	11,29	10,54
Йорданія	44,7	39,4	40,85	42,57	37,5	39,3	31,13	31,90
Ірак	3,2	2,4	2,06	2,09	52,2	53,3	37,59	35,96
Ємен	12,9	12,4	9,88	9,38	44,6	57,6	27,36	28,46
Катар	4,0	3,0	4,36	3,74	9,8	10,0	7,89	9,82
Кувейт	2,8	2,5	3,43	3,48	16,3	14,3	14,44	14,67
Ліван	47,0	47,0	36,94	39,70	14,3	12,6	11,39	11,24
Лівія	2,1	1,7	2,88	2,79	5,0	5,1	7,51	7,86
Мавританія	1,5	1,7	0,29	0,27	7,5	8,5	3,83	3,43
Марокко	3,4	2,9	4,79	4,94	11,0	10,1	11,48	11,67
ОАЕ	5,4	5,3	2,51	6,41	5,8	6,2	4,21	4,08
Оман	14,9	8,8	10,42	9,90	26,9	19,1	29,62	29,47
Саудівська Аравія	12,5	11,8	15,69	5,88	8,1	7,1	6,68	6,88
Сирія	38,8	40,7	41,09	41,05	16,6	14,4	14,15	14,02
Судан	4,8	6,0	11,05	10,63	24,9	27,2	19,24	20,57
Туніс	11,6	11,8	12,19	13,81	8,1	7,3	8,38	7,92
Всього	8,3	8,1	9,40	7,76	12,8	12,0	11,84	11,84

¹³⁹ Складено на основі: Investment Climate in Arab Countries 2008. – Arab Investment and Export Credit Guarantee Corporation (Dhahran). Investment Climate in Arab Countries 2010. – Arab Investment and Export Credit Guarantee Corporation (Dhahran).

Організація ісламського співробітництва була заснована у 1972 р. під назвою Організація Ісламська конференція. Її створення стало відповіддю на прагнення до панісламської інтеграції та співробітництва, яке висловлювали мешканці більшості країн, де дана релігія займала помітне місце.

Згідно до свого статуту, Організація Ісламська конференція прагне зберегти ісламські соціальні та економічні цінності; сприяти солідарності між державами-членами; посилювати співпрацю в соціальній, економічній, культурній, науковій та політичній сферах; підтримувати міжнародний мир і безпеку; розвивати освіту, зокрема в галузі науки і техніки. У березні 2008 року вона переглянула свій статут з метою посилення сприяння правам людини, основоположним свободам та належному врядуванню в державах-членах.

У 2011 році під час 38-го засідання Ради міністрів закордонних справ в Казахстані, організація змінила свою назву з Організації Ісламської конференції на Організація ісламського співробітництва.

Станом на 2025 р. її членами є 57 країн (всі, крім Палестини, є чинними членами ООН). Необхідно відзначити, що на відміну від ЛАД, ОІС включає до свого складу не тільки держави, де іслам є домінуючою релігією та які належать до географічно обмеженого регіону. Прикладом таких країн є африканські Мозамбік, Нігерія або Габон або американська Гайана та Суринам. Разом з тим, відзначимо, що третя за чисельністю мусульман у світі країна – Індія – не входить до числа країн-членів через блокування її заявки Пакистаном. Місце ОІС серед інших організації ісламського світу та на території тих континентів, де вона функціонує, можна побачити на рис. 6.1.

Наведена схема наочно ілюструє накладання різних інтеграційних форматів у межах ісламського світу та відсутність чітко окресленого інтеграційного ядра.

Інституційна структура Організації ісламського співробітництва є доволі типовою як для організації універсального характеру. Вищим органом є Ісламський саміт, який скликається кожні три роки. Він приймає політичні рішення, розробляє рекомендації з питань, які стосуються діяльності ОІС, розглядає результати реалізації попередніх рішень.

Для поточної координації зусиль в рамках ОІС призначені Ісламська конференція міністрів закордонних справ, яка фактично є головним органом, що приймає рішення. Адміністративна робота покладена на секретаріат під керівництвом Генерального секретаря, який обирається на п'ятирічний термін з можливістю однократного переобрання.

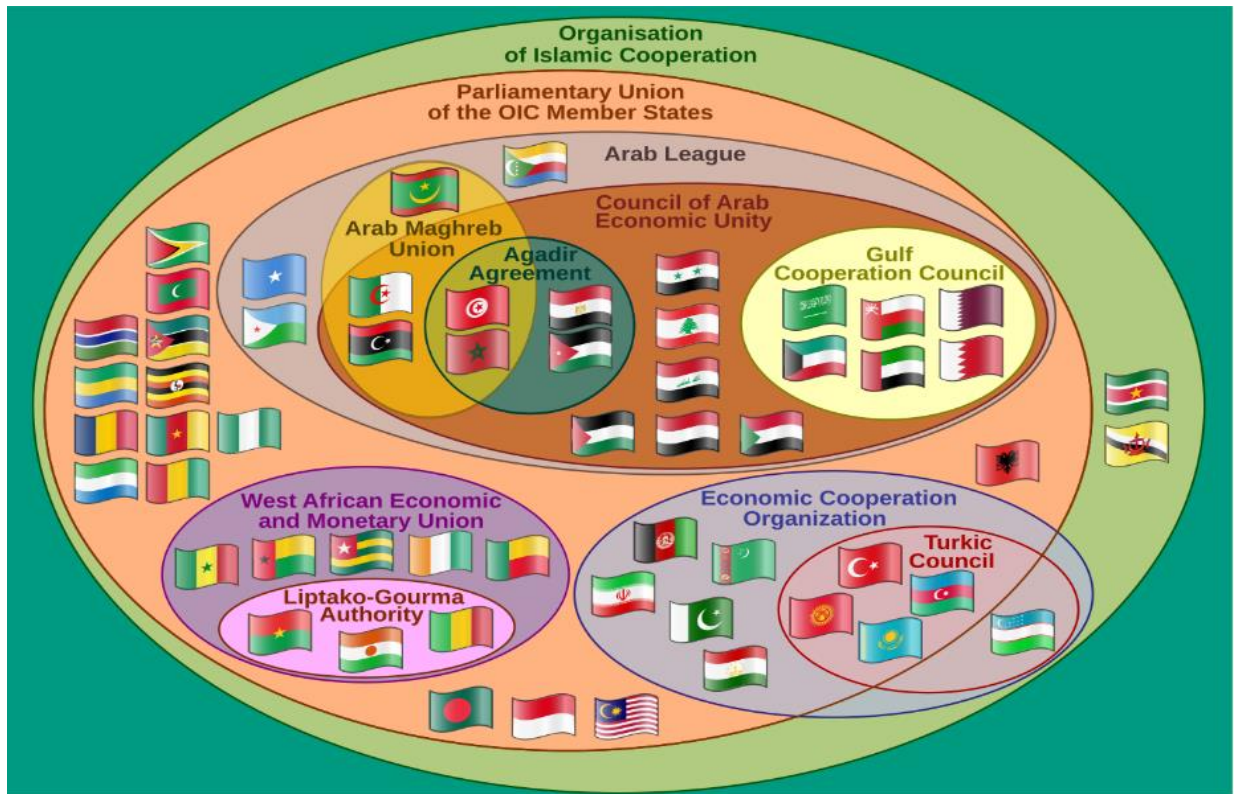

Рис. 6.1. Діаграма Ейлера для взаємовідносин між багатонаціональними організаціями в рамках Організації ісламського співробітництва ¹⁴⁰

Хоча економічні питання регулярно піднімаються на засіданнях відповідних органів ОІС, вони не відіграють тут такої ролі, як аналогічна проблематика у, наприклад, Європейському Союзі, який також є організацією універсального характеру. Так, значну увагу ОІС звертає на підтримку ісламських цінностей через дослідження та популяризацію історії, культури, мистецтва, освіти. З цією метою ОІС фінансує діяльність ряду університетів в країнах-членах.

При цьому ОІС нерідко критикується мешканцями держав, які входять до цієї організації, за її консерватизм, повільність у діях, особливо в гострих ситуаціях або відносно країн, які перебувають у кризовому стані. Замість негайної підтримки та адекватного реагування ОІС доволі часто пропонує розлогі політичні декларації про необхідність єднання. Тобто можемо констатувати, що головні успіхи ОІС – у питаннях соціального та культурно-освітнього характеру, але про формування єдиного інтеграційного простору тут мова не йде, хоча на сьогоднішній день саме ОІС є найбільшою за кількістю країн-членів та за впливовістю офіційною урядовою міжнародною мусульманською організацією.

Окремої уваги заслуговує роль Організації ісламського співробітництва як платформи міжнародної легітимації зовнішньополітичних позицій держав-

¹⁴⁰ Organisation of Islamic Cooperation. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Organisation_of_Islamic_Cooperation

членів. В умовах глобальної нестабільності ОІС дедалі частіше виконує функцію колективного «дипломатичного рупора», який дозволяє окремим країнам апелювати до ісламської солідарності у взаємодії з іншими центрами сили. При цьому ухвалені в межах організації резолюції та декларації, не будучи юридично обов'язковими, створюють додатковий політичний контекст для міжнародних переговорів та сприяють формуванню узгоджених, хоча й не завжди консолідованих, позицій з ключових питань світової політики. Така функція ОІС підкреслює її значення не як інструмента глибокої інтеграції, а як механізму політичної координації та символічного представництва інтересів ісламського світу на глобальному рівні.

Обмеженість інтеграційного потенціалу організацій універсального та цивілізаційного характеру зумовила пошук альтернативних моделей співробітництва, що знайшло своє відображення у формуванні субрегіональних та функціональних інтеграційних об'єднань, орієнтованих на більш прагматичні та конкретні напрями взаємодії. Крім того, змінювалась сама парадигма організації партнерства, яка передбачала наявність чіткого економічного базису, без чого неможливою була не тільки інтеграція, але і довгострокова діяльність міжнародних організацій.

6.3. Субрегіональна та функціональна інтеграція в ісламському світі

Розглянемо декілька з них детальніше. На нашу думку, заслуговує на увагу *Рада співробітництва арабських держав Перської Затоки* (РСАДПЗ). Головним аргументом такої уваги є рівень взаємодії, досягнутий її членами. Сама Рада була створена у 1981 р. шляхом підписання пакету документів, серед яких були Статут Ради співробітництва Затоки (така скорочена самоназва в ряді випадків вживається нарівні з повною назвою організації та має аналогічну юридичну силу) та економічна угода. Розвитку саме економічного партнерства сприяло обмежене число країн-членів об'єднання: Бахрейн, Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія. З 2005 р. переговори щодо можливого приєднання до організації веде Ємен, але громадянська війна, яка ведеться з 2014 р. в цій країні, фактично відтерміновує розгляд та вирішення даного питання.

Серед цілей РСАДПЗ:

- розробка уніфікованих нормативних актів у різних галузях, таких як релігія, фінанси, торгівля, митниця, туризм, законодавство та адміністрування;
- сприяння науково-технічному прогресу в промисловості, гірничодобувній промисловості, сільському господарстві, водних та тваринницьких ресурсах;
- створення науково-дослідних центрів;
- створення спільних підприємств;
- формування об'єднаних збройних сил (так звані «Сили щита півострова»);
- заохочення співпраці приватного сектору;
- зміцнення зв'язків між своїми народами.

Та найголовнішою ціллю тут, на нашу думку, стало інше. Якщо говорячи про ЛАД та ОІС, ми відзначали, що попри об'ємні масштаби співпраці, там економічна проблематика не займає пріоритетних позицій, то ініціатори створення РСАДПЗ усвідомлювали дану обставину. Прагнучи створити дієвий політичний та економічний союз, до того ж з елементами військово-оборонного альянсу, вони встановили, що цілі організації повинні містити інтеграційну компоненту. У 2001 р. Вища рада РСАДПЗ поставила перед країнами-членами завдання у січні 2003 р. досягнути рівня митного союзу, до 2007 р. – спільного

ринку та до 2010 р. створити власну єдину валюту, тобто сформувати валютний союз.

Спільний митний тариф тут був запроваджений у 2003 році, а з 1 січня 2008 р. розпочав свою роботу спільний ринок ¹⁴¹. Спільний ринок забезпечив громадянам країн Перської затоки рівне ставлення в усіх сферах економічної діяльності, в тому числі свободу пересування та проживання; роботу в приватному та державному секторах; пенсійне та соціальне забезпечення; зайнятість у всіх професіях та ремеслах, а також у всіх сферах економічної, інвестиційної та сервісної діяльності; володіння нерухомістю; рух капіталу; податковий режим; володіння акціями та створення корпорацій; а також освіту, охорону здоров'я та соціальні послуги.

Очікувалось, що спільний ринок створить передумови для підвищення ефективності виробництва та покращення переговорної позиції на міжнародних економічних форумах. Повне впровадження спільного ринку вимагало прийняття національних законів та нормативних актів. Для цього Секретаріат Ради співробітництва арабських держав Перської затоки розробив механізми вирішення спорів, включаючи комітет спільного ринку, комітет на рівні міністрів та арбітражний центр у Бахрейн.

Щодо єдиної валюти, то тут достатньо швидко розпочались труднощі. Так, у жовтні 2006 року Оман оголосив, що не приєднається до союзу до 2010 року, а в травні 2007 року Кувейт заявив, що переходить від прив'язки до долара до нерозкритого валютного кошика, хоча й підтвердив своє зобов'язання приєднатися до союзу. Фінансова криза 2008 р., яка зачепила і країни Перської затоки, дала зрозуміти, що створення єдиної валюти РСАДПЗ відкладене на невизначений термін, хоча і не скасоване країнами-членами. Водночас почали спостерігатись затримки у створенні гармонізованих систем та інституційному будівництві. Труднощі спостерігались у гармонізації таких питань як рамки монетарної політики, платіжні та розрахункові системи, регуляторні та наглядові структури, макроекономічна статистика та інші конкретні функції центрального банку. Таким чином, даний етап інтеграції наразі залишається недосяжним. З іншого боку, країни-члени РСАДПЗ не відчують з цього боку дискомфорту, розуміючи, що форсування інтеграції суто з політичних мотивів, може мати наслідком перехід однієї або кількох країн об'єднання до дезінтеграційної логіки, як це сталось, наприклад із «Брекзітом» в ЄС.

¹⁴¹ Khan, Mohsin S. (April 2009). *The GCC Monetary Union: Choice of Exchange Rate Regime (PDF)*. Washington DC: Peterson Institute for International Economics. 19 p.

З 2017 р. по січень 2021 р. мав місце ще один інцидент, який негативно вплинув на взаємовідносини всередині організації. Маємо на увазі так звану Катарську дипломатичну кризу, в ході якої Саудівська Аравія, ОАЕ та Бахрейн навіть розривали дипломатичні відносини з Катаром. І хоча інцидент прийнято вважати вичерпаним, він безумовно позначився на взаємовідносинах між зазначеними країнами.

Від імені держав-членів Рада співробітництва Затоки успішно підписала ряд угод про вільну торгівлю. Зокрема, в 2008 р. була підписана така угода з Сінгапуром, в 2009 р. з Європейською асоціацією вільної торгівлі, в 2023 р. з Південною Кореєю, в 2024 р. з Новою Зеландією. З рядом країн, серед яких Австралія, Японія, Малайзія, Туреччина та Велика Британія переговори з даного питання ще тривають.

Коли мова йде про повноцінну міжнародну організацію необхідно згадати її інституційну структуру, яка забезпечує функціонування даного утворення. Вищим органом Ради співробітництва арабських держав Перської Затоки є Вища Рада РСАДПЗ, яка складається з глав держав-членів. Для прийняття процедурних питань достатньо простої більшості, в той час як для рішень з важливих питань вимагається дотримання абсолютної одностайності.

Поточні питання розглядає виконавчий орган – Рада міністрів, яка збирається кожні три місяці формулює політику та надає рекомендації щодо сприяння співпраці та досягнення координації між державами-членами під час реалізації поточних проектів. Рішення подаються у формі рекомендацій, які Вища рада може затвердити. Рада міністрів також відповідає за підготовку засідань Вищої ради та її порядок денний. Процедура голосування в Раді міністрів така ж, як і у Вищій раді.

Секретаріат є виконавчим органом Ради співробітництва арабських держав Перської затоки. Він приймає рішення в межах своїх повноважень та виконує рішення, затверджені Верховною або Радою міністрів. Секретаріат також проводить дослідження, що стосуються співпраці, координації та планування спільних дій, і періодично публікує звіти щодо роботи, виконаної Радою співробітництва арабських держав Перської затоки в цілому, та виконання її власних рішень.

Серед специфічних органів РСАДПЗ, які займаються окремими економічними питаннями, можна згадати Валютну Раду та Патентний офіс.

Таким чином, Рада співробітництва арабських держав Перської затоки демонструє приклад відносно успішної інтеграції в умовах регіональної нестабільності, заснованої на прагматизмі, обмеженому колі учасників та поступовості інтеграційних кроків. Водночас навіть цей формат має чітко окреслені межі,

що підтверджує загальну тенденцію ісламського світу до вибіркової та функціональної, а не всеосяжної інтеграції.

Безпековий чинник у межах субрегіональних інтеграційних форматів відіграє подвійну роль. З одного боку, він стимулює координацію дій та зближення позицій держав-учасниць у відповідь на спільні загрози, з іншого — обмежує глибину інтеграції, оскільки питання національної безпеки залишаються найбільш чутливими для суверенних держав. У цьому сенсі досвід РСАДПЗ підтверджує загальну тенденцію ісламського світу до обережної та селективної інтеграції в безпековій сфері.

Досвід субрегіональних об'єднань свідчить, що інтеграція в ісламському світі не є уніфікованим процесом і може розвиватися за різними траєкторіями залежно від поєднання економічних, політичних та безпекових чинників. У цьому контексті особливий інтерес становлять формати співробітництва, які виходять за межі арабського світу або зосереджуються виключно на функціональних аспектах взаємодії.

Особливе місце серед функціональних інтеграційних інституцій ісламського світу посідає *Ісламський банк розвитку*, діяльність якого демонструє альтернативну модель міждержавного співробітництва, позбавлену яскраво вираженого політичного та ідеологічного виміру. Заснований з метою сприяння соціально-економічному розвитку країн-членів, ІБР зосереджується на фінансуванні інфраструктурних, освітніх, гуманітарних та інвестиційних проектів, що дозволяє йому ефективно функціонувати навіть за умов відсутності політичної єдності між державами ісламського світу.

На відміну від універсальних і цивілізаційних організацій, діяльність Ісламського банку розвитку ґрунтується на принципах функціональної доцільності та економічного прагматизму, що забезпечує відносну стабільність його роботи в умовах глобальної та регіональної нестабільності. Фінансові механізми банку не потребують гармонізації зовнішньої політики або безпекових доктрин держав-учасниць, що дозволяє розглядати ІБР як своєрідний «тихий інтегратор», який сприяє формуванню мережі сталих економічних зв'язків у межах ісламського світу без формального обмеження державного суверенітету.

Ісламський банк розвитку був заснований у 1973 р. (де-факто розпочав діяльність з 1975 р.) з ініціативи країн-членів Організації ісламського співробітництва і спочатку задумувався як її відокремлений орган. Сьогодні це фінансова організація, до складу якої входять 57 країн. Основною умовою членства є те, що потенційна країна-член повинна бути членом ОІС, сплатити свій внесок до капіталу Банку та бути готовою дотримуватись умов, правил та процедур, які можуть бути визначені Радою керуючих ІБР.

Станом на 2025 р. основними акціонерами ІБР є наступні держави:

- Саудівська Аравія – 13,2 млрд. дол. США (22,5% сплаченого капіталу);
- Лівія – 5,3 млрд. дол. США (9,03%);
- Індонезія – 4,7 млрд. дол. США (7,94%);
- Іран – 4,6 млрд. дол. США (7,9%);
- Нігерія – 4,3 млрд. дол. США (7,33%);
- Катар – 4,0 млрд. дол. США (6,87%);
- Єгипет – 4,0 млрд. дол. США (6,77%);
- Кувейт – 3,9 млрд. дол. США (6,62%);
- Об'єднані Арабські Емірати – 3,8 млрд. дол. США (6,48%);
- Туреччина – 3,6 млрд. дол. США (6,17%);
- Пакистан – 1,4 млрд. дол. США (2,43%);
- Алжир – 1,4 млрд. дол. США (2,43%).

Ще 7,53% припадають на частку інших країн-членів ІБР ¹⁴².

Станом на даний час, ІБР за прикладом групи Світового Банку трансформувався на групу з п'яти організацій, до складу якої входять:

- 1) власне Ісламський банк розвитку (IsDB);
- 2) Інститут ісламського банку розвитку (IsDBI);
- 3) Ісламська корпорація розвитку приватного сектору (ICD);
- 4) Ісламська корпорація страхування інвестицій та експортних кредитів (ICIEC);
- 5) Міжнародна ісламська торговельно-фінансова корпорація (ITFC).

До завдань функціонування Ісламського Банку розвитку входить широкий спектр видів діяльності. Далеко неповний їх список має наступний вигляд:

- фінансування проектів у державному та приватному секторах;
- допомога розвитку для подолання бідності;
- технічна допомога для нарощування соціально-економічного потенціалу;
- економічне та торговельне співробітництво між країнами-членами;
- фінансування зовнішньої торгівлі;
- фінансування малого та середнього бізнесу;
- мобілізація ресурсів;
- прямі інвестиції в акціонерний капітал ісламських фінансових установ;
- страхове покриття інвестицій та експортних кредитів;

142 Islamic Development Bank IsDB Member Countries. URL: <https://www.isdb.org/isdb-member-countries>

- дослідницькі та навчальні програми з ісламської економіки та банківської справи;
- спеціальна допомога та стипендії для країн-членів та мусульманських громад у країнах, що не є членами ОІС та ІБР;
- надання екстреної фінансової допомоги;
- консультаційні послуги для державних та приватних організацій у країнах-членах тощо.

Серед проектів, які були успішно реалізовані за підтримки ІБР, спорудження або реконструкція ряду мостів, гідро- та теплових електростанцій, залізниць та автошляхів, які мають стратегічне значення для країн-членів ІБР.

Таким чином, діяльність Ісламський банк розвитку засвідчує, що в умовах фрагментованості ісламського світу та відсутності політичної консолідації саме функціональні фінансово-економічні інститути здатні виконувати інтеграційну роль, не вступаючи у суперечність із принципом державного суверенітету.

Серед інших організацій, які створені та відносно ефективно працюють, забезпечуючи інтеграційні процеси в країнах ісламського світу, можемо згадати також **Організацію економічного співробітництва**. Свою історію вона веде від заснованої у 1964 р. Іраном, Туреччиною та Пакистаном Організації регіонального співробітництва та розвитку (ОРСР). Структура-попередниця проіснувала до 1979 р., коли вона де-факто припинила свою діяльність. Разом з тим, держави-засновниці домовились продовжити діалог і сформувати нову інституцію, яка б врахувала досвід ОРСР, та вивела співпрацю між країнами на новий рівень. Результатом стало створення у 1985 р. Організації економічного співробітництва (ОЕС). Причому мета нового об'єднання називалась доволі амбіційною: створення єдиного ринку товарів та послуг, подібного до Європейського Союзу. Після краху соціалістичного табору на ОЕС очікувало достатньо значне розширення. Так, заявки на вступ подали одразу 7 країн: Азербайджан, Афганістан, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан. Всі вони стали членами ОЕС у 1992 р. Таким чином сьогодні ОЕС об'єднує країни із загальною чисельністю населення понад 500 млн. чоловік.

Розглядаючи практичну діяльність ОЕС фахівці відзначають деяку її схожість в частині механізмів налагодження та реалізації партнерських відносин з іншою міжнародною організацією азійського регіону. Мова йде про АСЕАН. Зокрема, поточна структура ОЕС базується на мережі двосторонніх угод та арбітражних механізмів, які розгорнуті між державами-членами.

Цілями та завданнями ОЕС визначають:

- забезпечення сталого економічного розвитку держав-членів;

- поступове усунення торговельних бар'єрів та сприяння внутрішньо-регіональній торгівлі;
- посилення ролі регіону ОЕС у зростанні світової торгівлі;
- поступову інтеграцію економік держав-членів у світову економіку;
- розвиток транспортної та комунікаційної інфраструктури, що з'єднує держави-члени між собою та з іншими країнами;
- економічну лібералізацію;
- ефективне використання сільськогосподарського та промислового потенціалу регіону ОЕС;
- регіональне співробітництво у сфері контролю над зловживанням наркотиками, захисту навколишнього середовища та зміцнення історичних та культурних зв'язків між народами регіону ОЕС;
- взаємовигідну співпрацю з регіональними та міжнародними організаціями;
- спільні зусилля для отримання вільнішого доступу до ринків за межами регіону ОЕС для сировини та готової продукції держав-членів;
- ефективне використання інституцій ОЕС, угод та домовленостей про співпрацю з іншими регіональними та міжнародними організаціями, включаючи багатосторонні фінансові установи;
- спільні зусилля щодо розробки узгодженого підходу до участі в регіональних та глобальних домовленостях;
- реалізацію стратегії економічного співробітництва та обміни в освітній, науковій, технічній та культурній сферах.

Управління ОЕС здійснюється за допомогою ряду органів, головним із яких є Рада міністрів, яка є найвищим управлінським органом і складається, як правило, із міністрів закордонних справ країн-членів. У разі потреби розгляду питань із певної тематики на засідання можуть бути скликані профільні міністри. Частота скликання Ради міністрів залежить від потреби, але як правило не рідше одного разу на рік.

Постійно діючим органом, який відповідає за реалізацію політики та рішень Ради міністрів ОЕС, є Рада постійних представників, яка складається із послів держав-членів, акредитованих у Ірані, де розташовано адміністративні структури організації.

Структура секретаріату ОЕС відображає основні напрямки роботи даної організації і включає шість директоратів, які відповідають за такі питання як: торгівля та інвестиції; транспорт та зв'язок; енергетика, корисні копалини та

навколишнє середовище; туризм; сільське господарство та промисловість; людські ресурси та сталий розвиток.

Серед спеціалізованих органів ОЕС відзначимо наявність інструменту, який істотно підвищує кількість та якість зв'язків представників бізнесу країн-членів, – Торгово-промислової палати ОЕС. ТПП ОЕС була заснована 10 червня 1993 року. Її метою є сприяння посиленню економічного співробітництва та відносин у сфері торгівлі, промисловості, сільського господарства, туризму, машинобудування та банківської справи, а також здійснення спільних інвестицій між державами-членами. Створений також Банк торгівлі та розвитку ОЕС, який призначений для надання фінансових ресурсів для проектів та програм у країнах-членах та підтримки значимих соціально-економічних проектів.

Підсумовуючи все вище сказане, відзначимо, що процес економічної інтеграції в ісламському світі пов'язаний не лише з політичними, а й з економічними труднощами, які полягають, перш за все, в однотипності економік та схожості зовнішньоторговельної спеціалізації. Це утруднює інтеграцію тут, оскільки розглядувані держави часто сприймають одне одного крізь призму конкуренції. Коли ж додаються збройні конфлікти, війни або інші значні загрози безпекового формату, питання інтеграції відходить на другий план.

З огляду на виявлені обмеження універсальних, цивілізаційних і навіть функціональних форматів співробітництва, доцільно окремо окреслити, яким чином війна та гостра конфронтація впливають на інтеграційні механізми в межах класичних теорій міжнародних відносин, а також чому ця логіка не завжди спрацьовує для ісламського світу.

У межах класичних теоретичних підходів до міжнародних відносин війна традиційно розглядається як один із ключових чинників дезінтеграції. У цьому контексті збройний конфлікт трактується як стан, що унеможлиблює поглиблення міждержавного співробітництва, руйнує довіру між учасниками міжнародної системи та змушує держави концентрувати ресурси на забезпеченні власної безпеки. Відповідно, інтеграційні процеси в умовах війни або гострої конфронтації вважаються або повністю заблокованими, або такими, що мають суто формальний характер.

Подібне розуміння війни як деструктивного чинника інтеграції притаманне як реалістичним, так і ліберальним концепціям. У межах реалізму війна виступає логічним наслідком анархічної природи міжнародної системи, в якій держави змушені діяти, виходячи з міркувань самозбереження. За таких умов будь-які наддержавні або інтеграційні проекти розглядаються як другорядні та нестійкі, особливо у періоди загострення безпекових загроз. Ліберальна ж традиція, визнаючи потенціал інтеграції як інструмента запобігання конфліктам,

водночас виходить з припущення, що саме мир і стабільність є необхідними передумовами для розвитку інтеграційних механізмів.

У цьому сенсі війна в класичних теоріях постає як своєрідна «точка розриву», після якої інтеграційні зв'язки або зникають, або заморожуються до моменту відновлення мирного стану. Подібний підхід значною мірою сформував уявлення про інтеграцію як процес, можливий виключно в умовах відносної стабільності та прогнозованості міжнародного середовища.

Разом із тим, така логіка не завжди дозволяє адекватно пояснити специфіку інтеграційних процесів у регіонах, для яких збройні конфлікти та політична нестабільність є не тимчасовим відхиленням, а структурною характеристикою міжнародних відносин. Саме до таких регіонів належить ісламський світ, де цілком можливим є паралельне існування конфліктних і кооперативних практик¹⁴³. Держави, що перебувають у стані політичної напруженості або навіть опосередкованої конфронтації, водночас можуть підтримувати економічне, фінансове або інституційне співробітництво в окремих сферах. Це дозволяє говорити про своєрідну інтеграцію низької інтенсивності, яка не передбачає глибокої політичної консолідації, але забезпечує мінімально необхідний рівень взаємодії між державами.

Особливістю такої інтеграції є її селективний характер. Умови війни або загрози збройного конфлікту змушують держави обмежувати співробітництво найбільш чутливими сферами, передусім безпековою та зовнішньополітичною. Водночас менш конфліктні напрями, зокрема економічні, фінансові, гуманітарні або технічні, зберігають потенціал для розвитку. Саме ці сфери стають основою для підтримання інтеграційних зв'язків навіть у періоди загострення міжнародної обстановки.

У цьому сенсі інтеграція в ісламському світі набуває ситуативного характеру, адаптуючись до конкретних умов і потреб держав-учасниць. Вона не передбачає високого рівня взаємної довіри або спільного стратегічного бачення, а ґрунтується передусім на прагматичних міркуваннях. Такий підхід дозволяє зберігати співробітництво без вирішення глибинних політичних та ідеологічних суперечностей, які лежать в основі багатьох конфліктів регіону.

Як бачимо, в умовах хронічної нестабільності інтеграційні процеси не зникають, а трансформуються, набуваючи фрагментарного, вибіркового та функціонального характеру. Саме ця трансформація створює підґрунтя для розуміння специфіки інтеграції в ісламському світі та дозволяє перейти до аналізу

¹⁴³ Фліссак К. Міжнародна кооперація як ефективна форма сучасного економічного співробітництва *Журнал європейської економіки*. 2006. Т. 5. №. 2. С. 138-142

структурних причин її обмеженості й внутрішньої конкуренції інтеграційних векторів.

Однією з ключових особливостей інтеграційних процесів в ісламському світі є не лише відсутність єдиного інтеграційного ядра, але й одночасне існування кількох інтеграційних логік, які не доповнюють, а часто конкурують між собою. На відміну від регіонів, де інтеграція розвивалася переважно в межах єдиного домінуючого проекту, ісламський світ характеризується багатовекторністю інтеграційних ініціатив, що мають різну ідеологічну основу, масштаб і функціональне наповнення.

Під конкуруючими інтеграційними логіками в даному контексті доцільно розуміти сукупність інституційних, політичних та економічних проектів співробітництва, які орієнтовані на різні критерії об'єднання держав і передбачають різні моделі регіональної взаємодії. Йдеться не лише про формальні організації, але й про ширші інтеграційні вектори, що формуються навколо спільної ідентичності, геополітичних інтересів або прагматичних потреб.

Конкуренція між такими логіками не завжди має відкритий конфронтаційний характер, однак вона суттєво впливає на глибину та ефективність інтеграційних процесів. Держави змушені розподіляти обмежені політичні, економічні та дипломатичні ресурси між кількома інтеграційними форматами, що унеможливорює концентрацію зусиль на розвитку одного універсального проекту. У результаті інтеграція в ісламському світі набуває фрагментарного характеру, а її інституційні форми часто залишаються слабкими або нестійкими.

Таким чином, проблема інтеграції в ісламському світі полягає не лише у відсутності політичної волі або спільної ідентичності, а й у структурній багатовекторності інтеграційних прагнень, яка закладена в самій конфігурації регіональних міжнародних відносин.

Підсумовуючи, слід відзначити, що економічна інтеграція в ісламському світі наштовхується не лише на політичні суперечності, а й на структурні економічні обмеження – одноманітність виробничих профілів та близькість зовнішньоторговельної спеціалізації, асиметрію рівнів розвитку й обмежену комплексність національних економік. За таких умов держави нерідко сприймають одна одну як конкурентів за зовнішні ринки та інвестиційні ресурси, що знижує стимули до глибшої взаємної лібералізації. У разі загострення безпекових загроз або збройних конфліктів ця тенденція посилюється, а інтеграційні ініціативи часто переходять у режим мінімальної, секторальної кооперації, не зачіпаючи чутливих сфер суверенної компетенції.

Порівняльний аналіз діяльності міжнародних організацій, що функціонують у межах ісламського світу, дозволяє дійти висновку про існування різних

логік інтеграції, які істотно відрізняються за своїм змістом, інституційною глибиною та рівнем ефективності. Організації універсального та цивілізаційного характеру, такі як Ліга арабських держав і Організація ісламського співробітництва, орієнтовані передусім на політичну координацію та символічне відтворення спільної ідентичності, що зумовлює обмеженість їх практичного впливу в умовах глобальної нестабільності. Жорстке дотримання принципу державного суверенітету, відсутність наднаціональних механізмів і значна фрагментованість інтересів держав-членів перешкоджають трансформації таких структур у дієві інструменти поглибленої інтеграції.

Натомість субрегіональні та функціональні формати співробітництва демонструють вищий рівень адаптивності до кризових умов. Орієнтація на прагматичні цілі, обмежене коло учасників та концентрація на конкретних напрямках взаємодії – економічних, фінансових або безпекових – дозволяють таким організаціям зберігати відносну ефективність навіть за відсутності політичної єдності в масштабах усього ісламського світу. Це дає підстави стверджувати, що в умовах глобальної нестабільності найбільш життєздатними виявляються саме ті інтеграційні моделі, які базуються не на декларативній солідарності, а на функціональній доцільності та взаємній зацікавленості держав-учасниць.

**РОЗДІЛ 7.
ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА ЄВРОПИ ТА
УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ, РИЗИКИ, СТРА-
ТЕГІЇ**

7.1. Європейська енергетична політика: від залежності до диверсифікації

Трансформація енергетичної парадигми Європейського Союзу в першій чверті XXI століття стала найбільш масштабним викликом для архітектури регіональної безпеки з часів заснування Євратому. Протягом десятиліть європейська стратегія базувалася на концепції «стабільності через економічну взаємозалежність», де імпорт дешевих російських енергоносіїв розглядався як фундамент конкурентоспроможності промислового ядра Європи. Проте цей підхід ігнорував геополітичний ризик концентрації поставок, що зрештою призвело до системної кризи, спричиненої маніпуляціями російської федерації на газовому ринку у 2021 році та повномасштабною агресією проти України у 2022 році.

До 2021 року залежність Європи від російського газу була не просто високою, а структурно закріпленою. Згідно з даними Eurostat¹⁴⁴, частка російського газу в загальному імпорті ЄС у 2021 році складала понад 45%, а в окремих країнах, таких як Австрія, Словаччина чи Угорщина, цей показник наближався до 80–100%. Будівництво газопроводів «Північний потік-1» та спроба запуску «Північного потоку-2» були апогеєм політики прив'язки європейських споживачів до єдиного джерела.

Проте, як зазначається у звіті International Energy Agency¹⁴⁵, Москва свідомо використовувала контроль над підземними сховищами газу (ПСГ) у Європі, тримаючи їх на критично низькому рівні напередодні опалювального сезону 2021/2022, що спричинило штучний дефіцит і стрибок цін на хабі TTF до понад 100 євро за МВт-год ще до початку військових дій. Це довело, що енергетична політика, орієнтована лише на ціну, є загрозою національній безпеці держав-членів.

Початком «нової ери» став план **REPowerEU**¹⁴⁶, представлений Єврокомісією у травні 2022 року. Це не просто енергетична програма, а комплексний геополітичний інструмент, спрямований на повне усунення російського впливу до 2027 року. План базується на чотирьох стовпах: енергоефективності, дивер-

¹⁴⁴ Eurostat (2025). EU imports of energy products - latest developments. Statistics Explained. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_imports_of_energy_products_-_latest_developments

¹⁴⁵ International Energy Agency (2022). Never Too Early: Preparing for the 2022-23 Winter. URL: <https://www.iea.org/reports/never-too-early-to-prepare-for-next-winter>

¹⁴⁶ European Commission(2022) REPowerEU. Affordable, secure and sustainable energy for Europe https://commission.europa.eu/topics/energy/repowereu_en

сифікації постачальників, прискоренні переходу на відновлювані джерела енергії (ВДЕ) та спільних інвестиціях.

План REPowerEU, став не просто антикризовим заходом, а фундаментальною правовою та економічною доктриною, що докорінно змінила архітектуру безпеки на континенті. Його радикальність полягає у відмові від реактивної моделі енергетичної політики на користь превентивного інструментарію, що поєднує жорстке регулювання, безпрецедентну фінансову мобілізацію та стратегічну диверсифікацію. Основною метою цього механізму стало повне усунення залежності від російських енергоресурсів до 2027 року, що потребувало перегляду засад функціонування внутрішнього ринку ЄС.

Центральним елементом правового інструментарію REPowerEU стало перетворення політичних декларацій на імперативні законодавчі акти. Зокрема, ухвалення Регламенту ЄС/261/2026 запровадило юридичну заборону на домінування одного постачальника та встановило жорсткий графік фазового виведення російського газу. Цей нормативний акт зобов'язав держави-члени інтегрувати національні стратегії диверсифікації в єдину загальноєвропейську рамку, що нівелювало можливість сепаратних домовленостей з монополістами. Таким чином, енергетична безпека була остаточно виведена з площини двосторонніх комерційних контрактів у сферу колективної регіональної безпеки.

Фінансовий механізм реалізації плану базується на стратегічному переспрямуванні коштів у межах Механізму відновлення та стійкості (*Recovery and Resilience Facility*). Згідно зі звітом European Commission¹⁴⁷, додавання спеціальних розділів REPowerEU до національних планів відновлення дозволило залучити понад 300 млрд євро у вигляді грантів та позик. Ці інвестиції спрямовані на подолання «вузьких місць» в енергетичній інфраструктурі, зокрема на будівництво інтерконекторів та СПГ-терміналів, що забезпечило фізичну можливість швидкої зміни джерел постачання. Станом на 2025 рік частка інвестицій у «чисту» енергетику в межах RRF досягла 42%, що створило матеріальну базу для заміщення близько 100 млрд кубометрів газу за рахунок енергоефективності та ВДЕ.

Інноваційним інструментом диверсифікації в межах REPowerEU стала енергетична платформа **AggregateEU**, результати роботи якої у 2024–2025 роках підтвердили ефективність механізму спільної закупівлі. Як зазначається у звітах Prisma Capacity (2025), агрегація попиту дозволила європейським споживачам виступати єдиним суб'єктом у переговорах із глобальними постачальни-

¹⁴⁷ European Commission (2025). Recovery and Resilience Facility: Progress report on REPowerEU chapters. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/funding-and-financing/recovery-and-resilience-facility-clean-energy_en

ками зі США, Катару та Норвегії. Це не лише стабілізувало цінову кон'юнктуру, а й створило запобіжник проти внутрішньої конкуренції за ресурс між країнами ЄС. У 2026 році цей досвід було масштабовано на ринок водню та критичної сировини, що стало частиною ширшої стратегії «відкритої стратегічної автономії».

Окрему увагу в інструментарії REPowerEU приділено «Водневому акселератору», який розглядає відновлюваний водень як ключовий елемент декарбонізації важкої промисловості. Стратегічна ціль виробництва та імпорту по 10 млн тонн водню до 2030 року зумовила формування European Hydrogen Backbone – мережі магістральних воднепроводів. Згідно з даними Європейської комісії¹⁴⁸, розвиток водневих коридорів стає новим виміром енергетичної дипломатії, де Україна розглядається як критично важливий партнер завдяки своєму потенціалу виробництва та можливостям інтеграції власної ГТС у загальноєвропейську мережу.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що інструментарій REPowerEU створив нову реальність, у якій енергетична стійкість базується на технологічній гнучкості та інфраструктурній солідарності. Радикальна трансформація, закладена в цей план, забезпечила не просто зміну постачальників, а системний перехід до децентралізованої та кліматично нейтральної енергосистеми. Це дозволило ЄС не лише вистояти в умовах енергетичного шантажу, а й сформувати фундамент для нового виміру регіональної безпеки, де енергетика виступає фактором стабільності та інтеграції.

Аналіз останніх даних¹⁴⁹ свідчить про зниження вартості імпорту енергетичних товарів до ЄС на 12,0% у третьому кварталі 2025 року порівняно з аналогічним кварталом 2024 року, що є продовженням тенденції, що спостерігається з 2022 року. Скорочення витрат ЄС на імпорт зумовлене насамперед зниженням цін, особливо на нафтопродукти. Протягом цього періоду фізичний обсяг (маса нетто) цього імпорту фактично зріс на 3,3

Частка енергоносіїв у загальному обсязі імпорту ЄС зазнавала суттєвих коливань через високу волатильність цін, досягнувши піку у 2022 році на рівні 22,8% від загального імпорту. За цим послідувало помітне зниження до 17,8% у 2023 році та до 15,4% у 2024 році. Також у третьому кварталі 2025 року зафіксовано зменшення на 2,1 відсоткових пункти (в.п.) порівняно з аналогічним

¹⁴⁸ European Commission (2025). Hydrogen Accelerator: Corridors and infrastructure development for 2030. <https://energy.ec.europa.eu>

¹⁴⁹ Eurostat (2025). EU imports of energy products - latest developments. Statistics Explained. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_imports_of_energy_products_-_latest_developments

кварталом 2024 року. Розподіл за видами продукції показує, що між третіми кварталами 2024 та 2025 років частка зрідженого природного газу зросла (+0,6 в.п.), тоді як частки природного газу в газоподібному стані (-0,3 в.п.), нафтопродуктів (-2,2 в.п.) та вугілля (-0,2 в.п.) скоротилися.

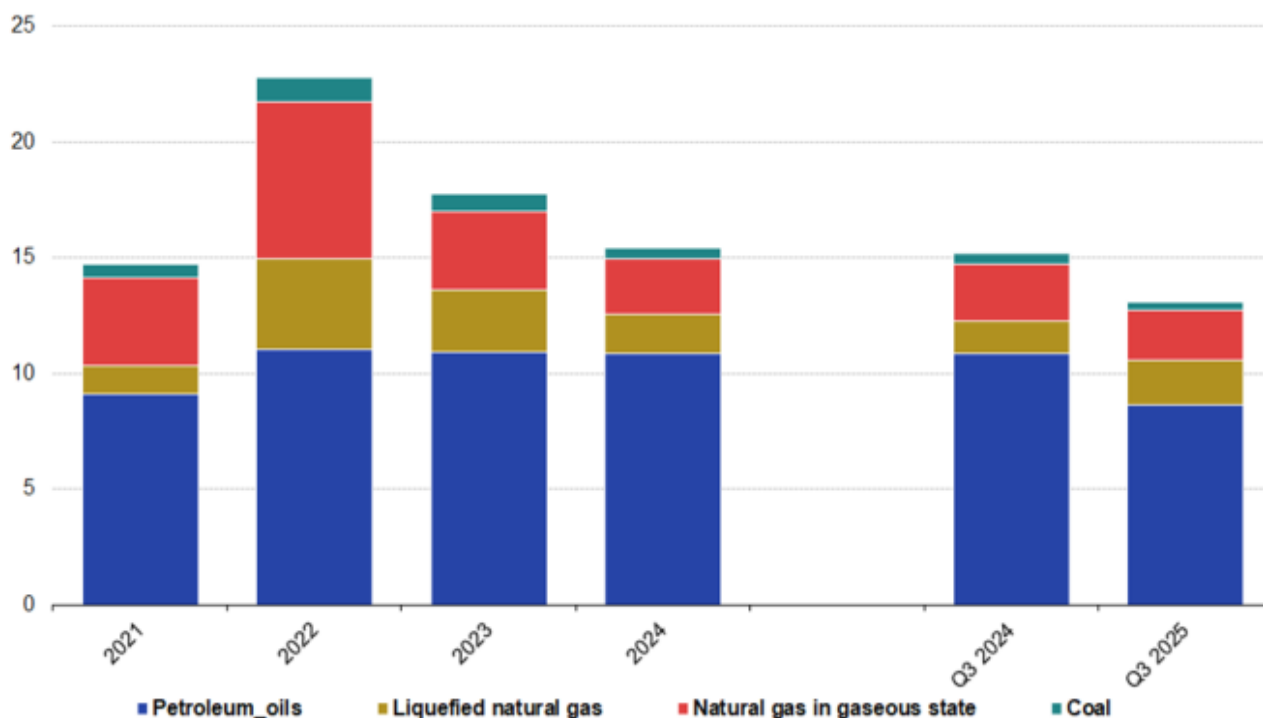

Рис. 7.1. Частка енергетичних товарів в Імпорті ЄС, 2021-2025 рр. (%)

Джерело: Eurostat (Comext)

Аналіз динаміки енергетичного споживання в Європейському Союзі вказує на глибокі структурні зміни у видах палива, що використовуються. У третьому кварталі 2025 року обсяг імпорту зрідженого природного газу (ЗПГ) скоротився на 16,6% порівняно з попереднім кварталом. Проте в довгостроковій ретроспективі, зіставлення з першим кварталом 2021 року демонструє стрімке зростання – на 107,5%. Така динаміка пояснюється стратегічними перевагами ЗПГ: гнучкістю логістики, вищою енергоефективністю та відносною екологічністю порівняно з традиційними джерелами. Натомість імпорт природного газу в газоподібному стані продемонстрував стійку тенденцію до зниження: попри незначне квартальне коливання (-1,8% у III кварталі 2025 року), падіння порівняно з початком 2021 року склало критичні 44,8%, що безпосередньо корелює з переорієнтацією європейського ринку на зріджений ресурс.

Найбільш радикальне скорочення зафіксовано в сегменті вугілля, обсяги імпорту якого впали на 41,3% відносно першого кварталу 2021 року. Це зумовлено не лише геополітичними чинниками, а й послідовною реалізацією еколо-

гічних регламентів ЄС, спрямованих на декарбонізацію економіки та стимулювання переходу на відновлювані джерела енергії.

Російське вторгнення в Україну стало тригером для фундаментального перегляду партнерських відносин ЄС. Запровадження прямої заборони на морський імпорту російської сирої нафти (з 5 грудня 2022 року) та ембарго на нафтопродукти (з 5 лютого 2023 року) призвели до повної втрати росією позицій серед ключових постачальників нафти. Станом на третій квартал 2025 року провідні ролі перейшли до Норвегії (14,6%), США (14,5%) та Казахстану (12,2%). Варто підкреслити, що частка РФ у цьому сегменті почала знижуватися ще у 2022 році, оскільки ринки та компанії превентивно реагували на санкційні ризики та операційні обмеження.

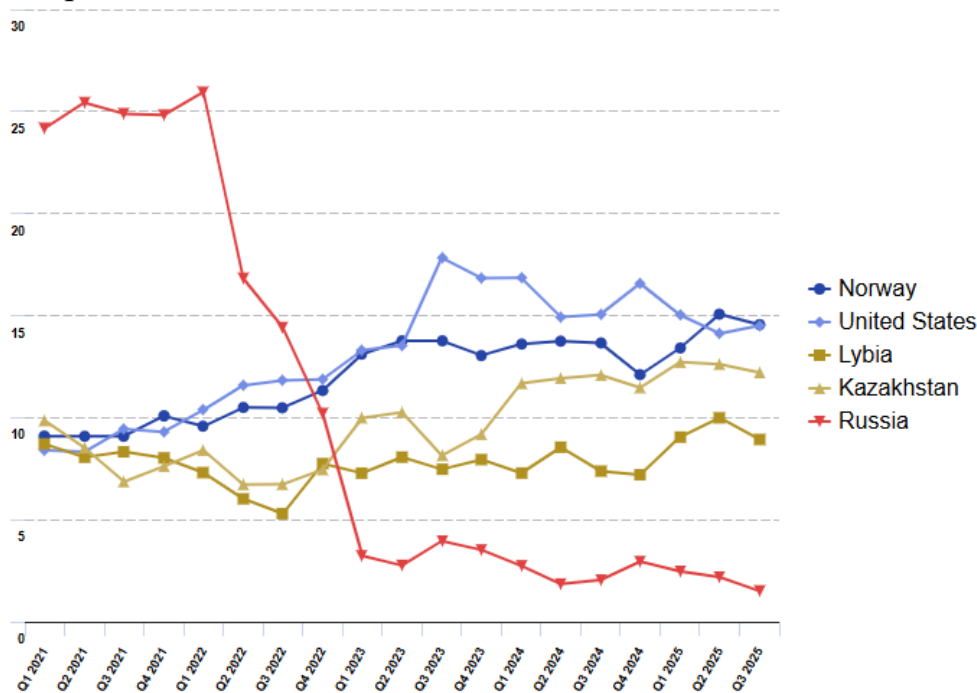

Рис. 7.2. Основні імпортери сирої нафти до ЄС, %

Джерело: Eurostat (Comext)

У сегменті трубопровідного газу домінування Норвегії стало абсолютним: у третьому кварталі 2025 року її частка сягнула 51,8%, продемонструвавши приріст на 10,1 в.п. порівняно з попереднім роком. Слідом за нею йдуть Алжир (14,6%) та Велика Британія (13,4%). Водночас частка Росії в цьому сегменті продовжує демонструвати лише незначне зниження після 2022 року, що пояснюється тимчасовими винятками для окремих держав-членів ЄС, чия інфраструктура поки що обмежує швидкий перехід до альтернативних джерел. Проте очікується подальше скорочення цієї частки відповідно до дорожньої карти ЄС від травня 2025 року, яка передбачає повну відмову від російського газу до 2027 року.

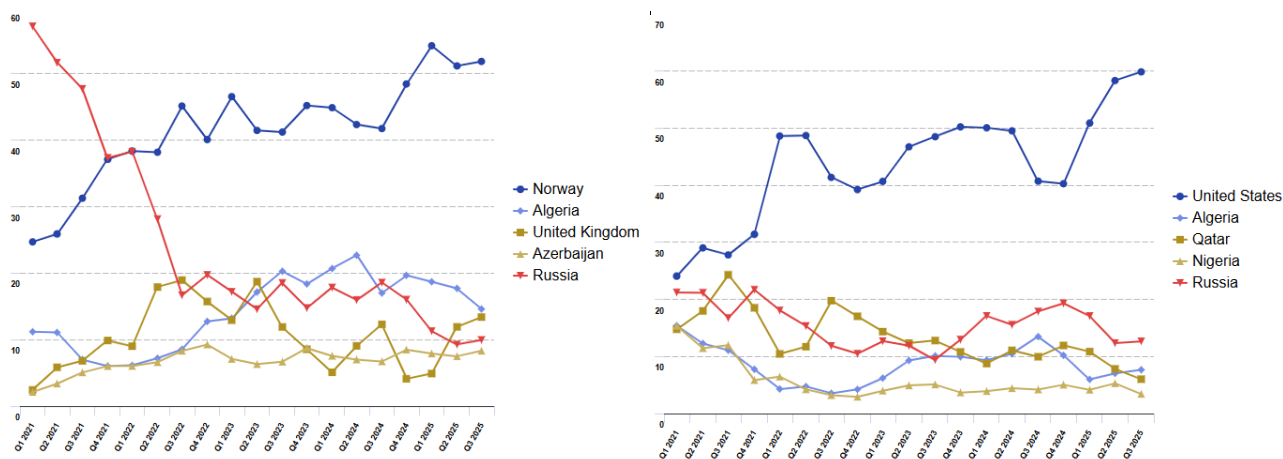

Рис. 7.3. Структура імпорту трубопровідного (зліва) та зрідженого (справа) природного газу до ЄС, %

Джерело: Eurostat (Comext)

Особливої уваги заслуговує роль Сполучених Штатів на ринку ЗПГ. Якщо на початку 2021 року частка США складала 24%, то до третього кварталу 2025 року вона зросла до 59,9%, закріпивши за цією країною статус домінуючого постачальника. Росія, попри санкційний тиск, залишається другим за величиною постачальником ЗПГ (12,7%), хоча розрив із лідером став критичним. За оцінками Institute for Energy Economics and Financial Analysis¹⁵⁰, потужність європейських терміналів регазифікації зросла на 50% порівняно з 2021 роком, що дозволило США стати ключовим постачальником, покриваючи близько 45% потреб у ЗПГ.

Щодо вугільного ринку, то після запровадження повного ембарго на російський ресурс, основними партнерами ЄС з 2023 року стали Австралія (36,3%), США (30,7%) та Казахстан (9,7%). Така диверсифікація дозволила Європейському Союзу повністю замінити російські енергоносії в цьому сегменті, спираючись на стабільні поставки з Глобального Півдня та Північної Америки.

Важливим аспектом є перехід від «диверсифікації джерел» до «диверсифікації технологій». Оновлена Директива ЄС з відновлюваної енергетики (RED III, 2023) встановила обов'язкову ціль – 42,5% частки ВДЕ в кінцевому енергоспоживанні до 2030 року. Статистика Ember¹⁵¹ свідчить, що у 2024 році сукупна генерація сонячної та вітрової енергії вперше перевищила генерацію з викопного палива у 20 країнах ЄС.

Цей процес декарбонізації є прямою стратегією автономізації: кожен побудований вітряк чи сонячна панель зменшують потребу в імпорті палива з-за

¹⁵⁰ IEEFA (2025). European LNG Tracker 2025: Mapping the shift to maritime imports. URL: <https://ieefa.org>

¹⁵¹ Ember (2025). European Electricity Review: Mid-2025 update. URL: <https://ember-energy.org>

меж Союзу. Однак це створює нову залежність — від критичної сировини. У відповідь на це ЄС ухвалив **Critical Raw Materials Act**¹⁵², який обмежує залежність від однієї країни (наприклад, Китаю) щодо металів для акумуляторів та магнітів рівнем не більше 65%. Таким чином, сучасна енергетична політика ЄС стає частиною широкої індустріальної стратегії «Open Strategic Autonomy».

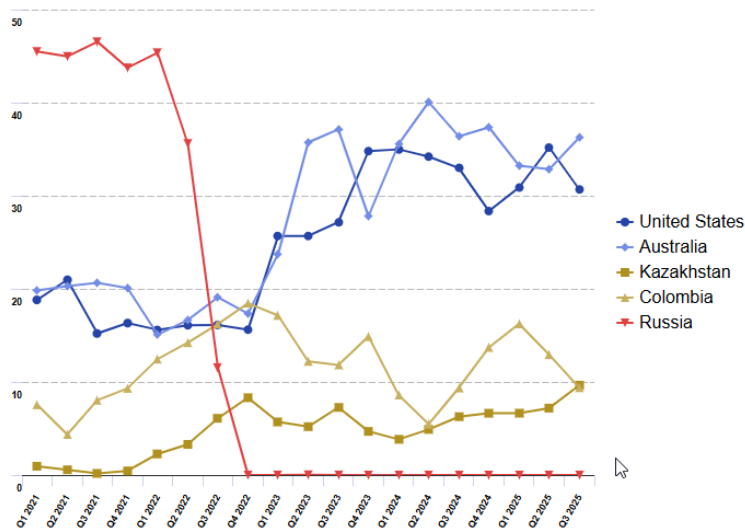

Рис. 7.4. Структура імпорту вугілля до ЄС, %

Джерело: Eurostat (Comext)

Отже, еволюція європейської енергетичної політики свідчить про остаточний перехід від «реактивної» до «проактивної» моделі. Диверсифікація перестала бути лише питанням зміни маршрутів трубопроводів; вона трансформувалася у багатовекторну стратегію, що включає технологічний суверенітет, розвиток інтерконекторів та цифровізацію мереж. У цьому контексті Україна, володіючи найбільшими в Європі ПСГ та потенціалом для виробництва біометану та водню, інтегрується в цю систему не як прохач допомоги, а як невід'ємний елемент нової архітектури безпеки, що буде детально проаналізовано у наступних розділах.

¹⁵² Council of the European Union (2024/2025). Critical Raw Materials Act: Securing the supply chain for the green transition. URL: <https://consilium.europa.eu>

7.2. Україна в системі енергетичної безпеки Європи

Трансформація ролі України в архітектурі європейської енергетичної безпеки ознаменувала перехід від статусу «транзитної периферії» до ролі стратегічного інтеграційного хабу. Якщо протягом попередніх десятиліть участь України в енергетичних балансах ЄС розглядалася переважно крізь призму ризиків переривання поставок російського газу, то після 2022 року, на тлі реалізації плану REPowerEU, українська енергосистема стала невід’ємним елементом стійкості всього континенту. Синхронізація української енергомережі з європейською мережею операторів системи передачі електроенергії (ENTSO-E) у березні 2022 року стала не лише технічним кроком, а геополітичним актом, що де-факто включив Україну в єдиний енергетичний простір ЄС.

Трансформація імпорتنих потоків енергоносіїв в Україну після 2022 року стала одним із найбільш радикальних прикладів перебудови національної безпеки в екстремальних умовах. До повномасштабного вторгнення структура імпорту була критично залежною від поставок із рф та Білорусі, особливо в сегменті нафтопродуктів та антрацитового вугілля. Проте протягом 2022–2025 років Україна здійснила повну переорієнтацію на європейський ринок, що підтверджується даними Державної митної служби та моніторингом Energy Community.

Найбільш динамічних змін зазнав імпорт світлих нафтопродуктів (бензину та дизельного пального). Якщо у 2021 році близько 70% дизельного пального надходило з рф та Білорусі, то станом на 2024–2025 роки цей показник дорівнює нулю. Згідно з даними Держстату та консалтингових агенцій, у 2024 році Україна імпортувала понад 6,5 млн тонн дизельного пального та близько 1,3 млн тонн бензинів виключно через західний кордон. Ключовими хабами стали Польща, Румунія, Литва та порти Південної Європи (Греція, Болгарія). Статистика 2025 року фіксує стабілізацію цін на внутрішньому ринку, що корелює із загальноєвропейським трендом зниження вартості нафтопродуктів (на 12% у III кварталі 2025 року згідно з Eurostat), незважаючи на ускладнену логістику.

Статистика імпорту газу демонструє послідовне скорочення фізичних обсягів закупівлі на зовнішніх ринках. У 2021 році Україна імпортувала близько 2,6 млрд кубометрів газу (виключно за схемою «віртуального реверсу» з ЄС), тоді як у 2024 році цей показник впав до історичного мінімуму. Падіння промислового споживання та нарощування внутрішнього видобутку компанією АТ «Укргазвидобування» дозволили Україні у 2024–2025 роках майже повністю перейти на самозабезпечення для потреб населення та теплокомуненерго. Нині

закупівля газу на європейських хабах (переважно TTF та CEGH) виконує роль створення «страхового запасу». Статистичні дані АТ «Магістральні газопроводи України» за 2025 рік вказують на те, що основний обсяг транскордонних перетоків складає газ нерезидентів, який зберігається в українських ПСГ у режимі «митного складу».

Структура імпорту вугілля зазнала фундаментальних змін через втрату контролю над шахтами на сході країни. Якщо у 2021 році імпорт вугілля перевищував 19 млн тонн (значна частина — з РФ), то у 2024–2025 роках імпорт скоротився до мінімальних обсягів, необхідних для стабілізації енергосистеми в пікові періоди. Згідно зі звітами Міненерго (2025), відбулося стратегічне переведення блоків ТЕС з антрацитового на газове вугілля вітчизняного видобутку. Дефіцит, що виникає, покривається поставками з Польщі, США та Австралії, що повністю відповідає загальноєвропейському вектору диверсифікації вугільного імпорту.

Синхронізація з ENTSO-E змінила природу енергетичного імпорту в Україну. Він перестав бути ознакою системного дефіциту і став інструментом ринкового балансування. У періоди профіциту (весна–літо) Україна виступає нето-експортером, тоді як у періоди пікових навантажень або після масованих атак на інфраструктуру — імпортером. За даними НЕК «Укренерго», у 2025 році технічна можливість імпорту була розширена до 2,1 ГВт, що є критично важливим для виживання енергосистеми. Вартісний обсяг імпорту електроенергії у 2025 році зріс на 15% порівняно з 2024-м, що пояснюється необхідністю покриття дефіциту внаслідок виведення в ремонт генеруючих потужностей.

Статистичний аналіз підтверджує, що Україна успішно подолати енергетичну залежність від агресора, інтегрувавшись у європейські ланцюги поставок. Сучасна модель імпорту базується на диверсифікованій логістиці через західні кордони, використанні механізмів європейської солідарності та поступовому заміщенні викопного палива внутрішньою генерацією та енергоефективністю. Це робить український енергетичний сектор невід'ємною частиною регіонального ринку ЄС, що є ключовою передумовою для подальшого зміцнення безпекового виміру.

Ключовим активом України в новій системі безпеки залишаються унікальні за своїм обсягом та географічним розташуванням підземні сховища газу (ПСГ). За даними АТ «Укртрансгаз»¹⁵³ та моніторингу Gas Infrastructure Europe

¹⁵³ АТ «Укртрансгаз» (2025). Операційні показники роботи ПСГ у режимі «митного складу». https://www.utg.ua/wp-content/uploads/2025/02/ukr_16-02-23.pdf

(GIE)¹⁵⁴, Україна володіє найбільшими в Європі сховищами загальною потужністю понад 30 млрд кубометрів. В умовах, коли ПСГ у країнах ЄС заповнюються до граничних позначок вже на початку осені, українські потужності (зокрема Більче-Волицько-Угерське сховище) виконують роль «стратегічного демпфера».

У 2024–2025 роках, попри воєнні ризики, європейські трейдери активно використовували українські ПСГ у режимі «митного складу». Як зазначається у звіті International Energy Agency¹⁵⁵, наявність українського резерву дозволяє ринку ЄС уникати критичної волатильності цін у періоди пікового зимового попиту. Інтеграція ПСГ України у спільні механізми забезпечення безпеки постачання, передбачені Регламентом ЄС про солідарність, перетворює українську інфраструктуру на гаранта стабільності для країн Центральної та Східної Європи, які найбільш вразливі до припинення східного транзиту.

Новий вимір енергетичної безпеки, закладений у Європейському зеленому курсі, визначає Україну як одного з ключових партнерів у реалізації водневої стратегії ЄС. Відповідно до ініціативи «European Hydrogen Backbone», українська газотранспортна система розглядається як один із трьох основних коридорів для постачання відновлюваного водню до промислових центрів Німеччини та Австрії.

Потенціал України у виробництві «зеленого» водню базується на значних ресурсах вітрової та сонячної генерації, а також розвиненій мережі інтерконекторів. Згідно з дослідженнями Hydrogen Europe¹⁵⁶, Україна здатна забезпечити до 15–20% потреби ЄС у імпортному водні до 2030 року. Це дозволяє Брюсселю диверсифікувати джерела «чистої» енергії, уникаючи нової технологічної залежності від позаєвропейських акторів. Таким чином, Україна інтегрується в ланцюги створення доданої вартості нової «зеленої» економіки ЄС, що є критично важливим для реалізації цілей декарбонізації.

Синхронізація з ENTSO-E докорінно змінила статус України на ринку електроенергії. Україна перетворилася на важливого донора енергетичної стабільності для сусідніх держав (Польщі, Словаччини, Румунії, Молдови). В умовах енергетичного дефіциту в ЄС, викликаного виведенням з експлуатації вугільних та атомних потужностей у ряді країн, українська атомна генерація (НА-

¹⁵⁴ Gas Infrastructure Europe (GIE, 2025). AGSI+ Storage Transparency Platform. <https://www.gie.eu/agssi-and-alsi-transparency-platforms/>

¹⁵⁵ International Energy Agency (IEA, 2025). World Energy Outlook 2025: Special Report on the European Energy Transformation <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2025>

¹⁵⁶ Hydrogen Europe (2025). The Ukrainian Hydrogen Corridor: Infrastructure and Production Potential <https://h2u.ua/en/memorandum-signed-on-ukraine-eu-hydrogen-corridor/>

ЕК «Енергоатом») виступає стабілізуючим фактором, що забезпечує низьковуглецеву базову потужність.

За даними оператора НЕК «Укренерго» (2025)¹⁵⁷, розвиток нових інтерконекторів та відновлення лінії Хмельницька АЕС –Ukrai Жешув дозволили суттєво збільшити пропускну спроможність для експорту та імпорту електроенергії. Це створює умови для формування спільного енергетичного балансу, де українська генерація компенсує коливання ВДЕ в Європі, а європейська мережа виступає страховим механізмом для України в умовах пошкоджень внутрішньої інфраструктури.

Отже, Україна в системі енергетичної безпеки Європи сьогодні є не лише об'єктом захисту, а й суб'єктом, що активно формує стійкість регіону. Поєднання величезних потужностей для зберігання газу, потенціалу для виробництва відновлюваних газів та інтегрованої електромережі робить Україну центральним вузлом у реалізації стратегії REPowerEU. Подальше зміцнення цієї ролі залежить від успішності повоєнного відновлення на базі «зелених» технологій та завершення інституційної інтеграції українського енергетичного ринку в єдиний ринок ЄС, що стане запорукою довгострокової стратегічної автономії всього континенту.

¹⁵⁷ Міністерство енергетики України (2025). Енергетична стратегія України до 2050 року: актуалізація в умовах війни. URL: <https://www.mev.gov.ua/reforma/enerhetychna-stratehiya-0>

7.3. Відновлювана енергетика як чинник стратегічної автономії країн ЄС

На сучасному етапі розвитку глобальної економіки та зростання викликів, пов'язаних із зміною клімату, питання переходу до використання відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) стає надзвичайно актуальним. Європейський Союз, як один з глобальних лідерів у боротьбі зі змінами клімату, впроваджує амбітну політику щодо декарбонізації енергетичного сектору та стимулювання використання ВДЕ. Підвищення частки ВДЕ в структурі енергоспоживання не тільки сприяє зменшенню викидів парникових газів, але й забезпечує енергетичну безпеку, знижує залежність від імпортованих викопних енергоресурсів і сприяє сталому економічному розвитку¹⁵⁸.

У наукових дослідженнях, присвячених розвитку відновлюваних джерел енергії, деякі автори¹⁵⁹ аналізують адаптацію кліматичної політики України до стандартів Європейського зеленого курсу, зосереджуючись на декарбонізації та підвищенні енергоефективності. Іншими авторами¹⁶⁰ досліджується вплив цього курсу на бізнес і промисловість ЄС, а також розглядаються виклики впровадження нових екологічних стандартів. Доведено¹⁶¹, що збільшення рівня зелених інвестицій позитивно впливає на зниження рівня викидів парникових газів. В той час як окремі автори¹⁶² вивчають земельні конфлікти при розбудові вітрових і сонячних електростанцій у Європі, інші дослідники¹⁶³ звертають увагу на соціально-економічні наслідки ВДЕ, таких як вплив на зайнятість і зростання економіки.

¹⁵⁸ Длугопольський, О., Рудан, В., Гайда, Ю., Гуриш, В. (2025). Політика ЄС щодо розвитку відновлюваних джерел енергії: питання енергетичної безпеки. *Journal of European Economy*, 24(2), 291–309. <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1868>

¹⁵⁹ Європейський зелений курс і кліматична політика України: аналіт. доп. / [С.П. Іванюта, Л.М. Якушенко]. – Київ: НІСД, 2022. –95 с.; Зміна клімату: наслідки та заходи адаптації: аналіт. доповідь / [С.П. Іванюта, О.О. Коломієць, О.А. Малиновська, Л.М. Якушенко]. –Київ: НІСД, 2020. –110 с.

¹⁶⁰ Бізнес та промисловість. Зелений і безпечний Європейський Союз: монографія / [А.О. Бояр, І.В. Кицюк, Н.І. Романюк та ін.]. –Луцьк: Вежа-друк, 2023. 592 с.

¹⁶¹ Kwilinski, A., Dobrovolska, O., Wołowiec, T., Cwynar, W., Didenko, I., Dluhopolskyi, O., Artyukhov, A. (2024). Carbon dioxide, nitrous oxide, and methane: what types of greenhouse gases are most affected by green investments and renewable energy development? *Energies*, 17(4), 804. <https://doi.org/10.3390/en17040804>

¹⁶² Kiesecker, J.M., Evans, J.S., Oakleaf, J.R., Dropuljić, K.Z., Vejnović, I., Rosslowe, C., Cremona, E., Bhattacharjee, A.L., Nagaraju, S.K., Ortiz, A., Robinson, C., Ferres, J.L., Zec, M., Sochi, K. (2024). Land use and Europe's renewable energy transition: Identifying low-conflict areas for wind and solar development. *Frontiers in Environmental Science*, 12, 1355508. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2024.1355508>

¹⁶³ Stainforth, T., Gore, T., Urios Culiñez, J. (2021). *The socio-economic impacts of renewable energy in EU regions*. Institute for European Environmental Policy. https://www.greens-efa.eu/files/assets/docs/ieep_socioeconomic_impacts_of_res_deployment_in_eu_regions.pdf

В серії праць¹⁶⁴ авторами досліджуються напрямки низьковуглецевого менеджменту при виборі ресурсів для виробництва енергії на підприємствах, а також оцінюється готовність домогосподарств використовувати низьковуглецеві технології шляхом переходу на споживання енергії з відновлюваних джерел. Наукові розвідки іншої групи вчених¹⁶⁵ дозволили встановити тісний зв'язок між рівнем виробництва відновлюваної енергії та викидами вуглецю. Проте на сьогодні ще недостатньо досліджено специфіку впливу інвестицій та субсидій на розвиток відновлюваної енергетики в ЄС, а також їхній внесок у досягнення кліматичних цілей до 2030 р., що вимагає поглибленого аналізу політичних заходів ЄС, спрямованих на стимулювання ВДЕ, та їхнього впливу на енергетичну безпеку й декарбонізацію.

Європейський Союз почав активно розвивати політику щодо відновлюваної енергетики ще у 1990-х роках, коли стало зрозуміло, що залежність від викопних джерел енергії, таких як вугілля, нафта та газ, сприяє суттєвому зростанню викидів парникових газів і значно впливає на глобальні кліматичні зміни. Стартом системної політики можна вважати ухвалення першої Директиви про відновлювані джерела енергії (RED) у 2001 р., яка встановила цільові показники для країн-членів ЄС щодо збільшення частки ВДЕ в енергетичному балансі. Це поклало початок впровадженню механізмів стимулювання розвитку “зеленої” енергетики¹⁶⁶.

Розглянемо основні нормативно-правові документи, що спрямовані на розвиток відновлювальної енергетики в ЄС¹⁶⁷:

¹⁶⁴ Dluhopolskyi, O., Kozlovskyi, S., Popovskiy, Y., Lutkovska, S., Butenko, V., Popovskiy, T., Mazur, H., Kozlovsky, A. (2023). Formation of the model of sustainable economic development of renewable energy. *ECONOMICS – Innovative and Economics Research Journal*, 11(2), 1–24. <https://doi.org/10.2478/eoik-2023-0050>; Borysiak, O., Brych, V., Dluhopolskyi, O., Popovych, P., Bondarchuk, M. (2024). Low-carbon management in selecting resources for energy production of enterprises. *Polityka Energetyczna – Energy Policy Journal*, 27(4), 81–98. <https://doi.org/10.33223/epj/195622>; Borysiak, O., Skowron, Ł., Brych, V., Manzhula, V., Dluhopolskyi, O., Sak-Skowron, M., Wołowiec, T. (2022). Towards Climate Management of District Heating Enterprises' Innovative Resources. *Energies*, 15(21), 7841. <https://doi.org/10.3390/en15217841>; Borysiak, O., Wołowiec, T., Gliszczyński, G., Brych, V., Dluhopolskyi, O. (2022). Smart Transition to Climate Management of the Green Energy Transmission Chain. *Sustainability*, 14(18), 11449. <https://doi.org/10.3390/su141811449>; Гавриленко, О., Артюхов, А., Длугопольський, О. (2025). Економіка енергетичної інфраструктури: ментальна карта для національного, регіонального та глобального рівнів. *Socio-Economic Relations in the Digital Society*, 2(56), 34–45. <https://doi.org/10.55643/ser.2.56.2025.607>

¹⁶⁵ Skowron, Ł., Chygryn, O., Gąsior, M., Koibichuk, V., Lyeonov, S., Drozd, S., Dluhopolskyi, O. (2023). Interconnection between the Dynamic of Growing Renewable Energy Production and the Level of CO₂ Emissions: A Multistage Approach for Modeling. *Sustainability*, 15(12), 9473. <https://doi.org/10.3390/su15129473>

¹⁶⁶ Borysiak, O., Brych, V., Manzhula, V., Lechowicz, T., Dluhopolska, T., Putsenteilo, P. (2025). Synergy of Energy-Efficient and Low-Carbon Management of the Logistics Chains Within Developing Distributed Generation of Electric Power: The EU Evidence for Ukraine. *Energies*, 18(20), 5512. <https://doi.org/10.3390/en18205512>

¹⁶⁷ Длугопольський, О., Рудан, В., Гайда, Ю., Гуриш, В. (2025). Політика ЄС щодо розвитку відновлюваних джерел енергії: питання енергетичної безпеки. *Journal of European Economy*, 24(2), 291–309. <https://jee.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1868>

1. Директива про відновлювані джерела енергії (RED – Renewable Energy Directive) є ключовим правовим актом Європейського Союзу, який спрямований на сприяння розвитку ВДЕ та зменшення залежності від викопних палив¹⁶⁸. Цей документ був вперше ухвалений у 2001 р., а його оновлена версія – RED II – набула чинності у 2018 р. RED II не лише встановлює мету досягнення щонайменше 42,5% частки відновлюваних джерел у загальному енергоспоживанні до 2030 р., але й зобов'язує країни-члени ЄС регулярно переглядати та коригувати національні законодавства для підтримки розвитку ВДЕ. Одним з важливих аспектів цієї директиви є стимулювання використання ВДЕ не тільки в електроенергетиці, але й у секторах опалення, охолодження та транспорту. Зокрема, у сфері транспорту RED II ставить завдання досягти щонайменше 14% відновлюваної енергії у паливному балансі. Це передбачає активне впровадження біопалива, електромобілів та інших інноваційних рішень, що дозволять зменшити викиди парникових газів та забезпечити енергетичну безпеку.

Основні механізми стимулювання, закладені в RED II, включають¹⁶⁹:

- субсидії та фінансову підтримку: країни-члени зобов'язані забезпечити національні механізми підтримки для компаній, які інвестують у ВДЕ, включаючи прямі субсидії, гранти та інші форми фінансової допомоги;
- пільгові тарифи та аукціони: держави-члени можуть використовувати аукціони на підтримку проектів у сфері відновлюваної енергії, що дозволяє залучити конкурентні пропозиції для фінансування великих проектів;
- гарантії походження енергії з ВДЕ: системи сертифікації забезпечують прозорість та підтвердження того, що енергія, яку використовує споживач, дійсно вироблена з відновлюваних джерел;
- інвестиції у дослідження та інновації: значна частина бюджету ЄС спрямовується на розвиток нових технологій у галузі ВДЕ, що включає дослідження з підвищення ефективності енергетичних систем, розвитку смарт-мереж та зберігання енергії.

2. Європейський зелений курс (European Green Deal) є стратегічною програмою, яка доповнює RED II та передбачає глобальні заходи для боротьби зі зміною клімату¹⁷⁰. Цей документ ставить за мету досягти кліматичної нейтральності ЄС до 2050 р., що передбачає повну декарбонізацію енергетичного сектора. Основною метою Зеленого курсу є зменшення викидів парникових газів

¹⁶⁸ Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018L2001>

¹⁶⁹ Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018L2001>

¹⁷⁰ The European Green Deal (2019). European Commission. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

на 55% до 2030 р., порівняно з рівнем 1990 р., шляхом значного збільшення частки ВДЕ у виробництві енергії та впровадження енергоефективних технологій.

У рамках цієї програми країни ЄС повинні стимулювати інвестиції в “зелену” енергетику, модернізувати свою енергетичну інфраструктуру, розширювати виробництво відновлюваної енергії, знижувати енергетичну залежність від імпорту викопних енергоносіїв та впроваджувати нові екологічні стандарти для промисловості і транспорту. Велика увага приділяється фінансовим механізмам підтримки – Фонду відновлення та стійкості (RRF), через який значна частина коштів спрямовується на інвестиції у відновлювану енергетику та стійкий розвиток.

3. Механізми ринку вуглецевих квот (*EU Emissions Trading System, ETS*) є одним із основних інструментів політики ЄС, спрямованих на боротьбу зі зміною клімату та стимулювання переходу до відновлюваних джерел енергії¹⁷¹. ETS, який був створений у 2005 р., є першою та найбільшою міжнародною системою торгівлі квотами на викиди парникових газів. Основна ідея полягає в тому, що для кожної тонни викидів CO₂ або еквівалентних газів підприємства повинні мати відповідну кількість дозволів на викиди. Якщо компанія знижує свої викиди, вона може продати надлишкові дозволи на ринку іншим компаніям. Це створює ринкові стимули для інвестування в енергоефективні технології та відновлювані джерела енергії, оскільки підприємства зменшують свої викиди, щоб уникнути купівлі додаткових квот.

Важливо зазначити, що ETS охоплює великі промислові сектори, такі як електростанції, металургійні підприємства, цементні заводи, а також авіаційний сектор. Система поступово розширюється і включає більше секторів економіки. Вона дозволяє скорочувати загальні викиди в масштабах ЄС, оскільки кількість квот на викиди поступово зменшується щорічно, що сприяє загальній меті ЄС – досягти кліматичної нейтральності до 2050 р.

4. Фонд відновлення та стійкості (*Recovery and Resilience Facility, RRF*) є ще одним важливим фінансовим інструментом ЄС, спрямованим на відновлення економіки після пандемії COVID-19, з акцентом на зелені інвестиції¹⁷². Створений у 2021 р., RRF має бюджет понад 670 мільярдів євро, з яких значна частина спрямована на фінансування проектів у сфері відновлюваної енергетики, зокрема на будівництво сонячних і вітрових електростанцій, розвиток інфраструктури для зберігання енергії та модернізацію мереж електропостачання.

¹⁷¹ EU Emissions Trading System (ETS) (2005). European Commission. https://ec.europa.eu/clima/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets_en

¹⁷² Recovery and Resilience Facility (2021). European Commission. https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/recovery-coronavirus/recovery-and-resilience-facility_en

Цей фонд також сприяє модернізації промислових підприємств для підвищення їхньої енергоефективності, що в кінцевому результаті сприяє скороченню викидів парникових газів.

Окрім інвестицій у “зелену” енергетику, RRF підтримує дослідження та інновації у галузі відновлюваної енергетики, що дозволяє розробляти нові технології, які сприяють підвищенню ефективності використання енергії та зниженню її собівартості.

5. Національні плани дій з розвитку ВДЕ (National Renewable Energy Action Plans, NREAPs) є ключовими документами, через які країни-члени ЄС визначають свої власні стратегії щодо розвитку відновлюваної енергетики¹⁷³. Ці плани передбачають національні цілі з розвитку ВДЕ на основі директив ЄС, такі як частка ВДЕ у виробництві електроенергії, тепла та транспорту. Кожна країна повинна підготувати план, який враховує її географічні та економічні особливості, і передбачає конкретні заходи для досягнення національних цілей, наприклад, через субсидії, податкові пільги або регуляторні заходи.

NREAPs також містять прогнози щодо розвитку різних технологій ВДЕ, таких як вітрова, сонячна, гідро- та біоенергетика, і визначають пріоритетні напрямки інвестицій у ці галузі. Важливо, що ці плани є динамічними документами і можуть переглядатися залежно від змін у політиці ЄС або національних пріоритетах.

У 2022 р. глобальні інвестиції у відновлювані джерела енергії досягли рекордного рівня в 495,4 мільярда доларів США, що на 17,2% більше, ніж у попередньому році¹⁷⁴. Головним чинником цього зростання було значне збільшення інвестицій у сонячну енергетику, яка становила 62% від загальних інвестицій у сектор ВДЕ. Однак, у той же час, інвестиції у вітрову енергетику скоротилися на 1,3% через складнощі, пов'язані з дозвільною документацією та високими витратами на матеріали, що зросли внаслідок інфляції.

На європейському ринку відновлюваної енергетики ситуація виявилася складнішою. Хоча уряди ЄС значно посилили свою політику підтримки ВДЕ у відповідь на війну в Україні та необхідність зменшення залежності від російського газу, інвестиції в цьому секторі скоротилися на 26%, досягнувши 55,9 мільярда доларів у 2022 р. Однією з головних причин стало зростання інфляції та невизначеність щодо державних втручань на енергетичних ринках, включно з обмеженнями на доходи для різних технологій.

¹⁷³ National Renewable Energy Action Plans (NREAPs) (2020). European Commission. https://ec.europa.eu/energy/topics/renewable-energy/national-renewable-energy-action-plans-2020_en

¹⁷⁴ Global Status Report (2023). https://www.ren21.net/gsr-2023/modules/energy_supply/01_energy_supply/03_investment/

Зниження інвестицій у ЄС у 2022 р. показало неоднорідність розвитку відновлюваної енергетики в різних країнах-членах. У той час, коли в Італії інвестиції у ВДЕ зросли на 53%, в Іспанії – на 36%, інші країни, зокрема Франція, Німеччина та Велика Британія, зіткнулися зі значним скороченням. У Франції обсяги інвестицій зменшилися на 35,6%, у Німеччині — на 32,8%, а у Великій Британії падіння становило 81,4%¹⁷⁵.

Попри ці труднощі, загальні результати політики ЄС у сфері розвитку ВДЕ є значними. Зокрема, частка відновлюваної енергії у загальному енергетичному балансі зростає з 11,75% у 2007 р. до 27% у 2023 р.¹⁷⁶ Такий прогрес свідчить про ефективність впровадження механізмів підтримки, таких як Директива про відновлювані джерела енергії (RED II), що зобов'язує країни-члени досягти 42,5% частки ВДЕ до 2030 р. Результатом посилення політики ЄС у сфері розвитку ВДЕ стало створення більш стабільних умов для інвесторів через пільгові тарифи, субсидії та інші фінансові механізми. План REPowerEU також відіграє важливу роль у подальшому прискоренні інвестицій у зелену енергетику, зокрема через додаткові стимули та спрощення регуляторних процедур для проєктів у ВДЕ.

Розглянемо можливі фактори впливу на динаміку частки виробленої енергії з відновлювальних джерел у структурі всієї виробленої енергії у ЄС (табл. 7.1).

Одними з факторів, які можуть визначати динаміку виробництва енергії з відновлювальних джерел та її частку у загальному енергетичному балансі ЄС, є рівень інвестицій у відновлювальну енергетику, ціни на природний газ та електроенергію для побутових споживачів, енергетична інфляція, субсидії на енергоефективність, а також обсяги імпорту енергоресурсів до ЄС.

Інвестиції у відновлювальну енергетику ЄС є одним із ключових показників розвитку цього сектору. У 2007 р. інвестиції становили 88,36 млрд євро, проте вже у 2010 р. вони зросли до 149,60 млрд євро. Це свідчить про активізацію процесу інвестування у відновлювальну енергетику в період до 2010 р., що стало наслідком підвищеної уваги до зменшення залежності від викопних джерел енергії. Однак після цього спостерігається певна нестабільність інвестицій, що може бути пов'язано з економічними коливаннями та регуляторними труднощами. Наприклад, у 2022 р. інвестиції значно скоротилися до 58,84 млрд євро через вплив інфляції та глобальні кризи.

¹⁷⁵ Global Status Report (2023). https://www.ren21.net/gsr-2023/modules/energy_supply/01_energy_supply/03_investment/

¹⁷⁶ Eurostat (2024). Energy Balances. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_bal_s__custom_12997137/default/table?lang=en

Таблиця 7.1

Фактори впливу на динаміку частки виробленої енергії з відновлювальних джерел у структурі всієї виробленої енергії ЄС у 2007-2023 рр.¹⁷⁷

	Інвестиції у відновлювальну енергетику ЄС, млрд євро	Ціна на природний газ для побутових споживачів, євро за кВт/год	Ціни на електроенергію для побутових споживачів, євро за кВт/год	Енергетична інфляція, %	Субсидії в енерго-ефективність	Імпорт енергії та ресурсів енергетики до ЄС, млн євро
2007	88,36	0,06	0,19	3,18	4,20	1327,29
2008	116,32	0,07	0,21	11,01	3,00	1354,89
2009	106,25	0,06	0,21	-4,97	2,50	1267,51
2010	149,60	0,06	0,22	7,16	5,20	1304,73
2011	94,75	0,07	0,22	11,38	6,00	1286,96
2012	116,79	0,07	0,23	7,07	8,00	1279,51
2013	76,93	0,07	0,23	0,67	9,00	1270,23
2014	91,60	0,07	0,24	-1,62	11,00	1249,34
2015	67,89	0,07	0,24	-6,55	12,00	1310,06
2016	79,44	0,07	0,24	-4,45	14,00	1323,09
2017	55,17	0,07	0,25	4,60	15,00	1348,40
2018	71,53	0,07	0,28	6,30	16,00	1307,68
2019	65,62	0,07	0,26	1,34	16,00	1327,06
2020	91,59	0,07	0,27	-6,16	15,00	1171,79
2021	87,65	0,08	0,28	12,86	19,00	1224,29
2022	58,84	0,11	0,39	35,25	30,00	1300,49
2023	73,25	0,11	0,37	0,58	32,00	1300,49

Ціна на природний газ для побутових споживачів також відіграє важливу роль. Протягом аналізованого періоду ціна на газ залишалася відносно стабільною до 2021 р., коли вона почала зростати. У 2022 р. ціна досягла 0,11 євро за кВт/год, що є значним стрибком порівняно з попередніми роками. Це збільшення є одним із факторів, які стимулювали ЄС пришвидшити розвиток відновлюваних джерел енергії, щоб зменшити залежність від викопних енергоресурсів, особливо у контексті зниження імпорту газу з Росії.

¹⁷⁷ Побудовано на основі: EU Monitor (2024). Renewable Energy Directive (RED II). https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvhdsc8bljza_j9vvik7m1c3gyxp/vm7mfi6qr2zp; Eurostat (2024). Energy Balances. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_bal_s__custom_12997137/default/table?lang=en; Eurostat (2023). Gas prices for household consumers – bi-annual data (from 2007 onwards). https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_pc_202/default/table?lang=en

Ціни на електроенергію для побутових споживачів зросли з 0,19 євро за кВт/год у 2007 р. до 0,39 євро у 2022 р. Підвищення цін на електроенергію може мати подвійний ефект: з одного боку, це може стимулювати споживачів переходити на більш енергоефективні та відновлювані джерела енергії; з іншого боку, це може стати додатковим тягарем для домогосподарств та бізнесів, що вимагає державної підтримки у вигляді субсидій.

Енергетична інфляція є ще одним важливим фактором. Протягом періоду 2007-2022 рр. її коливання суттєво вплинули на економіку сектору. У 2009 р. спостерігалось різке падіння інфляції до -4,97%, що свідчить про зниження вартості енергоносіїв. Однак у 2022 р. інфляція досягла піку у 35,25%, що значною мірою вплинуло на економічні умови для розвитку ВДЕ¹⁷⁸.

Субсидії на енергоефективність стали важливим інструментом стимулювання розвитку ВДЕ. У 2007 р. їхній обсяг становив 4,2 млрд євро, тоді як у 2022 р. ця цифра збільшилася до 30 млрд євро. Це свідчить про те, що політика субсидіювання активно використовується країнами ЄС для підтримки інвестицій та стимулювання переходу на чистіші джерела енергії.

Обсяги імпорту енергоресурсів до ЄС протягом аналізованого періоду також варіювалися. У 2007 р. імпорт становив 1327,29 млн євро, досягнувши піку в 2017 р. з показником 1348,40 млн євро, але у 2020 р. впав до 1171,79 млн євро. Це падіння можна пояснити пандемією COVID-19, яка скоротила попит на енергію. У 2022 р. обсяг імпорту відновився до 1300,49 млн євро, але загалом цей показник свідчить про те, що ЄС поступово знижує свою залежність від імпортованих енергоресурсів¹⁷⁹.

Для глибшого розуміння впливу різних факторів на частку відновлюваної енергії у структурі виробленої енергії в ЄС доцільно провести кореляційно-регресійний аналіз. Цей метод дозволяє оцінити, які з чинників мають найбільший вплив на динаміку частки відновлювальних джерел енергії та в якій мірі. Регресійна модель може бути використана для кількісної оцінки взаємозв'язку між змінними, що мають вплив на частку ВДЕ, такими як інвестиції у відновлювану енергетику, ціни на природний газ і електроенергію, рівень енергетичної інфляції, обсяг імпорту енергоресурсів та субсидії на енергоефективність.

Кореляційний аналіз надасть можливість оцінити, які з факторів найсильніше пов'язані з динамікою частки відновлюваної енергії, а регресійна модель

¹⁷⁸ Длугопольський, О., Рудан, В., Гайда, Ю., Гуриш, В. (2025). Політика ЄС щодо розвитку відновлюваних джерел енергії: питання енергетичної безпеки. *Journal of European Economy*, 24(2), 291–309. <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1868>

¹⁷⁹ Длугопольський, О., Рудан, В., Гайда, Ю., Гуриш, В. (2025). Політика ЄС щодо розвитку відновлюваних джерел енергії: питання енергетичної безпеки. *Journal of European Economy*, 24(2), 291–309. <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1868>

дозволить кількісно оцінити вплив кожного з цих факторів. Наприклад, за результатами попереднього аналізу, можемо очікувати, що зростання інвестицій у відновлювану енергетику та збільшення субсидій на енергоефективність мають позитивний вплив на частку ВДЕ, тоді як зростання цін на енергоносії може мати різноспрямований вплив, залежно від структури ринку та державної політики.

На основі даних табл. 1 побудуємо кореляційну матрицю для визначення факторів впливу на динаміку частки енергії з відновлювальних джерел у структурі всієї виробленої енергії в ЄС (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Кореляційна матриця факторів впливу на динаміку частки енергії з відновлювальних джерел у структурі всієї виробленої енергії в ЄС¹⁸⁰

	Частка енергії з відновлювальних джерел у структурі виробленої енергії в ЄС, % (Y)	Інвестиції у відновлювальну енергетику ЄС, млрд євро (x ₁)	Ціна на природний газ для побутових споживачів, євро за кВт/год (x ₂)	Ціни на електроенергію для побутових споживачів, євро за кВт/год (x ₃)	Енергетична інфляція, % (x ₄)	Субсидії в енерго-ефективність (x ₅)	Імпорт енергії та ресурсів енергетики до ЄС, млн євро (x ₆)
Частка енергії з відновлювальних джерел у структурі виробленої енергії в ЄС, % (Y)	1						
Інвестиції у відновлювальну енергетику ЄС, млрд євро (x ₁)	-0,5514	1					
Ціна на природний газ для побутових споживачів, євро за кВт/год (x ₂)	0,8003	-0,4366	1				
Ціни на електроенергію для побутових споживачів, євро за кВт/год (x ₃)	0,9080	-0,5271	0,9341	1			
Енергетична інфляція, % (x ₄)	0,1395	-0,0587	0,5111	0,4543	1		
Субсидії в енерго-ефективність (x ₅)	0,9485	-0,6252	0,8944	0,9702	0,3429	1	
Імпорт енергії та ресурсів енергетики до ЄС, млн євро (x ₆)	-0,3181	-0,1401	-0,0474	-0,1324	0,1764	-0,0926	1

¹⁸⁰ Побудовано на основі: EU Monitor (2024). Renewable Energy Directive (RED II). https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvhdsc8bljza_j9vvik7m1c3gyxp/vm7mfi6qr2zp; Eurostat (2024). Energy Balances. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_bal_s_custom_12997137/default/table?lang=en; Eurostat (2023). Gas prices for household consumers – bi-annual data (from 2007 onwards). https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_pc_202/default/table?lang=en

Матриця кореляцій дає змогу визначити силу і напрямок зв'язків між змінними, які можуть впливати на частку відновлювальної енергії в загальному енергобалансі ЄС:

1. Частка енергії з відновлювальних джерел та інвестиції у ВДЕ. Між часткою відновлюваної енергії та інвестиціями у ВДЕ спостерігається помітний негативний кореляційний зв'язок (-0,5514), що може свідчити про те, що збільшення частки ВДЕ не завжди безпосередньо корелює із зростанням інвестицій у цей сектор. Від'ємна кореляція може бути наслідком відкладеного ефекту інвестицій або різних економічних чинників.

2. Частка ВДЕ та ціни на природний газ. Позитивна кореляція (0,8003) між часткою відновлюваних джерел і ціною на природний газ показує, що зі зростанням цін на газ зростає й частка ВДЕ, що цілком логічно, оскільки підвищення вартості викопних енергоносіїв стимулює перехід до відновлювальних джерел.

3. Частка ВДЕ та ціни на електроенергію. Спостерігається сильна позитивна кореляція (0,9080), яка свідчить про те, що зі зростанням цін на електроенергію для побутових споживачів зростає й частка відновлюваної енергії, що є результатом збільшення попиту на ВДЕ як альтернативу дорожчій традиційній електроенергії.

4. Частка ВДЕ та енергетична інфляція. Кореляція з енергетичною інфляцією є досить слабкою (0,1395), що свідчить про те, що вплив інфляції на частку ВДЕ є незначним. Це означає, що інші фактори, такі як субсидії або державна підтримка мають більший вплив на розвиток ВДЕ.

5. Частка ВДЕ та субсидії на енергоефективність. Сильна позитивна кореляція (0,9485) між субсидіями та часткою ВДЕ свідчить про те, що збільшення державних субсидій є одним з ключових факторів розвитку відновлювальної енергетики. Цей показник вказує на важливість фінансової підтримки для стимулювання переходу до відновлюваних джерел.

6. Частка ВДЕ та імпорт енергії. Негативна кореляція (-0,3181) між часткою ВДЕ та імпортом енергоресурсів свідчить про те, що збільшення частки ВДЕ супроводжується зменшенням потреби в імпорті викопних енергоносіїв, що знижує залежність ЄС від зовнішніх постачальників.

Аналіз матриці кореляцій виявив значні зв'язки між такими змінними, як субсидії на енергоефективність, ціни на природний газ, електроенергію та частка відновлюваної енергії в загальному енергобалансі ЄС, що свідчить про те, що вплив цих факторів на розвиток відновлюваних джерел енергії є очевидним і вимагає детальнішого дослідження. Однак кореляційний аналіз лише показує наявність зв'язку між змінними, але не дає можливості оцінити силу і напрямок

цього впливу. Для цього необхідно побудувати регресійну модель, яка дозволить кількісно оцінити вплив кожного з факторів на частку ВДЕ.

Регресійна модель допоможе визначити, наскільки зміна таких змінних, як субсидії, інвестиції або ціни на енергоносії, може змінити частку відновлюваної енергії у структурі виробленої енергії, що особливо важливо для оцінки ефективності державних програм і заходів у сфері стимулювання розвитку відновлюваної енергетики в ЄС. Результати регресійного аналізу можуть бути використані для оптимізації політик щодо підтримки ВДЕ, що допоможе ЄС досягти своїх кліматичних цілей і сприяти подальшому розвитку “зеленої” енергетики.

На основі даних табл. 7.3-7.4 побудуємо рівняння регресії використовуючи лише значущі показники¹⁸¹:

$$Y = 32.99 - 0.0637x_4 + 0.5272x_5 - 0.0000161x_6,$$

де x_4 – енергетична інфляція, % (коефіцієнт регресії = -0.0637, Р-значення = 0.03, що є значущим показником); x_5 – субсидії в енергоефективність, млрд євро (коефіцієнт регресії = 0.5272, Р-значення = 0.0015, що є дуже значущим показником); x_6 – імпорт енергії та ресурсів енергетики до ЄС, млрд євро (коефіцієнт регресії = -0.0000161, Р-значення = 0.006, що є значущим показником).

Таблиця 7.3

Регресійна статистика – 1

SUMMARY OUTPUT	
Regression Statistics	
Multiple R	0,9890
R Square	0,9781
Adjusted R Square	0,9649
Standard Error	0,7544
Observations	17

Таким чином, основними факторами, що впливають на частку енергії з відновлювальних джерел у загальному енергетичному балансі ЄС, є субсидії на енергоефективність та імпорт енергоресурсів. Обидва ці фактори мають значущі Р-значення (менші за 0,05), що свідчить про їх статистичну важливість для моделі. Зокрема, субсидії на енергоефективність мають найвищий позитивний вплив на частку ВДЕ. Це підкреслює критичну роль державної підтримки та фінансування для стимулювання розвитку “зеленої” енергетики. Завдяки субсидіям країни ЄС мають змогу зменшити залежність від викопних енергоносіїв і стимулювати інвестиції у відновлювані джерела енергії.

¹⁸¹ Длугопольський, О., Рудан, В., Гайда, Ю., Гуриш, В. (2025). Політика ЄС щодо розвитку відновлюваних джерел енергії: питання енергетичної безпеки. *Journal of European Economy*, 24(2), 291–309. <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1868>

Імпорт енергоресурсів має негативний вплив на частку ВДЕ. Це може бути пов'язано з тим, що зростання імпорту енергоресурсів часто означає збільшення постачання традиційних джерел енергії, таких як газ, нафта або вугілля, що, в свою чергу, знижує потребу у розвитку відновлюваної енергетики. Особливо це стало актуальним у контексті енергетичних криз, пов'язаних з постачанням енергоресурсів з-за кордону.

Таблиця 7.4

Регресійна статистика – 2

ANOVA								
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>			
Regression	6	254,0016	42,3336	74,3746	0,0000			
Residual	10	5,6919	0,5692					
Total	16	259,6935						
	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>	<i>Lower 95,0%</i>	<i>Upper 95,0%</i>
Intercept	32,9947	7,9675	4,1411	0,0020	15,2419	50,7474	15,2419	50,7474
Інвестиції у відновлювальну енергетику ЄС, млрд євро	0,0112	0,0115	0,9796	0,3504	-0,0143	0,0368	-0,0143	0,0368
Ціна на природний газ для побутових споживачів, євро за квт/год	-21,1990	35,5736	-0,5959	0,5645	-100,4620	58,0640	-100,4620	58,0640
Ціни на електроенергію для побутових споживачів, євро за квт/год	-0,7297	21,6320	-0,0337	0,9738	-48,9288	47,4693	-48,9288	47,4693
Енергетична інфляція, %	-0,0637	0,0260	-2,4488	0,0343	-0,1217	-0,0057	-0,1217	-0,0057
Субсидії в енергоефективність	0,5272	0,1218	4,3272	0,0015	0,2557	0,7987	0,2557	0,7987
Імпорт енергії та ресурсів енергетики до ЄС, млн євро	0,0000	0,0000	-3,3893	0,0069	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000

Енергетична інфляція також виявилася значущим фактором, що негативно впливає на частку ВДЕ. Підвищення загальних цін на енергію може створювати фінансові труднощі для розвитку нових проектів у сфері відновлюваної енергетики через збільшення вартості будівництва та експлуатації нових об'єктів, а також зростання вартості матеріалів і технологій. Це свідчить про необхідність контролювати інфляційні процеси для забезпечення стабільного розвитку ВДЕ.

Результати моделювання підтверджують необхідність подальшого вдосконалення державної політики, спрямованої на стимулювання відновлюваної енергетики, особливо через субсидії та підтримку енергоефективності. Оскільки

енергетична інфляція негативно впливає на частку ВДЕ, важливо розробляти політики, що зменшують її вплив, щоб забезпечити стабільний розвиток відновлюваних джерел енергії в умовах економічної нестабільності та зростання цін на енергоресурси.

Для ефективного розвитку виробництва енергії з відновлювальних джерел у ЄС слід зосередити увагу на продовженні та розширенні програм державної підтримки, зокрема субсидій на енергоефективність. Результати моделювання показали, що субсидії є основним фактором, який позитивно впливає на частку відновлюваних джерел енергії у загальному енергобалансі. Збільшення обсягів державних субсидій та грантових програм для підтримки проектів у сфері ВДЕ дозволить суттєво зменшити фінансові бар'єри для інвесторів, особливо в умовах економічної нестабільності та високої інфляції.

Необхідно також посилити заходи з контролю за імпортом енергоресурсів, оскільки зростання імпорту традиційних енергоносіїв негативно впливає на розвиток ВДЕ. Зменшення залежності від імпорту викопних ресурсів сприятиме стимулюванню попиту на місцеві відновлювані джерела енергії. Цього можна досягнути шляхом введення квот на частку ВДЕ у внутрішньому енергобалансі кожної країни-члена ЄС та посилення регуляторних заходів для зменшення частки викопного палива в енергетичних системах.

З огляду на негативний вплив енергетичної інфляції на розвиток ВДЕ, варто розробляти стратегії, спрямовані на зниження витрат на будівництво і обслуговування об'єктів відновлюваної енергетики. Це може включати запровадження інноваційних технологій і зниження вартості матеріалів для будівництва “зелених” об'єктів. Додатково, варто підтримувати створення стабільних цінових механізмів, які мінімізують вплив інфляції на енергетичний сектор і забезпечують передбачуваність для інвесторів.

ЄС також слід розширювати доступ до фінансування для проектів у сфері ВДЕ, особливо в регіонах з низьким рівнем впровадження відновлюваних джерел енергії. Спрощення процедур отримання грантів та пільгових кредитів для таких проектів сприятиме швидкому зростанню інвестицій у ВДЕ. Крім того, необхідно підтримувати розвиток публічно-приватного партнерства в галузі відновлюваної енергетики для мобілізації додаткових інвестицій і прискорення розвитку нових технологій. Загалом, для прискорення розвитку відновлюваної енергетики ЄС має продовжувати вдосконалювати законодавчі ініціативи, спрямовані на підтримку ВДЕ, зокрема через запровадження більш амбітних цілей у рамках Європейського зеленого курсу. Скоординовані зусилля на рівні ЄС та національних урядів забезпечать стабільний і стійкий розвиток відновлюваної енергетики в умовах енергетичних та економічних викликів.

Політика Європейського Союзу у сфері розвитку відновлюваних джерел енергії виявилася ефективною для збільшення частки ВДЕ в енергетичному балансі. Основними інструментами підтримки є державні субсидії, фінансування досліджень та інновацій, впровадження системи аукціонів і гарантій походження енергії з ВДЕ, що дозволяє створювати стабільні умови для інвесторів та розширювати використання чистих джерел енергії в ЄС.

Одним із ключових факторів успіху є субсидії на енергоефективність, які мають найсильніший позитивний вплив на частку відновлюваних джерел енергії. Збільшення державної підтримки через субсидії дозволяє країнам ЄС суттєво зменшити фінансові бар'єри для інвесторів і стимулювати розвиток нових проєктів у галузі відновлюваної енергетики, що підкреслює необхідність продовження програм субсидіювання, особливо в умовах економічної нестабільності та високої інфляції.

Залежність від імпорту енергоресурсів є негативним фактором, що гальмує розвиток ВД, оскільки збільшення імпорту викопних енергоносіїв зменшує частку відновлюваної енергії. Зменшення імпортової залежності сприятиме підвищенню енергетичної безпеки ЄС та стимулюватиме перехід на місцеві ВДЕ.

Енергетична інфляція також є значущим фактором, що негативно впливає на частку ВДЕ. Зростання вартості будівництва та експлуатації енергетичних об'єктів через інфляцію може уповільнити розвиток ВДЕ. Це підкреслює важливість контролю інфляційних процесів та впровадження нових інноваційних рішень, що знижують витрати на реалізацію проєктів у відновлюваній енергетиці.

З огляду на ці фактори, доцільним є подальший розвиток фінансових механізмів підтримки, таких як субсидії та гранти, а також розширення публічно-приватного партнерства в галузі ВДЕ, що дозволить прискорити перехід на відновлювані джерела енергії та забезпечити енергетичну незалежність і безпеку ЄС у майбутньому.

7.4. Екологічні аспекти сталого розвитку

Концепція сталого розвитку інтегрує три основні аспекти розвитку суспільства: економічний, екологічний та соціальний (табл. 7.5). Вона була узагальнена під час всесвітніх саммітів ООН у 1992 та 2002 рр., в яких брали участь понад 180 країн світу, численні міжнародні організації та вчені. З екологічного погляду сталий розвиток має за мету забезпечити цілісність біологічних і фізичних природних систем та їх здатність до саморегуляції та адаптації до змін¹⁸². Це визначає глобальну стабільність навколишнього середовища. Зосередження на збереженні цих систем, їх різноманітності та здатності до самоочищення є ключовими для запобігання деградації та втрати біологічного та ландшафтного різноманіття¹⁸³.

Таблиця 7.5

Показники розвитку держав добробуту¹⁸⁴

Соціальні	Екологічні	Економічні
Рівень довгострокового безробіття, %	Структура споживання матеріалів	Рівень зайнятості, %
Середня тривалість життя, років	Споживання енергії	ВВП на особу, S
Рівень суїцидів на 100000 населення	Споживання прісної води	Структура споживчих витрат
Рівень релігійності, %	Рівень забудованих територій	Структура виробництва
Рівень та глибина бідності, %	Викиди парникових газів	Розвиток сфери послуг та підприємництва
Розвиток соціального та людського капіталів	Скидання стічних вод	Розвиток мереживої та креативної економіки

Економічний підхід до сталого розвитку полягає в ефективному використанні обмежених ресурсів та застосуванні технологій, спрямованих на збереження природи, енергії та матеріалів. Це досягається шляхом створення доходу, який не призводить до зменшення загального природного або людського капі-

¹⁸² Hayda, Y.I., Haida, T.Y., Dluhopolskyi, O.V., Kozlovskyi, S.V., Nikolenko, L.M., Cherniatynsky, T.V. (2024). The ecological aspect of sustainable development: Modelling results using the Environmental Performance Index. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, Vol.1429, 4th International Conference on Environmental Sustainability in Natural Resources Management (ISCES 2024), 012001. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/1429/1/012001>

¹⁸³ Чернятинський, Т.В., Гайда, Ю.І., Гайда, Т.Ю. (2024). Екологічний добробут: глобальні, регіональні та національні тренди. *Ефективна економіка*, 4. <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.4.33>

¹⁸⁴ Екологічний вимір держави добробуту: монографія / Козюк В.В., Длугопольський О.В., Гайда Ю.І., Івашук Ю.П., Шиманська О.П., Возний К.З., Длугопольська Т.І. / за наук. ред. В.В. Козюка. –Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. –224 с.

талу, а використовується для збереження цього капіталу. Перехід до інформаційного суспільства суттєво змінює структуру загального капіталу, віддавши перевагу людському капіталу. Це відображається у зростанні значення нематеріальних потоків, таких як фінанси, інформація та інтелектуальна власність. Для оцінки рівня сталого розвитку найчастіше використовується інтегральний індекс, який обчислюється як сума індексів у трьох основних вимірах: економічному, соціальному та екологічному, з відповідними ваговими коефіцієнтами.

Для оцінки стану природних ресурсів, рівня забруднення навколишнього середовища, зусиль країни у сфері управління екологічним станом та її здатності поліпшити екологічні характеристики, використовується індекс ESI (Environmental Sustainability Index). Цей індекс є важливим інструментом для оцінки екологічної ефективності та здатності країн забезпечувати сталий розвиток. Він також може прогнозувати показники екологічного добробуту на майбутні роки та підтримувати оцінку біологічних аспектів за їхньою продуктивністю та різноманітністю з часом. ESI дає можливість країнам оцінювати свої досягнення у сфері охорони довкілля та розвитку, а також застосовувати ефективні методи управління навколишнім середовищем. Індекс є важливим інструментом для формулювання стратегій і програм, спрямованих на покращення стану навколишнього середовища та забезпечення сталого розвитку націй.

Індекс ESI – це ієрархічно структурований індексний показник, який враховує 67 змінних. Він складається з 5 центральних компонентів, що детально аналізують 22 фактори. Центральними компонентами є¹⁸⁵:

1. Стан екологічних систем: оцінюється поточний стан екологічних систем кожної країни.
2. Успіх у завданні зменшення проблем: враховується прогрес у вирішенні основних проблем в екологічних системах.
3. Захист громадян від екологічної шкоди: оцінюється ефективність заходів, що застосовуються для захисту населення від потенційних екологічних загроз.
4. Соціальна та інституційна спроможність: визначається здатність країни здійснювати дії, пов'язані з довкіллям, на рівні суспільства та інституційно.
5. Рівень управління: оцінюється ефективність системи управління довкіллям кожної країни.

Індекс екологічної ефективності (EPI) став одним з найбільш популярних показників екологічного добробуту країн. Цей комплексний міжнародний інструмент розроблений у співпраці зі Світовим Економічним Форумом та Цент-

¹⁸⁵ Environmental Sustainability Index <https://sedac.ciesin.columbia.edu/data/collection/esi>

ром спільних досліджень Європейської комісії. Центр міжнародних наукових інформаційних мереж Колумбійського університету та Центр екологічного законодавства та політики Єльського університету також взяли активну участь у його розробці. ЕРІ оцінює та порівнює країни за різними екологічними показниками, що дозволяє визначити їхню екологічну діяльність. Цей індекс є важливим інструментом для оцінки та формування екологічних політик, а також служить основою для розробки стратегій сталого розвитку та встановлення пріоритетів у сфері охорони довкілля. Шляхом стимулювання міжнародних порівнянь та співробітництва в галузі екології, порівняння країн за їхніми досягненнями та впровадження кращих практик, ЕРІ допомагає зміцнити світове екологічне управління та сприяє покращенню стану довкілля на планеті¹⁸⁶.

Кількісні значення індексу відображають тенденції забруднення, вичерпання ресурсів та зміни клімату, що допомагає спрямувати зусилля на вирішення цих проблем. Для оцінки екологічного стану країн використовуються різноманітні показники, такі як якість води та повітря, забруднення навколишнього середовища, екосистемна продуктивність, керування відходами та інші фактори, що впливають на стан довкілля.

Структурно індекс ЕРІ оцінює досягнення трьох політичних цілей, кожна з яких має свою вагу у відсотках: Climate change (Зміна клімату) – 38%; Environmental health (Здоров'я навколишнього середовища) – 20%; Ecosystem (Життєздатність екосистеми) – 42%. Ця структура дозволяє більш об'єктивно оцінювати екологічну ефективність країн та спрямовувати увагу на найбільш важливі аспекти збереження довкілля.

ЕРІ визначається на основі оцінки кожної країни за різними індикаторами, які можуть змінюватися з кожним роком. Кожен індикатор має свою вагу у визначенні загального значення ЕРІ, а ця вага може також змінюватися з часом в залежності від важливості конкретних аспектів екологічної діяльності. Значення індексу ЕРІ коливається від 0 до 100 балів, де 100 відображає найвищий рівень екологічної ефективності (рис. 7.5). Цей показник дозволяє країнам отримувати оцінку своєї екологічної діяльності порівняно з іншими країнами та визначати, де є потреба у поліпшенні зусиль для збереження довкілля та досягнення сталого розвитку.

Індекс ЕРІ відзначається широким охопленням екологічних питань, що становить одну з його ключових переваг порівняно з іншими індексами. Він ураховує різноманітні аспекти екологічного стану та дозволяє порівнювати кра-

¹⁸⁶ Environmental performance index. Ranking country performance on sustainability issues. <https://epi.yale.edu/downloads/epi2023report06062023.pdf>

їни з різними рівнями розвитку та географічними характеристиками. Індекс стимулює країни до прийняття екологічних заходів і надає їм можливість відстежувати свої досягнення та виявляти області, де потрібні подальші зусилля. Крім того, він сприяє формуванню екологічної свідомості серед громадян, політиків та бізнесу, спрямовуючи увагу суспільства на вирішення екологічних проблем. Індекс допомагає зрозуміти важливість екологічного добробуту і його вплив на довкілля та здоров'я людини, що є ключовими аспектами сталого розвитку суспільства.

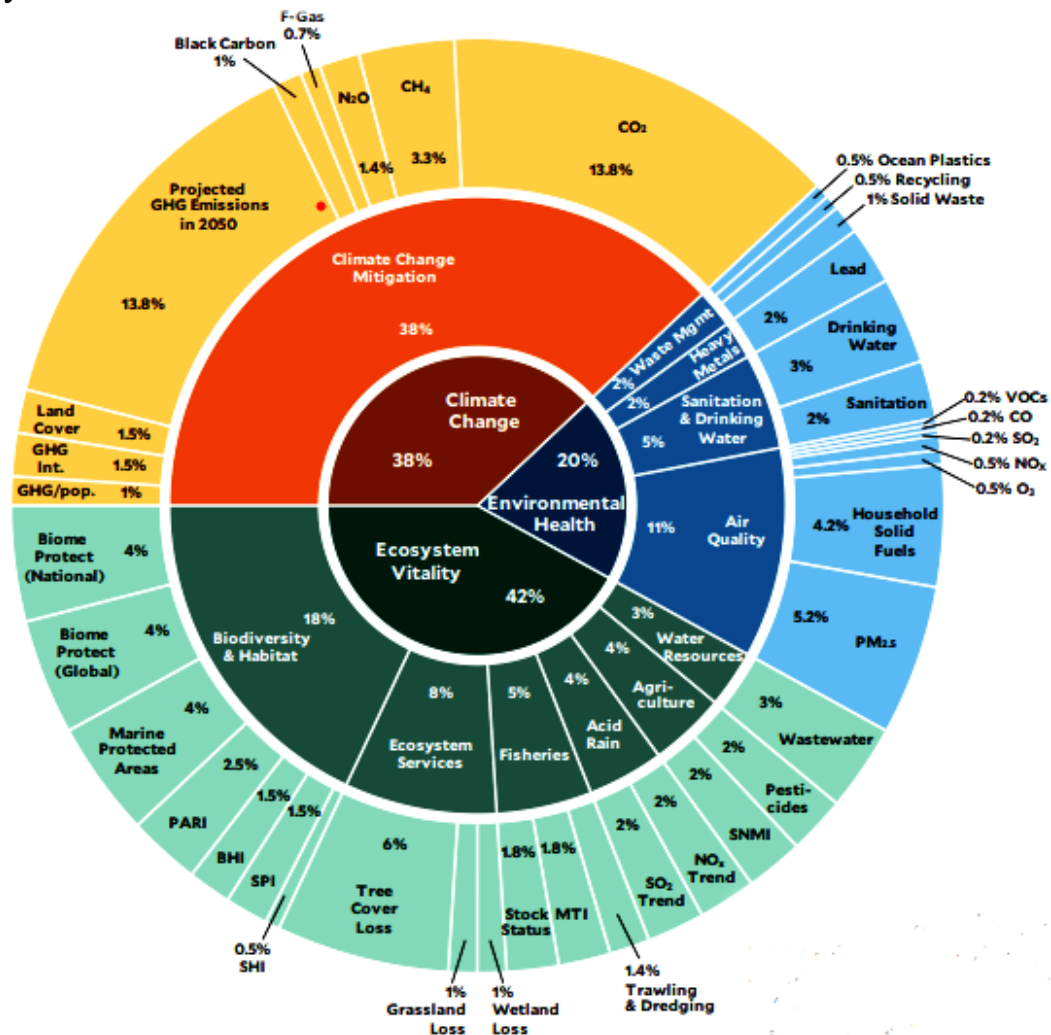

Рис. 7.5. Структура індексу екологічного стану (Environmental Performance Index)¹⁸⁷

¹⁸⁷ Hayda, Y.I., Haida, T.Y., Dluhopolskyi, O.V., Kozlovskyi, S.V., Nikolenko, L.M., Cherniatynsky, T.V. (2024). The ecological aspect of sustainable development: Modelling results using the Environmental Performance Index. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, Vol.1429, 4th International Conference on Environmental Sustainability in Natural Resources Management (ISCES 2024), 012001. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/1429/1/012001>

Індекс карбономісткості (СП) є один з ключових показників, що визначає вплив певної діяльності на екологію через використання невідновлювальних енергетичних ресурсів, що мають негативний вплив на клімат і навколишнє середовище загалом. Цей індекс відображає один з аспектів ефективності економічної діяльності та її вплив на екологію. Оцінка індексу карбономісткості базується на визначенні кількості викидів парникових газів на одиницю продукції або економічного показника. Зазвичай вимірювання здійснюється у вуглецевих одиницях, таких як тони CO₂-еквівалентів, на одиницю виробництва, таку як тонна продукту, одиниця енергії або одиниця ВВП. Чим вища оцінка показника, тим більш шкідливою для довкілля є діяльність¹⁸⁸. СП дозволяє непрямо оцінити два основних аспекти економічної діяльності: її ефективність та вплив на екологію. Це важливий інструмент для аналізу та вдосконалення економічних стратегій з метою зменшення викидів парникових газів і збереження екологічної рівноваги.

Різні галузі промисловості та сектори економіки мають різні значення карбономісткості в залежності від їхніх виробничих процесів та джерел енергії. Наприклад:

- сектор енергетики: галузі, які використовують вуглеводні палива для виробництва електроенергії, такі як енергетика на базі вугілля або природного газу, можуть мати високий індекс карбономісткості через значні викиди CO₂ під час спалювання цих палив. У той час, як відновлювані джерела енергії, такі як сонячна чи вітрова енергія, зазвичай мають низький індекс карбономісткості, оскільки вони не викидають CO₂ під час генерації електроенергії.

- сектор транспорту: Автомобільний транспорт, що використовує двигуни з внутрішнім згорянням на паливі з вуглеводнями (бензин, дизель), також може мати високий індекс карбономісткості через великі викиди CO₂. У порівнянні, електромобілі або транспорт на базі водню, які використовують альтернативні джерела енергії, можуть мати низький індекс карбономісткості.

- інші сектори: крім того, інші галузі, такі як промисловість, сільське господарство та будівництво, також можуть мати різні значення карбономісткості в залежності від їхніх технологій та виробничих процесів. Наприклад, використання відновлювальних матеріалів та енергоефективних технологій може знизити викиди парникових газів у цих секторах, що призводить до зменшення карбономісткості.

¹⁸⁸ Carbon Footprint Factsheet. <https://css.umich.edu/publications/factsheets/sustainability-indicators/carbon-footprint-factsheet>

Громадськість може використовувати дані цього індексу для моніторингу екологічної діяльності компаній та урядових органів, а також для сприяння розвитку екологічно свідомого споживання та активної участі у прийнятті рішень з питань збереження клімату.

Для ілюстрації глобального тренду стану екології в країнах світу можна обрати вибірку із 92 країн, щодо яких у звітах ЕРІ з 2006 по 2022 рр. є повна інформація. Проведений кореляційний аналіз рангів країн у різні роки виявив, що їх зміни спостерігалися, однак були загалом незначними (табл. 6). Про це свідчать досить високі значення коефіцієнтів кореляції Спірмена, які ілюструють наявність значної (0,631- 0,699), сильної (0,717-0,888), дуже сильної (0,900-0,926) за шкалою Чеддока тісноти зв'язку між рангами в усіх парах років. Так, наприклад, зв'язок між рангами країн у 2006 і 2022 рр., тобто на межах дослідженого часового ряду, виявився досить сильним ($r = 0,759$).

Якщо послідовно проаналізувати значення коефіцієнта рангової кореляції між суміжними роками, то помітною тенденцією є посилення зміни позицій країн за екологічним станом з 2006 до 2012 рр. ($r_{2006-2008} = 0,881$; $r_{2012-2014} = 0,680$). Після 2014 р. така тенденція ослабла і зміни рангів країн були незначними ($r_{2014-2016} = 0,909$; $r_{2020-2022} = 0,920$).

Таблиця 7.6

**Матриця коефіцієнтів кореляції Спірмена рангів країн за ЕРІ
(вибірка 92 країн)¹⁸⁹**

	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022
2006	1.000	0.881	0.769	0.760	0.870	0.847	0.836	0.861	0.759
2008		1.000	0.888	0.762	0.825	0.824	0.832	0.844	0.748
2010			1.000	0.690	0.744	0.760	0.780	0.800	0.699
2012				1.000	0.680	0.631	0.670	0.692	0.717
2014					1.000	0.909	0.900	0.926	0.854
2016						1.000	0.929	0.924	0.863
2018							1.000	0.917	0.839
2020								1.000	0.920
2022									1.000

Примітка: Жирним шрифтом виділено статистично значущі значення для $p = 0,05$

¹⁸⁹ Чернятинський, Т.В., Гайда, Ю.І., Гайда, Т.Ю. (2024). Екологічний добробут: глобальні, регіональні та національні тренди. *Ефективна економіка*, 4. <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.4.33>

Для аналізу регіональних трендів у динаміці ЕРІ виділимо дві групи країн – країни Західної Європи та країни-колишні радянські республіки.

Як бачимо з табл. 7.7, у країнах Західної Європи рівень екологічного добробуту був досить високим впродовж усього дослідженого періоду. Лише у 2012 році спостерігалось досить помітне зниження рівня екологічного добробуту в цьому регіоні. Очевидно, це відбулося за рахунок інтенсифікації промислового виробництва в посткризовий період (після економічної кризи 2008 р.). За останні періоди (2016-2022 рр.) стан екологічного добробуту суттєво покращився, зокрема, очевидно завдяки активному впровадженню інноваційних заходів національних та регіональних екологічних політик.

Таблиця 7.7

Динаміка значень ЕРІ країн Західної Європи¹⁹⁰

Країна	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022
Ісландія	82.1	87.6	93.5	66.3	76.5	90.5	78.6	72.3	94.7
Фінляндія	87.0	91.4	74.7	64.4	75.7	90.7	78.6	78.9	93.4
Швеція	87.8	93.1	86	68.8	78.1	90.4	80.5	78.7	93.1
Норвегія	80.2	93.1	81.1	69.9	78	86.9	77.5	77.7	92.2
Швейцарія	81.4	95.5	89.1	76.7	87.7	86.9	87.4	81.5	88.4
Ірландія	83.3	82.7	67.1	58.7	74.7	86.6	78.8	78.2	88.3
Люксембург	-	83.1	67.8	69.2	83.3	86.6	79.1	82.3	86.7
Данія	84.2	84.0	69.2	63.6	76.9	89.2	81.6	82.5	85.5
Франція	82.5	87.8	78.2	69	71.1	88.2	84.0	80.0	83.9
Велика Британія	85.6	86.3	74.2	68.8	77.4	87.4	79.9	81.3	83.9
Нідерланди	78.7	78.7	66.4	65.7	77.8	82.0	75.5	75.3	83.3
Німеччина	79.4	86.3	73.2	66.9	80.5	84.3	78.4	77.2	82.0
Австрія	85.2	89.4	78.1	68.9	78.3	86.6	79.0	79.6	81.7
Іспанія	79.2	83.1	70.6	60.3	79.8	88.9	78.4	74.3	78.1
Бельгія	75.9	78.4	58.1	63	66.6	80.2	77.4	73.3	77.9
Італія	79.8	84.2	73.1	68.9	74.4	84.5	77.0	71.0	76.9
Португалія	82.9	85.8	73.0	57.6	75.8	88.6	71.9	67.0	76.6
Середнє значення	82.20	86.50	74.91	66.28	77.21	86.97	79.04	77.12	85.09

Аналіз динаміки рангів європейських країн у світовому рейтингу за ЕРІ також свідчить про певне покращення екологічної ситуації в цих країнах – середній ранг 15-ти країн становив у 2018 р. – 8,3, у 2020 р. – 8,9, у 2022 р. – 10,9. Якщо детальніше проаналізувати дані рис. 2 в розрізі окремих країн, то можна побачити, що для низки країн характерною є відносна стабільність їх рангів за величиною ЕРІ за досліджений період. Наприклад, це притаманно для Австрії, Швейцарії, Швеції. Найбільшою волатильністю ЕРІ характеризується Бельгія, яка до 2012 р. не входила навіть у число перших тридцяти країн за рівнем екологічного добробуту.

¹⁹⁰ Чернятинський, Т.В., Гайда, Ю.І., Гайда, Т.Ю. (2024). Екологічний добробут: глобальні, регіональні та національні тренди. *Ефективна економіка*, 4. <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.4.33>

Загальний тренд у зміні рангів європейських країн за рівнем екологічного добробуту описується регресійною моделлю:

$$Y = -0,735X + 15,738,$$

де Y – середній ранг європейських країн, X – дворічний період.

Від’ємний коефіцієнт регресії та нахил лінії тренду на рис. 7.8 ілюструє позитивну динаміку зміни екологічного стану в європейських країнах загалом. Однак, якщо перейти на національний рівень, для низки європейських країн картина не є такою оптимістичною. Зокрема, деяке зниження екологічного добробуту спостерігається в останні роки в Португалії, Італії, Бельгії, Іспанії, Ірландії.

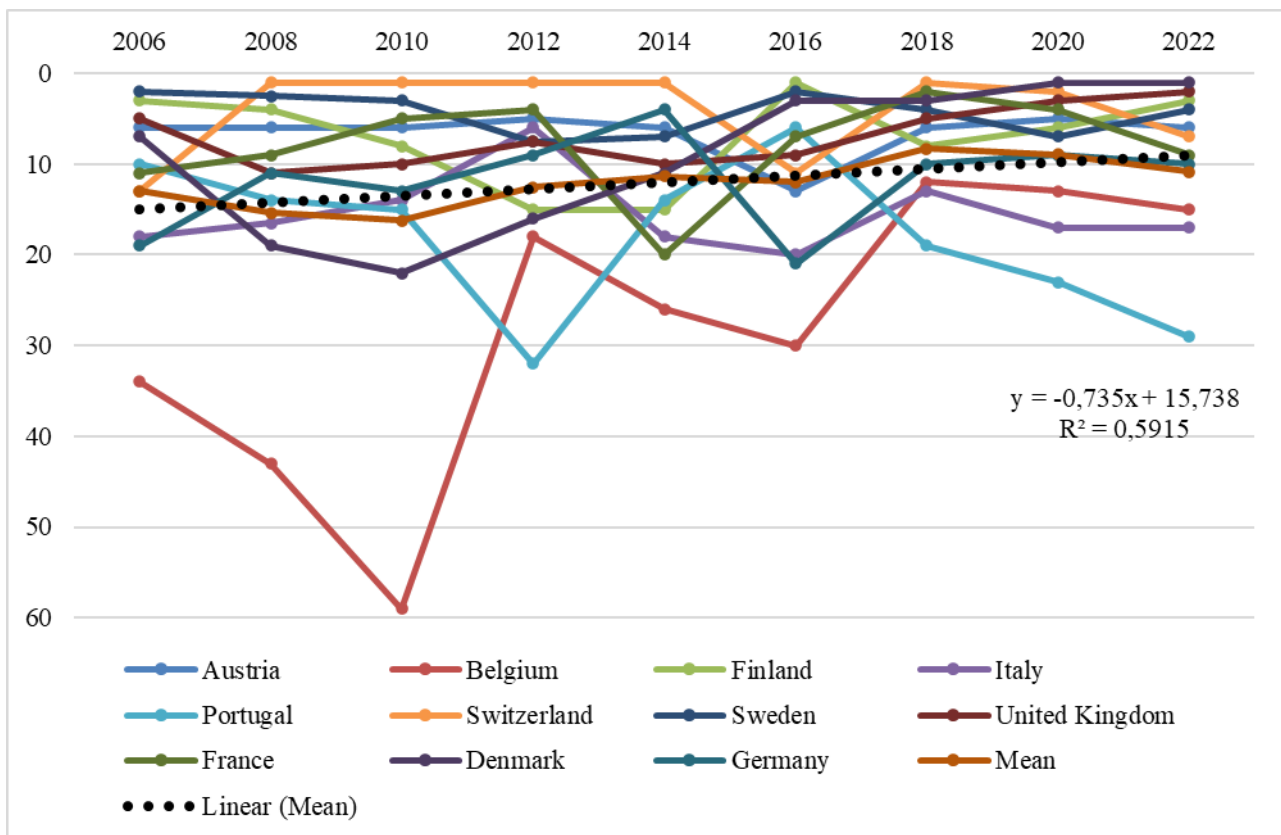

Рис. 7.8. Регіональний тренд екологічного добробуту Західної Європи¹⁹¹

Динаміка ЕРІ країн СНД мала схожий характер. У 2012 р. середній їх індекс ЕРІ знизився до 45,44, досягнувши за попередній період найвищого балу 73,09 у 2008 р. Потім спостерігалось зростання ЕРІ до 76,16 у 2016 р., а в останній шестирічний період – груповий індекс цих країн суттєво знизився. Окрім, певного ослаблення державного контролю над екологічною ситуацією в цих країнах, причиною цього, ймовірно, стало включення у структуру індексу

¹⁹¹ Чернятинський, Т.В., Гайда, Ю.І., Гайда, Т.Ю. (2024). Екологічний добробут: глобальні, регіональні та національні тренди. *Ефективна економіка*, 4. <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.4.33>

показника «впливу на зміну клімату». А тому, на відміну від країн Західної Європи, «найгіршим» роком за абсолютним середнім значенням ЕРІ для даного регіону був 2022 р. (табл. 7.8).

Середній ранг цієї групи країн за досліджений період коливався досить значно з 73,4 у 2012 р. до 41,1 у 2016 р. За період 2006-2010 рр. цей показник поступово покращувався (від 62,3 до 53,5), а за наступний дворічний період відбулося різке падіння середнього рангу. В останнє десятиріччя помітною є певна стабілізація групового рангу.

Таблиця 7.8

Динаміка значень ЕРІ країн СНД¹⁹²

Країна	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022
Україна	71.2	74.1	74.2	46.3	49.0	79.7	52.9	49.5	43.6
Молдова	62.9	70.7	58.8	45.2	53.4	76.7	52.0	44.4	42.0
Вірменія	63.8	77.8	60.4	47.5	61.7	81.6	62.1	52.3	40.7
Грузія	61.4	82.2	63.6	56.8	47.2	64.9	55.7	41.3	37.5
Казахстан	63.5	65.0	57.3	32.9	51.1	73.3	54.6	44.7	37.5
Азербайджан	55.7	72.2	59.1	43.1	55.5	83.8	62.3	46.5	30.7
Киргизстан	60.5	69.6	59.7	46.3	40.6	73.1	54.9	39.8	29.1
Середнє значення	62.71	73.09	61.87	45.44	51.21	76.16	56.36	45.50	37.31

З рис. 7.9 видно, що ранги країн СНД змінювалися в більшій мірі, ніж більшості європейських країн. Загалом за досліджуваний період помітним є певне покращення групового рангу, що відображається висхідним характером лінії тренду. При цьому це покращення відбувалося дещо швидшим темпом, ніж у групі країн Західної Європи. За кожний дворічний період середній ранг країн СНД зростав на 1,9 позицій (рис. 3), в той же час у європейських країн темп покращення позицій у світовому рейтингу був більш помірним – 0,7 (рис. 3). Це можна пояснити і без того високими рангами за ЕРІ більшості країн Європи і, відповідно, значно меншим можливим діапазоном покращення екологічної ситуації в європейських країнах, порівняно з державами, в яких стартова екологічна ситуація була набагато гіршою.

Відносно нижчий показник ЕРІ країн СНД має кілька причин:

- країни СНД мають довгу історію індустріалізації, яка призвела до забруднення навколишнього середовища. Відомо, що у радянський період промисловість розвивалася без належної уваги до екологічних наслідків і це призвело до забруднення повітря, води та ґрунтів у багатьох індустріальних регіонах;

¹⁹² Чернятинський, Т.В., Гайда, Ю.І., Гайда, Т.Ю. (2024). Екологічний добробут: глобальні, регіональні та національні тренди. *Ефективна економіка*, 4. <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.4.33>

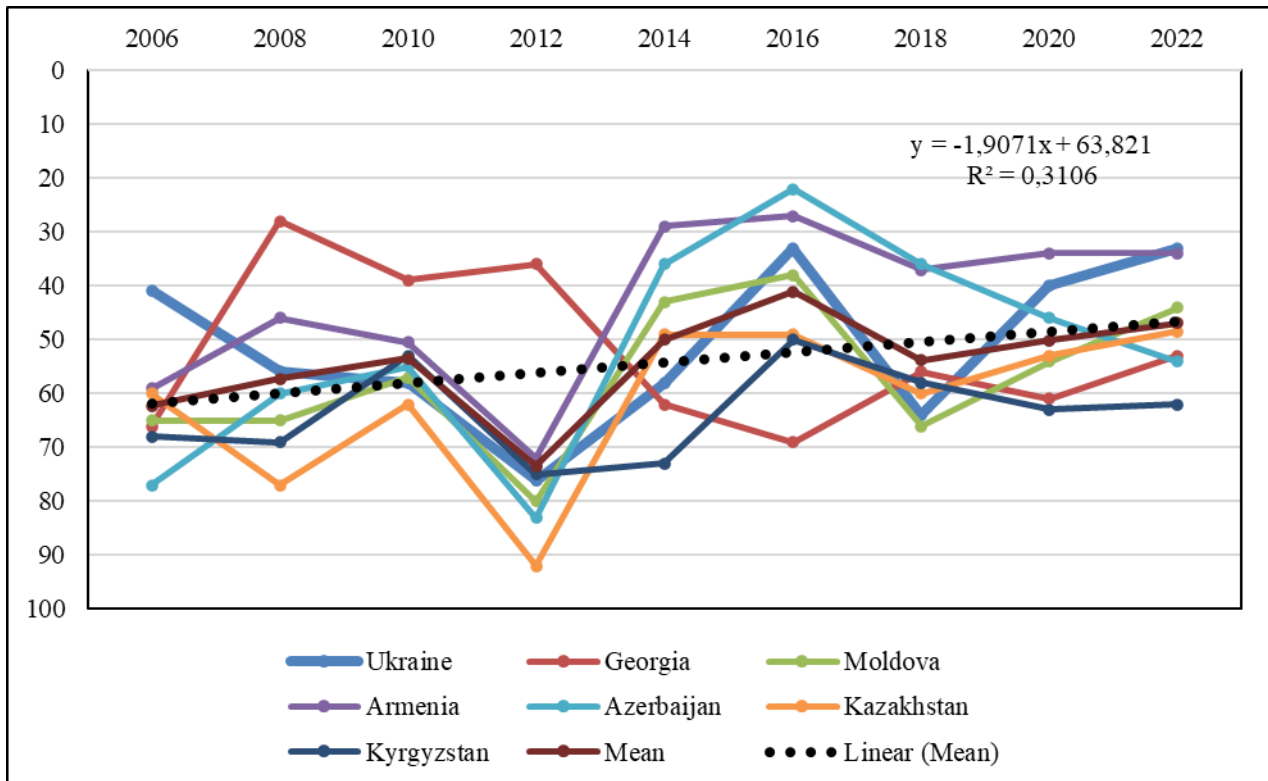

Рис. 7.9. Регіональний тренд екологічного добробуту країн СНД¹⁹³

- ці країни часто мають обмежені ресурси, які вони можуть виділити на охорону навколишнього середовища. Зважаючи на це підприємства можуть намагатися заощадити гроші, нехтуючи екологічними нормами;

- в деяких країнах СНД законодавство та політика в галузі охорони навколишнього середовища є недосконалими або не впроваджуються належним чином. Це призводить до того, що підприємства не дотримуються екологічних нормативів, а органи влади можуть ефективно контролювати дотримання цих норм;

- у цих країнах інвестиції в охорону навколишнього середовища є недостатніми. Це призводить до того, що підприємства, організації та установи не завжди мають достатньо ресурсів для впровадження екологічних заходів.

Незважаючи на ці проблеми, у деяких країнах СНД помітним є прогрес у вирішенні екологічних проблем, про що свідчить позитивний регіональний тренд ЕРІ.

Методика розрахунку індексу екологічного стану (Environmental Performance Index) передбачає оцінку реалізації в кожній країні широкого спектру заходів екологічної політики стосовно різних компонентів довкілля та еко-

¹⁹³ Чернятинський, Т.В., Гайда, Ю.І., Гайда, Т.Ю. (2024). Екологічний добробут: глобальні, регіональні та національні тренди. *Ефективна економіка*, 4. <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.4.33>

логічного добробуту населення. Зрозуміло, що в окремо взятій країні застосовується своя ієрархія пріоритетності заходів екологічної політики. Однак, можна припустити, що в групах країн з різним рівнем екологічного добробуту, сформувалися свої специфічні моделі (паттерни) пріоритетності заходів екологічної політики.

В якості інструмента для проведення такого роду роботи обрано багатофакторний регресійний аналіз значень одинадцяти категорій ЕРІ двох груп країн, які були визначені у 2022 р. Для оцінки вагомості тієї чи іншої категорії у загальному інтегральному індексі ЕРІ порівнювали коефіцієнти регресії (b^*), які визначалися на основі стандартизованих вихідних даних.

Для країн глобального Заходу, які характеризуються найвищим рівнем екологічного добробуту, багатофакторна регресійна модель, що описує залежність індексу екологічного стану від найважливіших векторів екологічної політики, має вигляд:

$$ERI = 7,724 + 0,021AIR - 0,048H2O + 0,039HMT + 0,146WMG + 0,152BDH + 0,103ESC + 0,068FSH + 0,032ACD + 0,038AGR + 0,051WRS + 0,374CCH.$$

Коефіцієнти регресії у цій та інших моделях показують на скільки балів може змінитися індекс ЕРІ при збільшенні оцінки результативності екологічної політики у відповідній сфері на одну одиницю (табл. 7.9).

Таблиця 7.9

Результати багатофакторного регресійного аналізу вибірки країн глобального Заходу

N=22	Множинний коефіцієнт кореляції $R = 0.999$, коефіцієнт детермінації $R^2 = 0.998$, відкоригований коефіцієнт детермінації $R^2 = 0.996$, $F(11,10) = 536.07$ $p = 0.000$					
	b^*	Std.Err. of b^*	b	Std.Err. of b	t(10)	p-value
Intercept			7.724	5.949	1.298	0.223
AIR	0.019	0.027	0.021	0.0291	0.727	0.484
H2O	-0.033	0.03	-0.048	0.045	-1.086	0.303
HMT	0.059	0.026	0.039	0.017	2.308	0.044
WMG	0.104	0.017	0.146	0.024	5.984	0.0001
BDH	0.169	0.021	0.152	0.019	8.017	0.00001
ESC	0.242	0.035	0.103	0.015	6.865	0.00004
FSH	0.078	0.020	0.068	0.017	3.937	0.0028
ACD	0.020	0.025	0.032	0.039	0.816	0.4336
AGR	0.076	0.021	0.038	0.011	3.563	0.0051
WRS	0.159	0.042	0.051	0.013	3.825	0.0033
CCH	0.784	0.020	0.374	0.009	40.088	0.0000

Примітка: залежна змінна – ЕРІ, незалежні змінні – AIR – якість повітря, H2O – каналізація і питтєва вода, HMT – важкі метали, WMG – поводження з відходами, BDH – біорізноманіття, ESC – екосистемні послуги, FSH – рибне господарство, ACD – кислотні дощі, AGR – сільське господарство, WRS – водні ресурси, CCH – пом'якшення змін клімату.

За величиною стандартизованого коефіцієнта регресії (b^*) серед усіх векторів екологічної політики для країн Глобального Заходу найбільш важливими є предиктори, що характеризують заходи з пом'якшення змін клімату, зі збереження цінних функцій екосистем, запобігання зниження рівня біорізноманіття і забруднення водних ресурсів.

Багатофакторна регресійна модель для країн СНД виявилася незначущою (табл. 7.10), ймовірно, через незначний обсяг вибірки ($N = 12$). Однак, якщо все ж таки аналізувати стандартизовані коефіцієнти регресії цієї моделі, помітно, що окрім політики боротьби із причинами змін клімату, в цих країнах важливими векторами екологічної політики залишаються – збереження біорізноманіття, якості повітря та забруднення довкілля в аграрному секторі.

Таблиця 7.10

Результати багатофакторного регресійного аналізу вибірки країн СНД

N=12	Множинний коефіцієнт кореляції $R = 0.999$, коефіцієнт детермінації $R^2 = 0.998$, відкоригований коефіцієнт детермінації $R^2 = 0.974$, $F(11,10)=42.287$ $p < 0.119$					
	b^*	Std.Err. of b^*	b	Std.Err. of b	t(10)	p-value
Intercept			-5.724	6.664	-0.859	0.548
AIR	0.523	0.212	0.230	0.093	2.470	0.245
H2O	0.129	0.101	0.083	0.065	1.271	0.424
HMT	-0.220	0.183	-0.070	0.058	-1.205	0.441
WMG	-0.050	0.137	-0.017	0.047	-0.364	0.778
BDH	0.639	0.060	0.209	0.020	10.628	0.060
ESC	0.418	0.181	0.091	0.040	2.305	0.261
ACD	0.118	0.133	0.023	0.026	0.886	0.538
AGR	0.234	0.126	0.119	0.064	1.861	0.314
WRS	0.207	0.125	0.058	0.035	1.654	0.346
CCH	0.688	0.126	0.450	0.082	5.481	0.115

Примітка: залежна змінна – EPI, незалежні змінні – AIR – якість повітря, H2O – каналізація і питтєва вода, HMT – важкі метали, WMG – поводження з відходами, BDH – біорізноманіття, ESC – екосистемні послуги, FSH – рибне господарство, ACD – кислотні дощі, AGR – сільське господарство, WRS – водні ресурси, CCH – пом'якшення змін клімату.

Загалом, загальний тренд у зміні рангів європейських країн за рівнем екологічного добробуту описується регресійною моделлю, від'ємний коефіцієнт регресії та нахил лінії тренду якої ілюструє позитивну динаміку зміни екологічного стану в цих країнах. Динаміка рангів групи країн СНД має схожий характер. При цьому покращення екологічного стану відбувається швидшими темпами, ніж у групі країн Західної Європи. Методом регресійного аналізу виявлено, що серед усіх векторів екологічної політики для країн Глобального Заходу найбільш важливими є предиктори, що відображають заходи з пом'якшення змін клімату, зі збереження цінних функцій екосистем, запобігання зниження рівня біорізноманіття і забруднення водних ресурсів.

**РОЗДІЛ 8.
ЗЕЛЕНИЙ-ЦИФРОВИЙ ПЕРЕХІД
УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА
ФОРМУВАННЯ НОВОГО ВИМІРУ
РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЄВРОПИ В
УМОВАХ ВІЙНИ ТА ВІДНОВЛЕННЯ**

8.1. Передумови посилення кліматичної, енергетичної та цифрової безпеки України в контексті зеленого-цифрового переходу

В умовах повномасштабної війни та поглиблення глобальних кліматичних і енергетичних викликів питання кліматично-нейтрального розвитку виходить за межі екологічної проблематики, набуваючи чітко вираженого безпекового виміру. Для України подвійний зелений-цифровий перехід закладає концептуально-практичний базис забезпечення кліматичної, енергетичної та цифрової безпеки, що безпосередньо пов'язано зі стійкістю національної економіки, відновленням критичної інфраструктури, зменшенням стратегічних вразливостей і посиленням ролі держави в підтримці регіональної безпеки Європи. У цьому контексті кліматична політика, декарбонізація промислового сектору, енергетична трансформація та розвиток цифрових екосистем мають розглядатися не лише як складові забезпечення сталого розвитку економіки, а як структурні елементи комплексної системи національної безпеки.

Формування передумов кліматичної, енергетичної та цифрової безпеки України відбувається під впливом сукупності взаємопов'язаних чинників, серед яких: вихідний стан економіки, інституційна спроможність, євроінтеграційні процеси, зростання кліматичних ризиків, а також безпрецедентний деструктивний вплив війни на виробничі, енергетичні та природні системи. У цих умовах подвійний зелений-цифровий перехід постає, водночас, траєкторією модернізації та безпековою рамкою довгострокового розвитку, орієнтованою на досягнення кліматичної нейтральності, зміцнення енергетичної автономії та посилення цифрового потенціалу держави у сфері моніторингу, управління й прогнозування системних ризиків сучасності.

У цих умовах актуалізується необхідність ідентифікації та систематизації ключових передумов, що визначають потенціал України до формування кліматично нейтральної моделі розвитку в логіці посилення національної та регіональної безпеки з урахуванням взаємодії кліматичних, енергетичних і цифрових трансформацій.

Кліматична нейтральність формує важливий вектор розвитку економіки України, що поступово окреслювався з моменту набуття незалежності та ратифікації міжнародних кліматичних угод і програмних ініціатив. В останні роки цей напрям набуває ознак інтенсифікації на тлі посилення євроінтеграційних процесів і загострення екологічно деструктивного впливу війни, трансформуючись в один із ключових стратегічних викликів національного розвитку, подо-

ланню якого потребує системного переосмислення економічних стратегій та залучення всіх суб'єктів господарювання. Водночас цифровий розвиток України демонструє більш стабільну та динамічну траєкторію, що проявляється у поширенні ІКТ, диджиталізації державних сервісів, масштабуванні цифрових бізнес-моделей та активній інтеграції у глобальний цифровий простір. З огляду на це, в Україні склалась низка передумов комплексного соціально-економічного, екологічного, технологічного та геополітичного характеру, що окреслюють як перспективи, так і виклики, на шляху до досягнення кліматичної нейтральності національної економіки, зокрема крізь призму інтеграції широких можливостей диджиталізації (рис. 8.1).

Рис. 8.1. Фактори формування кліматично-нейтральної економіки України в контексті кліматичної та енергетичної безпеки

Джерело: сформовано авторами

Зазначені фактори впливають на процес досягнення кліматичної нейтральності в Україні не лише через безпосередню дотичність до ключових аспектів національної економіки та зовнішньої політики, а й через їх системний зв'язок із формуванням кліматичної, енергетичної та цифрової безпеки держави. Сукупно вони визначають рівень стійкості економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз, здатність забезпечувати стабільність функціонування критичних систем, зменшувати стратегічні вразливості та інтегруватися у безпековий простір Європейського Союзу. Їх вибір пояснюється такими міркуваннями.

По-перше, вихідний стан економіки є базисом не лише для аналізу рівня вуглецевих викидів, енергоємності та вуглецевої інтенсивності ВВП, а й для оцінки здатності галузей до зеленого переходу. Історично сформована в Україні ресурсно-виробнича модель визначає залежність від викопних джерел енергії, чутливість до зовнішніх чинників та потенціал переходу окремих секторів до кліматично нейтральних моделей розвитку, окреслюючи стартові умови подвійного зеленого–цифрового переходу.

По-друге, у глобальному середовищі постійно з’являються нові технологічні, фінансові та регуляторні рішення, адаптація яких до національних реалій є необхідною передумовою кліматично нейтрального розвитку. Для України такими викликами є зростання вимог до впровадження низьковуглецевих практик, розвиток кліматичних фінансових інструментів і механізмів регулювання викидів, що безпосередньо впливають на конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість економіки.

По-третє, ратифікація Україною міжнародних Зелених угод виступає формотворчим чинником не лише кліматичної політики, а й зовнішньоекономічної та безпекової взаємодії. З одного боку, це накладає додаткові інституційні зобов’язання, а з іншого забезпечує доступ до глобальних практик, механізмів фінансування та технологій, що підсилюють потенціал економіки та її стійкість до системних і воєнних викликів.

По-четверте, євроінтеграційний процес формує стратегічні орієнтири національного розвитку та нормативну основу зближення з Європейським Союзом, стимулюючи інтеграцію кліматичних політик, гармонізацію стандартів і інституційне узгодження, що водночас створює передумови включення України до спільного простору кліматичної та енергетичної безпеки ЄС.

По-п’яте, стала диджиталізація є важливим драйвером досягнення кліматичної нейтральності та гармонізації подвійного зеленого–цифрового переходу. Розвиток цифрових екосистем, платформ моніторингу та управління формує технологічну основу для реалізації кліматично орієнтованих політик і програм.

По-шосте, війна істотно підвищує рівень невизначеності у процесі досягнення кліматичної нейтральності, продукуючи економічну нестабільність, руйнування інфраструктури та додаткове вуглецеве навантаження. Водночас вона актуалізує необхідність поєднання цілей кліматично нейтрального розвитку із завданнями безпеки, стійкості та повоєнного відновлення. Зв’язок окреслених векторів впливу з безпековим виміром наведено у таблиці (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

Безпековий вимір кліматично-нейтрального розвитку

Вектор впливу	Безпековий вимір	Передумови формування
Вихідний стан системи	Кліматичний, енергетичний	Структурні вразливості економіки, залежність від викопних ресурсів, чутливість до енергетичних криз і потенціал декарбонізації як інструменту зниження стратегічних ризиків.
Нові глобальні виклики та інструменти	Економічний, енергетичний	Конкурентоспроможність і доступ до ринків та інвестицій; трансформація виробництва, зниження вуглецевих ризиків і посилення енергетичної автономії.
Участь у міжнародних Зелених угодах	Кліматичний, інституційний	Інтеграція у глобальну систему кліматичного управління, доступ до фінансування і технологій, посилення інституційної спроможності управління ризиками.
Євроінтеграційний процес	Регіональний, енергетичний, нормативний	Правова та інституційна основа кліматичної та енергетичної безпеки, гармонізація стандартів та зниження геоекономічних загроз.
Стала диджиталізація	Цифровий, кліматичний, енергетичний	Зелена цифрова інфраструктура, цифровий моніторинг, управління ресурсами, прогнозування ризиків і підтримки прийняття рішень.
Вплив війни та повоєнне відновлення	Національний, енергетичний, кліматичний, економічний	Актуалізація кліматичних і цифрових рішень у відновленні критичної інфраструктури та формування довгострокової стійкості.

Джерело: сформовано авторами

Зазначимо, що актуальність форсованої імплементації засад кліматично-нейтрального розвитку в Україні обумовлена посиленням негативних проявів наслідків зміни клімату на території нашої держави. Національна «Стратегія екологічної безпеки й адаптації до зміни клімату на період до 2030 року», що була затверджена Кабінетом Міністрів України (КМУ) ще до початку повномасштабного вторгнення, визначила сукупність найбільш критичних викликів для України, що прямо чи опосередковано обумовлені ризиками зміни клімату (рис. 8.2).

Наведений перелік еко-впливів свідчить про досить серйозний рівень кліматичної загрози для України, обумовлений характером ведення господарської діяльності та функціонування національних індустрій. До причин загострення проблеми також слід віднести значне техногенне навантаження, спричинене функціонуванням технологічно застарілих виробничих потужностей багатьох

підприємств України, особливо у таких галузях, як гірничодобувна, хімічна та енергетична.

Рис. 8.2. Деструктивні чинники кліматичної безпеки антропогенної природи

Джерело: сформовано авторами на основі Стратегії¹⁹⁴

У цьому контексті доцільно підкреслити тісний зв'язок з питаннями кліматичної безпеки, яка розглядається у науковому дискурсі як новий вагомий вимір національної та глобальної безпеки¹⁹⁵. Кліматичні зміни провокують не лише екологічні, а й соціально-економічні ризики¹⁹⁶: нестачу водних ресурсів, продовольчу нестабільність, зростання міграційних потоків і навіть потенційні конфлікти через природні ресурси. У країнах Східної Азії та Південної Азії наукові дослідження доводять, що кліматичні зміни є прямим каталізатором регіональної нестабільності та потребують системної інтеграції у стратегії національної та регіональної безпеки^{197 198}. Водночас, формується концепція «зеленої

¹⁹⁴ Кабінет Міністрів України. (2021). Розпорядження Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>

¹⁹⁵ McDonald, M. (2018). Climate change and security: towards ecological security?. *International Theory*, 10(2), 153-180. <https://doi.org/10.1017/S1752971918000039>

¹⁹⁶ Максимова, І. (2024). Адаптація світової економіки до зміни клімату: фінансовий та цифровий аспекти. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Економіка*, 19(38). [https://doi.org/10.33296/2707-0654-19\(38\)-23](https://doi.org/10.33296/2707-0654-19(38)-23)

¹⁹⁷ Sekiyama, T. (2022). Climate security and its implications for East Asia. *Climate*, 10(7), 104. <https://doi.org/10.3390/cli10070104>

безпеки», яка передбачає перехід до сталих моделей розвитку, у яких економічна стабільність базується на зниженні викидів, енергоефективності та розвитку відновлюваних джерел енергії¹⁹⁹. Такі підходи підтримуються в межах Європейського зеленого курсу. У межах новітніх політик, ЄС поєднує питання кліматичної нейтральності з проблематикою формування регіональної безпеки та її гарантуванням для суспільства²⁰⁰.

У цих умовах, забезпечення кліматичної нейтральності економіки України має розглядатися у фарватері національних інтересів та національної безпеки, що потребує рішучих змін у підходах до виробництва та управління ресурсами для забезпечення кліматичної сталості у майбутньому. У цьому контексті пропонується розглядати диджиталізацію як драйвер реалізаційного посилення цих трансформацій в Україні²⁰¹.

За останні роки нормативно-правова база з питань цифрового розвитку та кліматичної проблематики поповнилась новими змістовними документами, які визначають вектори державних політик на найближче майбутнє. Такі нормативно-правові документи формують засади реалізації державних стратегій цифрового розвитку та кліматичного регулювання. Зокрема, цифрова безпека в Україні посилюється крізь призму забезпечення розвитку інформаційного суспільства; застосування інформаційних і цифрових технологій у державному управлінні та суспільно-економічних відносинах; подолання цифрової нерівності; безпеки інформаційної діяльності та кіберзахисту; інтеграції України у світовий інформаційний простір. Водночас нормативні засади кліматичної та екологічної політики формують підґрунтя «зеленої» безпеки, орієнтованої на декарбонізацію економіки, розвиток відновлюваної енергетики, екологічний моніторинг, раціональне використання природних ресурсів і зниження антропогенного навантаження на довкілля (рис. 8.3).

У зазначених ініціативах прослідковується кілька напрямків, що важливі для стимулювання цифрового розвитку та, у перспективі, розгортання цифрової інфраструктури для кліматичної нейтральності економіки України:

¹⁹⁸ Mahmood, M. (2025). The Climate-Security Nexus in South Asia: Pakistan at the Crossroads of Environmental Degradation and Regional Insecurity, A Pakistan-Centric Analysis of Realism, Social Constructivism, and Green Perspective. *Social Science Review Archives*, 3(1), 512-521. <https://doi.org/10.70670/sra.v3i1.330>

¹⁹⁹ Kim, J., Jaumotte, F., Panton, A. J., & Schwerhoff, G. (2025). Energy security and the green transition. *Energy Policy*, 198, 114409. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2024.114409>

²⁰⁰ Polko, P. (2021, November). European Green Deal as a matter of security. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 900, No. 1, p. 012035). IOP Publishing. DOI: 10.1088/1755-1315/900/1/012035

²⁰¹ Maksymova, I., & Kurylyak, V. (2022). World industry digitization in the context of ensuring climate neutrality. *Journal of European Economy*, 21(3), 343-360. <https://doi.org/10.35774/jee2022.03.343>

Напрямок 1 - подолання цифрового розриву та підвищення цифрової грамотності українців, на що спрямовано Концепцію розвитку цифрових компетентностей до 2025 року²⁰²;

Цифровий розвиток	Кліматичне регулювання та зелений перехід
	
☐ Стратегія здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 (2021)	☐ Про основні засади державної кліматичної політики. Закон України від 08.10.2024 №3991-IX. (2024)
☐ Про електронні комунікації. Закон України від 16.12.2020 (2020)	☐ Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України у Програмі ЄС LIFE (2022)
☐ Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» до 2027 рр. (2023)	☐ Стратегія формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року (2024)
☐ Пакет проєктів цифрової трансформації в Україні: 94 проєкти Міністерства цифрової трансформації у ключових сферах (2021)	☐ Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року (2021)
☐ Про Національну програму інформатизації. Закон України від 04.02.1998 (редакція 2022 року)	☐ Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року (2016) - передувала Стратегії
☐ Концепція розвитку цифрових компетентностей до 2025 року. Розпорядження КМУ (2021)	☐ Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 року (2024)
☐ Про затвердження переліку показників Індексу цифрової економіки та суспільства DESI. Розпорядження КМУ (2023)	☐ Оновлений національно визначений внесок (НВВ 2) України до Паризької Угоди (скорочення до рівня 35% 1990 року до 2030 року)

Рис. 8.3. Державні нормативні документи в регулюванні питань цифрового розвитку та зміни клімату

Джерело: сформовано авторами

Напрямок 2 – релевантна оцінка та прозорість, що реалізується через введення системи збору показників для розрахунку Індексу цифрової економіки та суспільства DESI для України. У цифровій сфері впровадження DESI є важливим кроком до оцінки та підвищення цифрової конкурентоспроможності країни. Включення України до DESI допоможе реалізувати потенціал цифрової конку-

²⁰² Кабінет Міністрів України. (2021). Розпорядження Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>

рентоспроможності та сприятиме інтеграції до Єдиного цифрового ринку ЄС²⁰³;

Напрямок 3 – інтеграція у європейський цифровий простір та обмін досвідом, що регламентує Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» до 2027 року²⁰⁴.

Напрямок 4 – акцент на доступності цифрових платформ та масштабній диджиталізації у різних сферах. У цьому напрямку варто зазначити широку ініціативу Міністерства цифрової трансформації щодо реалізації пакету 94 проєктів цифрової трансформації в Україні, який доступний на публічному порталі Міністерства. Зазначимо, що нині портал пропонує 12 державних цифрових проєктів у категорії «захист довкілля та природних ресурсів», які демонструють використання інструментів диджиталізації у вирішенні екологічної проблематики в Україні (табл. 8.2).

Реалізація окреслених цифрових проєктів спрямована не лише на забезпечення цифрової трансформації відповідних сфер, а й на формування інституційної основи національної безпеки. Вони сприяють підвищенню прозорості, зміцненню довіри між учасниками та розвитку аналітичної спроможності органів публічного управління, що є критично важливим для зниження системних ризиків і посилення стійкості національної економіки.

Фактично, реалізуючи подібні цифрові ініціативи, держава отримує доступ до інтегрованих джерел даних, які можуть бути використані не лише для аналізу, моніторингу, контролю та планування, а й для раннього виявлення екологічних і ресурсних загроз, прогнозування кризових ситуацій, захисту критичних природних систем та підтримки обґрунтованих управлінських рішень у сфері кліматичної, енергетичної й цифрової безпеки.

Втім, серед діючих проєктів відчувається нестача кліматичних-цифрових ініціатив. Зважаючи на глибину загострення проблеми, Україна потребує впровадження цифрових проєктів кліматичного регулювання на державному рівні. Це той напрям, де диджиталізація здатна виступити потужним драйвером реалізації державних політик, враховуючи ініціативи у цьому напрямку.

Серед них слід підкреслити Закон України "Про основні засади державної кліматичної політики"²⁰⁵, який передбачає:

²⁰³ Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). *On approval of the list of indicators of the Digital Economy and Society Index (DESI): Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 774-r of September 5, 2023*. <https://www.kmu.gov.ua>

²⁰⁴ Verkhovna Rada of Ukraine. (2023). *Agreement between Ukraine and the European Union on Ukraine's participation in the European Union's "Digital Europe" Programme (2021–2027)*, ratified by Law No. 2926-IX of February 23, 2023. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-22#Text

²⁰⁵ Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). *On the fundamental principles of state climate policy: Law of Ukraine No. 3991-IX of October 8, 2024*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-IX#Text>

Таблиця 8.2

**Аспекти посилення національної безпеки через реалізацію державних
цифрових проєктів у сфері довкілля**

Цифровий про- дукт	Назва	Зв'язок з безпекою
е-Рибалка	Цифрова трансформація ри- бного господарства	Підсилює екологічну та продовольчу без- пеку через контроль використання водних біоресурсів, запобігання нелегальному вилову та підтримку сталого управління екосистемами.
е-ПЗФ	Цифрова трансформація біо- логічного і ландшафтного різноманіття	Формує основу кліматичної та екологічної безпеки через цифровий контроль природ- но-заповідних територій і збереження кри- тичних екосистем.
е-Екоконтроль	Цифрова трансформація державного нагляду у сфері охорони навколишнього се- редовища	Посилює інституційну та екологічну без- пеку завдяки моніторингу, ранньому вияв- ленню загроз і прозорості екологічного контролю.
е-Довкілля	Цифрова трансформація мо- ніторингу довкілля	Забезпечує кліматичну та інформаційну безпеку через інтегрований збір даних, підтримку прогнозування ризиків і управ- лінських рішень.
е-СЕО, е-ОВД	Цифрова трансформація стратегічної екологічної оці- нки та оцінки впливу на дов- кілля	Зміцнює екологічну та економічну безпеку шляхом попередження екологічних ризи- ків і контролю впливу проєктів на критич- ні системи.
е-Пестициди	Цифрова трансформація по- водження з пестицидами та хімікатами в агросекторі	Підтримує екологічну, продовольчу та соціальну безпеку через контроль небез- печних речовин і зменшення ризиків для здоров'я та довкілля.
е-Вода	Цифрова трансформація во- дного господарства	Формує водну, кліматичну та національну безпеку через облік стратегічних ресурсів, моніторинг і захист водних систем.
е-Надро- користування	Цифрова трансформація ра- ціонального використання надр	Посилює ресурсну та енергетичну безпеку через прозорість доступу до надр, конт- роль видобутку та інвестиційне плануван- ня.
е-Ліс	Цифрова трансформація лі- сового господарства	Забезпечує кліматичну та екологічну без- пеку через захист лісів як карбонових пог- линачів і запобігання нелегальній вирубці.

Джерело: сформовано авторами на основі даних публічного порталу²⁰⁶

- стратегічне планування та практичні кроки у досягненні кліматичної ней-
тральності;
- кроссекторальність кліматичної політики;

²⁰⁶ Ministry of Digital Transformation of Ukraine. (2023). 94 proiektu tsyfrovoyi transformatsii v Ukraini [94 digital transformation projects in Ukraine]. Public portal of the Digital Transformation Plan. <https://plan2.diia.gov.ua/projects>

- моніторинг дій та кроків по реалізації кліматичної політики;
- системне прогнозування у сфері зміни клімату;
- виконання міжнародних зобов'язань України.

Важливими акцентами є підвищення рівня поінформованості суспільства щодо значення, переваг та інструментів сталого споживання і виробництва, зменшення негативного впливу процесів урбанізації на довкілля; запобігання зміні клімату та адаптацію до неї, впровадження в Україні сталого низьковуглецевого розвитку всіх галузей економіки; розвиток і вдосконалення природоохоронного законодавства відповідно до права ЄС, забезпечення науково-інформаційної та інноваційної підтримки, запровадження цільового бюджетного фінансування природоохоронних заходів та недержавного інвестування природоохоронних проєктів.

Підкреслимо, що цим законопроектом визнається необхідність обох напрямків досягнення кліматичної нейтральності економіки: пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї, а також посилення виконання міжнародних зелених угод. У цьому напрямку диджиталізація сприятиме удосконаленню національної системи інвентаризації антропогенних викидів парникових газів, забезпеченню функціонування національної системи моніторингу та оцінки досягнення цілей державної кліматичної політики та прогнозування у сфері зміни клімату.

Іншим важливим кроком є Стратегія формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року ²⁰⁷. Ухвалення цієї Стратегії, перш за все, обумовлене необхідністю виконання завдань, що відповідають стратегічному курсу держави для набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та дотримання, у зв'язку з цим, всіх зобов'язань України за Рамковою конвенцією Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, Паризькою угодою, іншими міжнародними домовленостями у сфері зміни клімату, Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Документ передбачає наступні стратегічні цілі в реалізації єдиної загальноприйнятої державної стратегії формування державної політики у сфері зміни клімату (табл. 8.3).

Обидві цілі є взаємодоповнюваними: перша створює основу для регуляції та координації, а друга забезпечує практичну реалізацію заходів, що сприяють зниженню впливу на клімат. Водночас, диджиталізація здатна посилити реалі-

²⁰⁷ Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). *Strategy for the formation and implementation of state policy in the field of climate change until 2035: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 483-r of May 30, 2024.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80#n16>

зацію цих стратегічних цілей державної кліматичної політики, забезпечуючи інноваційні підходи до адаптації та пом'якшення наслідків зміни клімату, а також прискорюючи перехід до низьковуглецевого виробництва.

Таблиця 8.3

Безпековий вимір державної політики у сфері зміни клімату

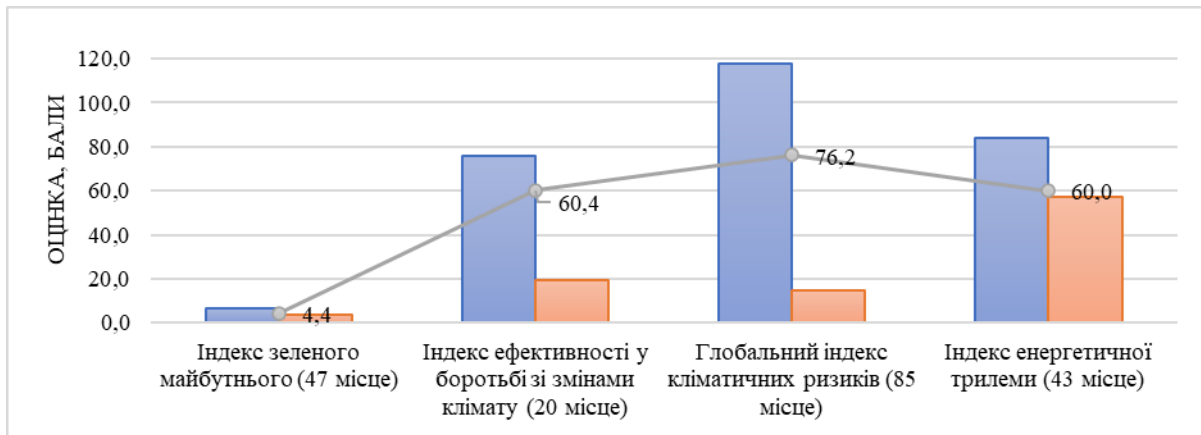
Стратегічна ціль політики (згідно Стратегії ¹⁴)	Ключовий вплив у посиленні безпеки на національному та загальноєвропейському рівні	
	Рівень України	Рівень ЄС
1. Зміцнення правових та організаційних засад державної кліматичної політики	інституційна спроможність кліматичного та енергетичного управління; регуляторна визначеність; зниження управлінських і правових ризиків; стійкість системи публічного управління до кліматичних і енергетичних загроз.	нормативне узгодження; передбачуваність кліматичної політики; інтеграція України до простору кліматичної та енергетичної безпеки; зменшення транскордонних кліматичних і екологічних ризиків.
2. Пом'якшення зміни клімату та забезпечення соціально справедливого й економічно ефективного переходу до низьковуглецевого розвитку	кліматична та енергетична стійкість; зменшення залежності від викопних ресурсів; структурна модернізація економіки; зниження вуглецевих і енергетичних вразливостей; соціально-економічна стабільність	зниження сукупних кліматичних ризиків; стабільність регіональних енергетичних ринків; узгодженість декарбонізаційних траєкторій; зміцнення архітектури регіональної кліматичної та енергетичної безпеки.

Джерело: систематизовано авторами на основі Стратегії ¹⁴

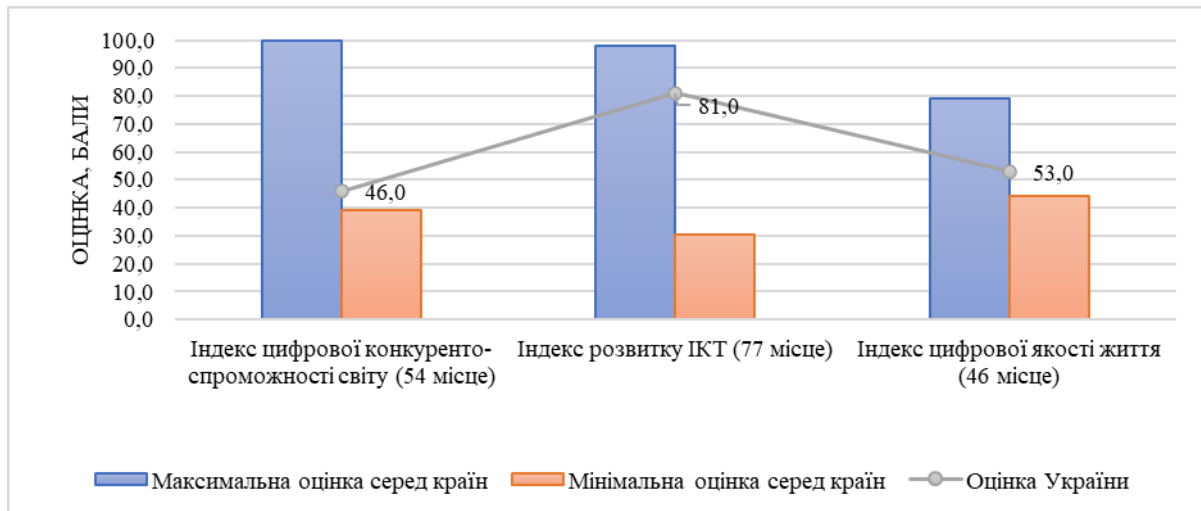
Варто зазначити, що диджиталізація також сприятиме розвитку самої системи нормативно-правової бази України через створення цифрових платформ для автоматизації звітності та контролю за виконанням кліматичних зобов'язань. Це посилить інституційну координацію завдяки інтеграції даних та забезпечення доступу до них в режимі реального часу, що дозволить приймати більш обґрунтовані рішення у сфері кліматичного регулювання.

Аналіз показників зеленого та цифрового розвитку України показав досить обнадійливі результати, що дозволяють говорити про перспективи досягнення кліматичної нейтральності національної економіки. Втім, багато напрямків потребують значної підтримки та посилення.

В останні роки Україна продемонструвала поступове зміцнення позицій за індексами зеленого та цифрового розвитку, однак її загальне положення у рейтингах країн світу залишається посереднім відносно лідерів (рис. 8.4 а, б).

а) Глобальні індекси зеленого розвитку

б) Глобальні індекси цифрового розвитку

Рис. 8.4. Позиціонування України за індексами зеленого та цифрового розвитку

Джерело: побудовано авторами на основі статистичних баз відповідних індексів

Зазначимо, що розрахунок індексів цифрової конкурентоспроможності, енергетичної трилеми та ефективності боротьби зі змінами клімату було призупинено для України у зв'язку з початком повномасштабного вторгнення росії. За останні 3 роки найбільший стрибок продемонстрував Індекс зеленого майбутнього, за яким Україна покращила показника на 16 позицій (з 63 до 47 місця) за рахунок позитивної оцінки зростання потенціалу переходу до низьковуглецевого розвитку. Зазначимо, що посилення позицій відбулось за такими складниками індексу, як оцінка енергетичного переходу (Україна збільшила частку відновлюваних джерел енергії в енергетичному балансі, що позитивно вплинуло на оцінку за цим компонентом) та кліматичних політик (схвалення Урядом України кліматичної стратегії, посилення участі у програмах ЄС). Водночас, оцінка за критерієм інновацій у сфері чистих технологій залишилась практично незмінною, що говорить про необхідність посилення цього напрямку. Варто

відзначити деяке покращення позицій України за Індексом кліматичних ризиків (на 7 позицій), однак загальне позиціонування залишається низьким, що говорить про збереження досить високого рівня кліматичної небезпеки. Зважаючи на важливість енергетичної ефективності для досягнення кліматичної нейтральності, негативним маркером є досить значний лаг (24 %) між Україною та ЄС за індексом енергетичної трилеми (60 та 79,3 балів відповідно). Це потребує додаткової уваги до підтримки балансу енергетичної трилеми в Україні за трійкою її складників: енергетична безпека, доступ до енергії, екологічна стійкість.

Індекси цифрового розвитку практично не показали значної динаміки за останні 3 роки. З максимально можливих у цій категорії 100 балів, Україна отримала найвищу оцінку розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (81 бал). Водночас, більш широкі за своїм змістом «Цифрова якість життя» та «Цифрова конкурентоспроможність» оцінені набагато критичніше у 53 та 46 балів відповідно. Деталізація складників індексу розвитку ІКТ демонструє позитивну тенденцію до скорочення розриву між Україною та ЄС за показниками цифрового розвитку (рис. 8.5).

Як бачимо, Україна значною мірою наближається до ЄС за показниками цифрового розвитку, значно випереджаючи більшість країн у своїй групі. Максимальне наближення до ЄС спостерігається в таких параметрах як доступність мобільного та фіксованого широкосмугового зв'язку, власники мобільних телефонів (абсолютний розрив всього 1-2 %), доступ домогосподарств до Інтернету (6,9 %), покриття мобільного широкосмугового зв'язку (7,29 %), користувачі Інтернету (8,85 %). Важливо зазначити, що найбільший розрив зберігається за рівнем проникнення мобільного широкосмугового зв'язку (22,6%), що характеризує наскрізність доступу до цифрових послуг для різних категорій населення. Зазначимо, що рівень проникнення мобільного широкосмугового зв'язку є критичним показником, оскільки він безпосередньо впливає на можливості доступу до інтернету в регіонах, забезпечення цифрової інклюзії та підвищення загальної цифрової якості життя²⁰⁸.

Стосовно потенціалу диджиталізації, цей розрив свідчить про те, що значна частина населення залишається обмеженою в доступі до сучасних цифрових послуг, зокрема дистанційного навчання, електронної комерції та публічних онлайн-сервісів тощо. Подолання цього відставання в Україні є важливим аспектом у напрямку зростання цифрової якості життя на рівні, встановленому ЄС.

²⁰⁸ Murthy, K. B., Kalsie, A., & Shankar, R. (2021). Digital economy in a global perspective: Is there a digital divide? *Transnational Corporations Review*, 13(1), 1–15. <https://doi.org/10.1080/19186444.2020.1871257>

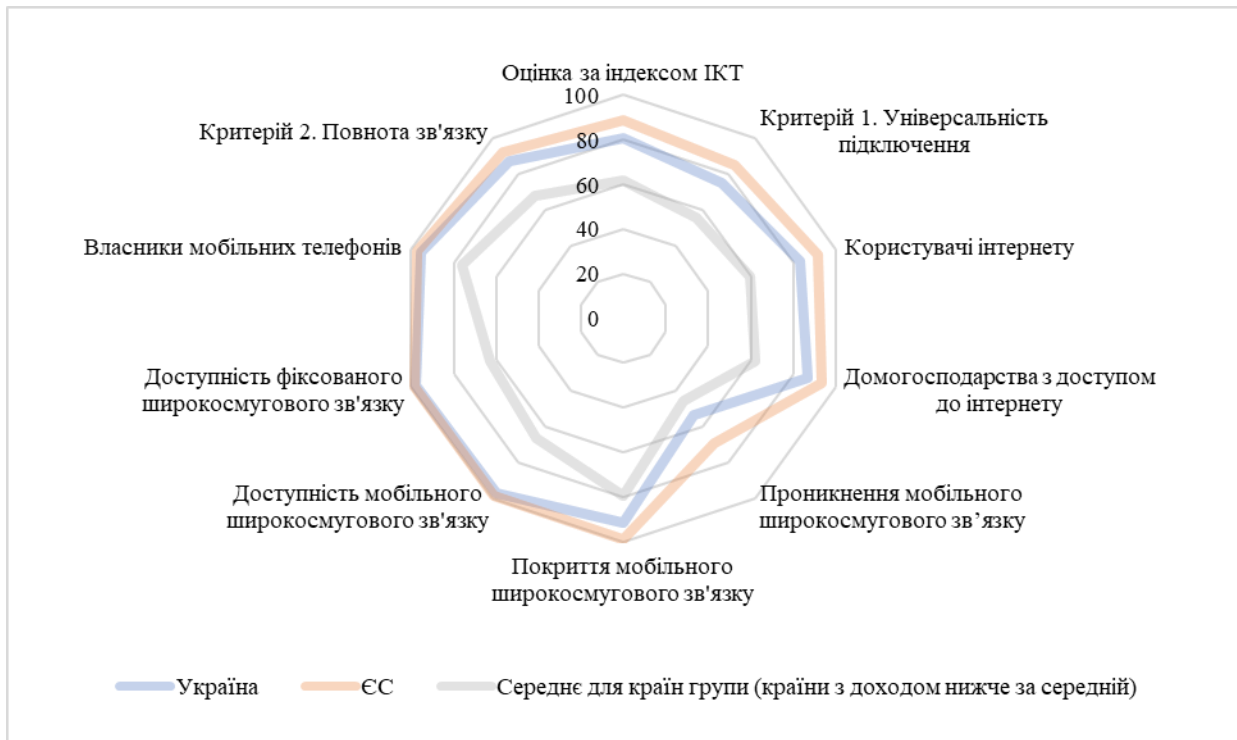

Рис. 8.5. Деталізація показників цифрового розвитку ІКТ України та ЄС (100 – найкращий результат, 0 – найгірший)

Джерело: побудовано авторами на основі відкритої статистики ІКТ²⁰⁹

Більш того, ці показники мають вплив на формування цифрової безпеки у цілому та кібербезпеки зокрема (табл. 8.4).

З позицій цифрової безпеки, індекс ІКТ відображає цифрову спроможність держави, стійкість цифрових сервісів, готовність до цифрового управління та моніторингу ризиків, що у свою чергу залежить від системної здатності до побудови національного кіберзахисту, масштабу і складності інфраструктури кібербезпеки.

У цілому, наведені результати індексної оцінки свідчать про наявність в Україні достатнього базису цифрового розвитку, однак водночас вказують на необхідність форсування цифрового стрибка з метою скорочення розриву з країнами-лідерами. Це набуває не лише економічного, а й стратегічного безпекового значення в контексті забезпечення подвійного зеленого–цифрового переходу, оскільки рівень цифрової спроможності України безпосередньо впливає на стійкість кліматичних та енергетичних трансформацій.

У ширшому вимірі прискорення цифрового розвитку України є важливим чинником посилення регіональної безпеки Європейського Союзу, з огляду на зростаючу взаємозалежність цифрових інфраструктур, енергетичних систем і

²⁰⁹ International Telecommunication Union. (2023). ICT Development Index. ITU DataHub. <https://datahub.itu.int/>

кліматичної політики. Інтеграція України до європейського цифрового простору, розвиток її цифрової та кіберстійкості створюють передумови для зниження транскордонних ризиків, підвищення стійкості спільних ринків та формування єдиної архітектури кліматичної, енергетичної й цифрової безпеки ЄС.

Таблиця 8.4

**Напрями посилення цифрової безпеки держави на основі аналізу
складових ІКТ**

Складова індексу ІКТ	Цифрова безпека	Кібербезпека
Універсальність підключення	Інклюзивність цифрового простору; зниження цифрових розривів; базова цифрова стійкість	Розширення периметру кіберзахисту; зростання складності управління кіберризиками
Користувачі інтернету	Стійкість цифрових комунікацій; розвиток електронних сервісів та кризових комунікацій	Зростання поверхні кіберзагроз; актуалізація захисту персональних даних
Домогосподарства з доступом до інтернету	Безперервність цифрових сервісів, дистанційних форматів і електронного врядування	Захист домашніх мереж як елемент національної кіберстійкості
Проникнення мобільного ШСД	Мобільна цифрова стійкість; кризові та управлінські комунікації	Захист мобільних мереж, платформ і користувацьких середовищ
Покриття мобільного ШСД	Цифрова безпека територій; підтримка функціонування критичної інфраструктури	Захист мережевого обладнання, базових станцій і каналів зв'язку
Доступність мобільного ШСД	Соціальна складова цифрової безпеки; зниження цифрової маргіналізації	Підвищені вимоги до масштабованих систем кіберзахисту
Доступність фіксованого ШСД	Стабільність цифрових сервісів держави та бізнесу	Захист магістральних мереж, дата-центрів і систем зберігання даних
Власники мобільних телефонів	Масовість цифрових каналів управління, сервісів і оповіщення	Безпека кінцевих пристроїв; контроль цифрової ідентифікації
Повнота зв'язку	Стійкість цифрової інфраструктури; безперервність цифрових сервісів	Спроможність до захищеного трафіку, резервування та кіберстійкості

Джерело: побудовано авторами

Водночас, окреслену проблематику важливо розглядати у зв'язку з макроекономічними показниками, що стає показовим в питаннях дослідження вуглецевої ємності національного ВВП. Аналіз динаміки приростів ВВП, викидів та вуглецевої інтенсивності ВВП в Україні показав прояв тенденції, характерної і для світового рівня. Найбільш позитивною з точки зору досягнення кліматичної нейтральності є ситуація збіжності, коли ВВП країни зростає, а його вуглецева інтенсивність падає, що свідчить про декарбонізацію економіки та зниження викидів національних індустрій при одночасному економічному зростанні. В Україні ця позитивна тенденція спостерігалась в період з 2001 по 2008 роки, і

потім після подолання економічного падіння світової кризи – фрагментарно з 2010 по 2013 рік та у 2017-2019 роках. Водночас, падіння ВВП при одночасному зниженні його вуглецевої інтенсивності на тлі пандемічної кризи та початку війни (2020 – 2022 роки) свідчить про зниження вуглецевого сліду України, що фактично сприяє досягненню чистого нуля викидів, але на практиці є наслідком падіння економіки, а не впровадження низьковуглецевих рішень (рис. 8.6).

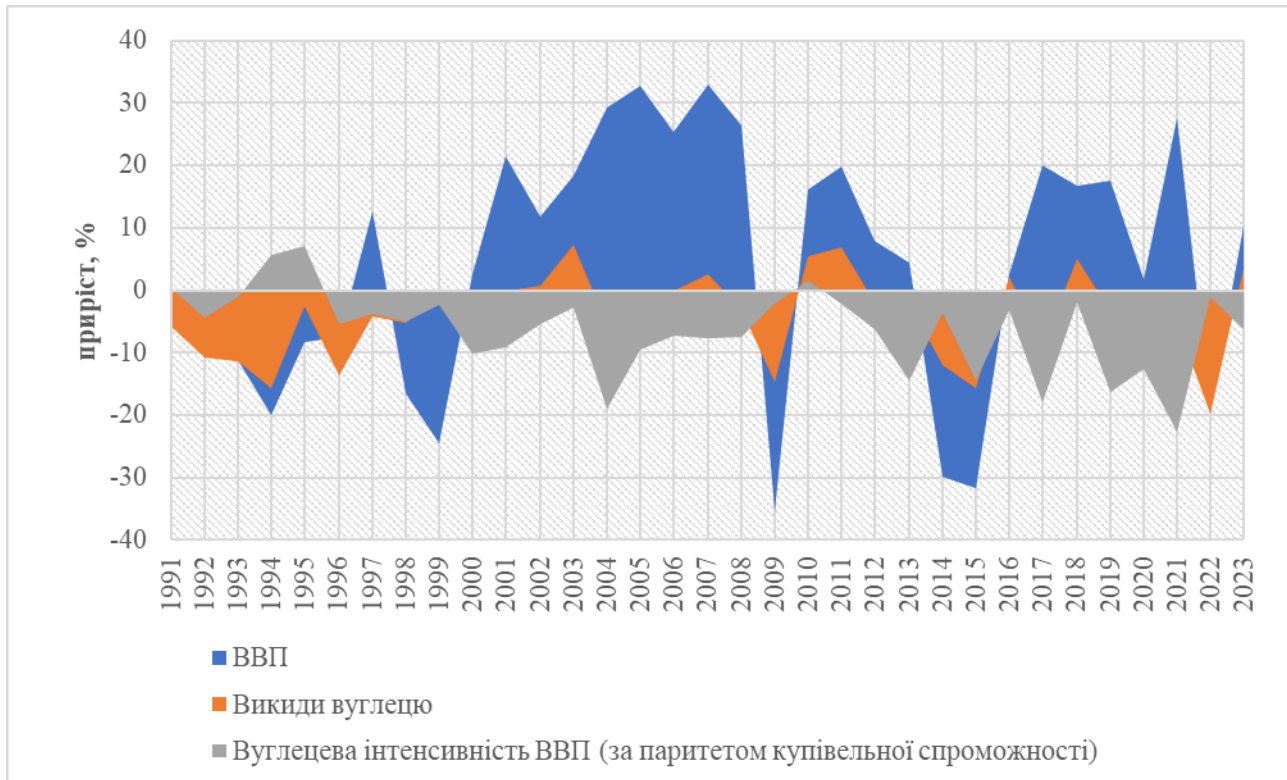

Рис. 8.6. Асиметрії вуглецевої інтенсивності ВВП України

Джерело: розраховано авторами на основі даних держ. статистики України

Показовою є ситуація зростання ВВП та обсягів викидів на фоні падіння вуглецевої інтенсивності ВВП, що спостерігалась після 1-го року війни у 2023 році. Це підтверджує збільшення зовнішнього джерела вуглецевого сліду України, спричиненого війною.

Аналіз залежностей між різними парами показниками підтвердив такі закономірності для України.

1. ВВП України має слабку міру кореляційного зв'язку з обсягом викидів, який генерує національна економіка, але демонструє сильний зв'язок з вуглецевою інтенсивністю ВВП. Це означає, що зростання ВВП України не обов'язково супроводжується значним збільшенням загального обсягу викидів, і навпаки. Більшу роль для України відіграють стрибки викидів в найбільш вуглецевоінтенсивних галузях (металургія, транспорт, енергетика), що впливає на вуглецеву інтенсивність ВВП.

2. Простежується чітка обернена залежність між обсягами викидів, доступом до електроенергії та % споживання відновлювальної енергії в Україні (рис. 8.8). Подібна тенденція характерна і для кількості користувачів інтернету.

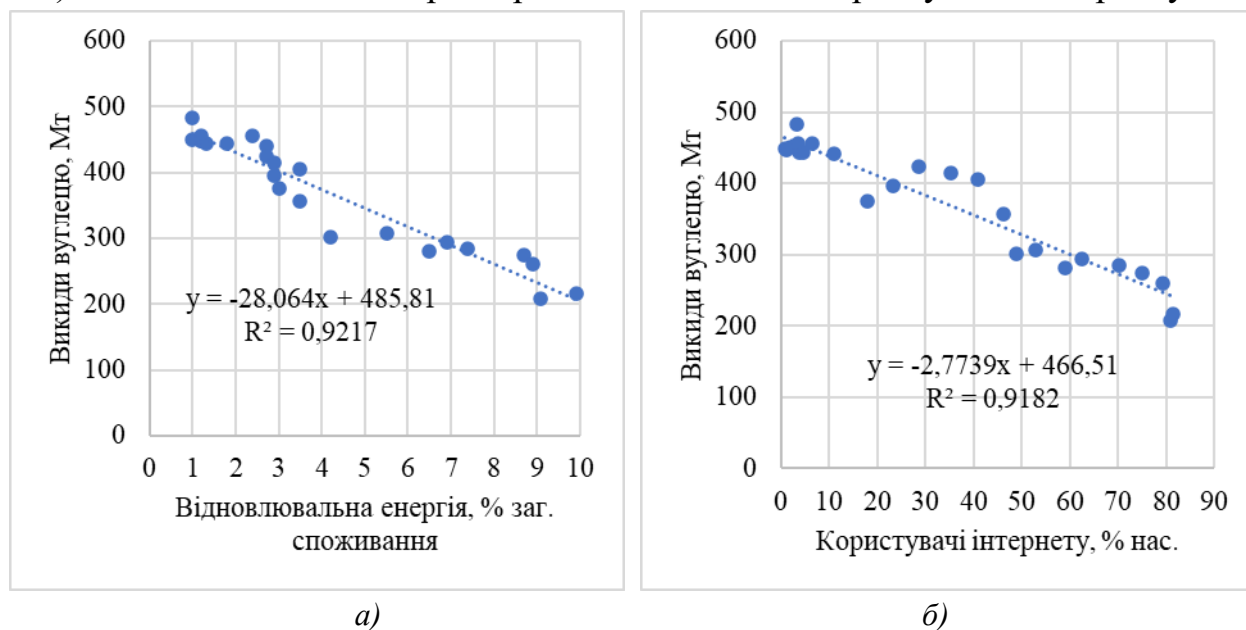

Рис. 8.7. Динаміка викидів під впливом різних факторів в Україні

Джерело: розраховано авторами

Це свідчить про те, що стимулювання споживання відновлювальної енергії та збільшення доступу до неї позитивно впливає на зниження викидів. Фактично, збільшення споживання відновлювальної енергії на 1% в Україні сприяє зниженню викидів на 28,06 мегатон. Водночас, цифровий розвиток також є позитивним чинником зниження вуглецевого сліду економіки, зростання частки користувачів інтернету на 1% супроводжується зниженням викидів на 2,77 мегатон. Таким чином, для України скорочення викидів вуглецю можливе через декарбонізацію енергетичного сектору та активізацію цифрової трансформації. Це дозволить послабити прямий зв'язок між економічним зростанням та викидами, забезпечуючи зростання ВВП без збільшення генерації вуглецю. Однак, окрім розуміння внутрішніх факторів зниження вуглецевого сліду економіки України, необхідно забезпечити конвергентність цього процесу з іншими учасниками міжнародного простору, а особливо країнами ЄС.

Отримані результати мають принципове значення для інтерпретації процесів зеленого-цифрового переходу в Україні крізь призму національної та регіональної безпеки.

По-перше, розуміння «декарбонізації» як безпекової категорії. Виявлена різниця між періодами економічного зростання із одночасним зниженням вуглецевої інтенсивності (2001–2008; 2010–2013; 2017–2019) та періодами скорочення викидів на фоні падіння ВВП (2020–2022) має вплив на формування зе-

леної безпеки у цілому. Вона демонструє, що скорочення викидів, спричинене спадом економіки через пандемію, а потім повномасштабну війну – в реальності не закладає підвалин кліматичної безпеки, а навпаки відображає зростання впливу системних ризиків вразливостей держави. Таким чином, результати дозволяють концептуально відмежувати декарбонізацію як складову економічного зеленого розвитку від декарбонізації як наслідку природнього скорочення виробництва та стагнації економіки. Цей аспект важливий для формування політик кліматичної, економічної та енергетичної безпеки.

По-друге, структурна вразливість економіки стає фактором кліматичної та енергетичної безпеки. Слабкий зв'язок між ВВП і загальними викидами за одночасно сильного зв'язку між ВВП і вуглецевою інтенсивністю підтверджує, що ключові ризики зумовлені не масштабом економіки, а її структурною конфігурацією, передусім концентрацією вуглецевої інтенсивних галузей. Відповідно, кліматична та енергетична безпека України визначаються насамперед темпами структурної трансформації, модернізації енергосистеми та технологічного оновлення промисловості.

По-третє, енергетичний перехід повинен розглядатися як своєрідний фундамент кліматичної безпеки. Зафіксована обернена залежність між обсягами викидів і доступом до електроенергії та відновлюваних джерел безпосередньо ідентифікує декарбонізацію енергетичного сектору як ключовий чинник кліматичної та енергетичної безпеки. Кількісна оцінка ефекту ВДЕ (-28,06 Мт при зростанні на 1%) переводить дискусію у безпекову прагматичну площину. Це обумовлюється тим, що розвиток ВДЕ є не лише зобов'язанням кліматичних політик, національних програм та міжнародних угод. Це, передусім, інструмент зниження стратегічних вразливостей, пов'язаних із залежністю від паливно-енергетичних ресурсів.

По-четверте, цифровий розвиток також постає складовою формування кліматичної безпеки. Статистично підтверджений зв'язок між зростанням частки користувачів інтернету, цифрової інтенсивності та динамікою зниження викидів демонструє, що диджиталізація виконує безпекову функцію, сприяючи загальному прогресу та зниженню вуглецевого сліду через підвищення ефективності, оптимізацію процесів, розвиток цифрових сервісів, дистанційних форматів взаємодії і цифрового управління. Це дозволяє інтерпретувати цифровий розвиток як компонент кліматичної безпеки, а не лише як інструмент технологічної модернізації.

По-п'яте, повномасштабна війна в Україні, спричинена росією, постала джерелом формування вкрай несприятливого екзогенного екологічного ризику. Зафіксоване у 2023 році одночасне зростання рівня викидів в Україні на фоні

падіння вуглецевої інтенсивності відображає появу зовнішнього джерела вуглецевого сліду, пов'язаного з війною, руйнуванням інфраструктури, логістичними зсувами та воєнними процесами. Це має безпосередній безпековий вимір, оскільки означає, що кліматично-нейтральна траєкторія України дедалі більше визначається воєнними ризиками та геополітичними чинниками, а не лише економічною індустріальною політикою.

Зважаючи на вищезазначене, досягнення кліматичної нейтральності економіки України крізь призму зеленого-цифрового переходу доцільно розглядати у межах стратегічної рамки посилення регіональної безпеки (рис. 5.8).

У цьому контексті кліматична нейтральність виступає не кінцевою екологічною метою, а системним інструментом зниження кліматичних, енергетичних, економічних та інфраструктурних ризиків у регіональному просторі Європи, особливо з урахуванням впливу війни та перспектив відновлення.

Доречно виокремити такі взаємопов'язані складові стратегічної рамки.

1. Інфраструктурна основа безпеки. У межах цієї компоненти розвиток цифрової інфраструктури, створення інтегрованих платформ моніторингу довкілля, енергетики та ресурсних потоків, інвестиції у великі дані та штучний інтелект формують технологічний фундамент управління кліматичними й енергетичними ризиками. У безпековому вимірі йдеться про побудову спроможної цифрової екосистеми, здатної забезпечувати раннє виявлення загроз, прогнозування кризових процесів і підтримку рішень у сфері кліматичної та інфраструктурної стійкості.

2. Загальний рефреймінг зеленого–цифрового переходу як інструмент зниження системних вразливостей. Запровадження рішень Індустрії 4.0 для декарбонізації виробництва, цифрових інновацій в енергетиці, розвитку сталих транспортних систем формує нову технологічну конфігурацію економіки, орієнтовану на зменшення вуглецевих і енергетичних ризиків. У безпековій логіці це означає перехід від моделі ресурсної та вуглецевої залежності до моделі структурної стійкості й технологічної автономії.

3. Економічні стимули та фінансові інструменти як механізм посилення безпеки. Це передбачає розвиток системи торгівлі викидами, підтримка кліматично-цифрових проєктів, розширення зеленого фінансування формують економічну основу кліматичної безпеки. Вони спрямовані на перерозподіл інвестиційних потоків у бік низьковуглецевих і цифрових рішень, що знижує макроекономічні ризики, послаблює залежність від викопних ресурсів та підсилює інтеграцію України до європейського кліматично-фінансового простору.

Рис. 8.8. Зелений-цифровий перехід в системі посилення національної та регіональної безпеки

Джерело: розроблено авторами

4. Нормативно-правова гармонізація як складова посилення регіональної безпеки. Розвиток політик відкритих даних, гармонізація регуляторних підходів та адаптація стандартів ЄС формують інституційну базу кліматичної, енергетичної та цифрової безпеки. У стратегічному вимірі це означає включення Украї-

ни до спільного нормативного поля ЄС, що знижує транскордонні ризики, підвищує передбачуваність політик і зміцнює регіональну безпекову узгодженість.

5. Людський капітал як ключова детермінанта стійкості. Освітні ініціативи, розвиток цифрових навичок, програми перекваліфікації у сфері зеленого переходу та підвищення кліматичної обізнаності населення формують соціальну основу безпеки. У цій площині кліматична нейтральність постає як елемент довгострокової соціально-економічної стабільності та адаптивності суспільства до трансформаційних і кризових викликів.

6. Моніторинг і оцінювання задля управління безпековими ризиками. Розгортання цифрових платформ для збору даних, оцінки ефективності політик і зворотного зв'язку забезпечує адаптивність стратегій зеленого-цифрового переходу. Це створює умови для динамічного коригування політик відповідно до змін ризикового середовища та інтеграції кліматичних показників у систему стратегічного безпекового планування.

Також слід зазначити важливу роль механізмів кліматичної адаптації та міграції, як окремого фактору посилення регіональної безпеки. Оцінка вуглецевого навантаження війни, планування екологічно сталого відновлення інфраструктури, зменшення вуглецевого сліду воєнних процесів і мобілізація міжнародної підтримки формують новий вимір кліматичної безпеки, безпосередньо пов'язаний із воєнними ризиками. У регіональному контексті це означає інтеграцію кліматичної нейтральності у безпекову архітектуру повоєнного відновлення як України, так і Європейського Союзу.

8.2. Кліматичні політики України-ЄС як інструмент зміцнення регіональної безпеки в Європі

На сучасному етапі світового розвитку, парадигма безпеки набуває комплексного, багатовимірного характеру, виходячи за межі традиційного військово-політичного трактування та охоплюючи кліматичні, енергетичні, економічні, технологічні й соціальні виміри розвитку. У цьому контексті глобальна проблематика зміни клімату трансформується з екологічного виклику у системоутворюючий чинник регіональної та глобальної безпеки, що безпосередньо впливає на стійкість економічних та енергетичних систем, соціальну рівновагу та добробут людства. Загострення кліматичних ризиків, деградація природних екосистем, зростання частоти екстремальних погодних явищ і посилення ресурсних дисбалансів формують нове безпекове середовище, у межах якого кліматична політика набуває ролі інструменту попередження довгострокових системних загроз задля мінімізації негативного впливу більшості індустрій на екосистему планети та попередження руйнівних наслідків для економіки і суспільства.

Незважаючи на широке розповсюдження парадигми Європейського Зеленого Курсу, швидкість змін недостатня для досягнення нульового рівня викидів, запобігання незворотнім змінам клімату та побудови кліматично-нейтральної економіки відповідно до Паризької угоди ²¹⁰. Одним з вагомих чинників такого відставання є неузгодженість кліматичних політик на рівні окремих країн, регіонів та індустрій ²¹¹. Зменшення таких диспропорцій є ключовим наративом зелених ініціатив ЄС ²¹². В умовах інтеграційних процесів та розширення партнерства з Європейським Союзом розвиток кліматичних політик та програм України-ЄС набуває особливого значення. Водночас, використання інструментів диджиталізації стає вагомим чинником для забезпечення ефективного кліматичного регулювання, моніторингу екологічних показників та впровадження інноваційних рішень, спрямованих на досягнення кліматичної нейтральності.

²¹⁰ Logan, M. (2022). The closing window: Inadequate progress on climate action makes rapid transformation of societies the only option. United Nations Report. <https://kh.aquaenergyexpo.com/wp-content/uploads/2023/11/The-Closing-Window-Climate-Crisis-Calls-for-Rapid-Transformation-of-Societies.pdf>

²¹¹ Nascimento, L., et al. (2022). Twenty years of climate policy: G20 coverage and gaps. *Climate Policy*, 22(2), 158–174. <https://doi.org/10.1080/14693062.2021.1993776>

²¹² Wendler, F. (2022). *Contesting the European Union in a changing climate: Policy narratives and the justification of supranational governance*. *Journal of Contemporary European Studies*, 30(1), 67–83. <https://doi.org/10.1080/14782804.2021.1882107>

Ці процеси набули особливого значення з моменту набуття Україною офіційного статусу кандидата на членство в ЄС у 2022 році та початку перемовин у 2023 році. Зазначимо, що питання клімату є наскрізним у перемовній рамці, особливо Кластера 4 «Зелений порядок та стале об'єднання», що містить важливі питання трансформації енергетики, транспортної сфери, розвитку транс'європейських мереж, а також безпосередньо довкілля та зміни клімату. Розвиток цих питань є принциповим для успішного проходження перемовного процесу і потребує, у першу чергу, підтримки трансформаційних процесів національної системи господарювання.

Зазначимо, що раніше згідно з положеннями Угоди про асоціацію з ЄС, укладеної у 2014 році (із внесеними змінами у 2018 та 2021 роках), а також на підставі Угоди 2022 року про участь України в Програмі ЄС LIFE, уряд узяв на себе низку важливих зобов'язань, зокрема у сферах охорони довкілля та впровадження зеленої економіки, орієнтованої на принципи сталого розвитку. Цей вектор став наскрізним у формуванні євроінтеграційної політики.

У Звіті «Про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом» за 2023 акцентовано увагу на результатах 8-го засідання Кластера 4, що стосуються співробітництва у сфері енергетики, транспорту ядерних питань, зміни клімату та цивільного захисту ²¹³:

По-перше, стороні ЄС було надано вичерпну інформацію щодо руйнівних атак російської федерації, спрямованих на енергетичну та газову інфраструктуру України, а також акцентовано увагу на загрозах, які виникають у ядерній та екологічній сферах внаслідок окупації росією Запорізької АЕС.

По-друге, розглянуто проблематику синхронізації енергетичного сектора України з енергетичним ринком ЄС в частині реформи відновлюваної енергетики та підвищення енергоефективності будівель.

По-третє, оновлено інформацію щодо транспортних ініціатив ЄС у контексті Європейського Зеленого курсу, масштабів екологічної шкоди, завданої військовою агресією російської федерації, а також прогресу України у виконанні зобов'язань за Паризькою кліматичною угодою. Зокрема, обговорено перегляд Національно визначеного внеску України та розробку Національного плану з енергетики та зміни клімату.

Зазначимо, що ЄС також надає підтримку Україні у межах міжнародних договорів, зокрема про залучення технічної допомоги, відновлення та підтрим-

²¹³ Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). *Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU for 2023*. Government Portal. <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu/zviti-pro-vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu>

ки реформ, які стосуються захисту навколишнього середовища і стійкість до зміни клімату, а також цифровій трансформації.

У сучасному науковому дискурсі окреслено кілька ключових напрямів, які стосуються формування ефективних кліматичних політик Європейського Союзу та їх адаптації й реалізації в Україні.

Європейський Союз традиційно розглядається як авторитетна та потужна нормативна сила у формуванні й поширенні парадигми «зеленого» переходу серед країн, які є учасниками кліматичних домовленостей ²¹⁴. В Україні реалізація цього наративу кліматичної політики ЄС здійснюється через механізми контагіозного, процедурного, інформаційного, нормативного та культурного впливу ²¹⁵. Особливу увагу приділяється секторальному впровадженню екологічних стандартів у ключові галузі національного виробництва, що визначено пріоритетним напрямом такої інтеграції ²¹⁶. Європейський Зелений курс розглядається як стратегічний орієнтир трансформації глобальних моделей споживання, а інтеграція кліматичних політик ЄС в Україні — як можливість диверсифікувати економіку, вийти на нові ринки «зеленої» продукції та відновлюваної енергетики ²¹⁷.

Дослідники відзначають, що реалізація мети досягнення нульових викидів світовою економікою до 2050 року спричинить масштабну індустріальну трансформацію, супроводжувану значними втратами серед великих бізнес-гравців через скорочення «брудних» виробництв ²¹⁸. Водночас деякі автори ставлять під сумнів досяжність повної декарбонізації економіки ЄС до 2050 року, акцентуючи на ризиках затримки цього процесу для світової економіки. Відтермінування ключових кліматичних цілей може спровокувати незворотні зміни клімату, що, у свою чергу, може стати каталізатором глобальної боротьби за обмежені природні ресурси ²¹⁹.

Зазначимо, що сучасна світова кліматична політика ґрунтується на багаторівневій взаємодії між різними суб'єктами міжнародних відносин. Її основою є

²¹⁴ Delreux, T., & Ohler, F. (2019). Climate policy in European Union politics. Oxford Research Encyclopedia of Politics. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1097>

²¹⁵ Гуцалюк, В. (2022). Особливості застосування нормативної сили ЄС для утвердження кліматичних цінностей в Україні. *Political and Legal Studies*, 1(1), 38–48. <https://doi.org/10.15804/CPLS.20221.04>

²¹⁶ Halushkina, T. P., Zhemba, A. I., & Sernytska, K. V. (2018). Екологічна політика України в контексті глобальних кліматичних викликів. *Bulletin of the National University of Water and Environmental Engineering*, 4(84), 248–258. <http://dx.doi.org/10.31713/ve4201824>

²¹⁷ Ivasechko, O. Ya., & Melnyk, B. P. (2021). Stratehiia klimatichnoi polityky “Green Deal”: osoblyvosti implementatsii u YeS ta v Ukraini [Green Deal climate policy strategy: Features of implementation in the EU and in Ukraine]. *Rehionalni studii [Regional studies]*, 26, 43–48.

²¹⁸ Mercure, J., et al. (2021). Reframing incentives for climate policy action. *Nature Energy*, 6(12), 1133–1143. <https://doi.org/10.1038/s41560-021-00934-2>

²¹⁹ Jordan, A. J., & Moore, B. (2022). The durability–flexibility dialectic: The evolution of decarbonisation policies in the European Union. *Journal of European Public Policy*, 1–20. <https://doi.org/10.1080/13501763.2022.2042721>

розробка та впровадження комплексної системи заходів, інструментів і стратегічних програм, спрямованих на мінімізацію негативного впливу людської діяльності на клімат. До ключових пріоритетів належать регулювання викидів парникових газів, перехід на енергоефективні технології, а також розвиток і впровадження відновлюваних джерел енергії.

Для України важливо враховувати, що сучасна кліматична політика ЄС спирається на цілий комплекс нормативних документів, програм та комюніке. Ключовими віхами у формуванні сучасної кліматичної політики Європейського Союзу стали Паризька кліматична угода 2015 року, комплексна програма Європейського зеленого курсу 2019 року, нова Індустріальна стратегія ЄС 2020 року та Дорожня карта кліматичної нейтральності ЄС 2021 року. Важливу роль у зміцненні кліматичної політики відіграло ухвалення «Європейського кліматичного закону», затвердженого Європарламентом та Радою Європейського Союзу у квітні 2021 року. Цей нормативний акт встановлює досягнення кліматичної нейтральності економіки ЄС до 2050 року як центральну мету європейської політики. Закон також передбачає створення нормативно-правових механізмів, спрямованих на поступове скорочення викидів парникових газів у всіх галузях економіки, забезпечуючи цілісність і послідовність дій у реалізації кліматичних зобов'язань.

Аналіз зазначених програм і документів свідчить про поступове, але послідовне зміщення акцентів у європейській кліматичній політиці — від декларативних заяв до впровадження конкретних регуляторних механізмів, чітких критеріїв і показників результативності. Центральною ідеєю цих змін став принцип «забруднювач платить», який однаково застосовується як до країн-членів ЄС, так і до його економічних партнерів. Цю тенденцію підтверджують раніше запроваджені кліматичні ініціативи, зокрема програми «20-20-20», «Зимовий пакет» і «Чиста енергія для всіх європейців». Вони передбачили конкретні нормативи для скорочення викидів парникових газів і збільшення використання відновлюваної енергії всіма учасниками європейського економічного простору, сприяючи поступовій трансформації енергетичного та промислового секторів.

У цьому контексті варто окремо відзначити програмний пакет «Fit for 55», який представляє собою радикальний підхід до розширення кліматичних стандартів на всі індустріальні сектори ЄС. Цей пакет визначає нову концепцію соціально-економічного розвитку, орієнтовану на досягнення кліматичної нейтральності. Він включає комплекс заходів, спрямованих на скорочення викидів

парникових газів на 55% до 2030 року та досягнення нульового рівня викидів до 2050 року²²⁰.

Аналіз програмного документа «Fit for 55» дозволив виокремити ключові напрями, що формуватимуть кліматичну політику Європейського Союзу в найближчому десятилітті. Реалізація пакета закладає підґрунтя для системних трансформацій, орієнтованих на скорочення викидів парникових газів, підвищення ресурсоефективності та поступову екологічну модернізацію всіх секторів економіки у напрямі кліматичної нейтральності.

По-перше, центральним пріоритетом визначено посилення вимог до енергоефективності та формування основ водневої економіки. Передбачається щорічне скорочення енергоспоживання на 1,5% та модернізація щонайменше 3% житлового й інфраструктурного фонду, що створює умови для технологічного оновлення будівельного сектору.

По-друге, радикальна трансформація транспортної галузі передбачає поетапну відмову від двигунів внутрішнього згоряння на користь електричних і водневих технологій, із повним припиненням продажів бензинових і гібридних автомобілів до 2035 року. Паралельно заплановано масштабне розширення інфраструктури для електромобільності та адаптацію паливних мереж.

По-третє, система торгівлі викидами поширюється на всі види транспорту, включаючи авіацію та судноплавство. Це створює додаткові стимули для декарбонізації транспортного сектору, водночас впливаючи на логістичні ланцюги та структуру міжнародної торгівлі.

По-четверте, впровадження механізму вуглецевого коригування імпорту (СВАМ) передбачає посилення регуляторного та податкового навантаження на вуглецевоїнтенсивну продукцію. Механізм поширюється передусім на металургію, цементну, хімічну та енергетичну галузі, з початком моніторингу викидів у 2023 році та запровадженням фінансових стягнень з 2026 року.

По-п'яте, окремий акцент зроблено на розширенні фінансових інструментів підтримки кліматичної трансформації, зокрема через створення Громадського фонду боротьби зі зміною клімату, який має забезпечити акумулювання ресурсів для реалізації структурних перетворень і пом'якшення соціально-економічних наслідків переходу.

Взаємозв'язок зазначених аспектів відображено в таблиці 8.5.

²²⁰ European Commission. (2021). "Fit for 55": Delivering the EU's 2030 climate target on the way to climate neutrality. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A52021DC0550>

Таблиця 8.5

Роль програми «Fit for 55» в посиленні регіональної безпеки ЄС

Ключовий напрям Fit for 55	Вплив на регіональну безпеку ЄС	
	короткостроковий	довгостроковий
Підвищення енергоефективності та розвиток водневої економіки	Зменшення імпортової залежності від викопних ресурсів; підвищення стійкості енергосистем; зниження ризиків енергетичних криз; стабілізація внутрішнього енергоринку	Формування енергетичної автономії ЄС; структурне зниження геополітичних енергетичних вразливостей; основи кліматичної та технологічної безпеки; довгострокова декарбонізація
Трансформація транспортного сектору	Зниження нафтової залежності; підвищення стабільності логістичних систем; зменшення вразливості транспортної інфраструктури	Структурна перебудова мобільності; кліматично нейтральні транспортні системи; стратегічна стійкість ланцюгів постачання; інтеграція транспорту в безпекову архітектуру ЄС
Розширення системи торгівлі викидами (ETS)	Підвищення контрольованості вуглецевих потоків; переформування логістичних маршрутів; посилення ролі кліматичних критеріїв у стратегічному плануванні	Інституціоналізація кліматичної безпеки в економічній системі ЄС; формування керованої низьковуглецевої економіки; зниження транскордонних кліматичних ризиків
Механізм вуглецевого коригування імпорту (CBAM)	Захист внутрішнього ринку ЄС; зменшення вуглецевого витоку; зростання економічної та промислової захищеності	Формування кліматично-безпекового контуру Європи; зміцнення стратегічної автономії; трансформація геоекономічних відносин; довгострокова промислова стійкість

Джерело: сформовано авторами

У довгостроковому вимірі «Fit for 55» закладає структурні основи формування кліматично нейтрального, енергетично автономного та технологічно суверенного європейського простору, в якому кліматична політика виступає системним механізмом запобігання транскордонним ризикам, геоекономічним дисбалансам і ресурсним конфліктам. У цьому контексті пакет «Fit for 55» трансформує кліматичний перехід у стратегічний інструмент посилення регіональної безпеки ЄС, орієнтований на довгострокову стабільність, стійкість і безпекову згуртованість європейського регіону.

З іншого боку, зазначені пріоритети сучасної кліматичної політики ЄС формують значні виклики для національних економік та безпеки як країн-членів Союзу, так і країн-партнерів (рис. 8.9).

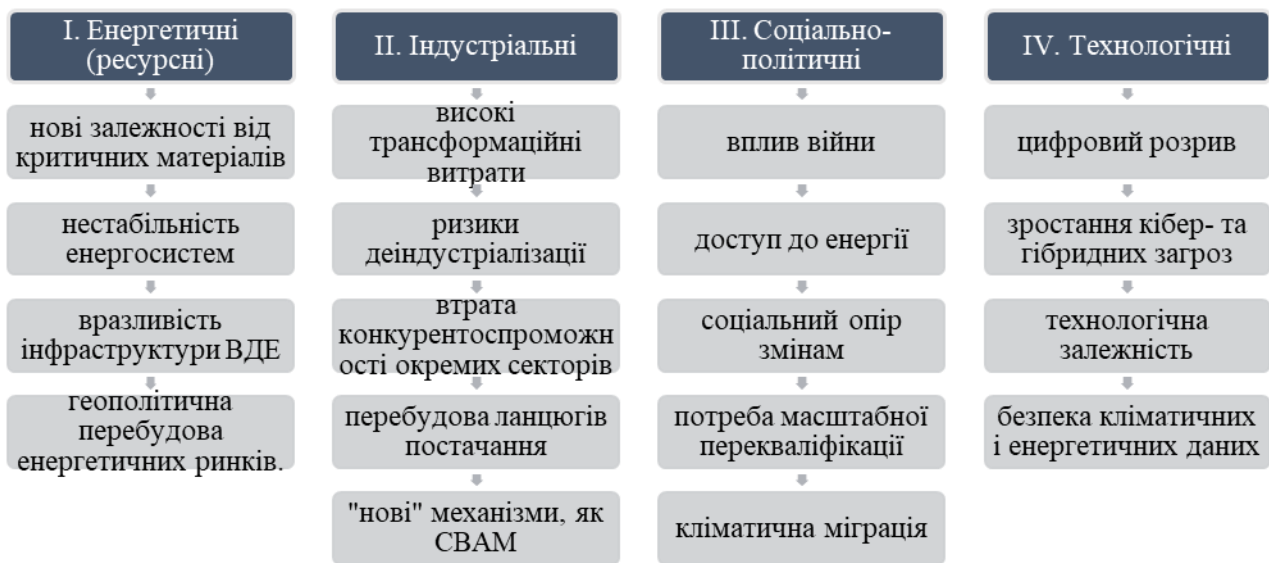

Рис. 8.9. Виклики регіональної безпеки Європи в умовах руху до «чистого нуля»

Джерело: сформовано авторами

Основна складність полягає у необхідності проведення високотехнологічної трансформації ключових секторів індустрії, особливо в ресурсозалежних та енергоємних галузях. У цьому контексті кліматична політика ЄС тісно пов'язана з реалізацією програм цифрового розвитку, таких як «Цифрова Європа» та «Зелені дані ЄС», які стають важливими інструментами забезпечення екологічної модернізації.

Ключовим імперативом такої інтеграції є створення транскордонних інформаційних потоків, цифрових платформ, продуктів і сервісів, що спрямовані на підвищення ефективності впровадження кліматичних ініціатив. Ці цифрові механізми не лише покращують управління кліматичними проектами, але й стають інструментом підсилення економічного та репутаційного впливу.

Водночас використання таких цифрових комунікаційних платформ відкриває можливість застосування потужного важеля публічного тиску у формі «неймінг-шеймінгу» компаній, які ігнорують екологічні стандарти та принципи відповідального ведення бізнесу. Це, у свою чергу, створює додаткові репутаційні та операційні ризики для бізнесу в країнах-партнерах, для яких адаптація до стандартів кліматичної нейтральності ЄС залишається складним і ресурсозатратним завданням. Таким чином, цифрова складова кліматичної політики ЄС стає не лише технологічним, але й економічним та соціальним інструментом, що підсилює її ефективність і вплив.

Для України всі окреслені тренди кліматичної політики Європейського Союзу слугують важливим орієнтиром у формуванні національного курсу кліматичного регулювання та стратегічного розвитку економіки. Ці тенденції мають значення не лише в контексті євроінтеграційних процесів, але й як основа для закладання фундаменту зеленого повоєнного відновлення країни.

Після ратифікації Паризької кліматичної угоди у 2016 році Україна активно інтегрує досвід міжнародних домовленостей у сфері боротьби зі зміною клімату. Це підтверджується впровадженням низки стратегічних документів і програм, серед яких: «Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року», «Концепція енергетичної стратегії України на період до 2035 року» та «Національна стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року».

Зазначені документи тісно відображають ідеї та принципи Європейського зеленого курсу, формуючи загальну концепцію розвитку України з урахуванням екологічних імперативів. Їхня реалізація сприяє створенню стійкої економіки, здатної адаптуватися до глобальних кліматичних викликів, інтегруватися до європейського економічного простору та забезпечувати довгостроковий екологічний баланс. Важливим кроком є ухвалення Закону України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» та розробка «Стратегії низьковуглецевого розвитку України до 2050 року». Ці документи закладають основу для створення системи торгівлі квотами на викиди парникових газів, що є ключовим елементом у розвитку кліматично-нейтральної економіки та інтеграції в європейський простір.

Зазначені ініціативи є особливо актуальними у контексті запланованого введення механізму вуглецевого коригування імпорту (СВАМ) з 2026 року, що вимагатиме від українських виробників відповідності європейським кліматичним стандартам.

Імплементація механізму вуглецевого коригування імпорту СВАМ матиме безпосередній вплив на ключові галузі української економіки, зокрема на виробників сталі, чавуну, хімічних добрив та електроенергії. Ці сектори є провідними драйверами економічного зростання країни, однак їхня діяльність характеризується високою вуглецевою інтенсивністю, що робить їх об'єктами суворого регулювання та додаткового податкового навантаження, пов'язаного з вуглецевим слідом продукції.

Аналітичні оцінки свідчать про те, що інтеграція СВАМ спричинить значне фінансове навантаження для українських виробників сталі та чавуну. Зокрема, додаткові витрати через цей механізм можуть становити від 300 до 900 млн євро на рік за умови обсягів постачання 5,5 млн тонн продукції. Вартість вики-

дів вуглекислого газу, що використовується для розрахунку податкових зобов'язань, прогнозується в діапазоні 25–75 євро за тонну CO₂. З огляду на високу залежність українських експортерів від європейського ринку, впровадження СВАМ створює значні виклики для національної економіки. Ці виклики потребують невідкладного реагування у формі модернізації виробничих процесів, зниження вуглецевої інтенсивності продукції та адаптації до нових екологічних стандартів ЄС, щоб зберегти конкурентоспроможність на міжнародних ринках²²¹. Важливо підкреслити, що, з огляду на довоєнний потенціал української промисловості, гірничо-металургійна продукція становила 85% експорту України серед товарів, що підпадають під дію механізму СВАМ, та забезпечувала 11% загального експорту країни до Європейського Союзу. Така частка вказує на критичну залежність національної економіки від цих галузей у контексті європейських ринків.

Ураховуючи військово-політичну ситуацію, вплив механізму СВАМ на початковому етапі його впровадження, імовірно, не матиме значного негативного ефекту на позиції українських виробників сталі порівняно з конкурентами з росії та Китаю. Проте у стратегічній перспективі низький рівень декарбонізації виробництва може стати істотним викликом для українських експортерів.

По-перше, високий вуглецевий слід продукції призведе до значного фінансового тягаря через додаткові витрати на вуглецеві збори. По-друге, недотримання стандартів кліматичної відповідальності може створити серйозні репутаційні ризики, що ускладнить доступ до європейських ринків, які дедалі більше орієнтуються на екологічні критерії у міжнародній торгівлі.

Таким чином, забезпечення конкурентоспроможності української промислової продукції в умовах впровадження СВАМ потребує прискореної модернізації виробничих процесів, впровадження технологій декарбонізації та інтеграції принципів кліматичної відповідальності в стратегії розвитку сектору.

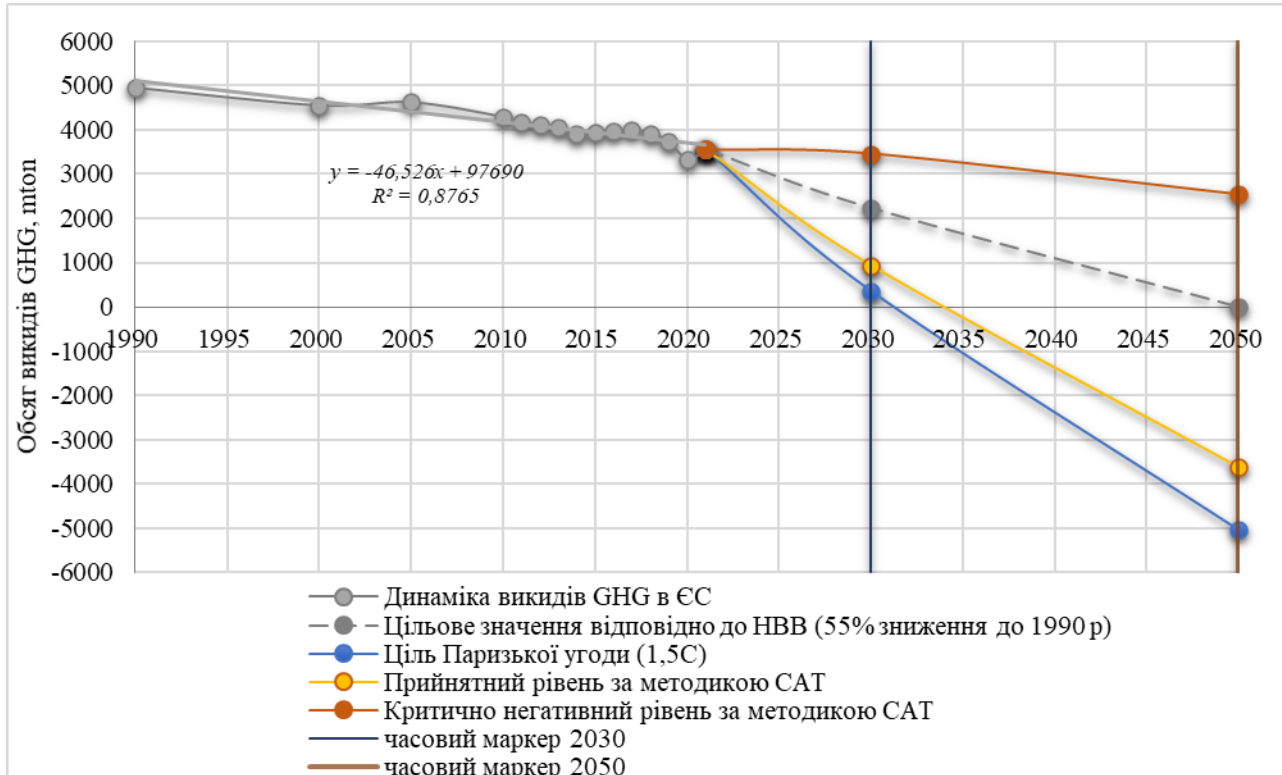
Аналіз кліматичних політик Європейського Союзу та України в аспекті їх інтеграції та виконання зобов'язань, передбачених міжнародними кліматичними угодами, свідчить про те, що ключовим індикатором ефективності цих заходів є обсяг викидів парникових газів, які генеруються національними індустріями. Цей показник виступає не лише основою для оцінки поточних результатів, але й визначальним фактором для прогнозування перспектив досягнення кліматичних цілей.

²²¹ Resource and Analytical Centre “Suspenstvo i dovkilliya”. (2021). *The impact of the carbon border adjustment mechanism (CBAM) on Ukraine–EU trade* [Analytical document]. <https://rac.org.ua/>

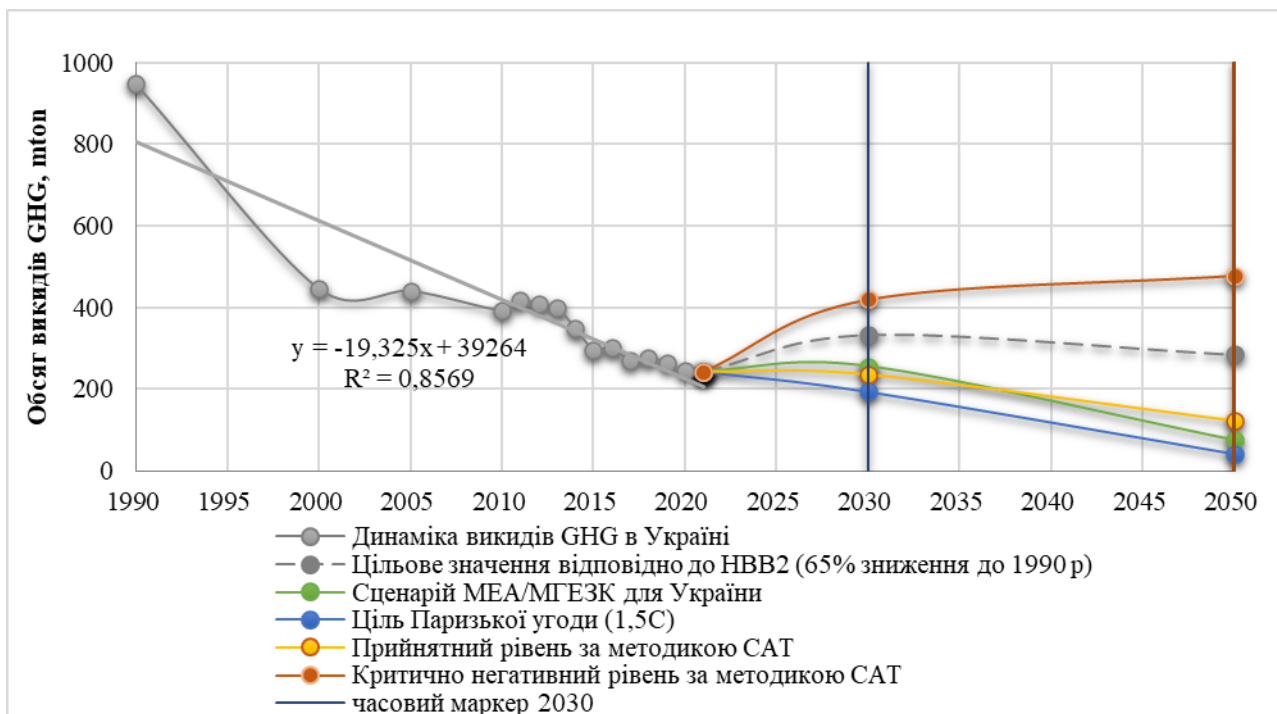
Моделювання динаміки викидів парникових газів у Європейському Союзі та Україні за різними сценаріями декарбонізації економіки виявило суттєві розбіжності між їхньою траєкторією скорочення викидів. Зокрема, результати показали, що навіть за оптимістичних умов реалізації декарбонізаційних стратегій ЄС стикається зі значними викликами щодо досягнення цілей Паризької кліматичної угоди у встановлені часові межі — до 2030 та 2050 років (рис. 8.10 а, б).

Побудовані сценарні траєкторії динаміки викидів парникових газів у Європейському Союзі відображають наявність стійкої тенденції до їх поступового скорочення, що сформувалася впродовж останніх десятиліть під впливом інституційно закріпленої кліматичної політики, розвитку системи торгівлі викидами, структурної модернізації промисловості та активного впровадження відновлюваних джерел енергії. Водночас результати моделювання свідчать, що інерційна траєкторія скорочення викидів, навіть з урахуванням імплементації пакета «Fit for 55», залишається недостатньою для досягнення параметрів, узгоджених із глобальною кліматичною ціллю утримання потепління в межах 1,5°C. Графік (рис. 5.10, а) демонструє розрив між фактичними темпами декарбонізації та необхідною траєкторією глибокого скорочення викидів, що передбачає не лише пришвидшення енергетичного переходу, а й масштабну трансформацію індустриальної бази, транспортних систем, будівельного сектору та споживчих моделей. Окремі сценарії вказують на зростаючу роль технологій негативних викидів, секвестрації вуглецю та цифрових рішень управління енергосистемами як компенсаторних механізмів у другій половині періоду моделювання. Таким чином, економіка ЄС перебуває у фазі керованої, але структурно складної кліматичної трансформації, яка потребує подальшого посилення політик, інвестиційної підтримки та міжсекторальної інтеграції.

Для досягнення необхідного темпу декарбонізації, кліматична політика ЄС повинна забезпечити скорочення викидів на 73% до 2030 року (порівняно з рівнем 2021 року). До 2050 року рівень компенсації вуглецю шляхом абсорбції з екосистеми має досягати близько -3600 мегатонн на рік — еквівалента обсягу, який індустрії ЄС продукують сьогодні. Це означає, що економіка ЄС повинна зменшити свій вуглецевий слід майже у чотири рази за найближчі 8 років, що вимагає щорічного скорочення викидів на 327 мегатонн. Натомість, аналіз динаміки останнього десятиріччя показує, що середній темп скорочення викидів в ЄС становить лише 46,5 мегатонн на рік — усемеро менше, ніж потрібно для досягнення кліматичних цілей. Ці показники свідчать про необхідність впровадження радикальних інструментів для прискорення кліматичних змін.

а) Динаміка вуглецевого сліду економіки ЄС

б) Динаміка вуглецевого сліду економіки України

Рис. 8.10. Динаміка досягнення кліматичної нейтральностіДжерело: побудовано авторами на основі результатів дослідження²²²²²² Maksymova, I. (2023). Digitalization-based integration of climate policies of Ukraine and the EU. Journal of European economy, 22(1), 94-110. <https://doi.org/10.35774/jee2023.01.093>

У цьому контексті цифрова трансформація індустрії виступає потужним драйвером глобальної декарбонізації. Інтеграція цифрових технологій сприяє підвищенню ефективності використання ресурсів, зростанню енергоефективності виробництва, зменшенню викидів парникових газів та впровадженню нових методів їх абсорбції. Крім того, цифровізація створює можливості для формування єдиного інформаційного простору, який дозволить узгоджувати зусилля країн у боротьбі зі зміною клімату та підвищувати прозорість кліматичних процесів. Вагомим фактором є високий потенціал розвитку цифрової економіки. За оцінками експертів, Індустрія 4.0 в ЄС демонструватиме щорічне зростання на рівні 16,5% до 2030 року ²²³. Така динаміка створює фундамент для впровадження інноваційних рішень, які сприятимуть прискоренню кліматичних змін, забезпечуючи зниження вуглецевого сліду та створення умов для сталого розвитку.

На відміну від Європейського Союзу, змодельована динаміка викидів в Україні характеризується різкою низхідною траєкторією, сформованою переважно під впливом кризових факторів. Істотне скорочення обсягів викидів у 1990-х роках, у періоди глобальних економічних спадів, пандемії COVID-19 та особливо в умовах повномасштабної війни відображає не результат системної декарбонізації, а наслідок деіндустріалізації, падіння виробництва, руйнування енергетичної та промислової інфраструктури.

Сценарне моделювання демонструє, що чинні параметри національно визначеного внеску України допускають потенційне зростання викидів у середньостроковій перспективі, пов'язане з післявоєнним економічним відновленням. Це формує ризик відтворення вуглецевої інтенсивної моделі розвитку у разі домінування традиційних індустріальних підходів до реконструкції. Водночас прогнозована фаза відновлення створює унікальне «вікно можливостей» для структурного перезавантаження економіки на основі кліматично нейтральних технологій, модернізації енергосистеми та інтеграції цифрових рішень управління.

Отримані результати засвідчують, що траєкторія кліматично нейтрального розвитку України принципово залежатиме не від масштабу відновлення як такого, а від обраної моделі реконструкції — чи стане вона інерційною, чи трансформаційною, зорієнтованою на поєднання кліматичних цілей із довгостроковими завданнями економічної стійкості та інтеграції в європейський простір. Рекомендації щодо цього підходу підтверджуються розрахунками цільових по-

²²³ European Commission. (2020). *A new industrial strategy for Europe*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0102>

казників викидів, розробленими Міжнародною енергетичною агенцією (ІЕА) спільно з Міжурядовою групою експертів з питань змін клімату (ІРСС). Відповідно до цього сценарію, Україна до 2030 року має утримати рівень викидів на позначці 2021 року — 256,2 мегатонни на рік, а до 2050 року забезпечити їх поступове скорочення на 90%.

Цей підхід вимагає системних зусиль для впровадження низьковуглецевих технологій, підвищення енергоефективності у промисловості та розвитку відновлюваних джерел енергії. Лише за умови реалізації таких заходів Україна зможе не лише адаптувати своє економічне зростання до глобальних кліматичних стандартів, але й зробити вагомий внесок у досягнення цілей Паризької кліматичної угоди.

Зважаючи на зазначені виклики, виникає нагальна потреба в інтенсифікації заходів національної кліматичної політики та орієнтації вітчизняного кліматичного курсу на жорсткіші критерії обсягів викидів парникових газів. Такий підхід обґрунтований розрахунками необхідного рівня скорочення викидів для національної економіки за двома основними сценаріями:

1) Ціль Паризької угоди — передбачає досягнення рівня викидів 194,5 мегатонн на рік до 2030 року, що відповідає скороченню на 79,5% порівняно з рівнем 1990 року.

2) Підхід САТ — встановлює ціль на рівні 236,5 мегатонн на рік до 2030 року, що еквівалентно скороченню на 75% порівняно з рівнем 1990 року. На цьому тлі чинний другий національно визначений внесок (НВВ2), який закладає скорочення викидів на 65% від рівня 1990 року, виглядає недостатньо амбітним. Для відповідності кліматичній політиці Європейського Союзу та глобальному курсу на досягнення кліматичної нейтральності, цей показник має бути переглянутий у бік збільшення щонайменше до 75%.

Відтак, стратегічний акцент на «зелені» технології, енергоефективність і інтеграцію в глобальні екологічні стандарти є фундаментом для сталого економічного розвитку України та її гармонійного включення у світову кліматичну політику.

З метою узагальнення результатів сценарного моделювання та систематизації виявлених відмінностей у траєкторіях декарбонізації економіки Європейського Союзу та України доцільно здійснити їх порівняльний аналіз за ключовими параметрами оцінки. Це дозволяє не лише окреслити специфіку динаміки викидів і структурних передумов кліматичної трансформації, а й виявити стратегічні імплікації для формування кліматичної, енергетичної та економічної складових безпекового середовища. Узагальнені результати подано в таблиці 5.6, яка відображає системні відмінності між керованою моделлю кліматичної

трансформації в ЄС та кризово зумовленою траєкторією скорочення викидів в Україні, а також їхній потенційний вплив на національний і регіональний безпековий простір.

Таблиця 8.6

Порівняльна динаміка декарбонізації України-ЄС: безпековий вимір

Параметри оцінки	Європейський Союз	Україна	Вплив на безпекове середовище
Характер скорочення викидів	Системна, політично керована декарбонізація	Переважно кризове скорочення	В ЄС – поступове зниження кліматичних ризиків; в Україні – збереження структурних вразливостей
Темпи декарбонізації	Недостатні щодо цілей 1,5°C	Формально високі, але нестійкі	Уповільнення трансформації підвищує довгострокові кліматичні та економічні ризики
Роль політик і регулювання	Розвинена кліматична архітектура (Fit for 55, ETS, CBAM)	НБВ2 не відповідає фактичній динаміці та викликам відновлення	Узгодженість політик стає чинником кліматичної та економічної стабільності
Структурна основа змін	Модернізація індустрії та енергетики	Скорочення виробництва та деіндустріалізація	В Україні зберігається ризик «вуглецевого рикошету» після війни
Технологічний фокус	ВДЕ, водень, цифровізація, поглинання вуглецю	Потреба в «зеленій» реконструкції	Технологічний вибір визначає траєкторію кліматичної й енергетичної безпеки
Стратегічний горизонт	Керований перехід до кліматичної нейтральності	Вікно можливостей для стрибкоподібної трансформації	Післявоєнна модель розвитку України безпосередньо впливає на регіональну кліматичну стабільність ЄС

Джерело: побудовано авторами

Аналіз результативності кліматичної політики України та ЄС у контексті їх інтеграції виявляє такі основні перешкоди у формуванні безпекового середовища:

- нерівномірний розвиток технологій та інфраструктури;
- обмежені ресурси для впровадження спільних політик;
- відмінності у стандартах та підходах до забезпечення екологічної безпеки;
- різний рівень розвитку системи кліматичного управління та моніторингу на державному і галузевому рівнях;

- недостатнє усвідомлення кліматичних викликів серед учасників економіки та населення;
- різниця у фінансових інструментах, доступних для забезпечення «зеленого» переходу;
- невідповідність у стандартизації нормативно-правового забезпечення кліматичних політик;
- несприятливий інвестиційний клімат в Україні;
- геополітична нестабільність;
- наслідки війни.

Диджиталізація виступає важливим інструментом для подолання інтеграційних бар'єрів України та ЄС у сфері кліматичної політики шляхом впровадження сучасних цифрових рішень. Найбільш актуальні напрямки для України такі:

1. Системи моніторингу та аналізу кліматичних даних. Використання датчиків, дронів та супутникових технологій для збору і аналізу даних про зміни клімату, обсяги викидів парникових газів у розрізі окремих індустрій і регіонів України та ЄС.

2. Застосування концепції «великих даних». Використання Big Data для оцінки поточного стану кліматичних змін, їхньої динаміки та прогнозування наслідків.

3. Інформаційні платформи та дослідницькі кластери. Створення спільних платформ та кластерів для розробки інновацій у сфері енергоефективності, відновлюваної енергетики та інших галузей, спрямованих на скорочення викидів. Використання штучного інтелекту для підвищення енергоефективності будівель та оптимізації енергоспоживання.

4. Цифрові інструменти кліматичної дипломатії та комунікацій. Розвиток веб-платформ, мобільних додатків та інших цифрових рішень для залучення громадськості до процесу прийняття рішень і підвищення обізнаності учасників економіки про можливості зеленої трансформації.

5. Цифрова освіта та наукові програми. Розвиток спільних освітніх і наукових програм у сфері кліматичного управління для подолання ресурсного розриву та формування екологічного мислення.

6. Цифровізація фінансового та державного секторів. Використання FinTech та GovTech для забезпечення прозорості взаємодії у спільних інвестиційних програмах, спрямованих на боротьбу зі зміною клімату.

7. Уніфікація систем моніторингу та звітування. Взаємне визнання систем моніторингу та звітності про кліматичні зміни, впровадження в Україні інфор-

маційного забезпечення екологічного моніторингу відповідно до стандартів ЄС, створення єдиної цифрової нормативно-правової платформи.

8. Спільна система торгівлі викидами. Розробка електронної системи для торгівлі квотами на викиди парникових газів, з акцентом на продукцію, що підпадає під механізм СВМ.

Комплексне застосування цих цифрових інструментів сприятиме підвищенню ефективності кліматичних політик, інтеграції України до європейського кліматичного простору та спільній реалізації цілей декарбонізації.

Гармонійний розвиток цифрових ініціатив у сфері кліматичної політики України та ЄС підтримується спільними програмами та угодами. Однією з ключових є Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі ЄС «Цифрова Європа» (2021–2027) ²²⁴. Цей документ створює підґрунтя для інтеграції України у програму, яка відкриває нові можливості для цифрової трансформації пріоритетних секторів економіки та суспільного життя. Програма «Цифрова Європа» передбачає підтримку розвитку цифрової економіки, ІТ-бізнесу, штучного інтелекту, а також сприяє підвищенню цифрових навичок громадян. Її реалізація стимулює приєднання України до Єдиного цифрового ринку ЄС, зокрема через отримання режиму внутрішнього ринку у сфері електронних комунікаційних послуг та поступову інтеграцію в цифровий простір Євросоюзу. Крім того, «Цифрова Європа» передбачає суттєву фінансову підтримку з боку ЄС у розмірі 7,5 млрд євро на період семи років. Фінансування розподіляється за п'ятьма основними напрямками: суперкомп'ютери (для посилення обчислювального потенціалу); штучний інтелект (для розвитку інновацій у різних галузях економіки); кібербезпека (для забезпечення безпечного цифрового середовища); цифрові навички (для підготовки кваліфікованих кадрів у сфері цифрових технологій); широке використання цифрових технологій (для інтеграції новітніх технологій у різні сектори економіки та суспільства).

Участь України у цій програмі дозволяє не лише прискорити власну цифрову трансформацію, але й забезпечити інтеграцію у європейський цифровий простір, підвищуючи конкурентоспроможність і стійкість до глобальних викликів. Розглянемо напрямки розгортання програми детальніше в синергії з реалізацією задач кліматичного регулювання:

²²⁴ Verkhovna Rada of Ukraine. (2023). *Uhoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom pro uchast Ukrainy u prohrami Yevropeiskoho Soiuzu "Tsyfrova Yevropa" (2021–2027): ratyfikovano Zakonom No. 2926-IX vid 23 liutoho 2023 r.* [Agreement between Ukraine and the European Union on Ukraine's participation in the European Union's "Digital Europe" Programme (2021–2027), ratified by Law No. 2926-IX of February 23, 2023]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-22#Text

1. Високопродуктивний комп'ютинг. Високопродуктивні обчислення дозволяють аналізувати великі масиви кліматичних даних, моделювати сценарії зміни клімату та розробляти оптимальні стратегії адаптації та пом'якшення наслідків. Це включає прогнозування екстремальних погодних явищ, розрахунок ефективності заходів з декарбонізації та оцінку довгострокових економічних ризиків. Без цього інструменту неможливо розробити комплексні рішення, необхідні для досягнення кліматичної нейтральності.

2. Штучний інтелект, великі дані, хмарні послуги. ШІ та хмарні технології є потужними інструментами для оптимізації процесів управління ресурсами, зниження енерговитрат та підвищення ефективності. ШІ може допомогти аналізувати дані про викиди, виявляти джерела неефективності у виробничих процесах і розробляти індивідуальні рекомендації для їх усунення. Хмарні послуги забезпечують доступ до великих обсягів даних, сприяючи координації кліматичних дій між різними країнами та секторами економіки.

3. Інформаційні технології в економіці та суспільстві. Інтеграція цифрових рішень у різні сфери — бізнес, урядування, освіти та охорону здоров'я — дозволяє скоротити викиди через цифровізацію документів, оптимізацію ланцюгів постачання, впровадження Smart City технологій і підвищення ефективності інфраструктури. Наприклад, електронне урядування скорочує витрати паперу та енергії, а технології розумного міста сприяють енергоефективності в транспорті та будівництві.

4. Цифрові навички. Розвиток цифрових навичок є критичним для підготовки фахівців, здатних реалізовувати інноваційні проєкти, зокрема в галузях ШІ, кібербезпеки та квантових технологій. Освітні програми забезпечують людський капітал, необхідний для впровадження цифрових рішень, які сприяють декарбонізації та сталому розвитку.

5. Кібербезпека. Цей напрям є важливим компонентом для захисту критичної інфраструктури, зокрема енергетичних систем і баз даних про викиди. Надійний захист цифрових платформ і мереж є ключовим для забезпечення безперервної роботи кліматичних і цифрових ініціатив, які залежать від безпечного обміну інформацією та доступу до даних.

Окреслені програмні напрями безпосередньо підтримують реалізацію кліматичних політик через диджиталізацію, інтеграцію інновацій та розвиток технологічних компетенцій.

У контексті сучасних трансформацій важливо відзначити значущість ініціативи EU4Digital, спрямованої на підтримку цифрової трансформації та гармонізацію цифрових ринків у державах, що беруть участь у спільній політичній ініціативі Східного партнерства. У рамках цієї програми Європейський Союз

реалізує комплекс заходів, які включають зниження тарифів на роумінг, розвиток високошвидкісного широкосмугового інтернету для стимулювання економічного зростання, впровадження інноваційних електронних послуг, координацію зусиль у сфері кібербезпеки та гармонізацію цифрових регуляторних рамок у різних сферах суспільного життя — від логістики до охорони здоров'я. Ініціатива також сприяє підвищенню кваліфікації населення та створенню нових робочих місць у цифрових галузях.

Значущим аспектом цієї ініціативи є інтеграція принципів сталої диджиталізації та інклюзивності. Вона спрямована на усунення бар'єрів для загальноєвропейських онлайн-сервісів, забезпечуючи громадянам, державним установам і бізнесу доступ до якісних електронних послуг за конкурентоспроможними цінами та з розширеним вибором. Крім того, EU4Digital створює передумови для реалізації інвестиційних проєктів у сфері цифрової трансформації, що є складовою частиною Економічного та інвестиційного плану для країн Східного партнерства. Нині Україна зацікавлена у розробці зазначених інструментів, враховуючі євроінтеграційні прагнення, перспективи повоєнного відновлення та посилення економічного партнерства з ЄС, що все більше посилює важелі кліматичного тиску на виробників.

З цією метою можна запропонувати такі цифрові інновації, необхідні для посилення кліматичної безпеки.

Для євроінтеграційного вектору розвитку України, важливо врахувати, що забезпечення кліматично-нейтральної економіки покладається на розумний підхід до виробництва у різних секторах господарювання. Розумний підхід до виробництва забезпечує більш відповідальне і менш шкідливе використання природних ресурсів. Це включає зменшення викидів вуглекислого газу та інших шкідливих речовин, що сприяє досягненню цілей кліматичної нейтральності. Світові тенденції у кліматичному регулюванні вимагають від компаній зменшення екологічного впливу. Розумні технології допомагають бізнесу адаптуватися до цих вимог, забезпечуючи відповідність стандартам і уникнення штрафів за порушення екологічних норм.

Доречно окреслити не лише напрями досягнення кліматичної нейтральності, а й їх системний вплив на формування кліматичної, енергетичної та технологічної складових безпеки.

По-перше, впровадження інноваційних цифрових рішень у виробництві та споживанні, зокрема через широке використання Інтернету речей (IoT), штучного інтелекту (AI) та блокчейну, формує нову архітектуру управління ресурсними та енергетичними потоками. Це забезпечує не лише автоматизацію процесів і зниження енергоємності, а й підвищення керованості складних індустрія-

льних систем, що має безпосередній безпековий вимір у контексті зменшення вуглецевих ризиків, технологічних збоїв та екологічних загроз.

Таблиця 8.7

Ключові цифрові інновації для зміцнення кліматичної безпеки

Цифрова інновація	Вплив на кліматичну нейтральність	Роль у зміцненні безпеки
Штучний інтелект (AI)	Зниження використання ресурсів, зменшення викидів	Сприяє підвищенню стійкості систем і зниженню ризиків уразливості
Інтернет речей (IoT)	Збільшення енергоефективності, віддалений контроль за викидами	Сприяє підвищенню стійкості систем і зниженню ризиків уразливості
Хмарні обчислення	Зменшення споживання електроенергії інфраструктурою	Сприяє підвищенню стійкості систем і зниженню ризиків уразливості
Великі дані (Big Data)	Оптимізація споживання ресурсів та виробничих потужностей	Сприяє підвищенню стійкості систем і зниженню ризиків уразливості
Блокчейн	Зниження енергоспоживання за рахунок ефективності ланцюгів поставок	Сприяє підвищенню стійкості систем і зниженню ризиків уразливості
Автоматизовані роботи та дрони	Зниження викидів через ефективнішу логістику і менше використання транспорту	Сприяє підвищенню стійкості систем і зниженню ризиків уразливості
Цифрові двійники (Digital Twins)	Зниження ризиків помилок, що веде до менших втрат матеріалів та енергії	Сприяє підвищенню стійкості систем і зниженню ризиків уразливості
Доповнена та віртуальна реальність (AR/VR)	Зниження помилок і аварій, що впливає на зменшення аварійних викидів	Сприяє підвищенню стійкості систем і зниженню ризиків уразливості
Датчики моніторингу	Забезпечення раннього виявлення проблем, що можуть призвести до забруднення	Сприяє підвищенню стійкості систем і зниженню ризиків уразливості
Супутникові рішення	Дозволяє ефективно реагувати на екологі	Сприяє підвищенню стійкості систем і зниженню ризиків уразливості

Джерело: сформовано авторами за результатами дослідження ²²⁵

По-друге, цифровізація секторів розумного транспорту та інтелектуальних енергомереж підвищує ефективність використання ресурсів і стійкість критичної інфраструктури. Автоматизоване управління потоками енергії й мобільності сприяє зниженню викидів, але водночас виконує функцію посилення інфра-

²²⁵ Maksymova, I., Savelyev, Y., Zvarych, I., Kurylyak, V., Lyzun, M., Sachenko, S., & Lishchynskyy, I. (2023, September). Global differentiation of climate-digital projects in terms of low-carbon economy. In *2023 IEEE 12th International Conference on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems: Technology and Applications (IDAACS)* (Vol. 1, pp. 859-864). IEEE. doi: 10.1109/IDAACS58523.2023.10348646

структурної та енергетичної безпеки через оптимізацію навантажень, прогнозування ризиків і підвищення надійності функціонування систем.

По-третє, інтеграція відновлюваних джерел енергії в межах розумної енергетики формує передумови переходу до децентралізованих і низьковуглецевих енергосистем. У безпековому вимірі це означає зменшення залежності від викопних ресурсів, зниження геоекономічних та геополітичних енергетичних вразливостей і підвищення кліматичної та енергетичної стійкості.

По-четверте, розвиток цифрових систем управління відходами та розумного сільського господарства забезпечує раціоналізацію використання природних ресурсів і зменшення тиску на екосистеми. Це формує екологічний компонент безпеки, пов'язаний зі зниженням ризиків деградації довкілля, виснаження ресурсної бази та порушення продовольчої стабільності.

По-п'яте, використання інтерактивних цифрових технологій, зокрема AR/VR-рішень, для освіти та залучення громадськості сприяє формуванню кліматичної обізнаності та відповідальної поведінки. У стратегічному вимірі це підтримує соціальну складову безпеки, підвищуючи готовність суспільства до трансформацій, зменшуючи ризики соціального опору та посилюючи адаптивний потенціал.

У сукупності окреслені напрями відображають комплексний характер впливу цифрових технологій на досягнення кліматичної нейтральності, що виходить за межі екологічних ефектів і формує багатовимірну основу кліматичної, енергетичної та технологічної безпеки. Таким чином, результати аналізу таблиці дозволяють розглядати цифрову трансформацію як системний інструмент управління безпековими ризиками розвитку в умовах зеленого переходу.

8.3. Стратегічні орієнтири повоєнного відновлення економіки України у парадигмі стійкості та безпеки

Повоєнне відновлення економіки України постає не як етап повернення до довоєнних моделей розвитку, а як критична точка екзистенційного вибору, у межах якої закладаються основи довгострокової стійкості, безпеки та конкурентоспроможності держави. Масштабні руйнування інфраструктури, трансформація просторової організації економіки, зміна логістичних маршрутів і демографічні зсуви формують нову конфігурацію ризиків, у межах якої традиційні підходи до відбудови втрачають релевантність. У цих умовах відновлення дедалі більше набуває характеру безпеково орієнтованої трансформації, що поєднує завдання економічної реконструкції, кліматичної модернізації та інституційного посилення.

З точки зору світової економіки, це питання стає ще більш системним і комплексним. З одного боку, наслідки пандемії COVID-19 все ще відчутні для багатьох ринків, обумовлюючи додатковий фінансовий тягар для країн, зокрема через високі інвестиції та фіскальні витрати в подоланні наслідків пандемічної кризи ²²⁶. З іншого боку, агресивна війна росії проти України загострила необхідність переходу до сталої енергетики. Залежність від викопного палива стала геополітичною проблемою з наслідками для стратегічної автономії багатьох держав-членів Європейського Союзу ²²⁷. Це вимагає пошуку механізмів прискореного енергетичного переходу до відновлюваних джерел енергії, підвищення енергоефективності та диверсифікації імпорту енергії вже у короткостроковій перспективі. Зазначимо, що ця амбітна мета лежить в основі плану REPowerEU ²²⁸. Водночас, інше дослідження незалежного Спільного Дослідницького Центру ЄС показало, що нині багато країн світу ризикують зіткнутися з нестачею продовольства через очікувану втрату врожаю українських культур через війну та втратою російського імпорту через бойкоти та санкції, що безпосередньо впливає на безпеку ²²⁹.

²²⁶ United Nations. (2023). Post-pandemic world economy still feeling COVID-19's sting: Analytic review. <https://news.un.org/en/story/2023/05/1136727>

²²⁷ International Monetary Fund (IMF). (2023). *World economic outlook, April 2023: A rocky recovery*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/04/11/world-economic-outlook-april-2023>

²²⁸ European Commission. (2023). REPowerEU: A plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_22_3131/IP_22_3131_EN.pdf

²²⁹ European Commission. (2023). *The impact of Russia's war against Ukraine on global food security*. https://knowledge4policy.ec.europa.eu/publication/ec-impact-russia%E2%80%99s-war-against-ukraine-global-food-security-february-2023_en

Кліматична нейтральність формує стратегічно важливий вектор розвитку економіки України, який набуває екзистенційного характеру в умовах війни та осмисленні перспектив нового світового порядку та гарантій безпеки.

За оцінкою проєкту «росія заплатить» за 2 перші роки війни сума прямих збитків інфраструктури України досягла 155 млрд дол., а також 256 млрд дол. непрямих втрат, серед яких левову частку становить житловий фонд (38%), міська інфраструктура (24%), втрати активів підприємств та промисловості у цілому (8%), енергетика (5,8%), АПК, земельні ресурси та лісовий фонд (8,5%), освіта (4,3%) ²³⁰. Зазначимо, що екологічні збитки внаслідок генерації додаткових викидів повітря згідно вказаних досліджень оцінені окремо і складають 16,4 млрд дол.

З кожним роком вплив на війни на економіку стає все більш комплексним і потребує врахування таких аспектів в контексті безпеки ²³¹:

1) Значна динаміка падіння економіки. За 1й рік війни ВВП знизився на 29,1% до 5,19 млрд грн, хоча вже у 2023 році продемонстрував зростання на 4,9% до 6,53 млрд грн. Зниження частки експорту товарів і послуг в структурі ВВП за цей період з 35,9% до 29,6% на тлі загального скорочення експорту з 57,5 до 50 млрд дол та зростання імпорту з 83,3 до 86 млрд дол.

2) Зниження рівня використання виробничих потужностей на тлі війни, який для промислових підприємств України у 2023 році склав 62,9%, при тому, що у такій критично важливій для відновлення галузі як будівництво – усього від 10% до 40% за роки повномасштабного вторгнення.

3) Значне зростання імпорту електроенергії з 25,7 ГВт у червні 2023 до рекордних 858,8 ГВт у червні 2024 р., що супроводжується спадною нестабільною динамікою експорту (до 90% за весь період війни) через постійну руйнацію енергетичної інфраструктури та потужностей генерації.

4) Нестабільна динаміка ключових галузей. Стагнація металургійної галузі та гірничодобувного комплексу України у 2022 році склала 70% внаслідок руйнування та тимчасової окупації виробничих потужностей, перебоїв виробництва через блекаути та блокування логістичних шляхів. Втім, з початку 2024 року галузь демонструє поступове зростання виробництва чавуну, сталі та про-

²³⁰ Ministry for Communities, Territories and Infrastructure Development of Ukraine. (2024). *The total amount of damage inflicted on Ukraine's infrastructure increased to almost USD 155 billion: KSE assessment jointly with the Ministry for Communities, Territories and Infrastructure Development, as of January 2024* [https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zroslo-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku]

²³¹ Ministry of Economy of Ukraine, Center for Economic Recovery, & United Nations Development Programme. (2024). *Assessment of the impact of the war on micro, small and medium-sized enterprises in Ukraine: Analytical report*. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-smb-2024.pdf>

кату, нарощуючи експорт до 30% довоєнного рівня. Попри значні інфраструктурні втрати до 25% посівних площ та необхідність розмінування територій, частка сільського господарства в експорті зросла з 34 до 41%.

5) Втрати людського капіталу, обумовлені війною (міграція, зростання частки внутрішньо-переміщених осіб), що зокрема збільшує запит бізнесу що кваліфікованих кадрів на ринку праці.

6) Вплив на малий та середній бізнес в Україні. На початку повномасштабного вторгнення 64% такого бізнесу тимчасово припинили свою діяльність, 52% нині перебуває у регіонах, які потребують значного відновлення чи досі залишаються поблизу зон ведення бойових дій, до 90% бізнесу не здійснили релокацію.

7) Зростання ІТ індустрії в Україні на 7% попри найбільш динамічне серед усіх галузей переміщення до 13% спеціалістів, а також технічні проблеми енергозабезпечення, викликані військовими діями росії.

Зазначений перелік аргументації щодо впливу війни на національну економіку не є вичерпним, проте окреслює коло важливих проблем, що мають бути закладені у механізми відновлення. Спираючись на орієнтири досягнення кліматичної нейтральності, окреслені тенденції свідчать про необхідність трансформаційних тенденцій у різних сферах:

- значне зростання імпорту електроенергії та руйнування енергетичної інфраструктури створює нагальну потребу в розвитку локальних відновлюваних джерел енергії та впровадженні технологій енергоефективності;

- нестабільність експорту енергоресурсів підкреслює важливість інвестицій у децентралізовані енергосистеми та розумні мережі smart grids, технології яких є досить гнучкими до можливих збоїв чи перепадів енергопостачання, втім потребують переосмислення цілої системи енергетичної інфраструктури в Україні;

- низький рівень завантаженості потужностей будівельної галузі в контексті зростання попиту на модернізацію та відновлення житлового фонду вимагає орієнтації на зелені стандарти будівництва, що включає використання енергоефективних матеріалів, технологій цифрового моделювання будівельних конструкцій і цифрових платформ для управління процесами відбудови об'єктів;

- зростання частки сільського господарства в українському експорті створює передумови для інтеграції технологій розумного фермерства у цей сектор, зважаючи на перспективи євроінтеграції з ЄС та забезпечення відповідності вітчизняної агропродукції еко-стандартам.

Водночас, значні міграційні втрати та внутрішнє переміщення осіб вимагають стратегій повернення кваліфікованих кадрів, зокрема навчання та стимулювання бізнесу до адаптації працівників у нових сферах, пов'язаних з віднов-

лювальними джерелами енергії, кліматичного менеджменту, цифрових технологій. А підтримка малого та середнього бізнесу має включати нові акценти зеленого переходу, залучення до програм сталого фінансування (зелені кредити, гранти), а також створення умов для їх релокації та доступу до міжнародних ринків у перспективі.

Загалом, у науковому дискурсі триває активна дискусія щодо повоєнного відновлення національної економіки та її модернізації, сформувались загальні контури відновлення, що втім потребує постійного розвитку, уточнення та розширення через стрімку динаміку процесів, велику роль контекстуальних чинників та неможливість чіткого визначення горизонтів планування відновлення в контексті ендегенних, екзогенних факторів впливу та стохастичності наслідків військових дій агресора росії.

Необхідно відзначити такі ключові орієнтири та концептуальні ідеї відновлення України, які закладають сучасні науковці.

По-перше, суттєва енергетична трансформація. Так, відновлювана енергетика (сонячна та вітрова) повинні стати основою енергетичної стратегії України в контексті «зеленого» відновлення²³². Важливими аспектами є енергетична незалежність, інтеграція з європейськими ринками та створення механізмів стимулювання інвестицій у ВДЕ.

По-друге, провідний акцент на зміцненні громад та "зеленому" відновленні міського середовища. Спільна аналітична робота науковців з України та Німеччини фокусується на принципах стійкого та екологічного відновлення міських територій, включаючи²³³: інтеграцію екологічних стандартів у процеси реконструкції міст, інноваційні фінансові механізми, зокрема "зелені" кредити для інвесторів у стійке міське планування, адаптацію до змін клімату та інтеграцію циркулярної економіки в планування міського розвитку. Відтак, відновлення має враховувати не лише фізичну реконструкцію, але й адаптацію до змін клімату та запровадження принципів міської стійкості.

По-третє, перспективи цифрової інтеграції, що підкреслює вплив цифрових технологій на євроінтеграцію та відновлення²³⁴: розширення впровадження цифрових рішень у сферу державного управління та бізнесу; розвиток україн-

²³² Metelenko, N. H., Ohloblina, V. O., & Summa, V. S. (2022). Post-war "green" recovery of Ukraine: Energy transition. *Innovative and investment mechanism for ensuring the competitiveness of the country* (pp. 93–108). <https://doi.org/10.36059/978-966-397-255-8-5>

²³³ Suésécenکو O., Schwarze R. Green and resilient urban recovery (case of Ukraine). Leipzig: UFZ Discussion Paper, 2023. 42 p. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/278754/1/1860934072.pdf>

²³⁴ Melnyk, L. H., Kalinichenko, L. L., Kovalov, B. L., Rozghon, Yu. V., & Doroshenko, H. O. (2023). Digital vector of Ukraine's integration into the EU: Current wartime challenges. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Economic sciences*, 3(70), 18–26. <https://doi.org/10.32689/2523-4536/70-3>

ського ІТ-сектору як драйвера інноваційного зростання; використання цифрових платформ для моніторингу та прозорості використання міжнародної фінансової допомоги. ІТ-сектор визначається як один з рушіїв відновлення, здатний привабити інвестиції та забезпечити стійкий розвиток високотехнологічних галузей.

По-четверте, ґрунтова промислова модернізація. Налогошується на критичній необхідності створення промислових екосистем, які забезпечуватимуть: поглиблену переробку сировини та виробництво продукції з високою доданою вартістю; створення індустріальних парків, орієнтованих на експорт готової продукції; інтеграцію української промисловості у глобальні ланцюги створення вартості ²³⁵. Відновлення промислового потенціалу сприятиме зниженню залежності від імпорту та підвищенню конкурентоспроможності українських виробників. Такий підхід дозволяє інтегруватися в глобальні ринки та формувати конкурентоспроможність економіки, ґрунтуючись на потенціалі модернізації виробництва і відновлення людського капіталу, як основних конкурентних переваг у повоєнний період ²³⁶.

По-п'яте, вагома роль міжнародної підтримки та залучення інвестиції, що має враховувати інноваційний та технологічний потенціал України. Досвід плану Маршалла пропонується адаптувати до українського контексту з урахуванням специфіки поточного економічного середовища з урахуванням перспектив ²³⁷: залучення іноземних інвестицій для підтримки інновацій та технологічного розвитку; впровадження прозорих механізмів розподілу допомоги; створення умов для залучення приватного капіталу в проєкти реконструкції.

У цьому контексті важливо зазначити аналіз сценаріїв повоєнної розбудови зеленої економіки, що акцентує увагу на значній шкоді довкіллю через руйнування промислових комплексів, енергетичної інфраструктури, забруднення ґрунтів, повітря і водних ресурсів, а також необхідності врахування євроінтеграційного вектору. Зокрема, висуваються 4 сценарії ²³⁸:

²³⁵ Shvydanenko, H. O., & Shvydanenko, O. A. (2022). Modernization of Ukraine's economy in the context of post-war recovery: Strategic directions, instruments, and priorities. *Scientific notes*, 28, 81–90.

²³⁶ Bila, I. S., & Iliukhina, V. V. (2024). War economy in Ukraine: Consequences and potential competitive advantages in the post-war period. *Economy and society*, 59. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-160>

²³⁷ Reznikova, N. V. (2022). Political economy of aid in the context of post-war recovery of Ukraine's economy. *International economy under climate change: Pandemic and post-pandemic period: Proceedings of the international scientific and practical conference of students and young scientists (Ternopil, April 11, 2022)* (pp. 17–21). West Ukrainian National University.

²³⁸ Chala, V. S. (2023). Post-war development of a green economy in Ukraine: Main scenarios. *State and regions. Series: Economics and entrepreneurship*, 1(127), 12–18. <https://doi.org/10.32782/1814-1161/2023-1-2>

- 1) "Повернення до коричневої економіки": розглядається як негативний варіант, що базується на використанні застарілих технологій і вуглецево інтенсивних виробництв;
- 2) "Розвиток біоекономіки": акцент на переробці біологічних ресурсів і створенні екологічно чистих продуктів;
- 3) "Циркулярна економіка": зосереджений на нульовому екологічному сліді, рециклінгу, продовженні життєвого циклу продукції;
- 4) "Повноформатна зелена економіка": інтеграція всіх ключових елементів зеленої трансформації в економіку.

При плануванні повоєнного відновлення необхідно також закладати перспективи стрімкого економічного зростання національної економіки. У науковому дискурсі постає питання побудови «трильйонної економіки», а саме досягнення 1 трлн дол. ВВП в Україні через такі складові ²³⁹: посилення спеціалізації української економіки, її структурної трансформації, диференціації видів економічної діяльності як джерел зростання, транспарентності державного управління, а також визначено необхідність подолання екологічних загроз, військової агресії та інституційної слабкості для забезпечення такого стрімкого економічного зростання.

Важливо підкреслити, що такий потенційний ріст національного виробництва, до якого безумовно має прямувати Україна у повоєнний період, спричинить стрімке зростання викидів вуглецю щонайменше втричі з огляду на довоєнну вуглецеву ємність ВВП України. Ще більший ріст вуглецевого сліду повоєнної економіки можливо очікувати, якщо зростання відбуватиметься за рахунок масштабування промислового виробництва, а не третинних галузей. У цих умовах критично важливо забезпечити базис кліматично нейтрального економічного зростання. Важливо підкреслити два принципові стратегічні напрямки:

- 1) відновлення національного виробництва, яка засноване на впровадженні низьковуглецевих практик і зниженні вуглецевого сліду;
- 2) пошук шляхів ліквідації додаткового вуглецевого навантаження національної економіки, що спричинене війною.

Наведені міркування дозволяють сформулювати такі безпекові орієнтири відновлення (табл. 8.8).

Війна, розпочата російською федерацією проти України, загострює проблематику кліматично-нейтрального розвитку не тільки з позицій економічних впливів, але й через суттєве збільшення вуглецевого сліду.

²³⁹ Halasiuk, V. V. (2019). *Conceptual foundations of the transformation of Ukraine's economy*. National Academy of Management. <https://ssrn.com/abstract=3901144>

Таблиця 8.8

Безпекові орієнтири повоєнного зеленого відновлення економіки України

Ключовий наслідок війни (вразливість)	Сектор	Безпековий орієнтир повоєн- ного відновлення
Руйнування енергетичної інфраструктури, зростання імпорту електроенергії	Енергетика	Енергетична автономія; децентралізована генерація; розвиток ВДЕ; зниження зовнішньої залежності; кліматично-нейтральна енергосистема
Нестабільність постачання енергоресурсів, ризики системних збоїв	Критична інфраструктура, енергомережі	Стійкість інфраструктури; smart grids; резервування потужностей; цифрове управління енергосистемами; підвищення адаптивності до атак і криз
Масштабні руйнування житлового фонду та інфраструктури	Будівельний сектор, міська економіка	Безпеково орієнтована відбудова; зелені стандарти будівництва; енергоефективність; цифрове проектування; прозоре управління відновленням
Низька завантаженість будівельної галузі при зростанні потреб відбудови	Промисловість, будівництво	Формування кліматично нейтральної індустрії відновлення; створення стійких виробничих ланцюгів; технологічна модернізація
Зростання ролі аграрного експорту	Сільське господарство	Продовольча та екологічна безпека; smart farming; цифровий моніторинг ресурсів; кліматична адаптація агросектору; відповідність стандартам ЄС
Високий рівень невизначеності та інвестиційних ризиків	Вся економіка	Цифрові платформи відновлення; прозорість розподілу ресурсів; управління ризиками; інституційна стійкість; інтеграція в європейський безпековий простір

Джерело: сформовано авторами

Такі викиди важко прорахувати досить точно, втім, нині дослідження впливу війни на клімат досить ретельно проводиться міжнародними експертами ЄС спільно з платформою Екодія ²⁴⁰. За попередніми оцінками, за перший рік російсько-української війни на території України було утворено додаткові 120 мегатон вуглецю, що майже еквівалентно річному вуглецевому сліду націона-

²⁴⁰ Ecodiya. (2023). *The impact of Russia's war in Ukraine on climate: Report*. <https://ecoaction.org.ua/vplyv-rosijskoi-vijny-v-ukraini-na-klimat.html>

льної економіки у довоєнний період. Відтак, у зв'язку з війною Україна несе подвійне вуглецеве навантаження, що на тлі економічного спаду ускладнює просування до кліматичної нейтральності. З іншого боку, це загострює необхідність пошуку та впровадження низьковуглецевих практик вже зараз для забезпечення кліматичної нейтральності відбудови.

Структура додаткового вуглецевого сліду економіки України під час війни має такі особливості (рис. 8.12).

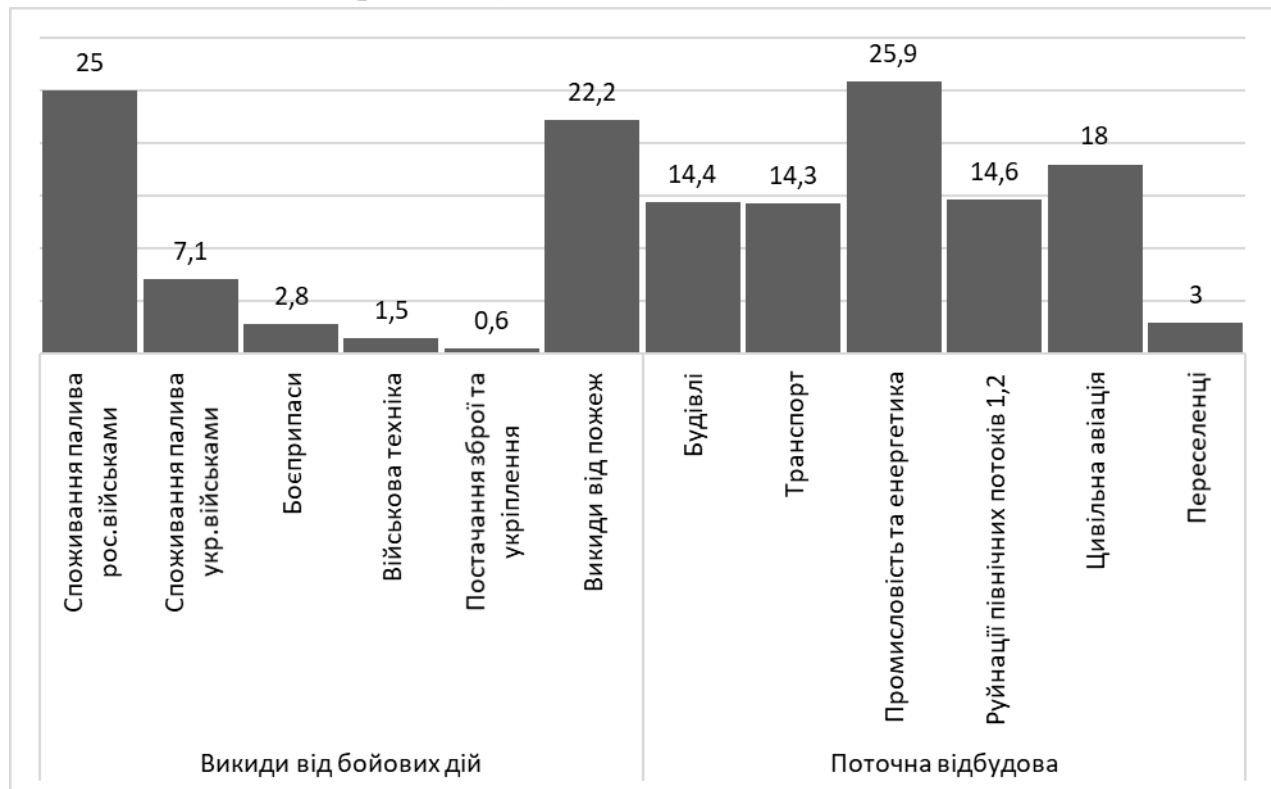

Рис. 8.12. Структура додаткового вуглецевого сліду економіки України під час війни

Джерело: згруповано на основі статистики Екодія

Отже, викиди від бойових дій складають 40% поточного вуглецевого сліду війни в Україні, а їх лівова частка утворена внаслідок спалення палива російськими загарбниками під час ведення бойових дій на території України та спричиненими пожежами. Проте, поточна відбудова супроводжується генерацією ще більшої частки вуглецевого сліду (до 60%), майже половина якого утворюється під час відновлення промислових підприємств на енергетичній інфраструктурі, яка систематично зазнає руйнувань від атак агресора.

На практиці, наведені показники можуть бути ще вищими, адже окреслена статистика не враховує вуглецевого сліду, утвореного внаслідок релокації бізнесу та можливі призупинення зелених ініціатив на діючих великих підприємс-

твах внаслідок кризового стану, часткового руйнування чи повної втрати активів.

Зазначимо, що наведені показники стосуються відбудови потужностей та зруйнованої інфраструктури. У цих умовах досить важко забезпечити зелені стандарти будівництва чи транспорту, якщо вони не були розроблені та введені раніше. Надалі модернізація та відновлення економіки України потребуватиме значно більших ресурсів та, відповідно, вуглецевої інтенсивності.

Втім, ризики зростання викидів при цьому можуть бути значно знижені за умов своєчасної розробки стратегій зеленого відновлення за принципами кліматичної нейтральності.

У цьому напрямку варто зазначити, особливість нещодавно схваленого Національного плану з енергетики та клімату (НПЕК), що є стратегічним документом, який спрямований на узгодження екологічної, енергетичної та економічної політики для сталого розвитку України. Цей документ слугуватиме певним орієнтиром зеленої реконструкції та відновлення України, стимулюючи допомогу від міжнародної спільноти. Серед основних цілей НПЕК, зокрема²⁴¹:

- скорочення викидів парникових газів на 65% порівняно з рівнем 1990 року;
- досягнення 27% частки відновлюваних джерел енергії у загальному кінцевому енергоспоживанні;
- поглиблення диверсифікації джерел і шляхів постачання енергоресурсів – не більше 30% від одного постачальника;
- первинне споживання енергії не більше 72,224 млн т н.е., кінцеве споживання енергії 42,168 млн т н.е. (т н.е. – тонна нафтового еквівалента).

Відтак, зелене повоєнне відновлення економіки України на засадах кліматичної нейтральності критично важливе для забезпечення сталого майбутнього країни та реалізації її євроінтеграційних прагнень. Його ключові аспекти охоплюють такі важливі питання (рис. 8.13).

Обрані складові пояснюються такими міркуваннями.

Один із ключових аспектів – імплементація концепції сталої диджиталізації в реаліях військового стану та повоєнної відбудови. Україна активно інтегрує цифрові рішення у різні напрямки соціально-економічної системи та державного управління, що дозволяє говорити про досить міцні підвалини використання можливостей диджиталізації для зеленого переходу. Втім, задачі повоєн-

²⁴¹ Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). *National Energy and Climate Plan of Ukraine until 2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 587-r of June 25, 2024*. <https://me.gov.ua/view/bb0b9ef5-ea96-4b8a-8f2f-471faf32c9df>

ної відбудови потребують повсюдної цифрової трансформації вітчизняних індустрій та швидших темпів подолання цифрового розриву.

Рис. 8.13. Посилення кліматичної безпеки України крізь призму стратегії відновлення

Джерело: складено авторами

Зважаючи на те, що військові дії призводять до значного забруднення ґрунтів, води та повітря через руйнування інфраструктури, використання зброї, та витоків шкідливих речовин, першочергове завдання – провести екологічну реабілітацію, очищення та відновлення природних екосистем. З іншого боку, важливо закласти імператив компенсації викидів у повоєнне економічне зростання. Це передбачає залучення суб'єктів відбудови до реалізації моделі ЄС «знижуйте-компенсуйте» вже з перших кроків відновлення. Під час відновлення зруйнованої інфраструктури необхідно використовувати новітні енергоефективні технології та максимально інтегрувати відновлювані джерела енергії. Це може включати будівництво "зелених" будівель, використання сонячної, вітрової енергії та розвиток інфраструктури для зберігання та розподілу енергії.

Зазначимо, що повоєнна відбудова надає унікальну можливість розбудувати деякі індустріальні кластери фактично «з чистого аркуша», зокрема перейти до сучасніших практик виробництва та управління, орієнтованих на досягнення кліматичної нейтральності, циркулярності та сталості у цілому. Це передбачає зменшення відходів, повторне використання ресурсів та матеріалів задля забезпечення довгострокової стійкості національної економіки у повоєнній перспективі.

В Україні важливий напрямок відбудови — розвиток розумного сільського господарства. Відновлення аграрного сектора має ґрунтуватися на принципах

сталого розвитку та диджиталізації, включаючи органічне землеробство, скорочення використання хімічних добрив та пестицидів, упровадження технологій точного землеробства. Це сприятиме збереженню родючості ґрунтів, зменшенню викидів парникових газів та забезпеченню продовольчої безпеки у повоєнній перспективі.

Не менш важливий аспект – урбаністичне планування з урахуванням кліматичних викликів. Повоєнна реконструкція міст повинна враховувати потреби кліматичної адаптації та стійкості. Важливо інтегрувати зелені рішення паралельно з упровадженням інформаційних систем розумного управління містом для зниження викидів, підвищення якості життя та безпеки.

Повоєнне відновлення має передбачати заходи для збереження та відновлення біорізноманіття, постраждалого внаслідок конфлікту. Це включає охорону природних територій, реінтродукцію видів, що зникли з деяких регіонів, та створення мережі природних коридорів. Цікавим прикладом такого врегулювання стане кейс відновлення Каховської ГЕС із урахуванням нового економічного та екологічного контексту.

Для реалізації масштабних проектів відновлення Україна повинна залучити міжнародну фінансову та технічну допомогу, співпрацювати з міжнародними організаціями та інвесторами, що підтримують проекти, спрямовані на зниження викидів парникових газів та досягнення кліматичної нейтральності. Зважаючи на те, що нині Україна практично не представлена у проектних заявках глобальних кліматичних фондів, цю ситуацію слід виправити з огляду на масштабні цілі повоєнного відновлення.

У контексті зазначених міркувань, диджиталізація постає своєрідним бустером глобального інформаційного середовища, що охоплює широке коло стейкхолдерів: громадськість, владу, бізнес, профільних експертів, науковців, освітян задля спільної розробки та формування інструментів кліматичної політики, що забезпечить ширше розуміння і підтримку кліматично орієнтованих програм усіма гравцями міжнародного економічного простору. Зважаючи на це, взаємна реалізація кліматичних політик разом із програмами цифрового розвитку дозволить досягти їх взаємного посилення та зростання результативності стратегії кліматичної нейтральності в умовах повоєнного відновлення.

У цьому напрямку важливим елементом є розбудова інтеграційної кліматичної політики, встановлення довгострокових національних кліматичних цілей та інструментів стимулювання декарбонізації країни з метою досягнення кліматичної нейтральності. Впровадження заходів з адаптації до зміни клімату шляхом наближення національних засад до законодавства ЄС для забезпечення по-

ступового переходу до низьковуглецевого розвитку за умови економічної, енергетичної та екологічної безпеки, підвищення добробуту громадян.

Зародки моделі відновлення України на засадах подвійного зеленого—цифрового переходу вже закладені в «Національному плані відновлення», який формує багатовимірне бачення реконструкції економіки через цифрову трансформацію, енергетичну модернізацію та екологічну відбудову. Водночас аналіз його програмної структури дозволяє інтерпретувати План як основу для формування інтегрованої безпеково орієнтованої моделі відновлення, у межах якої цифровізація та кліматична нейтральність виступають інструментами підвищення стійкості держави.

У концептуальному вимірі логіка Плану відновлення дозволяє виокремити кілька взаємопов'язаних контурів, які формують архітектуру повоєнної трансформації ²⁴²:

1) «Цифрова держава, як основа відновлення». Містить понад 100 проєктних ініціатив, серед яких важливо зазначити такі: розгортання державна програми “Україна – цифровою хаб для Азійського та Європейського магістрального трафіку”; комплексна система моніторингу післявоєнного відновлення на основі відкритих даних; забезпечення 100% населення доступом до інтернету зі швидкістю 1 Гбіт/сек; перенесення державних інформаційних ресурсів до хмар, організація збереження інформації шляхом резервного копіювання; е-Довіреність; е-Підприємець; е-Суд; е-Послуги для ветеранів та інші сервіси; штучний інтелект при наданні публічних послуг; створення державної хмарної сервісної платформи кібербезпеки; розробка рамкового документу щодо відбудови та трансформації міст у Розумні міста; розроблення вимог (стандартів) до публікації наборів даних які стосуються переходу України на низьковуглецеву та циркулярну економіку.

2) «Енергетична незалежність та зелений курс», що містить ініціативи: будівництво розумних мереж smart grids; локалізація виробництва обладнання для ВДЕ; локалізація ланцюжка створення вартості в ядерній сфері (завод із виробництва палива, зберігання відходів); відновлення міждержавної комерційної торгівлі з ЄС з поетапним розширенням потужності до 7 ГВт; розвиток виробництва біопалива (біоетанолу, біодизелю, біометану, біомаси);

3) «Відбудова чистого та захищеного середовища»: впровадження Єдиної екологічної платформи «ЕкоСистема» загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної

²⁴² Cabinet of Ministers of Ukraine. (n.d.). *National Recovery Plan of Ukraine*. Official Government Portal. <https://recovery.gov.ua/>

інформації та її мережі; впровадження національної системи торгівлі квотами на викиди парникових газів та удосконалення системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів; екомодернізація великих спалювальних установок; екологічне відновлення промислових об'єктів; WAW-nature: національні парки для людей; відновлення інфраструктури державної системи моніторингу атмосферного повітря, що постраждала внаслідок воєнних дій; нарощування мінерально-сировинної бази України; впровадження концепції екосистемних послуг та ін.

4) «Відновлення та модернізація житла та інфраструктури регіонів» важливо зазначити програми: загальнонаціональна інформаційно-просвітницька кампанія для підвищення обізнаності громадян щодо сталого енергетичного розвитку громад і регіонів; будівництво (відновлення зруйнованих) об'єктів, із забезпеченням енергоефективності та безбар'єрності; пілотне будівництво будівель із близьким до нульового рівнем енергоспоживання (NZEB), у тому числі шляхом відбудови зруйнованих будівель відповідно до вимог NZEB; проект переходу на електроавтобуси в міських агломераціях та ін.

Важливо підкреслити, що план відновлення містить важливі маркери щодо цифрової трансформації, зеленої відбудови інфраструктури, програм енергоефективності. Однак, наразі відсутній механізм поєднання цих блоків у єдиній стратегічній канві відновлення національної економіки, особливо у межах національної програми «Цифрова держава», яка здатна запропонувати більше можливостей для реалізації кліматично орієнтованих ініціатив в Україні. Зокрема, простежується необхідність забезпечення нарізності ідей відновлення на засадах зеленого та цифрового розвитку в таких програмах як «Прагнення до інтеграції в ЄС», «Поліпшення бізнес-середовища», «Розвиток освіти», «Розвиток секторів економіки з доданою вартістю».

Так, важлива програма відновлення «Розвиток секторів економіки з доданою вартістю» містить чисельні нові ініціативи щодо розвитку старт-ап екосистем (інноваційні хаби, акселератори, інкубатори, платформа), в яких водночас відсутні акценти сталої диджиталізації, розвитку низьковуглецевих технологій в ІТ. Водночас, програма «Поліпшення бізнес-середовища» потребує додаткових ініціатив щодо зеленого переходу бізнесу та просвіти в питаннях декарбонізації, просування низьковуглецевих продуктів та сервісів.

Ці акценти є важливими, адже бізнес виступає важливим провайдером кліматично орієнтованих змін як у напрямку організації бізнес-діяльності, так і через просування власних продуктів та послуг.

Вихідним фактором стратегування такого «курсу відновлення» для бізнесу є передусім розуміння його впливу на навколишнє середовище, зокрема енер-

гомісткості продукції, характеру споживання ресурсів тощо. Для планування такого механізму в Україні можна скористатися рекомендаціями Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), що пропонує здійснювати таку оцінку у 5 вимірах ²⁴³:

1. Частка компанії у викидах парникових газів у бізнес-секторі;
2. Частка у споживанні енергії в бізнес-секторі;
3. Вуглецевоемність;
4. Енергоемність;
5. Ціновий тягар бізнесу на енергоносії.

Зазначимо, що умовах війни можливість такої об'єктивної оцінки значним чином ускладнюються в Україні, адже відповідні ініціативи щодо цифрового моніторингу та контролю перебувають на стадії розробки відповідно до Національного плану відновлення. У цих умовах відповідальність покладається здебільшого на самих виробників, що посилює необхідність проведення просвітницьких кампаній у напрямку кліматично-нейтрального розвитку та можливостей диджиталізації у цій сфері.

При цьому важливо залучити до нової парадигми відновлення не тільки великі корпорації, які традиційно асоціюються з високою вуглецевою інтенсивністю, але й мікро- малі- та середні підприємства (ММСП), які за оцінками у повоєнній перспективі здатні створювати в Україні до 64% доданої вартості та закривати потреби 74% робочих місць ²⁴⁴. Ця тенденція характерна і для світу. Більшість ММСП перебувають на ранніх етапах свого шляху до нульових викидів, здійснивши лише базові заходи зі скорочення вуглецевого сліду від своєї діяльності. Згідно з глобальним опитуванням, проведеним SME Climate Hub у 2021 році ²⁴⁵, більшість підприємств (82%) визнають, що зелений перехід є пріоритетним завданням, проте вони зробили лише елементарні кроки в напрямку інтеграції зелених бізнес-моделей, такі як впровадження заходів з енергоефективності та скорочення відходів, 60% розуміють необхідність довгострокового плану скорочення викидів. Порівняно небагато підприємств вжили заходів для зменшення викидів у видобувній та переробній галузях, такі як редизайн

²⁴³ Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023). *Assessing greenhouse gas emissions and energy consumption in SMEs: Towards a pilot dashboard of SME greening and green entrepreneurship indicators* (OECD SME and Entrepreneurship Papers, No. 42). <https://doi.org/10.1787/ac8e6450-en>

²⁴⁴ Ministry of Economy of Ukraine, Center for Economic Recovery, & United Nations Development Programme. (2024). *Assessment of the impact of the war on micro, small and medium-sized enterprises in Ukraine: Analytical report* <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-smb-2024.pdf>

²⁴⁵ SME Climate Hub. (2023). *SME Climate Hub survey*. <https://smeclimatehub.org/wp-content/uploads/2023/02/SME-Climate-Hub-Survey-2023.pdf>

виробничих або сервісних процесів відповідно до принципу нульових викидів або залучення зовнішнього екологічного аудиту.

У цьому напрямку кліматично-нейтрального відновлення, можна використати сучасний підхід ЄС, який полягає у тому, щоб забезпечити бізнес можливість визначити та вимірювати джерела власних викидів, розробляти довгострокові плани декарбонізації та вживати необхідних заходів та інвестицій для відповідної зміни своїх бізнес-моделей ²⁴⁶.

З огляду на зростаючу роль цифрових технологій у реалізації кліматичних цілей доцільним є розгляд диджиталізації не лише як інструменту скорочення вуглецевого сліду, а й як чинника трансформації безпекового середовища. У процесі повоєнного відновлення цифрові рішення дедалі активніше інтегруються в управління виробничими процесами, енергоспоживанням і ланцюгами створення вартості, формуючи нові можливості для декарбонізації. Водночас така інтеграція супроводжується виникненням специфічних ризиків цифрової безпеки (табл. 8.9).

Аналіз даних, представлених у таблиці, свідчить, що диджиталізація виступає системним каталізатором декарбонізації, охоплюючи всі основні контури формування вуглецевого сліду: від безпосередніх виробничих процесів до енергоспоживання та управління ланцюгами постачання. Використання IoT-рішень, інтелектуальних енергомереж, цифрових платформ управління та аналітики великих даних забезпечує підвищення точності моніторингу, оптимізацію ресурсних потоків і зниження викидів у реальному часі.

Водночас, розгортання цифрових кліматичних рішень супроводжується формуванням нового класу ризиків, пов'язаних із уразливістю цифрової інфраструктури, безпекою даних, стабільністю енергетичних і виробничих систем та надійністю цифрових ланцюгів постачання. Зростання залежності від платформ управління енергією, промислового інтернету речей і цифрових екосистем підвищує значущість питань кіберзахисту, цілісності екологічної інформації та захисту критичної цифрової інфраструктури.

Варто зазначити, що залучення бізнесу до кліматично-нейтрального відновлення в Україні сприятиме реалізації зеленого-цифрового переходу, однак прогнозовано потребуватиме подолання бар'єрів, ключовими з яких на першому етапі будуть щонайменше 2 виклики:

- нестача фінансових ресурсів;

²⁴⁶ Blundel, R., & Hampton, S. (2021). How Can SMEs Contribute to Net Zero?: An Evidence Review. *State of the Art Review series*, (51).

- низький рівень управлінських навичок, адже зазвичай кліматичне управління в національному бізнесі має тенденцію бути «неформальним».

Таблиця 8.9

Виклики цифрової безпеки у реалізації зеленого-цифрового переходу бізнесу в умовах війни і відновлення

Сфера викидів	Можливості диджиталізації у скороченні вуглецевого сліду	Виклики цифрової безпеки
1. Прямі викиди парникових газів від джерел, що перебувають у власності та під контролем МСП	Використання IoT для моніторингу та оптимізації енергоспоживання на виробничих потужностях; автоматизація процесів для зменшення енерговитрат; програмні рішення для управління енергоспоживанням і мінімізації відходів.	Уразливість промислових IoT-систем; ризики несанкціонованого доступу до виробничих процесів; загрози кібератак на об'єкти критичної інфраструктури; цілісність і достовірність екологічних та енергетичних даних.
2. Непрямі викиди від спожитої енергії, що купується підприємствами	Використання інтелектуальних енергомереж для оптимізації споживання; інтеграція відновлюваних джерел енергії через цифрові платформи управління енергоресурсами.	Кіберризики в smart-grid системах; загрози дестабілізації енергопостачання; залежність від цифрових платформ управління енергією; захист даних про споживання та енергетичні потоки.
3. Інші викиди по всьому ланцюгу створення вартості	Впровадження цифрових систем управління ланцюгами постачання; використання Big Data	Ризики витоку комерційних і кліматичних даних; уразливість цифрових ланцюгів постачання; маніпуляції з ESG-даними; зростання кіберзагроз у транскордонних цифрових екосистемах.

Джерело: систематизовано авторами

Для подолання бар'єрів відновлення пропонується реалізація таких напрямків в Україні в частині інтеграції цифрових рішень в різні аспекти кліматично-нейтрального розвитку (рис. 8.14).

Окреслені напрямки особливо актуальні для бізнесу, який не зміг здійснити релокацію та потребує відбудови втрачених виробничих потужностей та активів; орієнтації на енергоефективність; поєднання програм стимулювання, обізнаності та фінансової підтримки.

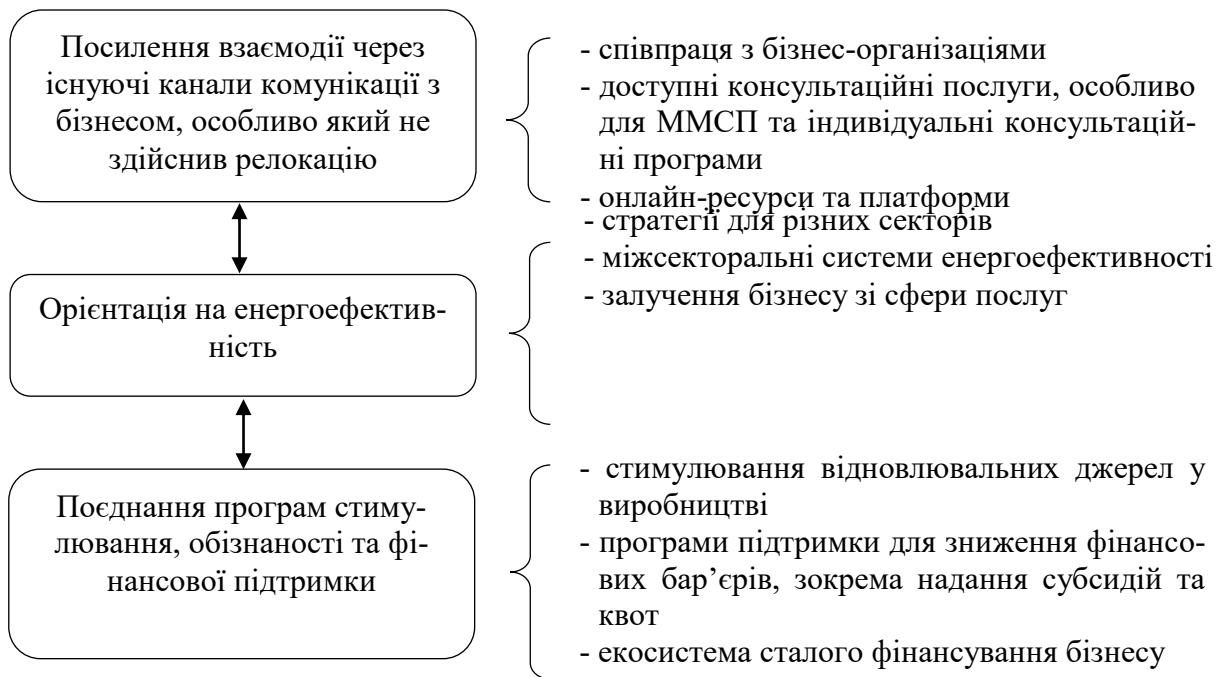

Рис. 8.14. Зниження безпекових ризиків шляхом залучення бізнесу до зеленого відновлення в Україні

Джерело: сформовано авторами

Враховуючи зазначені міркування, поєднання викликів масштабної реконструкції, трансформації енергетики, цифровізації управління та євроінтеграційного курсу зумовлює необхідність формування комплексної моделі зеленого відновлення, що синтезує інструменти подвійного зеленого-цифрового переходу з безпековими орієнтирами розвитку (рис. 8.15).

Запропонована концептуальна схема відображає багаторівневу архітектуру зеленого відновлення, в якій кліматична нейтральність та подвійний зелений-цифровий перехід інтегруються в логіку посилення безпеки, стійкості та інституційної спроможності держави. В її основу покладено ідею багатоконтурної побудови моделі відновлення, у межах якої цифрові, кліматичні та просторово-урбаністичні трансформації розглядаються як взаємопов'язані складові єдиного процесу модернізації економіки.

Перший контур – цифровий контур відновлення та посилення безпеки – відображає інституційно-інфраструктурну основу повоєнної трансформації. Він охоплює цифрове управління процесами відбудови, прозорість розподілу ресурсів і фінансової допомоги, наскрізний моніторинг реалізації проєктів, а також розвиток хмарних середовищ, платформ кібербезпеки та систем управління даними. Сукупно ці елементи формують середовище цифрової держави, орієнтоване на забезпечення інфраструктурної та інституційної безпеки, підвищення

прозорості управління, зміцнення цифрової стійкості та керованості процесів відновлення.

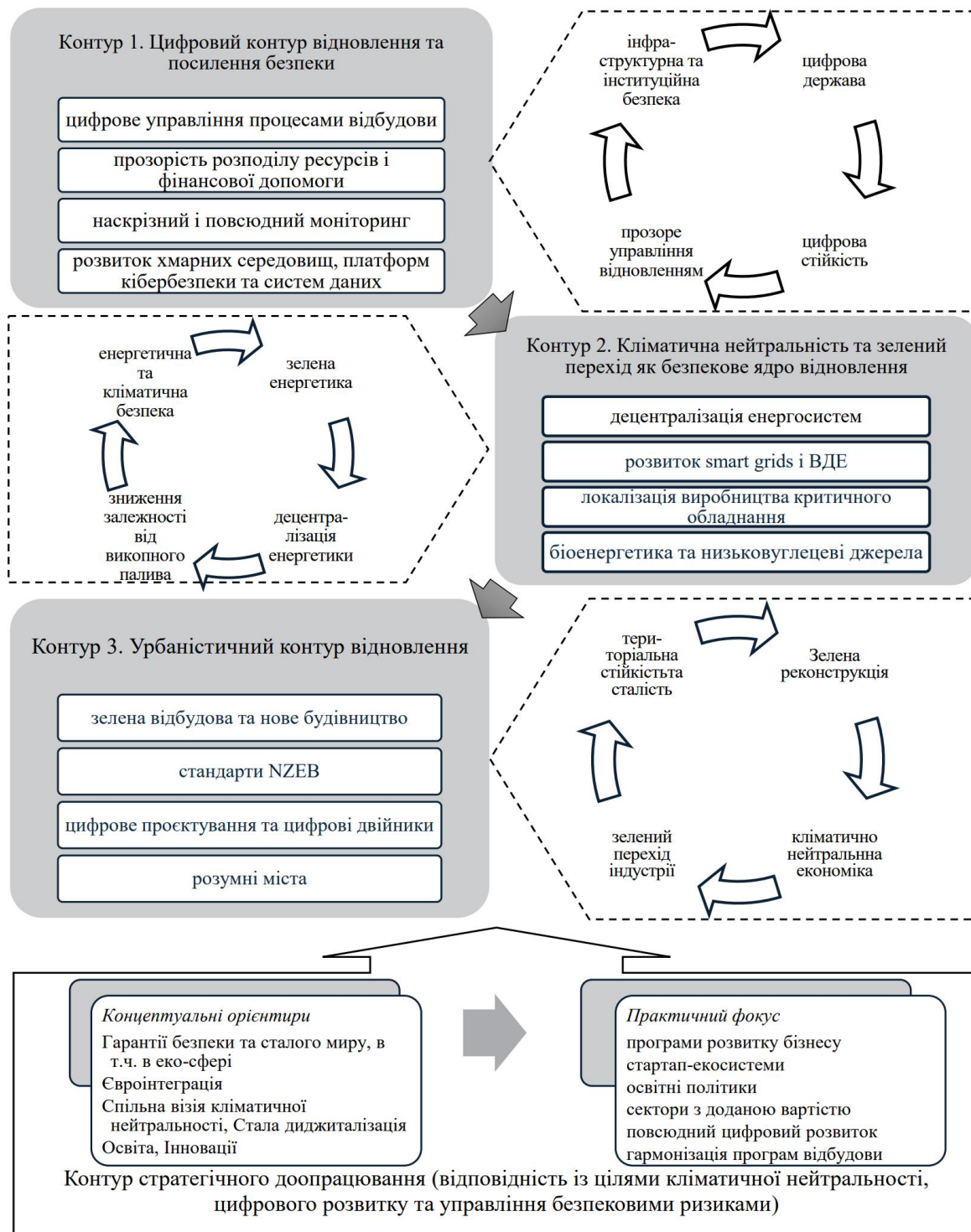

Рис. 8.15. Концептуалізація зеленого відновлення на засадах синтезу зеленого-цифрового переходу та посилення безпеки

Джерело: розроблено авторами

Другий контур – кліматична нейтральність та зелений перехід як безпекове ядро відновлення – фокусує увагу на трансформації енергетичної та вироб-

ничої основи економіки. Децентралізація енергосистем, розвиток smart grids і відновлюваних джерел енергії, локалізація виробництва критичного обладнання, а також розгортання біоенергетики та низьковуглецевих джерел формують умови для зниження залежності від викопного палива, підвищення енергетичної автономії та посилення кліматичної й енергетичної безпеки. У межах цього контуру кліматична нейтральність інтерпретується не лише як екологічна мета, а як стратегічний орієнтир структурної модернізації економіки та підвищення її стійкості.

Третій контур – урбаністичний контур відновлення – відображає просторовий вимір зеленого переходу та орієнтований на зелену відбудову і нове будівництво, впровадження стандартів NZEB, цифрове проектування і цифрові двійники, розвиток розумних міст. У цьому контурі формуються передумови територіальної стійкості, кліматично нейтральної реконструкції, модернізації індустрій і розвитку сталої міської інфраструктури. Урбаністичний вимір відновлення виступає інструментом інтеграції зеленого переходу в регіональні моделі розвитку та просторове планування.

Аналіз перспектив практичної реалізації зазначених напрямів виявив необхідність виокремлення контуру стратегічного доопрацювання, який поєднує концептуальні орієнтири (гарантії безпеки та сталого миру, євроінтеграцію, спільну візію кліматичної нейтральності, сталу диджиталізацію, розвиток освіти та інновацій) із практичним фокусом програм відновлення (розвиток бізнесу, стартап-екосистем, освітніх політик, секторів з доданою вартістю, повсякденний цифровий розвиток, гармонізацію програм реконструкції). Виокремлення цього контуру обумовлене тим, що саме на рівні стратегічного доопрацювання формується зв'язок між цілями кліматично нейтрального розвитку, інструментами цифрової трансформації та завданнями посилення безпеки.

Таке поєднання є критично важливим, оскільки у повоєнних умовах безпека дедалі менше обмежується військово-політичним виміром і дедалі більше визначається спроможністю держави до керованого відновлення, енергетичної автономії, інституційної стійкості, технологічної модернізації та інтеграції у спільний європейський простір. Контур стратегічного доопрацювання забезпечує узгодження кліматичних, цифрових, економічних та освітніх політик, трансформуючи повоєнне відновлення з набору проєктів у довгострокову модель зміцнення національної безпеки.

У цьому контексті представлена схема передусім відображає логіку формування національної безпеки України у кліматичному, енергетичному, цифровому та інституційному вимірах. Водночас її концептуальна архітектура виходить за межі внутрішнього рівня, оскільки інтеграція України у візію кліматич-

ної нейтральності ЄС, розвиток спільних цифрових та енергетичних просторів, гармонізація стандартів відновлення і декарбонізації створюють передумови для масштабування ефектів відновлення у площину регіональної безпеки Європи. Таким чином, зелено-цифровий перехід і кліматично нейтральне відновлення постають не лише як інструменти внутрішньої стабілізації, а як структурний елемент формування нового контуру регіональної стійкості та безпеки.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження трансформації системи регіональної безпеки в умовах повномасштабної війни дозволяє сформулювати низку фундаментальних висновків, що визначають нову парадигму виживання та розвитку держави в епоху глобальних турбулентностей. Головним результатом праці є доведення того, що традиційна архітектура безпеки, заснована на декларативних політичних союзах, вичерпала свій ресурс, поступившись місцем моделі «інтегрованої стійкості». У цій моделі воєнна обороноздатність є невід'ємною від економічної автономії, технологічної інноваційності та інституційної прозорості.

Проведений аналіз секторальних трансформацій засвідчив, що українська промисловість та агропромисловий комплекс пройшли через наймасштабнішу в новітній історії реконфігурацію. Втрата традиційних індустріальних центрів та блокада морських логістичних шляхів не призвели до системного колапсу, а натомість стимулювали форсовану децентралізацію. Ключовим чинником стійкості стала розбудова «горизонтальних» логістичних зв'язків із країнами ЄС та розвиток автономної енергетичної бази на рівні окремих підприємств і громад. Переорієнтація експортно-імпортних потоків на західні кордони, підкріплена гармонізацією з європейськими інфраструктурними регламентами (зокрема TEN-E), де-факто перетворила Україну на невід'ємну частину єдиного економічного простору ЄС ще до формального завершення процедур вступу.

Важливим висновком дослідження є визначення ролі інституційних реформ як фундаменту економічної конвергенції. Реалізація плану Ukraine Facility та імплементація пакетів інтеграції ринків електроенергії і газу за стандартами ЄС продемонстрували, що внутрішня трансформація є найкращою стратегією безпеки. Впровадження регламенту REMIT та посилення незалежності регуляторних органів забезпечують формування прозорого середовища, захищеного від корупційних ризиків та зовнішніх маніпуляцій. Реформа корпоративного управління стратегічними активами в енергетиці та транспорті виступає надійним запобіжником, що гарантує цільове та ефективне використання ресурсів для повоєнного відновлення.

Доведено, що «зелений» та цифровий переходи перестали бути суто екологічними чи технологічними цілями, перетворившись на безпекові імперативи. Розвиток розподіленої генерації на основі відновлюваних джерел та цифровізація управління критичними мережами створюють систему, невразливу до тотальних атак на енергетичну інфраструктуру. Енергоефективність, підкріплена фінансовими механізмами підтримки та новими методологіями моніторингу, стає основою макроекономічної стабільності, дозволяючи знизити енергоєм-

ність ВВП та підвищити конкурентоспроможність вітчизняного виробника на європейських ринках.

Перспективи регіональної стабільності Центрально-Східної Європи вбачаються у подальшому зміцненні стратегічної взаємозалежності між Україною та Європейським Союзом. Висновки монографії підтверджують, що Україна вже не є просто «буферною зоною», а перетворюється на активного суб'єкта формування нової політики когезії та безпеки. Сценарії майбутнього розвитку, розроблені в роботі, вказують на те, що успіх повоєнного відновлення залежатиме від здатності держави зберегти темп структурних реформ та забезпечити синергію між військовим захистом і глибокою економічною інтеграцією. Лише така багатопланова стійкість може гарантувати тривалий мир і сталий розвиток у регіоні в умовах непередбачуваних глобальних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A New Framework for Analysis. By Barry Buzan, Ole Weaver, and Jaap de Wilde. Boulder, CO: Lynne Rienner, 1998. 239p.
2. Adler E., Barnett M., and Smith S., eds. Security communities. Vol. 62. Cambridge University Press, 1998
3. Allison G. *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2017. 368 p.
4. Amable D. S. (2022). Theorizing the Emergence of Security Regions: An Adaptation for the Regional Security Complex Theory. *Global Studies Quarterly*, Volume 2, Issue 4. <https://doi.org/10.1093/isagsq/ksac065>
5. Arustamyan L. The role of audit in sustainable development strategy. *Economics, Finance and Accounting*, 2025. 1(15), Pp. 84-84.
6. Ayoob M. *The Third World Security Predicament: State Making, Regional Conflict, and the International System*. Boulder: Lynne Rienner, 1995. 263 p.
7. Barnett T. P. M. *The Pentagon's New Map: War and Peace in the Twenty-First Century*. New York: G. P. Putnam's Sons, 2004. 448 p.
8. Bila, I. S., & Iliukhina, V. V. (2024). *Ekonomika viiny v Ukraini: naslidky ta mozhlyvi konkurentni perevahy v povoiennyi period* [War economy in Ukraine: Consequences and potential competitive advantages in the post-war period]. *Ekonomika ta suspilstvo [Economy and society]*, 59. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-160>
9. Blundel, R., & Hampton, S. (2021). How Can SMEs Contribute to Net Zero?: An Evidence Review. *State of the Art Review series*, Vol. 51.
10. Bocka, B. (2022). *Security threats and responses in Central Europe*. Center for Strategic and International Studies (CSIS)
11. Booth, K. (2018). Security and emancipation. In *National and international security* (pp. 447-460). Routledge.
12. Börzel T., Risse T., eds. *The Oxford handbook of comparative regionalism*. Oxford University Press, 2016¹
13. Bosse, G. (2022). Values, rights, and changing interests: The EU's response to the war against Ukraine and the responsibility to protect Europeans. *Contemporary Security Policy*, 43(3), 531–546. <https://doi.org/10.1080/13523260.2022.2099713>
14. Brzezinski Z. The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. *Basic Books*, 1997. 223 p. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Grand_Chessboard?utm_source=chatgpt.com
15. Bulatova O., Marena T., Chentukov Yu. and Shabelnyk T. (2020). The impact of global financial transformations on the economic security of Central and Eastern European countries. *Public and Municipal Finance*, 9(1), 1-13. DOI [http://dx.doi.org/10.21511/pmf.09\(1\).2020.01](http://dx.doi.org/10.21511/pmf.09(1).2020.01)
16. Buzan B. People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era. *Boulder: Lynne Rienner Publishers*, 1991. 352 p.
17. Buzan B., Wæver O. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 566 p.
18. Buzan, B., Waever, O., & De Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers
19. Chala, V. S. (2023). *Povoienna rozbudova v Ukraini zelenoi ekonomiky: osnovni stsenarii* [Post-war development of a green economy in Ukraine: Main scenarios]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Ekonomika i pidpriemnytstvo [State and regions. Series: Economics and entrepreneurship]*, 1(127), 12–18. <https://doi.org/10.32782/1814-1161/2023-1-2>
20. Charter of the League of Arab States. 22 March 1945. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/125350/8005_arableaguecharter.pdf

21. Chirlesan, G. (2012). The Security Environment in Central and Eastern Europe: Current Status, Future Prospects. EIRP Proceedings, 7th Edition of International Conference «The European Integration - Realities and Perspectives». P.911-917. DOI:10.13140/RG.2.1.4081.9041
22. Coker C. *War in an Age of Risk*. Cambridge: Polity Press, 2009. 180 p.
23. Collier P. *The Bottom Billion: Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It*. Oxford: Oxford University Press, 2007. 224 p.
24. Collier P., Elliott V. L., Hegre H., Hoeffler A., Reynal-Querol M., Sambanis N. *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy*. Washington, DC: World Bank, 2003. 221 p.
25. Collier P., Hoeffler A. Greed and grievance in civil war. *Oxford Economic Papers*. 2004. Т. 56, № 4. С. 563–595.
26. Delpech T. *Savage Century: Back to Barbarism*. Washington, DC: Carnegie Endowment, 2007. 260 p.
27. Delreux, T., & Ohler, F. (2019). Climate policy in European Union politics. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1097>
28. Demidov D. V. Глобальні ризики ескалації локальних конфліктів у світовій системі міжнародних відносин. *Публічне управління і політика*. 2025. № 7–8(11–12). С. 15–28.
29. Duffield M. *Global Governance and the New Wars: The Merging of Development and Security*. London: Zed Books, 2001. 276 p.
30. Ecodiya. (2023). *Vplyv rosijskoi viiny v Ukraini na klimat: zvit [The impact of Russia's war in Ukraine on climate: Report]*. <https://ecoaction.org.ua/vplyv-rosijskoi-viiny-v-ukraini-na-klimat.html>
31. European Commission. (2020). *A new industrial strategy for Europe*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0102>
32. European Commission. (2021). *“Fit for 55”: Delivering the EU's 2030 climate target on the way to climate neutrality. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A52021DC0550>
33. European Commission. (2023). *REPowerEU: A plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_22_3131/IP_22_3131_EN.pdf
34. European Commission. (2023). *The impact of Russia's war against Ukraine on global food security*. https://knowledge4policy.ec.europa.eu/publication/ec-impact-russia%E2%80%99s-war-against-ukraine-global-food-security-february-2023_en
35. European Union. *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe – A Global Strategy for the EU's Foreign and Security Policy*. Brussels, 2016. 60 p.
36. Eurostat (2025). *GDP*. <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tipsna10/default/table?lang=en&category=tips.tipsgd>
37. Fearon J. D., Laitin D. D. Ethnicity, insurgency, and civil war. *American Political Science Review*. 2003. Т. 97, № 1. С. 75–90.
38. Fitriany F., Anggraita V., Kurrohman T., & Aulia S. Determinant of Audit Quality: The Guardian and Justice Organizations (Target 16.6 SDGs). *KnE Social Sciences*, 2022. 386-394.
39. Freedman L. *The Future of War: A History*. London: Penguin Books, 2017. 376 p.
40. Fukuyama F. (1992) *The End of History and the Last Man*. Free press. 464 p.
41. *Global Risks 2012. Seventh Edition. An Initiative of the Risk Response Network*. – World Economic Forum, 2012. URL: www.weforum.org
42. Goldstein J. *Winning the War on War: The Decline of Armed Conflict Worldwide*. New York: Dutton, 2011. 400 p.
43. Gray C. *Another Bloody Century: Future Warfare*. London: Phoenix, 2006. 314 p.

-
44. Greminger T. and Vestner T. (eds) (2022). *The Russia-Ukraine War's Implications for Global Security: A First Multi-issue Analysis*, Geneva Centre for Security Policy. <https://www.gcsp.ch/sites/default/files/2024-12/gcsp-analysis-russia-ukraine-war-implications.pdf>
45. Haass R. *A World in Disarray: American Foreign Policy and the Crisis of the Old Order*. New York: Penguin Press, 2017. 352 p.
46. Halasiuk, V. V. (2019). *Kontseptualni zasady transformatsii ekonomiky Ukrainy [Conceptual foundations of the transformation of Ukraine's economy]*. National Academy of Management. <https://ssrn.com/abstract=3901144>
47. Halushkina, T. P., Zhemba, A. I., & Sernytska, K. V. (2018). *Екологічна політика України в контексті глобальних кліматичних викликів. Bulletin of the National University of Water and Environmental Engineering*, 4(84), 248–258. <http://dx.doi.org/10.31713/ve4201824>
48. Heidelberg Institute for International Conflict Research. *Conflict Barometer 2022*. Heidelberg: HIIK, 2023. 90 p.
49. Herz John H., *Political Realism and Political Idealism. A Study in Theories and Realities* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1951), p. 17.
50. Hobbes T. *Leviathan, or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth Ecclesiasticall and Civil / Translated from English*. Kyiv: Dukh i Litera, 2000. P. 1-606
51. Hoffman F. *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Arlington, VA: Potomac Institute, 2007. 72 p. URL: books.google.com
52. Human Security Centre. *Human Security Report 2005: War and Peace in the 21st Century*. Oxford: Oxford University Press, 2005. 155 p.
53. Huntington S. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster, 1996. 367 p.
54. Hussain, I., Shah, M. N. H., & Tabiullah (2023). The Russia-Ukraine war: an analysis of the geopolitical roots and the global dynamics. *Liberal Arts and Social Sciences International Journal (LASSIJ)*, 7(1), 276-289. <https://doi.org/10.47264/idea.lassij/7.1.16>
55. Institute for Economics & Peace. *Global Peace Index 2023: Measuring Peace in a Complex World*. Sydney, 2023. 100 p.
56. International Institute for Strategic Studies (IISS). *Armed Conflict Survey 2020*. Abingdon: Routledge, 2020. 365 p. URL: [routledge.com](https://www.routledge.com)
57. International Monetary Fund (IMF). (2023). *World economic outlook, April 2023: A rocky recovery*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/04/11/world-economic-outlook-april-2023>
58. International Telecommunication Union. (2023). *ICT Development Index*. ITU DataHub. <https://datahub.itu.int/>
59. Investment Climate in Arab Countries 2008. – Arab Investment and Export Credit Guarantee Corporation (Dhaman).
60. Investment Climate in Arab Countries 2010. – Arab Investment and Export Credit Guarantee Corporation (Dhaman).
61. *Islamic Development Bank IsDB Member Countries*. URL: <https://www.isdb.org/isdb-member-countries>
62. Ivasechko, O. Ya., & Melnyk, B. P. (2021). Stratehiia klimatychnoi polityky “Green Deal”: osoblyvosti implementatsii u YeS ta v Ukraini [Green Deal climate policy strategy: Features of implementation in the EU and in Ukraine]. *Rehionalni studii [Regional studies]*, 26, 43–48.
63. Jordan, A. J., & Moore, B. (2022). *The durability–flexibility dialectic: The evolution of decarbonisation policies in the European Union*. *Journal of European Public Policy*, 1–20. <https://doi.org/10.1080/13501763.2022.2042721>
64. Kaldor M. *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Cambridge: Polity Press, 2012. 268 p. URL: [researchgate.net](https://www.researchgate.net)

-
65. Kalyvas S. *The Logic of Violence in Civil War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 484 p.
66. Kamola-Cieřlik, M., & Akyesilmen, N. (2024). Energy security policy of Poland and Hungary in the context of the Russian Federation war with Ukraine. A comparative analysis. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 22(1 The Security and Resilience of Central European States in the 21st Century), 87-104. https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2024/11/riesw_2024-01-05.pdf
67. Kaplan R. D. *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate*. New York: Random House, 2012. 432 p.
68. Katzenstein P. *A world of regions: Asia and Europe in the American imperium*. Cornell University Press, 2015
69. Keohane Robert O / Nye Joseph S., *Power and Interdependence*. World Politics in Transition, Boston 1977. In: Kailitz, S. (eds) *Schlüsselwerke der Politikwissenschaft*. VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-531-90400-9_56; Nye, J. S. (2011). *The Future of Power* (Large Print 16pt). ReadHowYouWant.com
70. Khalilzad Z., Lesser I. (eds.) *Sources of Conflict in the 21st Century: Regional Futures and U.S. Strategy*. Santa Monica: RAND, 1998. 300 p URL: rand.org/rand.org
71. Khan, Mohsin S. (April 2009). *The GCC Monetary Union: Choice of Exchange Rate Regime* (PDF). Washington DC: Peterson Institute for International Economics. 19 p.
72. Khylyko M., Shelest H. Perceptions of the Black Sea Region Security Amid the Russian Invasion of Ukraine [Електронний ресурс] // SSOAR – 2022 – Режим доступу: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/86617/ssoar-caucasusad-2022-130-khylyko_et_al-Perceptions_of_the_Black_Sea.pdf?sequence=1
73. Kilcullen D. *The Accidental Guerrilla: Fighting Small Wars in the Midst of a Big One*. Oxford: Oxford University Press, 2009. 346 p.
74. Kim, J., Jaumotte, F., Panton, A. J., & Schwerhoff, G. (2025). Energy security and the green transition. *Energy Policy*, 198, 114409. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2024.114409>
75. Kissinger H. *World Order*. New York: Penguin Books, 2014. 420 p.
76. Klare M. T. *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*. New York: Metropolitan Books, 2001. 304 p.
77. Knutsen, T. L. (1999). Kenneth Waltz'theory of international politics. *Internasjonal politikk*, 57(2), 338-361; Waltz, Kenneth. 1979. *Theory of International Politics*. New York: Random House.
78. Kusa Iliya (2022) Russia-Ukraine War: Harbinger of a Global Shift A Perspective from Ukraine. *Policy Perspectives*, Vol. 19, No. 1 (2022), pp. 7-12. <https://doi.org/10.13169/polipers.19.1.ca2>
79. Kuznetsova, A. Y., Lyzun, M. V., Savelyev, Y. V., Kuryliak, V. Y., & Lishchynskyy, I. O. (2019). Gravitaty potential for currency alliances' intraregional trade. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 3(30), 236–247. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i30.179550>
80. Lake D., Morgan P. *Regional orders: Building security in a new world*. Penn State Press, 2010
81. Lemke D. *Regions of war and peace*. Vol. 80. Cambridge University Press, 2002
82. Leonard M. *The Age of Unpeace: How Connectivity Causes Conflict*. London: Bantam Press, 2021. 256 p.
83. Lishchynskyy, I., & Lyzun, M. (2020). Conceptual visions of regional and global security. *Herald of Economics*, 2(96), 148–161. <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.02.148>
84. Lishchynskyy, I., Krysovaty, A., Desyatnyuk, O., Bogacki, S., & Lyzun, M. (2025). Quantitative Measurement of Glocalization to Assess Endogenous and Exogenous Parameters of Regional Sustainability. *Sustainability*, 17(17), 7584. <https://doi.org/10.3390/su17177584>

-
85. Logan, M. (2022). The closing window: Inadequate progress on climate action makes rapid transformation of societies the only option. United Nations Report. <https://kh.aquaenergyexpo.com/wp-content/uploads/2023/11/The-Closing-Window-Climate-Crisis-Calls-for-Rapid-Transformation-of-Societies.pdf>
86. Lynch M. *The New Arab Wars: Uprisings and Anarchy in the Middle East*. New York: PublicAffairs, 2016. 304 p.
87. Lytvynenko O. *European Security: Possible Way to Mitigate Challenges and Threats // National Security & Defence*, №5 (2009)
88. Mahda, Y. (2024). Geopolitics and the War in Ukraine. In: Cope, Z. (eds) *The Palgrave Handbook of Contemporary Geopolitics*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-25399-7_75-1
89. Mahmood, M. (2025). The Climate-Security Nexus in South Asia: Pakistan at the Crossroads of Environmental Degradation and Regional Insecurity, A Pakistan-Centric Analysis of Realism, Social Constructivism, and Green Perspective. *Social Science Review Archives*, 3(1), 512-521. <https://doi.org/10.70670/sra.v3i1.330>
90. Maksymova, I. (2023). Digitalization-based integration of climate policies of Ukraine and the EU. *Journal of European economy*, 22(1), 94-110. <https://doi.org/10.35774/jee2023.01.093>
91. Maksymova, I. (2024). Adaptatsiia svitovoi ekonomiky do zminy klimatu: finansovyi ta tsyfrovyy aspekty [Adaptation of the global economy to climate change: Financial and digital aspects]. *Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka. Seriiia Ekonomika [Adaptive management: Theory and practice. Economics series]*, 19(38). [https://doi.org/10.33296/2707-0654-19\(38\)-23](https://doi.org/10.33296/2707-0654-19(38)-23)
92. Maksymova, I., & Kurylyak, V. (2022). World industry digitization in the context of ensuring climate neutrality. *Journal of European Economy*, 21(3), 343-360. <https://doi.org/10.35774/jee2022.03.343>
93. Maksymova, I., Savelyev, Y., Zvarych, I., Kurylyak, V., Lyzun, M., Sachenko, S., & Lishchynskyy, I. (2023, September). Global differentiation of climate-digital projects in terms of low-carbon economy. In *2023 IEEE 12th International Conference on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems: Technology and Applications (IDAACS)* (Vol. 1, pp. 859-864). IEEE. doi: 10.1109/IDAACS58523.2023.10348646
94. McDonald, M. (2018). Climate change and security: towards ecological security?. *International Theory*, 10(2), 153-180. <https://doi.org/10.1017/S1752971918000039>
95. Mearsheimer J. *The Tragedy of Great Power Politics*. Updated ed. New York: W. W. Norton, 2014. 575 p.
96. Melnyk, L. H., Kalinichenko, L. L., Kovalov, B. L., Rozghon, Yu. V., & Doroshenko, H. O. (2023). Tsyfrovyy vektor intehratsii Ukrainy v YeS: voiennoi vyklyky sohodennia [Digital vector of Ukraine's integration into the EU: Current wartime challenges]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Ekonomichni nauky [Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Economic sciences]*, 3(70), 18–26. <https://doi.org/10.32689/2523-4536/70-3>
97. Mercure, J., et al. (2021). *Reframing incentives for climate policy action*. *Nature Energy*, 6(12), 1133–1143. <https://doi.org/10.1038/s41560-021-00934-2>
98. Merom G. *How Democracies Lose Small Wars*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 273 p.
99. Metelenko, N. H., Ohloblina, V. O., & Summa, V. S. (2022). Povoienne “zelene” vidnovlennia Ukrainy: enerhetychnyi perekhid [Post-war “green” recovery of Ukraine: Energy transition]. In *Innovatsiino-investytsiyni mekhanizm zabezpechennia konkurentospromozhnosti krainy [Innovative and investment mechanism for ensuring the competitiveness of the country]* (pp. 93–108). <https://doi.org/10.36059/978-966-397-255-8-5>

-
100. Moisi D. *The Geopolitics of Emotion: How Cultures of Fear, Humiliation, and Hope are Reshaping the World*. New York: Doubleday, 2009. 184 p.
 101. Morgenthau H. J. *Politics among Nations: The Struggle of Power and Peace*. N.Y.: Alfred A. Knopf, 1949. 421 p.; Carr E. H. (1946), *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Press Macmillan, London, 159 p¹
 102. Mueller J. *The Remnants of War*. Ithaca: Cornell University Press, 2004. 274 p.
 103. Murthy, K. B., Kalsie, A., & Shankar, R. (2021). Digital economy in a global perspective: Is there a digital divide? *Transnational Corporations Review*, 13(1), 1–15. <https://doi.org/10.1080/19186444.2020.1871257>
 104. Nascimento, L., et al. (2022). Twenty years of climate policy: G20 coverage and gaps. *Climate Policy*, 22(2), 158–174. <https://doi.org/10.1080/14693062.2021.1993776>
 105. National Intelligence Council. *Global Trends 2040: A More Contested World*. Washington, DC: NIC, 2021. 156 p.
 106. Near & Middle East Titles: *La Nation Arabe 1930-1938*. Cambridge University Press. 4 volumes, 2430 pages. URL: <https://web.archive.org/web/20150402123258/http://www.archiveeditions.co.uk/titledetails.asp?tid=69>
 107. Neuss, B. (2007). Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, New York 1979. In: Kailitz, S. (eds) *Schlüsselwerke der Politikwissenschaft*. VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-531-90400-9_127
 108. North Atlantic Treaty Organization. *NATO 2030: United for a New Era*. Brussels: NATO, 2020. 67 p.
 109. Orenstein, M. A. (2023). The European Union's transformation after Russia's attack on Ukraine. *Journal of European Integration*, 45(3), 333–342.
 110. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023). *Assessing greenhouse gas emissions and energy consumption in SMEs: Towards a pilot dashboard of SME greening and green entrepreneurship indicators* (OECD SME and Entrepreneurship Papers, No. 42). <https://doi.org/10.1787/ac8e6450-en>
 111. Organisation for Economic Co-operation and Development. *States of Fragility 2020*. Paris: OECD, 2020. 280 p.
 112. Organisation of Islamic Cooperation. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Organisation_of_Islamic_Cooperation
 113. Organization for Security and Co-operation in Europe. *Conflict Cycle, Security and Stability – Annual Report 2022*. Vienna: OSCE, 2023. 112 p.
 114. Pact of the League of Arab States, March 22, 1945. *American Foreign Policy 1950-1955 Basic Documents*. Volume 1. Department of State Publication 6446 General Foreign Policy Series 117. Washington, DC: Government Printing Office, 1957.
 115. Patrick S. *Weak Links: Fragile States, Global Threats, and International Security*. Oxford: Oxford University Press, 2011. 352 p.
 116. Pettersson T., Högladh S., Öberg M. Organized violence, 1989–2018 and new conflict data extensions. *Journal of Peace Research*. 2019. T. 56, № 4. C. 589–603.
 117. Polko, P. (2021, November). European Green Deal as a matter of security. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 900, No. 1, p. 012035). IOP Publishing. DOI: 10.1088/1755-1315/900/1/012035
 118. Pramono, A. J., Suwarno, Amyar, F., & Friska, R. (2023). Sustainability management accounting in achieving sustainable development goals: The role of performance auditing in the manufacturing sector. *Sustainability*, 15(13), 10082.
 119. Rehtik, M., & Mareš, M. (2021). Russian disinformation threat: Comparative case study of Czech and Slovak approaches. *Journal of comparative politics*, 14(1), 4-19. <https://media.proquest.com/media/>
 120. Resource and Analytical Centre “Suspenstvo i dovkillya”. (2021). *Vplyv mekhanizmu vuhtsevoho koryhuvannia importu (CBAM) na torhivliu Ukrainy z YeS* [The impact of the carbon

- border adjustment mechanism (CBAM) on Ukraine–EU trade*] [Analytical document]. <https://rac.org.ua/>
121. Robertson, R. (1992) *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Sage, London
 122. Savelyev, Y., Lyzun, M., Kuryliak, V., & Lishchynskyy, I. (2021). Economic integration of the Visegrad Four and Ukraine in the context of historical narratives and global challenges. *European Journal of Sustainable Development*, 10(2), 44–58. <https://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/1209/1191>
 123. Schweller R. *Maxwell's Demon and the Golden Apple: Global Discord in the New Millennium*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2014. 264 p.
 124. Sekiyama, T. (2022). Climate security and its implications for East Asia. *Climate*, 10(7), 104. <https://doi.org/10.3390/cli10070104>
 125. SME Climate Hub. (2023). *SME Climate Hub survey*. <https://smeclimatehub.org/wp-content/uploads/2023/02/SME-Climate-Hub-Survey-2023.pdf>
 126. Smith R. *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*. London: Allen Lane, 2005. 415 p.
 127. Solingen E. *Regional orders at century's dawn: global and domestic influences on grand strategy*. Vol. 77. Princeton University Press, 1998
 128. Stockholm International Peace Research Institute. *SIPRI Yearbook 2023: Armaments, Disarmament and International Security*. Oxford: Oxford University Press, 2023. 704 p.
 129. Strachan H., Scheipers S. (eds.) *The Changing Character of War*. Oxford: Oxford University Press, 2011. 576 p.
 130. Suésécenko O., Schwarze R. Green and resilient urban recovery (case of Ukraine). Leipzig: UFZ Discussion Paper, 2023. 42 p. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/278754/1/1860934072.pdf>
 131. Surwillo, I., & Slakaityte, V. (2024). Power moves east: Poland's rise as a strategic European player . Dansk Institut for Internationale Studier. DIIS Policy Brief. https://pure.diis.dk/ws/files/25360396/DIIS_PB_Poland_2024_WEB-pakke.pdf
 132. Sysoieva I., Pohrishchuk B., Pukas A., Tsikhanovska O., Vatslavskiy O., Sydorovych O. Information Management Technology as a Tool for Making Effective Management Decisions // *2023 13th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)*. – 2023. – P. 191-195. <https://ieeexplore.ieee.org/document/10275328>
 133. Tampubolon, M. (2022). Russia's Invasion of Ukraine and its Impact on Global Geopolitics. *European Scientific Journal*, 18(20). DOI: <https://doi.org/10.19044/esj.2022.v18n20p48>
 134. Taras, R. (2024). Security Policies in Central and Eastern Europe: On the Brink Again? *Slavonic and East European Review* 102(2), 341-355. <https://dx.doi.org/10.1353/see.00014>
 135. The Alexandria Protocol; October 7, 1944. The Avalon project: Documents in Law, History and Diplomacy. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/alex.asp
 136. Tskhovrebadze, T., Putkaradze, K. & Zerekidze, Z. (2023). Rethinking European security: the strategic nexus after Russian-Ukraine war. *Journal of Liberty and International Affairs*, 9(3), 518-530. <https://doi.org/10.47305/JLIA2393629t>
 137. Ullman R. Redefining Security. *International Security*, 1983. Vol. 8, No. 1. P. 129-153. URL: https://is.muni.cz/el/fss/jaro2017/BSS177/um/Ullman_Redefining_Security.pdf
 138. United Nations Development Programme (UNDP). *Human Development Report 1994*. New York: Oxford University Press, 1994
 139. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). *Global Trends: Forced Displacement in 2022*. Geneva: UNHCR, 2023. 48 p.
 140. United Nations. (2023). Post-pandemic world economy still feeling COVID-19's sting: Analytic review. <https://news.un.org/en/story/2023/05/1136727>

-
141. United Nations. *Our Common Agenda – Policy Brief 9: A New Agenda for Peace*. New York: United Nations, 2023. 26 p.
142. Wæver O. Securitization and Desecuritization. In: Lipschutz, R. (ed.) *On Security*, New York: Columbia University Press, 1995. P. 46-86.
143. Wendler, F. (2022). *Contesting the European Union in a changing climate: Policy narratives and the justification of supranational governance*. *Journal of Contemporary European Studies*, 30(1), 67–83. <https://doi.org/10.1080/14782804.2021.1882107>
144. Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics* (Vol. 67). Cambridge university press.
145. World Bank. *World Development Report 2011: Conflict, Security, and Development*. Washington, DC: World Bank, 2011. 384 p.
146. World Bank; United Nations. *Pathways for Peace: Inclusive Approaches to Preventing Violent Conflict*. Washington, DC: World Bank, 2018. 334 p.
147. Zięba, R. (2023). *Politics and Security of Central and Eastern Europe*. Springer International Publishing, April 2023, <https://doi.org/10.1007/978-3-031-16419-4>
148. Варналій, З.С., Онищенко, С.В., Маслій, О.А., 2019. Загрози економічній безпеці України в умовах глобалізації. Конкурентні стратегії безпеки розвитку України у глобальному середовищі: монографія. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; за заг. ред. А. І. Мокія. Львів, С. 21-95
149. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. До ефективних суспільств. Доповідь Римському клубові. К.: Основи, 1993. 238 с.
150. Генеральна асамблея ООН, 1985. Резолюція «Міжнародна економічна безпека». [online] Available at: <http://www.un.org/ru/ga>
151. Глинка Є. М. Геополітичні основи регіональної безпеки в Україні: монографія. – К.: НІСД, 2007. – 220 с.
152. Гуцалюк, В. (2022). *Особливості застосування нормативної сили ЄС для утвердження кліматичних цінностей в Україні*. *Political and Legal Studies*, 1(1), 38–48.
153. Дубинська О., Фокін О. Методичні засади аудиту фінансової звітності як складника фінансової та економічної безпеки в умовах воєнного стану. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2024. Вип. 6. С. 281-299
154. Європейська та глобальна регіональна інтеграція : підручник / за ред. А. Крисоватого та М. Лизун. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2023. 295 с.
155. Жукорська Я.М. Ліга арабських держав: питання розвитку та перспективи. Актуальні проблеми правознавства. 2016. №. 1. С. 45-48.
156. Загальний огляд відносин Україна-ЄС (2024). Представництво України при ЄС. <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/zagalnij-oglyad-vidnosin-ukrayina-yes>
157. Івашків, І., Саєнко, В., Лизун, М., & Ліщинський, І. (2026). Прогнозування експорту зернових та олійних культур через порти України в умовах війни. *Журнал європейської економіки*, 25(1), 216–236.
158. Кендюхов, О. В., Болхов, В. Є., Тарапата, С. О., 2019. Дослідження тенденцій інноваційного розвитку економіки України. *Вісник економічної науки України*, 2 (37), pp. 82-87. Available at: doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).82-87](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).82-87)
159. Клим Н., Мужевич Н., Грицак О. Адаптація податкового аудиту до умов воєнного стану: організаційний та методичний аспект. *Галицький економічний вісник*. 2023. № 3. С. 38-46
160. Кнейслер О. В., Квасовський О. Р., Костецький В. В., Кнейслер Е. Г. Вплив воєнних ризиків на фінансову безпеку суб'єктів господарювання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 1. С. 37-43
161. Коваль І., Брусиловська О., Покась М. та ін. *Глобальні, регіональні та локальні чинники формування сучасної системи міжнародних відносин: монографія*. за заг. ред. І. М. Ковалю, О. І. Брусиловської. Одеса: Астропринт, 2023. URL: dspace.onu.edu.ua

162. Ковальова Т. В. Маренич Т. Г. Внутрішній аудит в умовах воєнного стану. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 4. С. 59-62
163. Копотієнко Т. Ю., Овчарик Р. Ю. Інвестиційний аудит як інструмент управління ризиками сталого розвитку підприємств суспільного інтересу. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. Серія : Економічні науки. 2025. № 3(1). С. 90-97
164. Краївська І. А. Моніторинг економічної безпеки підприємств та установ соціальної інфраструктури. *Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості*. 2020. № 3 (13). С. 86-94. DOI: <https://doi.org/10.30837/ITSSI.2020.13.086>.
165. Куриляк, В., Лизун, М., Гайда, Ю., Ліщинський, І., & Ухова, Н. (2025). Крос-кореляційний аналіз динамічних взаємозалежностей соціально-економічного розвитку та попиту на вищу освіту в Україні. *Журнал європейської економіки*, 24(3), 482–500. <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1886>
166. Куриляк, В., & Савельєв, Є. (2020). Розвиток співпраці Вишеградської четвірки і України у сфері реальної економіки в контексті Східного партнерства. *Економіка і організація управління*, (3), 229–242. <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2020.3.20>
167. Лизун М. В., Ліщинський І. О. Глобальне управління в контексті формування світового економічного порядку. *Наука молода*. 2013. Вип. 20. С. 40-46.
168. Лизун, М. В., & Озарко, К. С. (2023). Економічна безпека ЄС та України: нові виклики та загрози. Серія: Економіка, (25), 117-127.
169. Лизун, М., Віталішова, К., & Борсекова, К. (2024). Трансформація торговельних потоків між ЄС та Україною в умовах посилення ризиків безпеки. *Журнал європейської економіки*, 23(2), 305–320. <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1757>
170. Лизун, М., Ліщинський, І., Віталішова, К., & Борсекова, К. (2025). Виклики регіональної безпеки для країн Центральної та Східної Європи. *Журнал європейської економіки*, 24(1), 41–57. <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1846>¹
171. Литвиненко О. В. Практична реалізація Концепції реформування сектору безпеки і оборони України [Електронний ресурс] / О. В. Литвиненко // *Рада національної безпеки і оборони України*. – 2025. – Режим доступу: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2434.html>
172. Ліщинський, І. О., & Лизун, М. В. (2025). Асиметрія зовнішньоекономічної діяльності в молочному секторі України: виклики для ланцюгів доданої вартості. *Інноваційна економіка*, 4, 51-59. <https://doi.org/10.37332/>
173. Ліщинський І. Нова економічна географія та альтернативні концепції агломерації виробництва. *Журнал європейської економіки*. 2009. № 3. С. 241–264
174. Ліщинський І. О. Глокалізація, фрагментація та альтернативні візії внутрішніх геоелементів суперечностей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 22. Ч. 2. С. 77–81
175. Ліщинський І. О. Парадигма просторової організації локального економічного розвитку. *Вісник Одеського національного університету*. 2018. Т. 23. Вип. 6 (71). С. 13–17
176. Ліщинський І., Лизун М. Загрози регіональній безпеці в Європі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Економіка і менеджмент». 2020. Вип. 42. С. 102-106.
177. Ліщинський І., Лизун М. Концептуальні візії регіональної та глобальної безпеки. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. № 2. С. 148-161. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.02.148>
178. Ліщинський, І. О. (2019). Полюси та осі розвитку в контексті глокалізаційних процесів: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 364 с. <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/40963>
179. Ліщинський, І. О., & Лизун, М. В. (2024). Циркулярні кластери Центральної та Східної Європи: каталізатор стимулювання сталого розвитку. *Інноваційна економіка*, 3, 5-11. <https://doi.org/10.37332/>

180. Ліщинський, І. та Лизун, М., 2020. Загрози регіональній безпеці в Європі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 42, с. 102–106. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-42-18>
181. Ліщинський, І., & Лизун, М. (2020). Концептуальні візії регіональної та глобальної безпеки. *Вісник Економіки*, 2, 148–161. <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.02.148>
182. Ліщинський, І., & Лизун, М. (2025). Тенденції розвитку європейського ринку молочної продукції: експортно-імпортні потоки та ланцюги доданої вартості. *Економіка та суспільство*, (82). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-82-196>
183. Лук'яненко Д., Кальченко Т. Стратегії глобального управління. К., 2009. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mep/2009_8_9/08-3612/2_Lukyanenko_Kalchenko.pdf
184. Мирославський С. В., Касяненко О. В. Правова природа юридичних ризиків в контексті незалежного аудиту фінансової звітності. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2023. Вип. 38. С. 114-118
185. Міністерство оборони України. Новини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.mil.gov.ua/news/>
186. Мустеца І. Аудиторська діяльність в умовах воєнного стану: проблеми, виклики, шляхи вирішення. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2023. Вип. 2. С. 48-57
187. Назарова Г. В., Лебединська О. С. Аудит персоналу на підприємстві: монографія. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 162 с
188. Назарова К. О., Малько Д. Д. Аудит безперервності діяльності підприємств агробізнесу в умовах воєнного стану. Бізнес Інформ. 2024. № 11. С. 197-203
189. Ніколаєв К. Д. Система екологічного аудиту як елемент забезпечення екологічної безпеки на державному рівні. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2023. Вип. 37. С. 197-201
190. Парахонський Б. О., Павленко Ю. В., Гончарук А. З. та ін. *Регіональні конфлікти на пострадянському просторі: монографія*. за ред. Б. О. Парахонського. Київ: НІСД, 2001. 216 с.
191. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Російська війна проти України як тригер змін міжнародної безпеки: базові наративи : аналіт. доп. Київ: НІСД, 2024. 49 с. (Серія «Міжнародні відносини»). <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.02>
192. Руденко Р. М. Страхування інвестицій: механізми захисту від воєнних ризиків в Україні. Формування ринкових відносин в Україні. 2025. № 3. С. 29-36
193. Світова гібридна війна: український фронт: монографія. за заг. ред. В. П. Горбуліна; Нац. ін-т стратег. досліджень. Харків: Фоліо, 2017. 496 URL: c.dspace.tnpu.edu.ua
194. Сисоєва І.М. Аналіз потенційних загроз діяльності суб'єктів господарювання. *Економіка та суспільство*. Вип. 22. 2020. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-19>.
195. Сірий С. Сутність понять “локальна війна” і “воєнний конфлікт” та їх типологія. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 124–134. URL: nasplib.isoftware.kiev.ua
196. Фліссак К. Міжнародна кооперація як ефективна форма сучасного економічного співробітництва Журнал європейської економіки. 2006. Т. 5. №. 2. С. 138-142
197. Фліссак К.А. Вплив особистості на розвиток міжнародних відносин та міжнародного права. Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід». Тернопіль, 2025. С. 148-151
198. Фрайєр, Е., Ліщинський, І., & Лизун, М. (2024). Вплив міжнародної допомоги та прямих іноземних інвестицій на економічне зростання в Україні. *Журнал європейської економіки*, 23(3), 397–412. <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1793>

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВІЙНИ

за редакцією Лизун М. В., Ліщинського І.О.

Колективна монографія

Підписано до друку 29.10.2025.

Формат 60х 84/16. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний 80 г/м². Друк електрографічний.

Умов.-друк. арк. 18,6. Обл.-вид. арк. 17,85

Тираж 300 примірників. Замовлення № 10/25/2-55.

Видавець та виготувач:

ФОП Осадца Ю. В.

м. Тернопіль, вул. 15 Квітня, 2Д/10

тел. (097) 988-53-23

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.*

ISBN 978-617-8607-16-6

9 786178 607166 >